

आश्वलायनीयगृह्यसूत्राणां सूचीपत्रम् ।

—:~::~:—

प्रथमोऽध्याये

कण्डिकाः १—२४ । स्यात्तो-
पाकाद्युपाकर्मान्तानि
कर्माणि ।

अथ प्रथमाध्याये प्रथमा
कण्डिका ।

१ सूत्रम् ।

१ गृह्यव्याख्यानप्रतिज्ञानम् ।

२ पाकयज्ञप्रकारकथनम् ।

३ पाकयज्ञप्रकारस्य त्रैविध्यो-
पदेशः ।

४ एतान्यपि कर्माणि नित्या-
नि श्रौतैस्तुल्यानि आहिता-
ग्नेरपि सुः ।

५ पाकयज्ञानामर्थवादरूपं
ब्राह्मणम् ।

इति प्रथमे प्रथमा कण्डिका ।

अथ प्रथमे द्वितीया कण्डिका ।

१ सायम्प्रातःपक्वहविष्यहोमः ।

२ देवयज्ञकथनम् ।

३ स्याद्वाकारेण बलिहरणम् ।

४ बलिप्रदानार्हदेवतानिर्णयः ।

सूत्रम् ।

५ दिक्षु देवताभ्यो देवतापुरु-
षेभ्यो बलिहरणम् ।

६ मध्ये ब्राह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्यो
बलिहरणम् ।

७ मध्ये विश्वेभ्यो देवेभ्यो
बलिहरणम् ।

८ मध्ये, दिवसे, दिवाचारिभ्यो
भूतेभ्यो बलिहरणम् ।

९ रात्रौ, नक्तञ्चारिभ्यो भूतेभ्यो
बलिहरणम् ।

१० सर्वशेषे रक्षोभ्यो बलिहर-
णम् ।

११ पितृयज्ञे प्राचीनावीती,
अन्यत्र निनयादिषु दक्षिणा-
वीती ।

इति प्रथमे द्वितीया कण्डिका ।

अथ प्रथमे तृतीया कण्डिका ।

१ बल्यमाणकर्मणां होमविधिः

२ पवित्राभ्यामाज्यस्रोतृपय-
नम् ।

३ पवित्रलघणीत्पवनयोर्निर्णयः

सूत्रम् ।

४ आज्यहोमेषु परिस्तरणं
कार्यं वा न वा ।

५ पाकयज्ञेषु आज्यमांगौ कार्यौ
वा न वा ।

६ धन्वन्तरियज्ञं शूलगवश्च वर्जं
सर्वेषु पाकयज्ञेषु ब्रह्मा कार्यौ
वा न वा ।

७ अनादेशे नामधेयेन होमः ।

८ अनादेशे देवतानिर्णयः ।

९ एकवर्हिर्नादयज्ञाः समान-
कालिकाः ।

१० पूर्वोक्तस्य प्रमाणाधिं यज्ञ-
गायोदाहरणम् ।

इति प्रथमे तृतीया कण्डिका ।

अथ प्रथमे चतुर्थी कण्डिका ।

१ चोलकर्मादीनां कालो वि-
धीयते ।

२ एके आचार्याः सर्वघ्नन्
काले विवाहमिच्छन्ति ।

३ आज्यहोमः ।

४ कृगादृतयोव्याहृत्याहुत-
यय ।

५ उभयाहुतिस्तमुच्यन्त्येके ।

६ एके अनादिमाहुतीनिक्वन्ति

सूत्रम् ।

७ तेषामाहुतयः ।

इति प्रथमे चतुर्थी कण्डिका ।

अथ प्रथमे पञ्चमी कण्डिका ।

१ वंशपरीक्षा ।

२ वरगुणकथनम् ।

३ कन्यागुणकथनम् ।

४ परीक्षान्तरम् ।

५ क्षेत्राद्यष्टमृत्पिण्डैः परीक्षा ।

६ पिण्डानां शृङ्गिषेपकथनम् ।

इति प्रथमे पञ्चमी कण्डिका ।

अथ प्रथमे षष्ठी कण्डिका ।

१ ब्राह्मादि अष्टधा विवाह-
कथनम् ।

इति प्रथमे षष्ठी कण्डिका ।

अथ प्रथमे सप्तमी कण्डिका ।

१ विवाहे देशधर्मग्रामधर्मकुल-
धर्माणां कर्त्तव्यता ।

२ जनपदादिधर्ममिति यद्व-
ध्यामस्तत्सर्वत्र समानम् ।

३ पाणिग्रहणविधिः । मुत्रका-
मिना अङ्गुष्ठग्रहणम् ।

४ दुर्हिंसकामिना अङ्गुलिग्रहणम्

सूत्रम् ।

५ उभयकामिना अङ्गुष्ठान्गुलि-
सहितहस्तग्रहणम् ।

६ अग्न्युदककुम्भप्रदक्षिणे बधू-
जपमन्त्रः ।

७ अश्मारोहणे आचार्यजप-
मन्त्रः ।

८ लाजहोमप्रकारः । भ्रात्रा-
दिर्द्विर्लाजानावपति ।

९ वरो जामदग्न्यथेत् त्रिर्ला-
जानावपति ।

१० लाजायां हविरवधारणम् ।

११ वरकर्तृकमवदानम् ।

१२ अवदानमेवं सर्वत्र ।

१३ वरकर्तृकहोममन्त्राः ।

१४ अमन्त्रकं शूर्पपुटेन बधू-
कर्तृकं लाजादानम् ।

१५ एके लाजानोप्यथयात्प-
रिणयन्ति ।

१६ शिखाविमुञ्चनम् ।

१७ दक्षिणशिखां विमुञ्चति ।

१८ उत्तरशिखां विमुञ्चति ।

१९ सप्तपदीगमनम् ।

२० उभयोः गिरसि उदकुम्भ-
सेचनम् ।

२१ सामान्तरगमने अन्तरा-

सूत्रम् ।

वसतिः ।

२२ ध्रुवास्त्वत्यादि दृष्ट्वा वाग-
विसर्जनम् ।

इति प्रथमे सप्तमौ कण्डिकाः ।

—

अथ प्रथमे अष्टमौ कण्डिकाः ।

१ यानारोहणमन्त्रः ।

२ नावारोहणमन्त्रः ।

३ उदकादुत्तारणमन्त्रः ।

४ बधूर्यदि रोदिति तदा एतां
जपेत् ।

५ विवाहाग्निं गृहीत्वा गन्त-
व्यम् ।

६ देशवृत्तचतुष्यथादौ जप-
मन्त्रः ।

७ पयिका ईक्षकाः सन्ति चेत्
तानेतया ईक्षेत ।

८ गृहप्रवेशमन्त्रः ।

९ उपवेशनदधिप्राशनहृदया-
ञ्जनादयः ।

१० विवाहावधि ब्रह्मचर्यधा-
रणादिः ।

११ त्रिरात्रं द्वादशरात्रं वा
ब्रह्मचर्यधारणम् ।

१२ संवत्सरं वा ब्रह्मचर्यः

सूत्रम् ।

धारणम् ।

१३ व्रतानन्तरं वधूयस्त्रदानम् ।

१४ ब्राह्मणेभ्योऽन्नदानम् ।

११ स्वस्तिवाचनम् ।

इति प्रथमे अष्टमौ कण्डिका ।

अथ प्रथमे नवमौ कण्डिका ।

१ पाणिग्रहणप्रभृतिष्टह्यग्नि-
परिचरणम् ।

२ यन्मौ नष्टे प्रायश्चित्तं कृत्वा
पुनरग्निपरिचरणम् ।

३ एके धनस्य प्रशान्तौ पत्न्या
प्रदणं वदन्ति ।

४ तदग्निपरिचरणं अग्निहो-
मविधानेन भवति ।

५ होमादिकालव्याख्या ।

६ होमद्वयकथनम् ।

७ द्रव्याभावे द्रव्यान्तरकथनम् ।

८ साधुस्मात्तर्होमः ।

इति प्रथमे नवमौ कण्डिका ।

अथ प्रथमे दशमौ कण्डिका ।

१ पार्थिवस्यालोपाधः ।

२ भोजननियमः ।

३ इधावाहोर्विभनम् ।

सूत्रम् ।

४ देवताकथनम् ।

५ काम्यदेवताकथनम् ।

६ शूर्पमुष्टिनिर्वपणम् ।

७ शूर्पमुष्टिप्रोक्षणम् ।

८ अथवातप्रक्षालननानाश्रप-
णानि ।

९ एकत्र श्रपणं वा ।

१० नानाश्रपणविधानम् ।

११ एकत्र श्रपणविधानम् ।

१२ आज्योत्पन्नादिः ।

१३ आधाराज्यभागौ स्विष्ट-
कृहोमय ।

१४ आग्नेयादिहोमः ।

१५ आज्यभागयोर्यज्ञसत्त्वरू-
पत्वम् ।

१६ यज्ञपुरुषस्य उपवेशननि-
यमः ।

१७ अग्नेरुत्तरपूर्वदेशे होमः ।

१८ हविषो देशनियमः ।

१९ पश्चावसिहोमनियमः ।

२० स्विष्टकृहोमनियमः ।

२१ स्विष्टकृहोमे हविःशेषं
नास्ति ।

२२ स्विष्टकृहोममन्त्रः ।

२३ पूर्वपात्रनियमम् ।

त्वम् ।

२४ पूर्णपात्रनिनयनकालः ।

२५ माकयघ्नतन्त्रः ।

२६ दक्षिणादानम् ।

इति प्रथमे दशमी कण्डिका ।

—

अथ प्रथमे एकादशी कण्डिका

१ पशुकल्पः ।

२ पशूपस्पर्शनम् ।

३ पशुप्रोक्षणम् ।

४ पशुनिनयनम् ।

५ पशुनिनयनं मन्त्रवर्जम् ।

६ उल्लूकाहरणम् ।

७ शमित्वकथनम् ।

८ पञ्चवारम्भणम् ।

९ अक्षारम्भकर्तृकथनम् ।

१० वषाहोमः ।

११ स्यालीपाक्यपणम् ।

१२ पञ्चवदानं स्यालीपाकहो-
मयम् ।

१३ अवदानसहितहोमो वा ।

१४ प्रत्येकावदाने द्विर्दिव-
दानम् ।

१५ तृप्ती हृदयशूमाहरणम् ।

इति प्रथमे एकादशी कण्डिका ।

—

अथ प्रथमे द्वादशी कण्डिका ।
सूत्रम् ।

१ चैत्ययज्ञे स्विष्टकृतः प्राक्
वलिहरणम् ।

२ विदेशस्यचैत्यपक्षे पलाय-
दूतेन वलिहरणम् ।

३ भयसम्भावनायां दूताय श-
स्त्रदानम् ।

४ नद्यन्तरा चेत् प्रवरूपदा-
नम् ।

५ धन्वन्तरियैत्यद्येत् पुरोहि-
ताय वलिहरणम् ।

इति प्रथमे द्वादशी कण्डिका ।

—

अथ प्रथमे त्रयोदशी कण्डिका ।

१ पुंसवनं, अनवलाभनञ्च ।

२ पुंसवनं कर्म ।

३ प्रश्रवचनम् ।

४ त्रिः प्राशनम् ।

५ अनवलाभनं कर्म ।

६ नस्तुहरणम् ।

७ हृदयस्पर्शमन्त्रः ।

इति प्रथमे त्रयोदशी कण्डिका

—

अथ प्रथमे चतुर्दशी कण्डिका ।

१ सीमन्तोन्नयनं कर्म ।

सूत्रम् ।

२ तस्य कालनिर्णयः ।

३ होममन्त्रः ।

४ सीमन्तब्यूहनम् ।

५ चतुर्वा व्यूहति ।

६ वीणागायकप्रेषणम् ।

७ गेयगायकधनम् ।

८ ब्राह्मण्यो यद् ब्रूयुस्तदाच-
रणम् ।

९ दक्षिणादानम् ।

इति प्रथमे चतुर्दशी कण्डिका

अथ प्रथमे पञ्चदशी कण्डिका

१ जातकर्म ।

२ मेधाजननजपः ।

३ अंशस्पर्शनम् ।

४ नामकरणम् ।

५ नामलक्षणम् ।

६ चतुरश्रं वा नाम ।

७ नास्ति कामनानिर्णयः ।

८ पुनामधेयानि युग्माच-
राणि ।

९ स्त्रीनामधेयानि अयुग्मा-
धराणि ।

१० येन नाम्ना उपनीतः अ-
भिप्रादयते तत् कुर्यात् ।

सूत्रम् ।

११ मूर्धावघ्राणजपः ।

१२ कुमार्या अमन्त्रकं कर्म ।

इति प्रथमे पञ्चदशी कण्डिका

अथ प्रथमे षोडशी कण्डिका

१ अन्नप्राशनम् ।

२ अजमांसाप्राशनम् ।

३ तित्तिरिमांसाप्राशनम् ।

४ घृतौदनाप्राशनम् ।

५ अन्नाशनमन्त्रः ।

६ कुमार्या अमन्त्रकम् ।

इति प्रथमे षोडशी कण्डिका ।

अथ प्रथमे सप्तदशी कण्डिका ।

१ चीलं कर्म ।

२ पूर्णपात्राधानम् ।

३ कुमारवस्थानं द्रव्यासाद-
नञ्च ।

४ कुशमिञ्जूलहस्तकुमारपित्र-
वस्थानम् ।

५ ब्रह्मा वा कुशमिञ्जूलानि
धारयेत् ।

६ अप्पनिनयनमन्त्रः ।

७ शिरउन्दनमन्त्रः ।

८ कुशमिञ्जूलनिधानमन्त्रः ।

सूत्रम् ।

८ तेषु तांस्तुरस्यापनम् ।

१० केशच्छेदनमन्त्रः ।

११ केशस्थापनम् ।

१२ द्वितीयस्य तृतीयस्य मन्त्री

१३ चतुर्थस्य मन्त्रः ।

१४ एवमुत्तरतः ।

१५ तुरधारशोधनमन्त्रः ।

१६ नापितानुशासनम् ।

१७ केशसंस्निवेशकरणम् ।

१८ कुमार्या चमन्त्रकम् ।

इति प्रथमे सप्तदशी कण्डिका

—

अथ प्रथमे अष्टादशी कण्डिका

१ गोदानं कर्म ।

२ तत्र कालनिर्णयः ।

३ मन्त्रे केशशब्देषु श्मश्रुशब्द-
करणम् ।

४ श्मश्रुवपनम् ।

५ तुरधारशोधने विशेषमन्त्रः

६ नापितानुशासनम् ।

७ आचार्याय दानप्रार्थना ।

८ दक्षिणादानम् ।

९ संवत्सरव्रताचरणदेशः ।

इति प्रथमे अष्टादशी कण्डिका

अथ प्रथमे एकोनविंशतितमा
कण्डिका

सूत्रम् ।

१ उपनयनम् । अष्टमे वर्षे

ब्राह्मणस्य ।

२ गर्भाष्टमे वर्षे वा ।

३ एकादशे वर्षे क्षत्रियस्य ।

४ द्वादशे वैश्यस्य ।

५ त्रयोदशात् ब्राह्मणस्य ना-
तीतः कालः ।

६ अष्टाविंशात् क्षत्रियस्य,
आचतुर्विंशात् वैश्यस्य ।

७ अत ऊर्ध्वं श्वदीर्घप्रायश्चि-
त्तान् नाध्यापयेत् ।

८ सवीतचर्मनिर्णयः ।

९ परिधेयवासीनिर्णयः ।

१० मेखलाधिकारः ।

११ मेखलानिर्णयः ।

१२ दण्डाधिकारः ।

१३ दण्डनिर्णयो दण्डपरि-
माणश्च ।

इति प्रथमे एकोनविंशतितमा
कण्डिका ।

—

अथ प्रथमे विंशतितमा
कण्डिका ।

सूत्रम् ।

१ सर्वे दण्डाः सर्वेषां वा भवन्ति ।

२ आचार्यस्य उपवेशननियमः ।

३ ब्रह्मचारिण उपवेशननियमः ।

४ माङ्गुष्ठपाणियहणम् ।

५ पाणियहणमन्त्रः ।

६ आदित्यावेक्षणम् ।

७ जपमन्त्रः ।

८ प्रदक्षिणावर्त्तनम् ।

९ हृदयस्पर्शनम् ।

१० अमन्त्रकं समिदाधानम् ।

इति प्रथमे विंशतितमा कण्डिका ।

अथ प्रथमे एकविंशतितमा कण्डिका ।

१ एके मन्त्रेण समिदाधानं वदन्ति ।

२ मुखमार्जनम् ।

३ तेजसामार्जनं जानाति ।

४ सावित्र्युपदेशप्रार्थना ।

५ सावित्र्युपदेशः ।

६ सावित्रीवाचनम् ।

सूत्रम् ।

७ ब्रह्मचारिणो हृदयदेशे कर्तव्यसिस्थापनम् ।

इति प्रथमे एकविंशतितमा कण्डिका ।

अथ प्रथमे द्वाविंशतितमा कण्डिका ।

१ ब्रह्मचर्यादेशः ।

२ ब्रह्मचर्यादेशमन्त्रः ।

३ वेदब्रह्मचर्यकालनियमः ।

४ वेदग्रहणान्तं वा ब्रह्मचर्यं भवति ।

५ भिक्षाकालनियमः ।

६ समिदाधानकालनियमः ।

७ प्रथमभिक्षानिर्णयः ।

८ भिक्षामन्त्रः ।

९ भैक्ष्यमाचार्याय निवेदनम् ।

१० पाकग्रजः ।

११ आघाराद्यभागान्तदोममन्त्रः ।

१२ सावित्र्या द्वितीयम् ।

१३ महानाम्न्यादिदोमः ।

१४ अपिभ्यस्तृतीयम् ।

१५ सौविष्टकृतं चतुर्थम् ।

१६ वेदसमाप्तिवाचनम् ।

सूत्रम् ।

१० ब्रह्मचर्यव्रतधारणम् ।

१८ मेधाजननम् ।

१८ उदकुम्भाभिषेकवाचनम् ।

२० व्रतादेशव्याख्याशेषः ।

२१ अनुपेतस्य एव विधिर्वि-
शेषः ।

२२ उपेतपूर्वस्य विधिरुच्यते ।

२३ कृतमकृतञ्च ।

२४ गोदानमनुक्तम् ।

२५ कालोऽनुक्तः ।

२६ सावित्री ।

इति प्रथमे द्वाविंशतितमा
कण्डिका ।

अथ प्रथमे त्रयोविंशतितमा
कण्डिका ।

१ ऋत्विज्जलक्षणम् ।

२ एके युवानं यदस्ति ।

३ वरणनियमः ।

४ वरणविशेषनियमः ।

५ सदस्यकथनम् ।

६ वरणविशेषः ।

७ होत्रवरणमन्त्रः ।

८ ब्रह्मवरणमन्त्रः ।

९ अध्वर्योदिवरणमन्त्रः ।

सूत्रम् ।

१० होत्रप्रतिज्ञा ।

११ ब्रह्मप्रतिज्ञा ।

१२ अपरप्रतिज्ञा जपश्च ।

१३ याज्यलक्षणम् ।

१४ । १५ । १६ । १७ । १८
अकार्यनिर्णयः ।

१८ सोमप्रवाकप्रश्नः ।

२० कार्यविधिः ।

२१ निषेधविधिः ।

२२ आध्याहुतिहोमः ।

२३ अनाहिताहिताग्निगृह्य-
शेषः ।

इति प्रथमे त्रयोविंशतितमा
कण्डिका ।

अथ प्रथमे चतुर्विंशतितमा
कण्डिका ।

१ ऋत्विजे मधुपर्कहरणम् ।

२ गृहागताय स्नातकाय वि-
वाहार्थिने ।

३ राज्ञे उपस्थिताय ।

४ आचार्यादिभ्यः ।

५ मधुपर्कस्वरूपनिर्णयः ।

६ द्रव्यालाभे प्रतिनिधिः ।

७ आसनादिदाननियमः ।

सूत्रम् ।

८ आसनग्रहीतुः कर्म ।

९ पादप्रक्षालननियमः ।

१० वामपादप्रक्षालनम् ।

११ अर्घ्यग्रहणम् ।

१२ अर्घ्यग्रहणमन्त्रः ।

१३ मधुपर्कक्षणमन्त्रः ।

१४ मधुपर्कग्रहणादिमन्त्राः ।

१५ तिरस्करणम् ।

१६ मधुपर्कभोजनम् ।

१७ सर्वभक्ष्यनिषेधः ।

१८ वृत्तिनिषेधः ।

१९ अक्षिप्तमधुपर्कप्रक्षेपः ।

२० सर्वभक्षणं वा ।

२१ आचमनम् ।

२२ द्वितीयाचमनम् ।

२३ आचान्तोदकाय गोदानम् ।

२४ आलम्बनसत्त्वे लपोऽनुष्ठापः ।

२५ लक्षणसत्त्वे उत्सर्गः ।

२६ मधुपर्काङ्गं भोजनं अमांसं न भवति ।

इति प्रथमे चतुर्विंशतितमा कण्डिका ।

इति प्रथमाध्यायसूची समाप्ता ।

अस्मिन्ध्याये सूत्रसंख्या २८८

द्वितीयाध्याये

कण्डिका १—१० । अथवा-
कर्मादि आयतीयकर्मान्तानि
कर्माणि ।

अथ द्वितीयाध्याये प्रथमा
कण्डिका ।

सूत्रम् ।

१ अथवाकर्मकालनियमः ।

२ सक्तुकलशदर्शस्थापनम् ।

३ दिवाकार्यम् ।

४ अस्तमिते स्थालीपाकहोमः ।

५ अथस्थाननियमः ।

६ पुरोडाशोपरिहोमः ।

७ धानाञ्जलिहोमः ।

८ हुतशेषसमापनम् ।

९ सर्पबलिहरणम् ।

१० प्रदक्षिणोपवेशने परिदानमन्त्रयः ।

११ अमात्याय परिदानम् ।

१२ परिदानान्तरम् ।

१३ बालमन्तरा न व्यवेयुः ।

१४ सायम्प्रातर्बलिहरणम् ।

१५ प्रकारान्तरबलिहरणम् ।

इति द्वितीये प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीये द्वितीया
कण्डिका ।

सूत्रम् ।

१ आश्वयुजीकर्म ।

२ स्थालीपाकहोमः ।

३ पृषातकहोमः ।

४ आहिताग्नेः आश्वयुजः
स्थालीपाकः ।

५ अनाहिताग्नेर्विशेषः ।

इति द्वितीये द्वितीया
कण्डिका ।

अथ द्वितीये तृतीया कण्डिका ।

१ मध्यवरीक्षणकर्मकालः ।

२ पौर्णमास्यां वा ।

३ पायसहोममन्त्रौ ।

४ स्विष्टकृन्निषेधः ।

५ जपमन्त्रः ।

६ पुनर्जपमन्त्रः ।

७ अमात्यप्रवेशः ।

८ ज्ञायान् ज्ञायान् वा प्रवि-
शति ।

९ मन्त्रविदो मन्त्रजपः ।

१० अत्याय विर्जपमन्त्रः ।

११ त्रिदिङ्मुखानां चतुर्थः

जपमन्त्रः ।

सूत्रम् ।

१२ स्वस्त्ययनवाचनम् ।

इति द्वितीये तृतीया कण्डिका

—

अथ द्वितीये चतुर्थी कण्डिका ।

१ अष्टकाकर्मकालः ।

२ एकस्यां अष्टम्यां वा ।

३ पूर्वदिवसे सप्तम्यां पितृभ्यो
दानम् ।

४ भोदनकसरपायसानां अण-
णम् ।

५ चतुःशरायपरिमितधान्यं
पिष्टा पूषत्रपणम् ।

६ मन्त्राष्टकैर्होमः, यावद्भिः
कामयेत् तावद्भिर्वा ।

७ परदिने अष्टम्यां अष्टकां,
पशुना स्थालीपाकेन वा ।

८ अण्डहो यवसमाहरेत् ।

९ त्रयाणामध्यसम्भवे अग्निर्या
कथं दहेत् ।

१० पूर्वोक्तपञ्चदशे मनसा
ध्यानम् ।

११ चतुर्धामिकस्याप्यनुष्ठाने
नानष्टकः स्यात् ।

१२ देवताधिकल्पप्रदर्शनम् ।

१३ वषाहोममन्त्रः ।

सूत्रम् ।

- १४ सप्त होममन्त्राः ।
 १५ स्विष्टकृति षष्ठमहोमः ।
 १६ स्वस्वयनवाचनम् ।
 इति द्वितीये चतुर्थी कण्डिका ।

—

अथ द्वितीये पञ्चमी कण्डिका ।

- १ अन्नष्टक्यं कर्म ।
 २ मांसकल्यादि ।
 ३ पिण्डपितृधनकल्पत्वप्रदर्शनम् ।
 ४ पिण्डभ्यः पिण्डनिर्घरणम् ।
 ५ मातृपितामहोपपितासहोभ्यः पिण्डनिर्घरणम् ।
 ६ अवटसंख्यानिर्णयः ।
 ७ पित्रादिपिण्डस्थानम् ।
 ८ मातृादिपिण्डस्थानम् ।
 ९ एतेन माध्यावर्षं कर्म स्थाप्यतम् ।
 १० माध्यावर्षकर्मणि मासि मासि पिण्डभ्य एव आहम् कर्त्तव्यम् ।
 ११ अवष्टक्ये नवावरान् भोजयेत् ।
 १२ अष्टमौ सप्त पञ्च त्रीन् एकं वा ।

सूत्रम् ।

- ११ दक्षिकर्मणि पूतकर्मणि च युग्मान् भोजयेत् ।
 १४ पूर्वद्युः षष्ठ्यां काम्ये एकोद्विष्टे च अयुग्मान् ।
 १५ दक्षिपूतैषु दक्षिणावैतिः तिलकार्थं यवदानञ्च ।
 इति द्वितीये पञ्चमी कण्डिका ।

—:—

अथ द्वितीये षष्ठी कण्डिका ।

- १ रथारोहणात् पूर्वं तत्संश्रयनमन्त्रः ।
 २ अक्षय्यशेनमन्त्रः ।
 ३ चारोहणक्रमस्तथान्तर्य ।
 ४ रश्मिस्पर्शनमन्त्रः ।
 ५ गमनप्रवर्त्तमानेषु रथेषु जपमन्त्रः ।
 ६ शकटाचारोहणेश्वर्यमन्त्रः ।
 ७ शकटाद्यङ्गसंश्रयनमन्त्रः ।
 ८ नावारोहणमन्त्रः ।
 ९ नवरथेश्वर्यं विशेषः ।
 १० कुटुम्बोपयोगिद्रव्याहरणम् ।
 ११ गृहसमीपागमनम् ।
 १२ रथावरोहणमन्त्रः ।
 १३ नवरथावरोहणमन्त्रः ।
 १४ जपमन्त्रः ।

सूत्रम् ।

१५ पुनर्जपमन्त्रः ।

इति द्वितीये षष्ठी कण्डिका ।

अथ द्वितीये सप्तमी कण्डिका ।

१ वास्तुपरीक्षा ।

२ भूमिसंज्ञनम् ।

३ भूमेरपरलक्षणम् ।

४ अपरलक्षणम् ।

५ विरुद्धचोत्पाटनम् ।

६ भूमेरुच्चनिम्नतानिर्णयः ।

७ भोजनगृहस्थाननिर्णयः ।

८ तत्फलकथनम् ।

९ सभागृहस्थाननिर्णयः ।

१० तत्फलकथनम् ।

११ तदपरम्याननिर्णयः ।

इति द्वितीये सप्तमी

कण्डिका ।

अथ द्वितीये अष्टमी

कण्डिका ।

१ वास्तुपरीक्षणक्रमवर्णनम् ।

२ खातक्षेत्रं तत्पूरणम् ।

३ प्रशस्तमध्यमगर्हितवास्तु-
निर्णयः ।

४ पुनर्जलैस्तत्पूरणम् ।

सूत्रम् ।

५ प्रशस्तमध्यमगर्हितनिर्णयः ।

६ ग्राह्यवास्तुकथनम् ।

७ चतुर्थवास्तुकथनम् ।

८ वैश्यवास्तुकथनम् ।

९ वास्तुकर्षणम् ।

१० समचतुष्कोणं दीर्घं वा ।

११ वास्तुमोक्षणम् ।

१२ पविच्छिन्नधारया मोक्ष-
णमन्त्रः ।

१३ खवात्तरगृहप्रभेदनिर्णयः ।

१४ स्थूणानां गर्तेषु विशेष-
विधिः ।

१५ मध्यमस्थूणागर्ते विशेषः ।

१६ मध्यमस्थूणागर्ते मन्त्रः ।

इति द्वितीये अष्टमी

कण्डिका ।

अथ द्वितीये नवमी कण्डिका ।

१ वंशाधानम् ।

२ वंशाधानमन्त्रः ।

३ मणिकप्रतिष्ठापनम् ।

४ तन्मन्त्रान्तरविधानम् ।

५ मणिकसिद्धनमन्त्रः ।

६ वास्तुश्रमताकरणम् ।

७ तत्प्राश्नम् ।

सूत्रम् ।

८ अयिच्छिन्नजलधारादानम् ।

९ स्थालीपाकयपणादिशिव-
वाचनम् ।

इति द्वितीये नवमी

कण्डिका ।

अथ द्वितीये दशमी कण्डिका ।

१ गृह्यपदनम् ।

२ यौजवदृगृह्यपदनम् ।

३ तत्कालनिर्णयः ।

४ होमकर्म ।

५ अनुमन्त्रणम् ।

६ आयतीमन्त्रः ।

७ एके अन्यसूक्तमिच्छन्ति ।

८ अगुरुगवीनां आयतीमन्त्रः ।

इति द्वितीये दशमी कण्डिका ।

इति द्वितीयाध्यायसूची

समाप्ता ।

अष्टमिध्याये सूत्रसंख्या १२२ ।

द्वितीयाध्याये

कण्डिका १—१२ । पञ्चयज्ञादि-

मन्त्राहान्तानि कर्माणि ।

अथ द्वितीयाध्याये प्रथमा

कण्डिका ।

सूत्रम् ।

१ पञ्चयज्ञप्रतिज्ञा ।

२ पञ्चानां नामकथनम् ।

३ पञ्चानां स्वरूपकथनम् ।

४ अहुरहः कर्त्तव्यता ।

इति द्वितीये प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीये द्वितीया

कण्डिका ।

१ स्वाध्यायविधिः ।

२ स्वाध्यायाध्ययननियमः ।

३ ऊर्ध्वा व्याहृतीः समस्ता

ब्रूयात् ।

४ सावित्राध्ययननियमः ।

इति द्वितीये द्वितीया

कण्डिका ।

अथ द्वितीये तृतीया

कण्डिका ।

१ स्वाध्यायक्रमः ।

२ अध्ययने दैवाहुतिनियमः ।

३ अध्ययने पौत्राहुतिनियमः ।

४ अध्ययने कालावधिनियमः ।

इति द्वितीये तृतीया

कण्डिका ।

अथ तृतीये चतुर्थी
कण्डिका ।

सूत्रम् ।

- १ देवतर्पणम् ।
- २ ऋषितर्पणम् ।
- ३ प्राचीनावीती ।
- ४ आचार्यतर्पणम् ।
- ५ मित्रतर्पणं दक्षिणा च ।
- ६ तिथिविशेषादौ निषेधवचनं
नित्यस्वाध्यायस्यैव, न ब्रह्म-
यज्ञस्य ।

७ ब्रह्मयज्ञानध्यायः ।

इति तृतीये चतुर्थी
कण्डिका ।

अथ तृतीये पञ्चमी
कण्डिका ।

- १ अध्ययनप्रारम्भः ।
- २ अध्ययनकालनियमः ।
- ३ अध्ययनतिथिनियमः ।
- ४ आण्यभागाहुतिः ।
- ५ दधिसक्तुक्षीमः ।
- ६ क्षीममन्त्रः ।
- ७ अन्ते मन्त्राः ।
- ८ एको मन्त्रः ।
- ९ अपर एको मन्त्रः ।

सूत्रम् ।

- १० देवताहोमादिमार्जनम् ।
- ११ जपनियमः ।
- १२ व्याहृतिसावित्रीजपो वेदा-
रम्भश्च ।
- १३ उत्सर्गविधिः ।
- १४ अध्ययनकालनिर्देशः ।
- १५ ब्रह्मचारिधर्मयुक्तोऽधि-
यीत ।
- १६ ब्रह्मचारिणामपि अध्यय-
नम् ।
- १७ समावृत्तौ जायां गच्छेदि-
त्येके ।
- १८ प्रजोत्पत्त्यर्थं जायागम-
नम् ।

१९ इत्युपाकरणम् ।

२० परमासान्ताष्टकादि ।

२१ सावित्र्यादितर्पणम् ।

२२ आचार्यादितर्पणम् ।

२३ एतदुत्सर्जनम् ।

इति तृतीये पञ्चमी कण्डिका ।

अथ तृतीये षष्ठी कण्डिका ।

- १ काम्यकर्मस्थाने पाकयज्ञः ।
- २ पुरोडाशस्थाने चरुः ।
- ३ कामप्राप्तिफलम् ।

सूत्रम् ।

४ नैमित्तिकहोमः ।

५ होममन्त्रः ।

६ अश्वमस्रप्रदर्शने उपस्थान-
मन्त्रः ।

७ तत्र मन्वात्सरम् ।

८ जृम्भणादौ जपमन्त्रः ।

९ अगमनीयगमनादौ आंच्य-
होमः ।

१० तत्र समिदाधानं वा ।

११ तत्र मन्त्रजपो वा ।

इति तृतीये षष्ठी कण्डिका ।

अथ तृतीये सप्तमी कण्डिका ।

१ आदित्योपस्थानमन्त्रः ।

२ तत्र मन्त्रचतुष्टयम् ।

३ सन्ध्योपासनम् ।

४ तत्र सायंकाले कर्त्तव्यनि-
यमः ।

५ तत्र प्रातर्नियमः ।

६ तत्र कास्तनिर्णयः ।

७ कर्पोतपाते होमजपो ।

८ अर्थाय गच्छन् होमजपो ।

९ नष्टं वस्तु स्वस्मिच्छन्
होमजपो ।

१० महास्तमध्वानं गमिष्यन्

सूत्रम् ।

होमजपो ।

इति तृतीये सप्तमी कण्डिका ।

— —

अथ तृतीये षष्ठमी कण्डिका ।

१ समावर्त्तनसंस्क्रियमाणस्य
आत्मने आचार्यार्थं च दान-
द्रव्यनिर्णयः ।

२ उभयोर्दानद्रव्यालाभे आ-
चार्यार्थं च दानम् ।

३ समिदाहरणनियमः ।

४ कामनाविशेषे समिन्नि-
र्णयः ।

५ उभयोस्तुभयकामः ।

६ समिधदानादिगोदानम् ।

७ मन्त्रान् आकवाचकान्
कुर्यात् ।

८ मर्दननियमः ।

९ स्नानास्नननियमः ।

१० कुण्डलवन्धनम् ।

११ अनुलेपननियमः ।

१२ स्रग्बन्धनम् ।

१३ तत्रान्यनियमः ।

१४ कृचादानम् ।

१५ वैषवदण्डदानम् ।

१६ मण्डप्यीयसमिधादानम् ।

इति तृतीये षष्ठमी
कण्डिका ।

अथ तृतीये नवमी कण्डिका ।

सूत्रम् ।

१ उपदेशमन्त्रः ।

२ प्रत्यृचं समिधादानम् ।

३ मधुपर्कपूजनम् ।

४ अनुष्मते समावर्त्तनस्नानम् ।

५ व्रतनियमः ।

६ निषेधनियमः ।

७ निषेधनियमान्तरम् ।

८ स्वातन्त्र्य माहात्म्यम् ।

इति तृतीये नवमी कण्डिका ।

अथ तृतीये दशमी कण्डिका ।

१ गुरवे नामकथनम् ।

२ उपवेशनानुष्ठा ।

३ उद्येर्नामकथनम् ।

४ उपांशकथनमन्त्रः ।

५ विष्यत्य उपांशकथनमन्त्रः ।

६ पाचार्यं जपमन्त्रः ।

७ जपानन्तरम् अनुमन्त्रणम् ।

८ प्रशंसा ।

९ पक्षिणाम् आश्रमोष्ठा वचः ।

सूत्रम् ।

शुक्ला जपमन्त्रः ।

१० मृगस्यामनोष्ठा वचः शुक्ला
जपमन्त्रः ।

११ भयप्राप्तौ जपमन्त्रः ।

इति तृतीये दशमी कण्डिका ।

अथ तृतीये एकादशी
कण्डिका ।

१ सर्वाभ्यो दिग्भ्यो भयप्राप्तौ
जपमन्त्रो होमस्य ।

२ जपमन्त्रः सूक्तशेषस्य ।

इति तृतीये एकादशी
कण्डिका ।

अथ तृतीये द्वादशी
कण्डिका ।

१ राजसंवादनम् ।

२ तत्र जपमन्त्रः ।

३ रात्रौ कवचदानमन्त्रः ।

४ धनुर्दानमन्त्रः ।

५ रात्रौ जपमन्त्रः ।

६ स्त्रीयजपमन्त्रः ।

७ इदुषिदानमन्त्रः ।

८ रथगमनं जपमन्त्रः ।

९ अश्वानुमन्त्रणम् ।

सूत्रम् ।

१० इपूनवेद्यमाणजपमन्त्रः ।

११ तलनद्यमानराजजपमन्त्रः ।

१२ सारयमाणे जपमन्त्रः ।

१३ राजीक्षणमन्त्रः ।

१४ सौपर्णमन्त्रः ।

१५ अनुक्रमेण पथगमनम् ।

१६ युद्धप्रदेशनियमः ।

१७ दुन्दुभिवादनमन्त्रः ।

१८ वाणत्वाममन्त्रः ।

१९ युद्धमाने राजनि पुरो-
हितजपमन्त्रः ।

२० तत्र पुनर्मन्त्रः ।

इति तृतीये द्वादशी

कण्डिका ।

इति तृतीयाध्यायसूची

समाप्ता ॥

अग्निव्रथाये सूत्रसंख्या १२० ।

चतुर्थाध्याये

कण्डिका १-८ । आहिताग्नेः

वीटाप्रगमभाद गन्तातीय-

जपान्तानि कर्माणि ।

पथ चतुर्थाध्याये प्रथमा

कण्डिका ।

सूत्रम् ।

१ आधिपौडितस्याहिताग्नेः
कर्त्तव्यम् ।

२ ग्रामकामत्वे प्रमाणम् ।

३ ग्रामे वास्तव्यत्वे प्रमाणम् ।

४ अगदः सोमादिभिरष्टा
ग्रामं प्रविशेत् ।

५ अनिष्टा वा ग्रामं प्रविशेत् ।

६ सृतस्याहिताग्ने यिताभूमि-
स्वननम् ।

७ खातस्य निम्नोच्चनियमः ।

८ खातस्य आग्रामनियमः ।

९ खातस्य विसृतिनियमः ।

१० खातस्य अधोनियमः ।

११ श्मशानदेशनिरूपणम् ।

१२ तत् स्थानं बहुलोपधिकं
भवेत् ।

१३ कण्टकिष्ठसायुद्धानम् ।

१४ दहनलक्षणश्मशानस्य वि-
शेषविधिः ।

१५ प्रेतस्य कीटादिवपनम् ।

१६ वह्निराग्न्यादिसंस्थानम् ।

१७ वृषदाव्यवधानम् ।

इति चतुर्थे प्रथमा कण्डिका ।

अथ चतुर्थे द्वितीया कण्डिका ।

सूत्रम् ।

१ अग्नियज्ञपात्राद्यानयनम् ।

२ प्रेतानयननियमः ।

३ शकटादिना प्रेतानयन-
मित्येके ।

४ धनुस्तरणीपशुकथनम् ।

५ तत्र पशुविशेषः ।

६ अजापशुवर्णनियमः ।

७ कृष्णं पशुमित्येके ।

८ पशोः सव्यबाहुबन्धनं कृत्वा
पानयनम् ।

९ तदनु अमात्यानामागम-
नम् ।

१० कर्तुः कर्त्तव्यनियमः ।

११ आहुवनीयाधानम् ।

१२ गार्हपत्याधानम् ।

१३ दक्षिणाम्याधानम् ।

१४ चित्ताग्निचयनम् ।

१५ चित्तायां प्रेतसंवेशनम् ।

१६ प्रेतपक्षीसंवेशनम् ।

१७ क्षत्रियप्रेतस्य धनुःसंवे-
शनम् ।

१८ पक्ष्याणां पानम् ।

१९ कर्त्तृजपमन्त्रः ।

२० धनुरपनयनमन्त्रः ।

सूत्रम् ।

२१ पुनः कर्त्तृजपः ।

२२ धनुःक्षेपः ।

इति चतुर्थे द्वितीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थे द्वितीया कण्डिका ।

१ पात्रयोजनम् ।

२ जुह्वानयनम् ।

३ उपश्रुतानयनम् ।

४ अग्निहोत्रहवनादि पान-
यनम् ।

५ स्थानविशेषे द्रव्यविशेषा-
धानम् ।

६ नासिकायां सुवाधानम् ।

७ एकश्चेत् सुवं भित्त्वा नाशि-
कादये योजनम् ।

८ कर्णे द्रव्यविशेषाधानम् ।

९ एकश्चेत् भित्त्वा इति पूर्व-
वत् ।

१० उदरे द्रव्यविशेषाधानम् ।

११ उदरे समवर्त्तमानायोज-
नम् ।

१२ उपस्थे द्रव्यविशेषाधा-
नम् ।

१३ अङ्गुष्ठयोर्द्रव्यविशेषा-
धानम् ।

सूत्रम् ।

१४ पादद्वये द्रव्यविशेषाधानम् ।

१५ एकस्तेत् क्षित्वा इति पूर्ववत् ।

१६ आसिचनपात्रे पुपदाज्य-
पूरणम् ।

१७ उपयोगद्रव्याधानम् ।

१८ आयुधायोजनम् ।

१९ प्रेतस्य गिरीमुष्णाच्छाद-
नमन्त्रः ।

२० प्रेतपाणौ वृक्षाधानम् ।

२१ हृदये हृदयाधानम् ।

२२ प्रेतपाणौ पिण्डाधान-
मित्येके ।

२३ वृक्षाभावे पिण्डाधानमि-
त्येके ।

२४ प्रणीतामणयनानुमन्त्रणम् ।

२५ दक्षिणाग्नौ आख्याद्वि-
हीमः ।

२६ प्रेतप्योरसि पञ्चमाद्वि-
मन्त्रः ।

इति चतुर्थे द्वातीया कण्डिका ।

—

अथ चतुर्थे चतुर्थी कण्डिका ।

१ युगपदग्निप्रणालनम् ।

सूत्रम् ।

२ अनुष्ठितस्य कर्मणः फल-
विज्ञापनम् ।

३ प्रकारान्तरस्य फलविज्ञा-
पनम् ।

४ अन्यप्रकारस्य फलविज्ञाप-
नम् ।

५ युगपद्याप्तौ फलविज्ञापनम् ।

६ दहनमन्त्रः ।

७ दहनप्रशंसा ।

८ आतिवाङ्मकशरीरमास्याय
धूमेन सह स्वर्गलोकगमनम् ।

९ कर्तृजपमन्त्रः पृष्ठतोऽनी-
क्षित्वा सर्वेषां गमनश्च ।

१० सक्तं स्यात्वा प्रेताय ज-
लाञ्छलिं दत्त्वाभ्यानि वासां-
मि परिधाय आनन्नवदग्नि-
नात् तत्रावस्थानम् ।

११ आदित्यमण्डलं वा दृष्ट्वा
गृहं प्रविशेत् ।

१२ प्रविशे पृथ्वापरनियमः ।

१३ गृहमागत्य पश्मादीनुप-
स्थान्ति ।

१४ तस्मिन् दिने अयं न रश्मे-
रन् ।

१५ प्रीताद्यधेम पश्मेरन् ।

सूत्रम् ।

१६ त्रिरात्रमक्षोरत्नवर्णम् ।

१७ द्वादशरात्रं दानाध्ययन-
वर्जं महागुरुमृते ।

१८ सपिण्डे दशाहम् ।

१९ उपनेष्टुगुरौ असपिण्डेऽपि
दशाहं द्वादशाहं वा ।

२० अदत्तासु स्त्रीषु मृतासु
दशाहम् ।

२१ एकदेशाध्यापकेषु त्रिरा-
त्रम् ।

२२ असपिण्डज्जाती त्रिरा-
त्रम् ।

२३ दत्तासु स्त्रीषु त्रिरात्रम् ।

२४ अदन्तजाते त्रिरात्रम् ।

२५ असम्पूर्णगर्भे त्रिरात्रम् ।

२६ सहाध्यायिषु मृतेषु एका-
हम् ।

२७ समानग्रामीये श्रोत्रिये
एकाहम् ।

इति चतुर्थे चतुर्थो कण्डिका ।

अथ चतुर्थे पञ्चमी कण्डिका ।

१ अस्त्रिसञ्चयनम् ।

२ स्त्रीपुरुषभेदेन कुम्भनि-

यमः ।

सूत्रम् ।

३ प्रोक्षणमन्त्रः ।

४ सञ्चयने पूर्वापरनियमः ।

५ सञ्चयनानन्तरं व्यवधान-
नियमः ।

६ पांसुप्रक्षेपः ।

७ प्रक्षेपानन्तरं उत्तराजप-
मन्त्रः ।

८ कपालेन सञ्चयनाधारकु-
म्भापिधानम् ।

इति चतुर्थे पञ्चमी कण्डिका ।

अथ चतुर्थे षष्ठी कण्डिका ।

१ शान्तिकर्म ।

२ अग्निहरणम् ।

३ चतुष्पथे अग्निपरिगमनम् ।

४ अग्न्यनवेक्षणादिकुम्भपिण्ड-
लान्तम् ।

५ अग्निजननम् ।

६ अग्निदीपनम् ।

७ अग्निसिञ्चनम् ।

८ अन्नदुग्धमन्त्रमात्यारोहणम्

९ परिधिपरिधानम् ।

१० आहुतिचतुष्टयमन्त्रः ।

११ चतुष्पथे आञ्जोरन् ।

१२ कर्तुरीक्षणम् ।

सूत्रम् ।

१३ अश्माभिमर्शनम् ।

१४ परिक्रमणजपः ।

१५ स्विष्टकृदादिसमापनम् ।

१६ पथोपवेशनम् ।

१७ या उदयादस्वपन्त आस-
ते ।

१८ होमसमापनम् ।

इति चतुर्थे पट्टी कण्डिका ।

अथ चतुर्थे सप्तमी कण्डिका ।

१ आह्लाधिकारः ।

२ ब्राह्मणनियमः ।

३ ब्राह्मणमंश्याकथनम् ।

४ पिण्डपितृयज्ञे उक्ताः पिण्ड-
निपरणादयः आहोऽपि
ज्ञेयाः ।

५ ब्राह्मणाय जलदानम् ।

६ आमनदानम् ।

७ पुनर्जलदानम् ।

८ पात्रे तिलावपनम् ।

९ पित्रोः कर्म अपदक्षिणं
कार्यमिति ।

१० अर्घ्यदानम् ।

११ अर्घ्यदानात् पूर्वं जल-
दानम् ।

सूत्रम् ।

१२ अर्घ्योपां निवेदनम् ।

१३ अर्घ्यानुमन्त्रणम् ।

१४ अर्घ्यो आपो यस्मिन् पात्रे
एकीकृताः तत् प्रथमपात्रं
नोदरेत् ।

इति चतुर्थे सप्तमी कण्डिका ।

अथ चतुर्थे अष्टमी कण्डिका ।

१ गन्धादिदानम् ।

२ अग्नौ करणानुष्ठा ।

३ प्रत्यनुष्ठा ।

४ अग्नौ करणहोमः ।

५ पाणिष्वेव वा होमः ।

६ देवपितृणाम् अग्निमुख-
पाणिमुखत्वं प्रमाणम् ।

७ भोजनपात्रे स्नानविधा-
नम् ।

८ हुतशेषावदानम् ।

९ भोजनपात्रे अधिकाव-
दानम् ।

१० भोजनात् दत्तेषु पाठ-
मन्त्रः ।

११ पिण्यायंमवसुदृत्य शेष-
निवेदनम् ।

सूत्रम् ।

१२ अनाचान्तेषु पिण्डनिप-
रणम् ।

१३ आचान्तेषु तदित्येके ।

१४ ब्राह्मणानुष्ठानम् ।

१५ अस्तु स्वधेति मन्त्रानुष्ठानम्

इति चतुर्थे अष्टमौ कण्डिका ।

अथ चतुर्थे नवमौ कण्डिका ।

१ अथ शूलगवः ।

२ तस्य कालादिनियमः ।

३ पशुनिरूपणम् ।

४ पशुलक्षणम् ।

५ कृष्णविन्दुयुक्तपशुरित्येके ।

६ आलोचयामेत् कामं कृष्णं
गृह्णीयात् ।

७ पश्वभिषेकः ।

८ शिर आरभ्य पुच्छदेशप-
र्यन्तम् ।

९ पशुसर्गः ।

१० पशोर्हृदिपर्यन्तं पाल-
नम् ।

११ तत्र देशनियमः ।

१२ यत्रस्थो ग्रामं न पश्यति
तत्र देशे ।

१३ तत्र कालनियमः ।

सूत्रम् ।

१४ यूपनिखननं तत्र पशुव-
नन्धश्च ।

१५ मोक्षणादिपशुकल्पेन स-
मानम् ।

१६ वपाहीमः ।

१७ हीममन्त्रः द्वादशनामकः ।

१८ षट् नामको वा मन्त्रः ।

१९ एकनामको वा मन्त्रः ।

२० बालहरणम् ।

२१ दिगुप्तस्थानम् ।

२२ सव रुद्रयज्ञेष्वेवम् ।

२३ स्थालीपाकव्रीहीनां फ-
लीकरणम् ।

२४ शावत्वमतं विशेषः ।

२५ अङ्गावदानसमये शोषि-
तनिनयनम् ।

२६ संज्ञपनदेशे भूमौ निप-
तितं रुधिरं सर्पेभ्य उद्दि-
शति ।

२७ सर्वाणि रुद्रस्य नामधे-
यानि ।

२८ सर्पा अल्पेव सेनाः ।

२९ सर्वाण्युत्कृष्टान्यस्यैव ।

३० यजमानं प्रीणाति ।

३१ अस्त्रकर्मणो हुवाशं रुद्रो

सूत्रम् ।

न हि नस्ति ।

३२ अस्य द्रुतशेषं न प्राग्नी-
यात् ।

३३ अस्य द्रव्याणि ग्रामं नाह-
रिषु ।

३४ नात्मागन्तव्यमिति पुष्पा-
दीन् प्रतिषेधयेत् ।

३५ मियमेन द्रुतशेषं प्राग्नी-
यात् ।

३६ शूलगवस्य फलश्रवणम् ।

३७ शूलगवनेष्टा अन्यं पशु
सुत्सृजेत् ।

३८ अनुत्सृष्टो नैव स्यात् ।

३९ शूलगवनामकेन पशुक-
र्मणा रक्षितो न भवेत् ।

सूत्रम् ।

४० श्रुन्तातीयं जपन् गृहम-
वेशः ।

४१ पशूपतापे गोष्ठे यजनम् ।

४२ स्थालीप्राकं निधाय सर्व-
द्रुतं कुर्यात् ।

४३ प्रतिधूमं गवानयनम् ।

४४ श्रुन्तातीयं जपन् पशूनां
मध्यमियात् ।

४५ समाप्तिज्ञापनार्थं आचा-
र्यं नमस्कारः ।

इति चतुर्थे नवमी कण्डिका ।

इति चतुर्थायसूची

समाप्ता ॥

अग्निन्नध्यासे सूत्रमंग्या १८२ ।

—:—

इति चतुर्थाध्यायः समाप्तः ।

परिशिष्टभागसूचीप्रारम्भः ।

अथ प्रथमोऽध्यायः ।

कण्डिका १—२६ सन्ध्योपा-
सनादि जातकर्मान्तानि
कर्माणि ।

कण्डिकासूत्रम् ।

१ परिशिष्टप्रतिष्ठानादि ।

२ सन्ध्योपासनमाचमनादि ।

३ मार्जनम् ।

४ पापशोधनम् ।

५ गायत्री ।

६ देवताध्यानादि ।

७ आचमनसन्तादि ।

८ मन्त्राणामृषिदेवतक-
र्माणि ।

९ स्नानविधिः ।

१० मध्यन्दिने स्नानविधानम् ।

११ मन्त्रस्नानम् ।

१२ वैश्वदेवः ।

१३ स्वस्तिवाचनादि ।

१४ होमे स्वर्णिलादि ।

१५ सुक्स्तुवादिसमार्गः ।

१६ ब्रह्मणः पञ्चकर्माणि ।

कण्डिकासूत्रम् ।

१७ पार्वणस्यालौपाकः ।

१८ नित्यमौपासनम् ।

१९ पुनराधानम् ।

२० अनेकभार्यस्य अग्निभा-
गिनौनियमः ।

२१ कन्यावरणम् ।

२२ उपनयनादि ।

२३ अन्योन्यावलोकनम् ।

२४ आर्द्रावतारोपणादि ।

२५ ऋतुमतीकृत्यादि ।

२६ जातकर्मादि ।

इति प्रथमोऽध्यायः ।

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

कण्डिका १—१८ यज्ञयज्ञादि

आभ्युदयिकान्तानि कर्माणि ।

१ यज्ञयज्ञादि ।

२ यज्ञयज्ञसम्भारादि ।

३ अर्चनाङ्गानि ।

४ अर्चनाविधिः ।

५ आवाहनसन्ताः ।

कण्डिकासूत्रम् ।

६ यहाणामधिदेवता ।

७ साह, खदवतावाहनम् ।

८ अम्युपधानादि ।

९ यजमानाभिषेकः ।

१० होमविधानादि ।

११ भोजनविधिः ।

१२ शयनादिविधिः ।

१३ अथ आदानि ।

१४ ब्राह्मणनियमः ।

१५ गन्धादिदानादिपिण्डपि-
त्यग्नान्तकर्म ।

१६ अग्नौ करणादिकर्म ।

१७ पिण्डदानादिआहवेपस-
मापनान्तकर्म ।

१८ अग्निदग्धापिण्डदानादि ।

१९ अथाभ्युदयिके विशेषः ।

इति द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

कण्डिका १—१८ पितृमेधादि
हृपोत्सर्गान्तानि कर्माणि ।

१ अथ पितृमेधः ।

२ अग्निदानान्तकर्मः ।

कण्डिकासूत्रम् ।

३ अग्निकाव्यसमापनम् ।

४ अथ कर्तुंरुदकविधिः ।

५ अथ पिण्डक्रिया ।

६ अथ नवयादानि ।

७ अथ सञ्चयनम् ।

८ अथ दशाहृत्यम् ।

९ अथैकोद्दिष्टम् ।

१० एकोद्दिष्टविधिः ।

११ अथ सपिण्डीकरणम् ।

१२ अथामयाहृत्यम् ।

१३ अथातीतसंस्कारः ।

१४ अथ पालाशविधिः ।

१५ अथ नारायणवलिः ।

१६ अथ नागवलिः ।

१७ अथ पुराणमेकोद्दिष्टम् ।

१८ अथ हृपोत्सर्गः ।

इति तृतीयोऽध्यायः ।

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

कण्डिका १—२२ पूतक-
मादि अग्निकाव्यान्तानि
कर्माणि ।

कण्डिकासूत्रम् ।

१ अथ पूतानि ।

२ अथ वह्निर्मण्डलादि ।

३ अथ प्रतिमाद्रव्याणि ।

४ मासादप्रतिष्ठादि ।

५ तदनुष्ठानादि ।

६ अग्निस्थापनादि ।

७ देवाभिषेकादि ।

८ शान्तिप्रतिष्ठादि ।

९ अथ याप्यादिविधिः ।

१० अघारामादिविधिः ।

११ होमविशेषः ।

१२ प्राचीं दिशमन्वावर्त्तते ।

१३ दक्षिणां दिशमन्वाव-
र्त्तते ।

कण्डिकासूत्रम् ।

१४ प्रतीचीं दिशमन्वाव-
र्त्तते ।

१५ उदीचीं दिशमन्वाव-
र्त्तते ।

१६ पृथिवीमन्वावर्त्तते ।

१७ अन्तरिक्षमन्वावर्त्तते ।

१८ दिवसमन्वावर्त्तते ।

१९ रात्रिमन्वावर्त्तते ।

२० परमन्वावर्त्तते ।

२१ सर्वा दिशोऽन्वावर्त्तते ।

२२ अग्निकाव्यफलम् ।

इति चतुर्थोऽध्यायः ।

इति परिशिष्टसूचौ समाप्ता ।

पण्डितकुलपतिः

श्रीजीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्य वि, ए,

आश्वलायनगृह्यसूत्रम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

उक्तानि वैतानिकानि गृह्याणि वक्ष्यामः ॥ १ ॥

आश्वलायनमाचार्यं प्रणिपत्य जगद्गुरुम् ।

देवस्वामिप्रसादेन क्रियते उत्तिरीदगौ ।

वैतानिकान्युक्तानि । अतः परं गृह्याणि वक्ष्यामः । विता-
नोऽग्नीनां विस्तारः । तत्र भवानि वैतानिकानि । वसुग्नि-
साध्यानि कर्माणीत्यर्थः । गृह्णन्मिच्छोऽग्निगृह्यः । तत्र
भवानि कर्माण्यपि लक्षणया गृह्याणीत्युच्यन्ते । गृह्यशब्दो
भार्यायां शालायाश्च वर्तते । तथा “न गृह्यो गृह्यमागतः”
इत्यत्र हि पूर्वं गृह्यशब्दो भार्यावचनः । उत्तरस्तु शाला-
वचनः । येषां भार्यासंयोगादुत्पद्यन्ती इमानि कर्माणि प्रव-
र्तन्ते तेषामर्थं गृह्यशब्दो भार्यावचनः । येषान्तु दायविभाग-
काक्षेऽग्निहोत्रव्यतिरेके तेषां शालावचनः । “भार्यादिरग्निर्दोषा-
दिर्वा तस्मिन् गृह्याणि” इति गौतमः । उक्तानुकीर्तनं सम्बन्ध-
करणार्थम् । सम्बन्धकरणे प्रयोजनं कथं मौन्यः परिभाषा-
प्राप्तिरिति । कथं वा न प्राप्तिरिति शङ्कास्तत्त्वात् । कथं
शास्त्रान्तरत्वम् । अथवा शास्त्राण्येवमकारात् । शास्त्रा-
न्तरं एवाचार्येण सत्यार उपपद्यते । इदं प्रतिष्ठासुत्रम् ॥ १ ॥

वयः पाकयज्ञाः ॥ २ ॥

पाकयज्ञास्त्रयस्त्रिविधा इत्यर्थः । हुताः । हुताः प्रहुताः
ब्रह्मणि हुताः इत्येकैकस्मिन् बहुवचननिर्देशात् । यदि हि
त्रिविधत्वं न स्यात् एकवचनेन निर्देशं कुर्यात् । तस्माच्च-
विधत्वमिति । पाकयज्ञा अल्पयज्ञाः । प्रशस्तयज्ञा वा ।
दृष्टयोभयत्र पाकशब्दः । “योऽस्मत् पाकतरः” इत्यत्रास्यत्वे
पाकशब्दः । “तं पाकेन मनसाऽपश्यम्” इति “यो मा पाकेन
मनसा” इति च प्रशंसायाम् । तेन आन्यहोमेष्वपि पाकयज्ञ-
तन्त्रं सिद्धं भवति । यदि हि पाकशब्दः पक्वो वर्त्तेत आन्य-
होमेषु तन्त्रं न स्यात् । इष्यते च । तस्मान्न तत्र वर्त्तते ।
प्रशस्तयज्ञा इत्युक्तम् । कथं प्रशस्तत्वं । उच्यते । यस्मादेतेषु
संस्कारा उच्यन्ते । तैश्च ब्राह्मण्यमवाप्यते । के पुनस्ते संस्काराः ।
सर्माधानादयः । तस्मात् सर्वेषां पाकयज्ञत्वमिति यदुक्तं तत्
सम्यक् ॥ २ ॥

कथं त्रिविधत्वमित्यत आह ।

हुता अग्नौ ह्यमाना अनग्नौ प्रहुता
ब्राह्मणभाजने ब्रह्मणि हुताः ॥ ३ ॥

अग्नौ ह्यमानाः “हविष्यस्य जुहुयाद्” [श्रु० १।२।१]
इत्येवमादयो हुताः । अनग्नौ क्रियमाणाः “अथ बलिहर-
णम्” [श्रु० १।२।३] इत्येवमादयः प्रहुताः । ब्राह्मणभोजने
यत्रास्ति ब्राह्मणान् भोजयित्वेति ते ब्रह्मणि हुताः । अग्ना-
विति वचनमनग्नौ ह्यमानस्य सर्पवलेः प्रहुतत्वार्थम् । सोऽपि
जुहोतिशब्दचोदितः । हुतादिमंत्राविधानं कृत्स्नोपदे-
शार्थम् । शब्दतयार्थतश्च रुग्णतीर्थसंज्ञावत् । अथवा त्रैविध्योप-
देशार्थम् । पाकयज्ञानामेतत् तन्त्रमिति वक्ष्यति । अत्र त्रैवि-

धोपदेजे सति तत् पाकयज्ञग्रहणमपार्थकम् । तत्समानजाती-
यानामेव हुतानां पाकयज्ञानां तन्त्रं यथा स्वादित्यैवमर्थं
चेविध्योपदेशः । प्रहुतं ब्रह्मणि हुतानां माभूत् तन्त्रमिति ।
तेन सूर्यवत्यादाववदानधर्मा निवृत्तः, ब्राह्मणभोजने च निर्वा-
पादि निवृत्तम् ॥ ३ ॥

अथाप्युच उदाहरन्ति यः समिधा य आहु-
तौ यो वेदेनेति ॥ ४ ॥

अधिकपादग्रहणसूचोऽधिकस्य दृक्चस्य ग्रहणार्थं, न दृक्चस्य ।
तृतीयस्यामप्यर्थविरोधात् । बहुवचनन्तु अगोरुधाय आ ते
अग्ने यः समिधेति दृक्चावभिप्रेत्योपपन्नम् । अद्यामुदाहरणं
कथम् । एतान्यपि कर्माणि निवृत्तानि श्रौतेन्तुल्यानि आहिता-
ग्निरपि स्युरित्येवमर्थम् । ४ ॥

समिधमेवापि श्रद्धधान आदधन्मन्येत यज
द्रुममिति नमस्तस्मै, य आहुत्या यो वेदेनेति
विद्यथैवाप्यस्ति प्रीतिस्तदेतत्प्रत्यन्तृपिकवाच, अ-
गोरुधाय गविषेद्युक्षा यदस्मां वचः । हुतात्
स्वादौयो मधुनश्च वोचतेति, वच एव न द्रुमं
हुताच्च मधुनश्च स्वादौयोऽस्ति प्रीतिः स्वादौयो-
ऽस्त्वित्येव तदाह, आ ते अग्न रक्षा इविद् ददा
तष्टं भरामसि । ते ते भवन्तूक्ष्ण रपभासो
यशा उत्तेति, एत एव न उक्षाणश्च रपभास्य
यशाश्च भवन्ति, य द्रुमं स्वाध्यायमधीयत इति

यो नमसा खध्वर इति नमस्कारेण वै खल्वपि
न वै देवा नमस्कारमिति यज्ञो वै नम इति हि
ब्राह्मणं भवति ॥ ५ ॥

समिधमेवापि अहधान आदधन्मन्वेत इत्यारभ्य यज्ञो वै
नम इत्यन्तं ब्राह्मणं भवति । तत्र समिधेत्यस्य तात्पर्यकथनं
ब्राह्मणम् । समिधमेवापीति । समिधमेवापि अहधान आद-
धद्यज इदं दैवतमिति मन्वेतैष । कुतः । नमस्तस्यै । अत्र नमः-
शब्देनात्रमुच्यते । निघण्टुषु नमःशब्दोऽस्मनामसु पठितः ।
समिदपि तस्यै देवताय नमो भवति अन्नं भवति । प्रीतिर्हितु-
मेवतीत्यर्थः । अहधान इत्यनेन अद्यायुक्तस्यैव पाफयज्ञेऽधि-
कार इति ज्ञाप्यते । य आहुतीत्यस्य विवरणं ब्राह्मणम् । य
आहुत्येति । तत्र "सुपां सु लुग्" [पा० ७।१।३६] इत्यादिना
तृतीयैकवचनस्य पूर्वसवर्णादेशः । यो वेदेनेत्यस्य तात्पर्यकथनं
ब्राह्मणम् । यो वेदेनेति । विद्ययैवेत्यादि । विद्ययापि प्रीति-
र्देवतस्यास्त्वेवेत्यर्थः । द्रव्यत्यागाभावेऽपि वेदस्याध्ययनमात्रे-
णापि प्रीतिरस्तीत्यभिप्रायः । विद्यया प्रीतिरस्तीत्येतत् द्रढ-
यितुं तस्मिन्नर्थे मन्त्रान्तरत्वं साक्षित्वेन श्रुतिर्दर्शयति । तदेत-
दित्यादि । तदेतदर्थरूपं पश्यन् ऋषिर्मन्त्रदृष्ट्वा उवाच । अगो-
रुधायेत्यादि । अन्निन् सूत्रे स्तोतारः प्रत्यचीकृताः । एव-
भूतायेन्द्राय हे सखायो वचो वोचत । एतात् स्वादीयो मधु-
नयेति कृत्वेति । वच एवेत्यनेन तु तात्पर्यकथनपरिण ब्राह्म-
णेन देवताः प्रत्यचीकृताः स्तूयन्ते । हे इन्द्र । इदं मे मम
वच एव एताश्च मधुनश्च स्वादीयः । असिद्धत्वात् स्वादीय-
स्त्वस्य प्रार्थनयमिति दर्शयति । स्वादीयोऽस्त्वित्यादिना ।
स्वादीयोऽस्त्वित्येवासी साक्षित्वेन ऋषिरादेत्यर्थः । अतोऽस्ति

धीति' । एवमध्ययनं रसात् स्वादुतरमित्युक्तम् । मांसादपि
 स्वादुतरमिति मन्त्रान्तरं दर्शयति । आ ते अग्ने इत्यादि ।
 अथ मन्त्रस्य तात्पर्यक्रयनं ब्राह्मणम् । एत एवेत्यादि । हे
 अग्ने ! एत एव मे मन्त्रस्वन्धिनः । अत एव ते तव उच्चाणय
 कथमाय वशाथ भवन्ति । भवन्त्वित्यर्थः । भवन्तीति लिङ्ङर्थे
 लेट् । [पा० ३।४।७] विकरणसिप्रत्ययाङागमेकारलोपास्तु
 व्यवस्थितविकल्पत्वाच्च भवन्ति । के मन्त्रस्वन्धिन इति चेत् ।
 ये इमं स्वाध्यायमधीयत इति । अस्य मन्त्रस्य तात्पर्यं उच्चा-
 दिमासेन तव यावती प्रीतिस्तावती तव विद्यायापि भवत्वि-
 त्वर्थः । उत्तरार्धे च तात्पर्यक्रयनं ब्राह्मणम् । यो नमसा स्वध्वर
 इति नमस्कारेणेत्यादि । नमस्कारेणापि योऽग्निमर्चयति
 सोऽपि स्वध्वरः योमनयज्ञः । "तस्येदर्वन्तो रंक्षयन्तः" इत्यादि
 पाकयज्ञानामर्थवादः । नमस्कारेणापि खलु प्रीतिरस्ति ।
 कुतः । न वै देवा नमस्कारमर्ति । अतिरतिक्लमणे । देवा हि
 नमस्कारं नातिक्रामन्ति । तमप्याह्वयन्त इत्यर्थः । किमिति
 नातिक्रामन्ति । यज्ञो वै नमः । नमस्कारोऽपि यज्ञ इत्यर्थः ।
 इति हि ब्राह्मणं भवति । इतिशब्दो निर्दिष्टपरामर्शः । समि-
 धमेवेत्यादि एवमन्तं ब्राह्मणं भवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

इति प्रथमे प्रथमा कण्डिका ॥ • ॥

अथ द्वितीया कण्डिका ।

अथ सायंप्रातःसिद्धस्य हविष्यस्य जुहुयात् ॥१॥

अथशब्दो विशेषप्रक्रियार्थः । अथ गृह्याणुच्यन्त इति ।
 अतः सायंप्रातःशब्दो लक्षणया यज्ञोरावचनो । कुत एतत् ।
 'मूतिदर्शनात् । "सायम्प्रातरशनान्यभिपूजयेत्" इति । अय-

नञ् मध्याह्ने विहितम् । “पूर्वाह्णे देवानां मध्यह्निने मनु-
ष्याणां अपराह्णे पितॄणाम्” इति । वैश्वदेवानन्तरं व्यातिथ्यादे-
र्विधानाच्च । सिद्धं एकम् । सिद्धस्येति दध्नः पयसश्च माभूत् ।
हविष्यस्येति चणककोद्रवादीनां माभूत् । कथमहविष्यस्य
प्राप्नुयात् । अन्नसंस्कारत्वात् । उभयमपि तर्हि नारभ्यम् ।
दर्शनादेव सिद्धस्य हविष्यस्य च भविष्यति । यथा चतुरस्रतुरी
सुष्टौन् निबन्धनीत्युक्ते हविष्यमेव प्रतीयते सिद्धं च तद्वर्तते ।
अनारभ्यमाणे दोषः । अनादिष्टद्रव्यत्वादाज्ञां प्रसज्येत ।
आव्यग्रेषेण वाऽनक्ति हृदये इति सुबन् प्रापयति यत्र द्रव्यं
नादिष्यते तत्राग्रेण होम इति । तस्मात्तद्विहित्यर्थं सिद्धग्रहण-
मारभ्यं तर्हि हविष्यग्रहणमपार्यकम् । नन्वन्नसंस्कारत्वादह-
विष्यस्यापि स्यात् । अपूर्वार्थत्वाच्च न स्यात् । तर्हि तन्त्रनि-
वृत्त्यर्थं हविर्ग्रहणम् । कथं हविष्यस्य होम एव स्यात् न तन्त्र-
मिति । ननु उत्तरत्र विधानाच्च तन्त्रं प्राप्नोतीति च शङ्का न
कार्या । तर्हि विवाहेऽपि तन्त्रनिवृत्तिप्रसङ्गात् । तत्र चेयमे-
तन्त्रम् । होममन्त्रानाह ॥ १ ॥

अग्निहोत्रदेवताभ्यः सोमाय वनस्पतयेऽग्नी-
षोमाभ्यामिन्द्राग्निभ्यां द्यावापृथिवीभ्यां धन्व-
न्तरय इन्द्राय विश्वेभ्यो ब्रह्मणे ॥ २ ॥

अग्निहोत्रदेवताभ्य इति विधायकौ न मन्त्रः । तद्यार्थ-
प्रतीतिः । अग्निहोत्रशब्दोऽयं द्रव्ये कर्मणि च वर्तते । तत्राग्नि-
होत्रदेवताभ्य इति किं द्रव्यदेवता गृह्यन्ते उत कर्मदेवता
इति संगणः । का पुनर्द्रव्यदेवताः । “रुद्राद्या रोद्रङ्गविमत्”
इत्याद्याः श्रुताबुक्तास्ता न मन्त्रवन्ति । भक्तिमात्रत्वात् । तेन
कर्मदेवता गृह्यन्ते । एषधेदाग्निर्गृह्यतिरित्येवमाद्या अपि

प्राप्नुयन्तीति श्रद्धा न कार्यी । तासामनित्यत्वात् । कामर्हि ।
 अग्निः सूर्यः प्रजापतिर्योभयव । श्रुतौ चास्य मम्यगुपदेशः ।
 “तस्य वा एतस्याग्निहीनस्य” इत्यादि । सोमाय वनस्पतय
 इत्येको मन्त्रः । वनस्पतेर्गुणत्वेन दृष्टत्वात् । “अग्निर्दृष्टपतिः
 सोमो वनस्पतिः” इति । समाचारस्यैवमेव । इत्युक्तो देवयज्ञः
 १२ ।

स्वाहेत्यथ बलिहरणम् ॥ ३ ॥

अप्रेषितयागत्वादेव स्वाहाकारे सिद्धे स्वाहाकारवचः
 आपनार्थम् । एतज्ज्ञाप्यते । अन्यत्र बलिहरणे स्वाहाकारो
 न भवतीति । तेन चैत्यबली नमस्कारो भवति । अथग्रह
 आनन्तयोरर्थः । इतरथा कर्मान्तरत्वात् कालान्तरे वा बलि-
 हरणं स्यात् । ब्रह्मयज्ञस्वपां पूर्वी या स्यात् । उत्तरी वा ।
 मनुष्ययज्ञस्तुत्तर एव । “वैश्वदेवं कृत्वा अतिथिमाकाङ्क्षेद्”
 इति वचनात् । ३ ॥

एताभ्यश्चैव देवताभ्योऽङ्गा ओषधिवनस्प-
 तिभ्यो गृहाय गृहदेवताभ्यो वास्तुदेवताभ्यः ॥ ४ ॥

एताभ्यः प्रागुक्ताभ्यो देवताभ्यश्चकाराह्वयमाणदेवताभ्यश्च ।
 बलिहरणं कार्यम् । एवकारः पौनर्वाचिकः । भूमौ प्राक्-
 संस्थां पत्तिं करोति । ब्रह्मणे स्वाहेति हुत्वाऽन्तरालमुक्ता-
 ऽङ्गा इत्यादिभिर्जुहोति । गृहदेवताभ्य इति मन्त्रः न विधा-
 यकः । तथा वास्तुदेवताभ्य इति च । यदि हि विधायकः
 स्यात् उभयवचनमपार्थक्यं स्यात् । गृहमेव हि वास्तुत्व-
 च्यते ॥ ४ ॥

इन्द्रायन्द्रपुरुषेभ्यो यमाय यमपुरुषेभ्यो वरु-

णाय वरुणपुरुषेभ्यः सोमाय सोमपुरुषेभ्य इति
प्रतिदिशाम् ॥ ५ ॥

दिग्ग्रहणेन चतस्रो दिशो गृह्यन्ते । यत्रैव प्रधानदेव-
तास्तत्रैव पुरुषैर्भूयितव्यमिति कृत्वा प्रधानानामुत्तरतः पुरु-
षेभ्यो बलिं चरेत् ॥ ५ ॥

ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्य इति मध्ये ॥ ६ ॥

दिग्देवतानां मध्ये पूर्वोक्ते अन्तराले ॥ ६ ॥

विश्वेभ्यो देवेभ्यः ॥ ७ ॥

मध्य एव ॥ ७ ॥

सर्वेभ्यो भूतेभ्यो दिवाचारिभ्य इति दिवा ॥ ८ ॥

मध्य एव । दिवाग्रहणं आपनार्थं क्रियते । तेन वैश्वदे-
वेभ्य प्रातरारम्भणं भवति । इतरथा सायम्प्रातरुपदेशात्
सायमुपक्रमः स्यात् अग्निहोत्रवत् । तच्चानिष्टम् । अतो
दिवाग्रहणम् । तेनाग्नये स्वाहेति सायं जुहुयादित्यत्र साय-
मुपक्रमः ॥ ८ ॥

नक्तञ्चारिभ्य इति नक्तम् ॥ ९ ॥

दिवाचारिभ्य इत्यस्य स्थानं नक्तञ्चारिभ्य इति नक्तं भवति
॥ ९ ॥

रक्षोभ्य इत्युत्तरतः ॥ १० ॥

मर्वांसामुत्तरतः ॥ १० ॥

स्वधा पितृभ्य इति प्राचीनावीतौ शेषं
दक्षिणा निनयेत् ॥ ११ ॥

“यन्नीयवीतगौचे च” [श्रौ० १.१.१०] इति यत्र प्राची-

‘नाचीतित्वं’ नियोजितत्वं वाऽऽवायेण न विहितं तत्र यच्चो-
पवीतित्वं प्राप्तम् । अतः प्राचीनाचीतित्वं विधीयते । निन-
येदिति वचनं क्रियान्तरज्ञापनायम् । तत्र धनिहरणमिदं न
भवति । किमेवं सिध्यति स्नाहाकारो न भवति । ननु स्वधा-
कारः प्रदानार्थः स्नाहाकारश्च प्रदानार्थ इत्युभयोरिककार्य-
कारित्वेन समानजातीयत्वात् स्वधाकारस्तस्य बाधको भवति ।
नैतदेवम् । समानार्थयोः समुच्चयो दृश्यते । यथा सोमाय
पिष्टमते स्वधा नम इति स्वधानमस्कारयोः तद्वदवाप्याश्रद्धा
स्यात् । का पुनरियं क्रिया । पिष्टयज्ञः । एवं च कृत्वा
पिष्टयज्ञार्थे ब्राह्मणभोजनमन्वहं न कर्त्तव्यमिति सिद्धम् ।
येपग्रहणमानन्तर्यार्थम् । असत्यस्मिन् क्रियान्तरत्वात्काला-
न्तरे वा स्यात् । एवमुक्तं वैश्वदेवम् । यस्मिन् कस्मिंश्चिदग्नौ
वैश्वदेवं कार्यं न गृह्य एवेति नियमः । कुतः । प्राङ्मुधाना-
दिवाहाग्नेः । यदि हि तत्राभिप्रेतमभविष्यत् तमेव पूर्वं
ब्रूयात् । पाणिना च वैश्वदेवं कार्यं न पात्रान्तरेण शक्य-
त्वात् ॥ ११ ॥

इति प्रथमे द्वितीया कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

अथ खलु यत्र क्व च होष्यन्त्यादिपुमाचा-
वरं सर्वतः स्थण्डिलमुपलिप्थोल्लिख्य प्रलेखा
उद्गायतां पश्चात्प्रागायते नानान्तयोस्तिस्रो
मध्ये तदभ्युत्थान्निं प्रतिष्ठाप्यान्वाधाय परिस-

मूह्य परिस्तीर्य पुरस्तादचिणतः पञ्चादुत्तरं
इत्युदकसंस्वनूष्णीं पर्युक्षणम् ॥ १ ॥

अथशब्दोऽधिकारार्थः । इत उत्तरं यानि वक्ष्यन्ते तेषा-
मेवायं होमविधिर्भवतीति । तेन वैश्वदेवः क्वचग्रहणेन प्राप्य-
माणो होष्यधर्मो न भवति । खलुशब्दोऽपार्थकः । मिताक्ष-
रेष्वनर्थक इति वचनात् । यत्र-क्वच-ग्रहणमहरहः क्रियान्त-
रविध्याशङ्कानिवृत्त्यर्थम् । यत्र क्व च होष्यन्त्यादिति होम-
मनूष्य धर्मविधिः । तर्हि यत्रैवैवास्तु क्वच-ग्रहणमनर्थकम् ।
न तन्त्रप्रतिषेधविषयेऽप्यौपासनाग्निपरिचरणे एतत्सूत्रविहि-
तपरिसमूहनपरिस्तरणपर्युक्षणानां प्राप्यर्थं क्वच-ग्रहणम् ।
लेखादयो न सन्तीति वक्ष्यामः । इपुमात्रा मात्रा यस्य
स्थण्डिलस्य तदिपुमात्रम् । एकस्य मात्राशब्दस्य लोपः । उद्-
मुखवत् । तच्च तदवरश्च इपुमात्रावरम् । अवरं निक्षेपमि-
त्यर्थः । सर्वतः सर्वासु दिक्षु । चतसृष्वित्यर्थः । चतसृष्वपि
दिक्षु इपुमात्रप्रमाणं ततोऽधिकं वा चतुरसं स्थण्डिलं गोम-
येनोपलिप्य षट् लेखा उल्लिखेत् । षड्-ग्रहणं कथम् । षट्-
स्वपि लेखासु अग्नेः स्थापनं यथा स्यादिति केनचित्प्रयत्नेन
शकलेन स्थण्डिलमध्ये उदग्दीर्घां प्रादेशमात्रां न्यूनां वा
लेखामग्निप्रतिष्ठापनदेशस्य पश्चादुल्लिखेत् । नानित्यसंसर्गार्थम् ।
तस्या अन्तयोर्नाना असंसृष्टे प्रागायते लेखे लिखेत् । तत-
स्त्रिस्रो मध्ये असंसृष्टाः प्रागायताः लेखाः लिखेत् । शकलं
तत्रैव निधाय । स्थण्डिलमभ्युक्ष्य शकलं निरस्थाप उपसृष्ट्या-
भ्यात्ममग्निं प्रतिष्ठाप्यान्वादधाति । ततोऽतिदेशप्राप्तं बर्हिष
इधस्य च सवहनं करोति । अन्वाधानं नाम कर्माङ्गत्वेन
द्वयोस्त्रिसृषां समिधाम् अभ्याधानम् । ततः परिसमूह्य परि-

समूहनं नामाग्नेः समन्तात् परिमार्जनम् । तच्च अग्निहोत्र-
वत् । ततः परिस्तीर्य । पुरस्तादक्षिणतः पश्चादुत्तरत इत्येवम् ।
उदक्संख्यवचनं एकैकस्यां दिश्युदक्संख्यताप्राप्त्यर्थम् । अथवा
इत्युदक्संख्यमिति पृथग्योगः । निपातानामनेकार्थत्वादिति-
शब्द एवम्यकारे । एवंविधं यत्कर्म सर्वदिक्संख्यं परिसमू-
हनपर्युक्षणशिरस्त्रिरुन्दनादिकं तदपराजितायां दिश्वारभ्यो-
दक्संख्यं कार्यमित्यर्थः । ततस्तूष्णीं पर्युक्षणं करोति । तूष्णीं-
ग्रहणं मन्त्रवर्जमन्यो धर्मा अग्निहोत्रदृष्टा भवन्तीत्येवमर्थम् ।
त्रिस्त्रिरेकैकं पुनः पुनरुदकमादायादायान्ते च कर्मणा पर्यु-
क्षणम् । उभयत्र च परिसमूहनपूर्वकत्वमित्यत्र पुनः परिसमू-
हनविधानं मध्ये परिस्रारणसिद्ध्यर्थम् । एतास्मान् काले उत्तर-
तोऽग्नेरपः प्रणयति चमसेन कांक्षेन सृक्षयेन वा । उत्तरत्र
निनयनदर्शनात् ॥ १ ॥

पवित्राभ्यामाज्यस्योत्पवनम् ॥ २ ॥

कार्यमिति शेषः । अथ किंलक्षणे पवित्रे कथं वा उत्प-
वनं कार्यमित्येतद्वयं निर्णेतुमाह ॥ २ ॥

अप्रच्छिन्नाद्यावनन्तर्गर्भौ प्रादेशमाचौ कुशौ
नानान्तयोर्गृहीत्वा कुठोपकनिष्ठिकाभ्यामुत्ताना-
भ्यां पाणिभ्यां सवितुष्टा प्रसव उत्पुनाम्यच्छि-
द्रेण पवित्रेण वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरिति प्रागु-
त्पुनाति सकृन्मन्त्रेण द्विस्तूष्णीम् ॥ ३ ॥

प्रथमः सूक्ष्माच्छिदाद्ययोरनिष्ठार्थः । न विद्यते चन्त-
मन्ध्रे गर्भौ ययोस्ती तथोक्तौ । प्रादेशमाचौ कुशौ । एवंलक्ष-
णौ कुशौ पवित्रसप्तौ । नानिष्टसंमर्गार्थम् । पवित्रे चन्तयो-

रसंसृष्टे यद्गृहोपकनिष्ठिकाभ्यामुत्तानाभ्यां पाणिभ्यां गृहीत्वा प्रागुत्पुनाति सङ्गमन्त्रेण द्विस्तुष्यीम् । प्रागिति पाठः कार्यः । प्राडिति पुनर्द्विपाठे तु कर्तुः प्राङ्मुखत्वं स्यात् । तच्च परिभाषासिद्धम् । ननु कर्मण्यथापि प्राक्तं तत एव सिद्धम् । सत्यम् । तच्च शास्त्रान्तरदृष्टं पुनराहारनिवृत्त्यर्थम् । तेन ज्ञायते शास्त्रान्तरदृष्टानामपिरोधिनां पात्रासादनादीनामिच्छातः क्रियेति ।

इत्थं हि शास्त्रान्तरे दृष्टम् । परिस्तरणकाले उत्तरतोऽग्नेः कांश्चिद्दर्भानास्तीर्य ब्रह्मवक्षु कर्मसु दक्षिणतोऽग्निरपि कांश्चिद्दर्भानास्तीर्य ततोऽग्निं पर्युक्ष्य उदगग्नेर्दमेषु हव्यं च पात्राणि प्रयुनक्ति उभाभ्यां पाणिभ्याम् । अयं पात्रासादनक्रमः ।

“प्रोक्षणपात्रमथ सुवयुक्तं पात्रमपां प्रणयनाय विशिष्टम् ।

भाजनमान्यहविर्यहणार्थं त्विधमयो परिसादय दर्भान् ॥”

इति । आन्यहोमेषु दर्वीमस्तु तु कर्मस्य क्रमः ।

स्थालीचरोः प्रोक्षणभाजनञ्च दर्वीमिवी सादय दर्विहीमे ।

पात्रं प्रणीतार्थमथान्यपात्रमिधं क्रमेण क्रमवित् कुयैश्च ॥

ततोऽप्रच्छिन्नायावित्युक्तञ्चणे पवित्रे गृहीत्वा प्रोक्षणपात्रे निधायाम् आसिच्य ताभ्यां विरुत्पूय उत्तानानि, पात्राणि कृत्वा विसृज्यैधं सर्वाणि पात्राणि प्रोक्षति । ततः प्रणीता-पात्रं प्रत्यगग्नेर्निधाय तस्मिंस्ते पवित्रे अन्तर्हायादिः पूरयित्वा गन्धादि प्रक्षिप्य पाणिभ्यां पात्रं नासिकान्तमुद्धृत्योत्तरतोऽग्निं दमेषु निधाय दर्भैः प्रच्छाद्यासादयेदिति । आचार्यस्य तु पूर्णपात्रं कार्यम् । अन्यस्य तु करणेऽभ्युदयः । अकरणे न प्रत्यवाय इत्याशयः ।

इत्थं चान्यथापि दृष्टम् । पूर्णपात्रनिधानानन्तरं तदस्यै

“संकृता वा कृता वापि यं विन्देत् सदृशात् सुतम् ।

पौत्रो मातामहस्तेन दद्यात् पिण्डं हरिश्चनम् ॥

इति ॥ [मनुः ८।१३६]

दौहित्रेण मातामहः पौत्रो भवति इत्यर्थः । लोके च

दुहितरि पुत्रशब्दं प्रयुञ्जाना दृश्यन्ते एहि पुत्रेति । मन्ते

च दृश्यन्ते । “पुत्रांस्ते पुत्रो जायताम्” इति । तस्मात् पुमानः

पुत्रा इति विशेषणम् । अथवा ।

पुत्राश्चो नरकात् यस्मात् पितरं त्रायते सुतः ।

तस्मात् पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयम्भवा ॥ इति ॥

[मनुः ८।१३८]

एवंविधः स पुत्रो जायेत न प्रथमप्रकृतिमात्रमित्येवमर्थ-

सुभयोर्ग्रहणम् ॥ ३ ॥

अङ्गुलीरेव स्त्रीकामः ॥ ४ ॥

एवकारोऽङ्गुलिनिवृत्त्यर्थः । स्त्रीकामो दुहितृकाम इत्यर्थः

॥ ४ ॥

रोमान्ते हस्तं साङ्गुष्ठमुभयकामः ॥ ५ ॥

उभयकामः पुत्रदुहितृकामः अङ्गुलीभिः सह हस्तं

गृह्णीयात् ॥ ५ ॥

प्रदक्षिणमग्निमुदकुम्भञ्च त्रिः परिणयन्

जपति । अमोहमस्मि सा त्वं सा त्वमस्यमोहं

द्वारहं पृथिवी त्वं सामाहमृक् त्वं तावेह विवहा-

वहै प्रजां प्रजनयावहै सम्प्रियौ रोचिणा नुमन-

स्यमानौ जोषेव शरदः शतमिति ॥ ६ ॥

अग्निमुदकुम्भश्च त्रिःप्रदक्षिणं बधूः स्वीः परिणयन् जपति ।
 षमोहमस्मीति । उदकुम्भग्रहणमन्त्रेषां यज्ञपात्राणां बहिः-
 करणार्थमित्येके । अन्ये तु विवाहे यदन्यद् दृष्टं पात्रं अग्ना-
 तस्थैश्च बहिःकरणार्थमिति । त्रिप्रदक्षिणं परिणयनेन सम्बध्यते
 उत जपेन ? । यदि पूर्वेषु तर्हि सकृज्जपः स्यात् । अथ जपेन
 तर्हि सकृत् परिणीतिः । पूर्वणेति ब्रूमः । कुतः । परिणीय
 परिणीयेति तस्य बहुत्वं दर्शितम् । जपस्य परिणयाङ्गमिति
 कृत्वा यावत् परिणयनमायत्तते ॥ ६ ॥

पारणौय परिणीयाश्मानमारोहयतीममश्मा-
 नमारोहाश्मेव त्वं स्थिरा भव । सहस्रं पृतना-
 यतोऽभितिष्ठ प्रतन्यत इति ॥ ७ ॥

वीष्मावचनं सर्वपरिणयनेष्वश्मानमारोहणं कारयितव्य-
 मित्येतदर्थम् । यथास्य कर्मणः कः कर्त्ता । आचार्यः ।
 कुतः । वक्ष्यति । “गिरसी उदकुम्भेनावसिच्य” [मृ० १।७।२०]
 इति । स्वयं कर्त्तृत्वे सति अवसेचनं कर्त्तुं न शक्यते । तद-
 सत् । आचार्येण ह्ययं विष्टो विवाहं करोति । उदकुम्भ-
 ग्रहणन्तु तत्रस्यमुदकुम्भं लज्जतति ॥ ७ ॥

बध्वञ्जला उपस्तीर्य भ्राता भ्रातृस्थानी वा
 द्विर्जानावपति ॥ ८ ॥

ततो बध्वञ्जलौ उपस्तीर्य बध्वा भ्रातादिर्द्विर्जानाव-
 पति । वरो जामदग्न्यवेक्षि । ततः शेषं प्रत्यभिचार्य्य चव-
 दानं च प्रत्यभिचारयति । एवमवदायावदाय त्रिभिर्मन्त्रैर्जु-
 होति । भ्रातृस्थानः पित्र्यपुत्रो मातुलपुत्रश्च ॥ ८ ॥

त्रिर्जामदग्नानास् ॥ ९ ॥

पञ्चावर्तिनामित्यर्थः ॥ ८ ॥

प्रत्यभिघात्य हविः ॥ १० ॥

हविःशब्दः शेषे वर्तते । यथा नात्र हवींषीति ॥ १० ॥

अवत्तञ्च ॥ ११ ॥

अवदानमित्यर्थः । उपस्तरणमिधारेणे कः करोति ।
भाता । कुतः । समानकर्तृत्वनिर्देशात् । तदयुक्तम् । यदि ह्यत्र
भाताभिप्रेतः स्यात् बध्नञ्जलौ भ्रातोपस्त्रीर्येत्येवावच्छत्,
तस्मादत्र एव करोति । यत्तूक्तं समानकर्तृत्वनिर्देशादिति ।
तत्र ब्रूमः । असमानकर्तृकत्वेऽपि हि ज्ञापत्ययो दृश्यते ।
यथा “आज्याहुतिं हुत्वा मुख्यं धनं दद्याद्” इति होमे ब्रह्मा
कर्ता, दाने यजमानः इत्यादिषु पूर्वकालतामात्रमेव विवक्षितं
तददत्रापि ॥ ११ ॥

एषोऽवदानधर्मः ॥ १२ ॥

यत्र यथावदानमस्ति तत्र तत्रैव धर्मो भवतीत्यर्थः ।
मध्यात् पूर्वाधाञ्च हविषोऽप्यद्यतीत्यादौ ॥ १२ ॥

अर्थ्यमणं नु देवं कन्या अग्निमयक्षत, स
इमां देवो अर्थ्यमा प्रेतो मुञ्चातुनामुतः स्वाहा ।
वरुणं नु देवं कन्या अग्निमयक्षत, स इमां
देवो वरुणः प्रेतो मुञ्चातुनामुतः स्वाहा । पूषणं
नु देवं कन्या अग्निमयक्षत, स इमां देवः पूषा
प्रेतो मुञ्चातुनामुतः स्वाहित्यविच्छिन्दत्यञ्जलिं
सुचेव जुहुयात् ॥ १३ ॥

को जुहोति । यधूः । कुतः । अविच्छिन्दत्यञ्जलिमिति ।

स्त्रीलिङ्गनिर्देशात् । कस्यैते मन्त्राः । बध्वाः । कुतः सा हि
 जुहोति । मन्त्रलिङ्गात्, कन्या अग्निमयक्षतेति । तदसत् ।
 नहि स्त्रीणां मन्त्रेष्वधिकारोऽस्ति । ननु, कथं पत्नीवाचने ।
 तत्र वचनमस्ति, यत्र तु सन्दिग्धम् । तस्मात् वरस्य मन्त्राः ।
 मन्त्रलिङ्गाच्च, स इमां देव इति हि परोक्षनिर्देशः । यदि हि
 बध्वाः स्युः स इमां देव इति न स्यात् । यत्तूक्तं सा हि जुहो-
 तीति । तत्र ब्रूमः । अन्यस्याऽपि मन्त्रो दृश्यते । यध्यर्ग्य-
 जुहोति होता वपट्करोति । यत्तूक्तं मन्त्रलिङ्गादिति । तत्र
 ब्रूमः । न ह्यत्रेयं कन्याऽभिधीयते, यन्या एव तु कन्याः ।
 यदीयमभिधीयते बहुवचनं नोपपद्यते । तथाभूतस्य प्रत्ययः ।
 तस्मात् वरस्येति सिद्धम् ॥ १३ ॥

अपरिणौय शूर्पपुटेनाभ्यात्मं तूष्णीं चतुर्थम्
 ॥ १४ ॥

अभासनिषेधः किमर्थः । चतुर्थहोमं कृत्वा कथममन्त्रकं
 परिणयनं स्यादित्येवमर्थमित्येके । अन्ये तु वीणि परिणय-
 नान्यामन्तर्येणोक्तानि, तत्र त्रयो होमाः, तत्र कथं पूर्वं पूर्वं
 परिणयनं कृत्वा पश्चात् होमः स्यादिति आपयितुमिति ।
 शूर्पपुटः कोणः । तूष्णींवचनं प्रजापतिप्रापनार्थम् । चतुर्थ-
 अहर्षं कथम् । एतस्य द्रव्यस्य स्विष्टकृतं न स्यात्, स एव च
 कर्ता यथा स्यादिति । तेन वधूर्जुहोति ॥ १४ ॥

ओषोष्य हैके लाजान् परिणयन्ति तथो-
 त्तमे आहुतो न सन्निपततः ॥ १५ ॥

अभिमतार्थप्रापनार्थो वृशब्दः । एके लाजानोषोष्य
 पश्चात् परिणयन्ति । किमिति । तथा सत्सुत्तमे आहुतो न

सन्निपततं इति कृत्वा । पूर्वस्मिन् पक्षे उत्तमे आहुती सन्नि-
पततः । कोऽयं सन्निपातो नाम यदि पूर्वाहुतिशिरसि प्रक्षेपः ।
न तर्हि क्वचिदप्यसाविष्यते, किं पुनः पूर्वस्मिन् पक्षे । अथान-
न्तर्यम् । न, तर्ह्यसौ दोषः । पार्वणादौ दृष्टत्वात् । तस्माद-
यमर्थः । यद्युत्तमे आहुती न सन्निपततस्तथा कर्त्तव्यम् । उत्त-
मयोराहुत्योर्मध्ये परिणयनं कर्त्तव्यमित्यर्थः । कथं वा न स्यात्,
अपरिणीय शूर्पपुटेनाभ्यात्ममिति । अन्यार्थं कृतमपीह मध्ये
परिणयनं निवर्त्तयेत्, अथ वा पूर्वस्मिन् पक्षे उत्तमे सन्नि-
पततः । अत्र तु न सन्निपतत इति वदन् अपरिणीय-वचनं
चतुर्थपरिणयनार्थमित्यस्मिन्नपि पक्षे पूर्वं परिणयनं कृत्वा
पश्चात् होमः, न चानन्तर्येण होमः, इति ज्ञापयति । यदि
त्वानन्तर्येण होमः स्यात् सर्वासामेव सन्निपातादुत्तमयोरा-
हुत्योः पूर्वस्मिन् पक्षे सन्निपात इति नोपपद्यते ॥ १५ ॥

अथास्यै शिखे विमुञ्चति यदि कृते भवतः

॥ १६ ॥

अथशब्द इदानीं स्विष्टकृत्विहृत्यर्थः । अस्या इति वरस्य
निहृत्यर्थः । यदौत्थानित्ये । देशधर्मादिना यदि कृते भवतः ।
के कृते भवत इत्याह ॥ १६ ॥

जर्णास्तुके केशपक्षयोर्बद्धे भवतः । प्र त्वा
मुञ्चामि वरुणस्य पाशादिति ॥ १७ ॥

प्र त्वा मुञ्चामीति दक्षिणां शिखां विमुञ्चति ॥ १७ ॥

उत्तरामुत्तरया ॥ १८ ॥

प्र तेतो मुञ्चामीत्युत्तरां शिखां विमुञ्चति । वरस्य तु शिखे
तूष्णीं विमुञ्चति ॥ १८ ॥

अथैनामपराजितायान्दिशि सप्तपदान्यभ्युत्-
 कामयतीष एकपदूर्ध्वे द्विपदौ रायस्पोषाथ
 त्रिपदौ मायोभव्याय चतुर्पदौ प्रजाभ्यः पञ्चप-
 दृतुभ्यः षट्पदौ सखा सप्तपदौ भवसा मामनु-
 व्रता भव, पुत्रान्विन्दावहै वह्नंस्ते सन्तु जरद-
 ट्य इति ॥ १९ ॥

अथशब्दः पूर्वेण तुल्यः । एनां वधूः, अपराजिता प्रागु-
 दौर्घी, तत्र सप्तपदान्यभ्युत्कामयति वधूः सप्तभिर्मन्त्रैः ।
 वाक्यस्य साकाङ्क्षत्वात् भवादेश योग्यत्वात् सन्निहितत्वाच्च
 प्रत्येकं सम्बध्यते । यथा रहस्ये उक्षिखामीति शब्दः “प्राणाय-
 त्वापानाय त्वा व्यानाय त्वोक्षिखामि” इत्यन्ये वाक्ये पठि-
 तीऽपि पूर्वेष्वपि सम्बध्यते, तद्वदत्रापि । ऐतरेयिभिरप्युक्तं,
 “भवादि सर्वत्र समानम्” इति । तेन इम एकपदौ भव । सा
 मामनुव्रता भवेति सर्वत्र सम्बन्धनीयम् ॥ १९ ॥

उभयोः सन्निधाय शिरसी उदकुम्भे नाव-
 सिच्य ॥ २० ॥

सप्तमे पदे अभ्युत्कामिते तत्रस्य एवोभयोः शिरसी सन्नि-
 धाय केनचिदुदकुम्भमानाय तत्रस्थेनोदकेन शिरसी ष्वेवसि-
 च्यति । अथान्येन स्विष्टकृतं जुहोति ॥ २० ॥

वाक्साख्याश्च दृष्ट्वाया जीवपत्न्या जीवप्रजाया
 अगार एतां रात्रिं वसेत् ॥ २१ ॥

ग्रामान्तरगमने यद्यन्तरा वसतिः स्यात् तदा एवंगुण-

युक्तायाः ब्राह्मण्यां गृह्येऽनन्तरं रात्रिं वसेत्, वसतिं कुर्यादित्यर्थः । स्वयमे विवाहयेवायं विधिः ॥ २१ ॥

भुवमस्तन्वतीं सप्त ऋषीनिति दृष्ट्वा वाचं
विष्टजेत जीवपत्नीं प्रजां विन्देयेति ॥ २२ ॥

समाप्ते होमे रात्रौ भुवादीन् दृष्ट्वा वाचं विष्टजेत “जीव-
पत्नी” इति मन्त्रेण । इदानीं वाग्विसर्जनविधानात् होमा-
दारभ्य एतावत् कालं वाचो नियम इति गम्यते । कस्यार्थं
वाग्विसर्गः । यध्वाः । कुतः । मन्त्रलिङ्गात् । तथा हि ।
जीवः पतिर्यस्याः सा जीवपत्नी । जीव इति कर्त्तरि पचा-
द्यच् । “पत्युर्नो यज्ञसंयोगे” [पा० ४।१।३३] “विभाषा सपूर्-
वस्य” [पा० ४।१।३४] इति लोप्प्रत्ययी नयान्तादेशः ॥ २२ ॥

इति प्रथमे सप्तमी कण्डिका ।

अथ षट्मी कण्डिका ।

प्रयाण उपपद्यमाने, पूषा त्वेती नयतु हस्त-
गृह्येति, यानमारोहयेत् ॥ १ ॥

विवाहहोमानन्तरं स्वगृहं गन्तव्यम् । तत्र यदि ग्रामा-
न्तरे गृहं स्यात्, तथा सति तत्र प्रयाणे यदि यानमुपपद्यते,
तथा सत्युपपद्यमाने याने यानमारोहयेत् यधूं मन्त्रेण । तेन
प्रयाणे यानस्याऽनियमः । यानादन्येन शिविकादिना प्रयाणे
य न भवति मन्त्रः । स्वयमेविवाहपक्षे स्वगृहगमने नायं
विधिः ॥ १ ॥

अश्वमन्वतीरौयते संरभध्वमित्यर्हचने भाव-
मारोहयेत् ॥ २ ॥

यद्यन्तरा नाभ्या नदी स्यात् तदाऽनेनार्द्धर्चेन नावंमारी-
हयेत्, वधमिति शेषः ॥ २ ॥

उत्तरेणोत्क्रमयेत् ॥ ३ ॥

उत्तरेणार्द्धर्चेन, अत्राजहामेत्यर्द्धर्चेन वधूमुदकादुत्तारयेत्
॥ ३ ॥

जीवं रुदन्तीति रुदत्याम् ॥ ४ ॥

नीयमाना वधूः यदि रोदिति बन्धुवियोगात् तदा एता-
ञ्जपेत् । अयं विधिः स्वग्रामेऽपि भवत्यविशेषात् ॥ ४ ॥

विवाहाग्निमयतोऽजसन्नयन्ति ॥ ५ ॥

विवाहाग्नियज्ञं अग्निविशेषनियमाभावशङ्कानिहत्य-
र्थम् । अजस्रप्रहणं धियमाणस्य नयनार्थम् । तेनान्यत्र प्रयागे
ममारीपणं कृत्वा नयनं गम्यते । अयञ्च विधिः स्वग्रामेऽपि
भवत्यविशेषात् ॥ ५ ॥

कल्याणेषु देशवृक्षचतुष्पथेषु, साविदन् परि-
पन्थिन इति जपेत् ॥ ६ ॥

कल्याणेषु विवाहादिशोभनेषु देशवृक्षचतुष्पथेषु एताञ्ज-
पेत् ॥ ६ ॥

वासे वासे सुमङ्गलीरियं वधूरितौचकानौ-
चेत् ॥ ७ ॥

वसतौ वसतौ ईचकाः सन्ति चेत् तानेतया ईचेत् । वासा-
दन्यत्रेक्षणे मन्त्रः । वीष्ठावचनं प्रतिवसतौ मन्त्रप्राप्त्यर्थम् ॥ ७ ॥

इह प्रियं प्रजया ते समृध्यतामिति गृहं
प्रवेशयेत् ॥ ८ ॥

‘जनया बधू’ गृहं प्रवेशयेत् । इदमादयो विधयः स्वयामेऽपि विवाहे भवन्ति ॥ ८ ॥

विवाहाग्निमुपसमाधाय पश्चादस्याऽऽनहुहं चर्मास्तौथ्यं प्राग्ग्रीवमुत्तरलोम तस्मिन् उपविष्टायां समन्तरध्यायाम्, आ नः प्रजां जनयतु प्रजापतिरिति चतसृभिः प्रत्यूचं हुत्वा, समञ्जस्तु विश्वेदेवा इति दध्नः प्राश्य प्रतिप्रयच्छेदाज्यशेषेण वानक्ति हृदये ॥ ९ ॥

अग्निप्रणयनान्तं कृत्वाऽग्निमुपसमादधाति, अग्निधः प्रक्षिप्य प्रज्वलयतीत्यर्थः । ततः पश्चादस्याऽऽनहुहं चर्मास्तृणाति, प्राग्ग्रीवमुत्तरलोम ऊर्ध्वलोम, ततोऽन्वाधानाद्याज्यस्य वर्धयि सादनान्तं कृत्वा तस्मिन् चर्मण्युपविष्टायां समन्तरध्यायां बध्नां, इध्वाधानाद्याज्यभागान्तं कृत्वा, आ नः प्रजामिति चतसृभिः प्रत्यूचं हुत्वा, ततः समञ्जस्तित्यूचा दध्न एकदेशं स्वयं प्राश्य बध्ने प्राशनार्थं शिष्टं दधि प्रयच्छेत् । सा तु तूष्णीं प्राश्नाति । सकृत् प्रयुक्तस्य मन्त्रस्य उभयप्राशनार्थत्वात् उभयार्थत्वम्, नाविति द्विवचनात् । आज्यशेषेण वा उभयोर्हृदये वानक्ति, तेनैव मन्त्रेण । हृदये अत ऊर्ध्वमिति विहत्वा पाठः कार्यः, प्रगृह्यत्वात् । ततः स्त्रिष्टकतादि समाचयेत् । विवाहाग्निप्रहणं अन्यमिष्टव्यम् । कथं पुनरन्याग्निप्रातिपद्य, “गृह्याणि वक्ष्यामः” [गृ० १.१।१] इति प्रतिप्रातम् । अच्यते । दायविभागकाले अग्निः परिरुह्यते चेत्, अथाप्यन्याग्निः प्रसज्येत, तस्मिन् हव्यमिदम् । अपि चात्र विवाहाग्निप्रहणात् न विवाहलोममात्रेण धामगृह्यत्वमिति । किन्तु गृहप्रवेश-

नीयहोमे कृते । एवमुभाभ्यां होमाभ्यां गृह्यत्वमिति नैके-
 नेति ज्ञायते । तेन गृह्यप्रवेशनीयहोमादर्वाक् दर्शपूर्णमास-
 प्राप्तौ पार्वणस्यालौपाको न कार्यः । परिवरणहोमस्तु कार्य-
 एव, “पाणिग्रहणादि” [गृ० १।८।१] इति वचनात् । वैश्व-
 देवं च कार्यमेव, तस्याग्निविशेषविध्यभावात् । तेनाग्निनाये
 होमद्वयं कार्यमिति सिद्धम् । उपसमाधायेति आस्तरणका-
 लोपदेशार्थम् । अथवा समानकर्तृकत्वसिद्ध्यर्थं, तेन यत्रोपस-
 माधानग्रहणं नास्ति तत्रान्यो वीपसमाधानं कुर्यात् । तस्मि-
 न्निति वचनं चर्मस्तरणानन्तरं तन्वान्तरमिति ज्ञापनार्थम् ।
 प्रत्यृचग्रहणं कथं, ऋगन्ते होमः स्यात् न स्वाहाकारान्त
 इत्येवमर्थम् । स्वाहाकारं पठन् जुहुयादित्यर्थः । तेन यत्र
 प्रत्यृचग्रहणं नास्ति तत्र स्वाहाकारं कृत्वा पद्यात् होमः ।
 आज्यशेषेण वेति सिद्धवदुपदेशात् अनादेशे आज्येन होम
 इति गम्यते ॥ ८ ॥

अचारालवणाग्निनौ ब्रह्मचारिणावलंकुर्वा-
 गावधःशायिनौ स्याताम् ॥ १० ॥

विवाहादारभ्य एते नियमा भवन्त्युभयोः ।

हैडिम्बिका राजमाषा माषा मुद्गा मसूरिकाः ।

सह्या ठकुराय निष्पावास्तिलाद्याः चारसंज्ञिताः ॥

गृह्यप्रवेशीयहोमात् प्रागपि नियमानामिष्टत्वात् योग-
 विभाग, कृतः ॥ १० ॥

उत्तरावधिमाह ।

अत ऊर्ध्वं विरात्रं द्वादशरात्रम् ॥ ११ ॥

अतो गृह्यप्रवेशनीयहोमादूर्ध्वं विरात्रं द्वादशरात्रं पा-
 नियती स्याताम् ॥ ११ ॥

संवत्सरं वैक ऋषिर्जायत इति ॥ १२ ॥

संवत्सरं वा नियतौ स्याताम् एक ऋषिकल्पः पुत्रो जायत इति कृत्वा । अन्ये त्वाहुः, व्रतान्तो एक ऋषिः सम्पद्यते, पिण्डगोत्रं विहाय पतिगोत्रं भजत इत्यर्थः ॥ १२ ॥

चरितव्रतः सूर्याविदे बधूवस्त्रं दद्यात् ॥ १३ ॥

व्रतानन्तरं सूर्याविदे बध्वा उपयमनकाले उपहितं वस्त्रं दद्यात् । सूर्याया दृष्टो मन्त्रः सूर्या, यथा, वृषाकपिरिति, सा च सत्येनोत्तमिर्तति सूक्तम् । कथं तत् पुनरसौ वेत्ति, स्मरतो वर्णत इत्यादि ॥ १३ ॥

अन्नं ब्राह्मणेभ्यः ॥ १४ ॥

दद्यादिति शेषः ॥ १४ ॥

अथ स्वस्त्ययनं वाचयौत ॥ १५ ॥

ॐ स्वस्तिं भवन्तो ब्रुवांस्त्विति । ते च ॐ स्वस्त्यौति प्रत्युचुः ॥ १५ ॥

इति प्रथमे अष्टमी कण्डिका ॥

अथ नवमी कण्डिका ।

पाण्डिग्रहणादि गृह्यं परिचरेत् स्वयं यत्न्यपि वा पुत्रः कुमार्यन्तेवासौ वा ॥ १ ॥

पाण्डिग्रहणमप्यति गृह्यमग्निं परिचरेत् स्वयं पत्नीरादयो वा । पाण्डिग्रहणादिवचनं गृह्यमवेयनीयहोमानन्तरकाले प्रारम्भाद्यहानिगृह्यार्थम् । यद्विधास्यते तत्परिचरयम् । यद्वी-कुमार्यौ न होमकर्म कुर्यातामित्येके । पुत्रः । स्त्रीणां मन्त्रा-

ऽनधिकारात् । अन्ये तु सहोमकम् । कुतः । वचनात् । पक्षो
समवहनवत् । अन्तेवासौ शिष्यः ॥ १ ॥

नित्यानुगृहीतं स्यात् ॥ २ ॥

अनुशब्दः परिशब्दस्य स्थाने । नित्यं परिगृहीतं स्यादित्यर्थः । किमुक्तं भवति । यदि विवाहाग्निर्नष्टः स्यात् ततो नष्टाहरणप्रायश्चित्तं कृत्वा परिचरेदिति । अथवा आत्मनः मत्तया वा समीपे कथं नित्यः स्यात् नोभयोरन्यतरः स्थापयितव्य इति । अथवा होष्यधर्मस्थोपलेपनादेर्निवृत्त्यर्थम् । तदपि हि कचग्रहणेन प्राप्नोति, परिसन्मूहनादिवत् ॥ २ ॥

यदि तूपशास्येत्यव्युपवसेदित्येके ॥ ३ ॥

यदि प्रादुष्करणकाले उद्भायेत् ततः अन्यस्मात् होमकालात् पक्षग्रवसेदित्येके । एके-ग्रहणात् यजमान उपवसेदित्येके । अयाद्याग्न इत्येकामाहुतिं जहुयात् इत्येके । कुतः । शास्त्रान्तरे दर्शनात् । अन्ये तु पूर्वसूत्रमेवं व्याचष्टुः । नित्यशब्द उक्तार्थः, नित्यमाचमनमिति यथा । अनुशब्दः पश्चादचनः । एतदुक्तं भवति, यदि वैवाह्यो न गृहीतो दायविभागकाले गृह्यते । गृहीतोऽपि नष्टो वा द्वादशरात्रमतिक्रान्तः, तत उक्तया क्रियया ययात् गृहीतो भवतीति । तत्र विवाहाध्याहुतयो लाजाहुतयो गृहप्रवेशनीयान्याहुतयश्च हृदयाञ्जनं च भवति नान्यत्, कन्यासंस्कारत्वात् । होमद्वयं चात्र समानतन्त्रं स्यात् । लाजहोमोऽद्यापि पक्षरक्षलिना कार्यः । तद्धोमे तस्य साधनत्वेन दृष्टत्वात् । लाजावपनं तु स्वयमेव करोति न भ्राता । दायविभागकाले गृह्यमाणे प्रयोगविशेषोऽन्वेष्टः ॥ ३ ॥

तस्याग्निहोत्रेण ॥ ४ ॥

० तस्य ग्रहणं योगविभागायम् । तस्याग्निहोत्रेणैव विधि-
भवति नान्येन । तेन पाकयज्ञतत्त्वं न भवति, तर्हि प्राश-
नादयोऽपि स्युरित्याशङ्काह ॥ ४ ॥

प्रादुष्करणहोमकालौ व्याख्यातौ ॥ ५ ॥

प्रादुष्करणं नाम अपराह्णे गार्हपत्यं प्रज्वाल्येति, एवं
प्रातर्बुध्यामिति च, प्रदोषान्तो होमकालः सङ्गवान्तः
प्रातरिति । एतादेव भवतो नान्यदित्यर्थः ॥ ५ ॥

हौम्यं च मांसवर्जम् ॥ ६ ॥

हौम्यं चाग्निहोत्रेण व्याख्यातम् । पयसा नित्यहोम
इत्यादि पञ्च द्रव्याण्यान्नातानि । मांसवर्जमिति मांसप्रति-
षेधात् शास्त्रान्तरे दृष्टमपि हौम्यं भवतीति गम्यते ।

पयो दधि यवागूय सर्पिरोदनतण्डुलाः ।

सोमो मांसं तथा तैलमापस्तानि दशैव तु ॥

द्रवद्रव्याणि सुवेण जुहोति । कठिनानि तु पाणिना ।
येन द्रव्येण सायं जुहोति तेनैव प्रातः प्रतिनिधिवर्जम् ॥ ६ ॥

कामं तु व्रीहियवतिसैः ॥ ७ ॥

कामवचनं पूर्वोक्ताभावे कथमेतेषां ग्रहणं स्यात् इत्येव-
मर्थम् । व्रीह्यादयश्च प्रत्येकं साधनानि, न मिश्राणि । तच्च
न्यायतोऽवगन्तव्यम् ॥ ७ ॥

अग्नये स्वाहेति सायं जुहुयात् सूर्याय

स्वाहेति प्रातस्तूष्णीं द्वितीये उभयत्र ॥ ८ ॥

तूष्णीं द्वितीये आहुती जुहोति । तूष्णींवचनं प्रजापति-
ध्यानार्थम् । उभयत्र सायं प्रातश्चेत्यर्थः । अग्निं परिसमूह्य
परिंस्तूय्यं पर्युच्य होमद्रव्याऽग्निहोत्रवत्तूष्णीं संस्कारं कृत्वा

ततोऽग्नये स्वाहेति जुहोति, ततः प्रजापतये इति चतुर्थ्यन्तं
शब्दरूपं ध्यात्वा स्वाहेत्युपांशुक्ता द्वितीयाहुतिं जुहोति ।
ततः परिसमूहनादिसंक्षेपे । एवं सायम् । प्रातर्होमे तु पूर्व-
मन्त्रस्थाने सूर्याय स्वाहा इति विशेषः ॥ ८ ॥

इति प्रथमे नवमी कण्डिका ॥

अथ दशमी कण्डिका ॥

अथ पार्वणस्यालोपाकः ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । पर्वणि भवः पार्वणः । स्थालोपाक इति कर्म-
नामधेयम् । दर्शपूर्णमासातिदेशात् काले मिहे पार्वणवचनं
पाणिग्रहणाद्यहरहः क्रियाशङ्कानिवृत्त्यर्थम् । पिवाद्वादनन्तरं
या पौर्णमासी तस्यामस्य प्रथमप्रारम्भः । प्रतिपद्योपासनं
हुत्वा ततः परिसमूहनादि प्रारभेत ॥ १ ॥

तस्य दर्शपूर्णमासाभ्यामुपवासः ॥ २ ॥

तस्य ग्रहणं नियमाद्यर्थम् । तस्यैवोपवासो यथा प्यात् तदतिः
दिष्टानां माभूदिति, दर्शपूर्णमासाविति कर्मनामधेयम् । उप-
वास इत्येकभोजनम् । मर्षिमित्रं दधिमित्रं अक्षारनवणम-
गितव्यमित्यादयस्य नियमा लक्ष्यन्ते । तस्य ताभ्यामुपवासी
व्याख्यात इत्यर्थः ॥ २ ॥

इध्मावर्हिपोथ सन्नहनम् ॥ ३ ॥

यन्मपोथ यत्नं ताभ्यां व्याख्यातम् । "इमः पशुदग्दा-
कः" इति गान्तिवर्मणि माधयिष्यामः ॥ ३ ॥

देवतास्योपांशुयाजेन्द्रमहेन्द्रवर्जम् ॥ ४ ॥

देवतास्य ताभ्यां व्याख्याताः । उपांशुयाजादिवर्जम् । तेषां-

अग्निरग्नीषोमौ पौर्णमास्यां, अग्निरिन्द्राग्नी अमावास्या-
याम् । तदुक्तं शौनकेन ।

“पौर्णमासी न सम्प्राप्तार्थविवाहादनन्तरम् ।

ततः प्रक्रम्य कुर्वीत स्थालीपाकं तु कर्मसु ॥

तत्र यद्यप्यमावास्या विवाहानन्तरं यदा ।

तथापि पौर्णमास्यादिस्थालोपाकक्रिया श्रुता” ।

अथेन्द्रमहेन्द्रयोर्निषेधः किमर्थः, सवयत एव हि ते विहिते,
इन्द्रं महेन्द्रं वा सवयत इति, न चात्र संन्यास्यं विहितम् ।
उच्यते । गृह्यकर्माणि तावदाहिताग्नेरपीष्यन्ते अर्धाधाने
अधीषानाग्नी, सर्वाधाने तु कर्मणि कर्मेणि पुनः संस्तुय्यात् ।
सवयत इति कर्त्तृविशेषणम् । दर्शं चासौ सवयन् भवति
सोमेनेष्टवांचेत् । तेनात्रापि तस्य प्राप्तुतः । तस्मात् निषेधः ।
तर्हि इन्द्राग्नी न स्यातां, असवयत इतिवचनात् । उच्यते ।
इन्द्राग्नी अस्याऽपि देवता भवत्येव, अत्र ह्यसावसवयमिति
कृत्वा । न चात्राभायः कर्त्तृविशेषणम् ॥ ४ ॥

काम्या इतराः ॥ ५ ॥

उक्ताभ्योऽन्या या उपांशुयाजाया देवताः ताः काम्या
भवन्ति । कामे सति कर्त्तव्या इत्यर्थः । “विष्णुं वृभूपन्
यजेत” इत्येवमाद्याः काम्याः । अथ काम्यानां स्थान इत्येव
सिद्धे उपांशुयाजादीनामपि निषेधः कृतः । तच्चात्र काम्यत्वे-
नाऽपि न किंचिदिति भ्रान्तिः स्यात् तस्मिन्महर्षिर्वाचि-
नम् । अथात्र किं द्रव्यमुपांशुयाजस्य तावदाज्यं, तस्य विष्णु-
मानत्वात् दृष्टत्वाच्च इन्द्रमहेन्द्रयोस्तु चरः, सायाय्याभावात्

॥ ५ ॥

तस्यै तस्यै देवतायै चतुरस्रतुरो मुष्टीन्नि-

वर्षति पवित्रे अन्तर्द्वायाऽमुष्मै त्वा जुष्टं निर्व-
पामीति ॥ ६ ॥

प्रणीताप्रणयनोत्तरकालं शूर्पे पवित्रे अन्तर्द्वाय व्रीहीन्
यवान् वा असम्भवे अन्यान् वा हौम्यान् एकैकस्यै देवतायै
चतुरस्रतुरो सुष्टीन् निर्वपति, “अमुष्मै त्वा जुष्टं निर्वपामि”
इति । अमुष्मैगृह्यस्य स्थाने चतुर्थ्या विभक्त्या देवतां निर्दि-
शेत् । चतुरस्रतुर इति यौष्ठावचनं एकैकस्यै देवतायै चतुर्मु-
ष्टिप्राप्त्यर्थम् । पवित्रे व्याख्याते ॥ ६ ॥

अथैनान् प्रोक्षति यथानिरुक्तममुष्मै त्वा
जुष्टं प्रोक्षामीति ॥ ७ ॥

अथगृह्यः कथं, सर्वामामेव देवतानां निरुक्तेषु प्रोक्षणं
स्यादित्येवमर्थम् । एतानिति बहुवचनं संश्लिष्टानिव प्रोक्षेत् न
विभज्येत्येवमर्थम् । यथानिरुक्तमिति तस्यै तस्यै देवतायै
चत्वारि चत्वारि प्रोक्षणानि समन्वकेषु निर्वापेषु समन्वकाणि
अमन्त्रकेष्वमन्त्रकाणि पवित्रे अन्तर्द्वाय जुष्टादित्येवमर्थम् ।
निर्वापप्रोक्षणे एकस्मिन्नेव पात्रे भवतः, उत्तरत्र विधानात्
॥ ७ ॥

अवष्टान् विष्फलीकृतान्नाना अपयेत् ॥ ८ ॥

कृष्णाजिने उन्नृपलं कृत्वा पक्षरवद्व्यात् । विष्फलीकृता-
निति विःशुक्लीकृतानित्यर्थः । पिण्डपिण्डयज्ञे सकृत् प्रक्षाल्येति
महद्वृषद्व्यादय विः प्रक्षालयेत्, ततो नाना अपयेत् ॥ ८ ॥

समोष्य वा ॥ ९ ॥

एकत्र वा अपयेत् ॥ ९ ॥

यदि नाना श्रपयेद्भिभज्य तण्डुलानभिभृशे-
दिदममुष्मा इदममुष्मा इति ॥ १० ॥

यदि पृथक् श्रपयेत् तथा सति तण्डुलानभिभृशेत्, इद-
ममुष्मा इदममुष्मा इति । अभुषै-शब्दः पूर्ववत् ॥ १० ॥

यद्यु वै समोप्य व्युद्धारं जुहुयात् ॥ ११ ॥

यदि समोप्य श्रपयेत् तथा सति चरुं व्युद्ध्य एवमभि-
भृश्य ततो जुहुयात् । व्युद्धारमिति व्युद्ध्येत्यर्थः । व्युद्धारं
नामपातान्तरे पृथक्करणम् । जुहुयादिति श्रपणं होमकाले
व्युद्धरेदित्येवमर्थम् ॥ ११ ॥

शृतानि हवींष्यभिघार्योद्गुह्यास्य वर्हिष्या-
साद्यधमभिघार्याऽयन्त इध्मा आत्मा जातवेद-
स्तेनेध्यस्व वर्हस्व चेद्ध वर्हय चात्मान् प्रजया
पशुभिर्गन्धर्वसिनाद्वायेन समेधय स्वाहेति ॥ १२ ॥

उत्तरतोऽग्नेराज्यमुत्तूयाग्नेः पश्चात् वर्हिरास्तीर्याज्य-
मासाद्य ततः शृतानि हवींष्यभिघार्योद्गुह्यास्य वर्हिष्यासाद्य
तत इध्ममभिघार्यं ययन्त इति मन्त्रेषाम्नाषादध्यात् । वर्हि-
ष्यासाद्य पुनरभिघार्येति केचित् पठन्ति ॥ १२ ॥

तूष्णीमाधारावाघार्याज्यभागौ जुहुयाद-
ग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति ॥ १३ ॥

तूष्णीं-प्रहणं मन्त्रवर्जं, अन्ये धर्माः शास्त्रान्तरदृष्टाः कथं
प्रवर्त्तेरिति । उत्तरपश्चिमायां धारभ्य दक्षिणपूर्वां प्रति
अभिषिञ्च्यामात्यधारां हरेत्, तथा दक्षिणपश्चिमायां धारभ्य
उत्तरपूर्वां प्रत्याधारयेत्, सुर्वेशोर्भां जुहुयात् । कुतः । यन्नाज्य-

होमे साधनान्तराऽनुपदेशस्तत्र सुवेण होम इति साधितम्, “एवम्भूतोऽव्यक्तहोमः” इति [गृ०] सूत्रे व्याख्याद्वयमिह । यावन्मात्रं स्वशास्त्रानुक्तं अपेक्षितं तावन्मात्रं प्राच्यं, नतु स्वशास्त्रे उक्तमपि, “वाज्यभागौ जुहुयादग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहा” इति । आज्यभागवित्यनयोर्वागयोः संज्ञा ॥ १३ ॥

उत्तरमाग्नेयं दक्षिणं सौम्यम् ॥ १४ ॥

अग्नेरुत्तरपार्श्वे आग्नेयमाज्यभागं जुहुयात्, दक्षिणपार्श्वे तु सौम्यम् । सुवेणोभौ जुहुयात् पूर्ववत् ॥ १४ ॥

विज्ञायते चक्षुषी वा एते यज्ञस्य यदाज्य-
भागौ ॥ १५ ॥

आज्यभागौ यज्ञस्य चक्षुषी इत्येवं श्रूयत इत्यर्थः ॥ १५ ॥
ततः किमित्याह ।

तस्मात् पुरुषस्य हि प्रत्यङ्मुखस्यासीनस्य
दक्षिणमक्ष्युत्तरं भवत्युत्तरं दक्षिणम् ॥ १६ ॥

यज्ञपुरुषस्य हि प्रत्यङ्मुखस्यासीनस्य दक्षिणमक्ष्युत्तरं भवत्युत्तरं दक्षिणं, तस्मात् दक्षिणमस्यैव शक्या कर्तुं, नोदकसंस्थेत्यर्थः । श्रुत्याकर्षोऽन्यत्र कश्चिदुदकसंस्थाऽपि यथा म्यादिति । तेन बलिहरणे प्रधानानामुत्तरतः पुरुषेभ्यो बलिहरणं सिद्धम् ॥ १६ ॥

मध्ये हवींषि प्रत्यङ्गरं वा प्राक्संस्थान्युद-
क्संस्थानि योत्तरपुरस्तात् सौविष्टकृतम् ॥ १७ ॥

अग्नेर्मध्यप्रदेशे हवींषि जुहोति । प्रत्यङ्गरं वा देवे हवींषि वा जुहोति । प्रत्यङ्गरमिति द्वितीया सप्तम्यर्थः । तथापि देवे प्राक्संस्थानि वा जुहोति, उदक्संस्थानि वा । नतु प्राक्-

० संस्थानौत्थंस्त्रिषसत्यपि उदक्संस्थानि वेति वाग्यदमाप्तया
प्राक्संस्थया सह विकल्पे सति पक्षे प्राक्संस्थत्वमपि सिध्यति ।
किमर्थं प्राक्संस्थवचनम् । उच्यते, देशद्वयस्य संस्थाद्वयस्य चान-
न्तर्ययोगो मा भूदित्येवमर्थम् । तत्र देशद्वयेऽपि संस्थाद्वयस्य
यथासंख्यता नास्तीति सिद्धम् । अग्नेरुत्तरपूर्वदेशे सौविष्टकृतं
हविर्जुहोति ॥ १० ॥

मध्यात् पूर्वाह्नाच्च हविषोऽवद्यति ॥ १८ ॥

हविषो मध्यात् पूर्वाह्नाच्चाहुष्टपर्वमात्रं हविरवद्यतीति
देशो नियम्यते ॥ १८ ॥

मध्यात् पूर्वाह्नात् पश्चाद्वादिति पश्चावत्ति-
नाम् ॥ १९ ॥

पश्चावत्तिनान्तु मध्यात् पूर्वाह्नात् पश्चाद्वादित्वेवमवदानं
भवति । पश्चाद्वाचित्वेतावतेव सिद्धे मध्यात् पूर्वाह्नादिति-
वचनं प्रत्यक्संस्थता यथा स्यात्, प्राक्संस्थता मा भूदित्येव-
मर्थम् । १९ ॥

उत्तराह्नात् सौविष्टकृतम् ॥ २० ॥

सर्वेषां हविषामुत्तराह्नात् सिष्टकृदर्थमवदानं प्रधानादव-
दानात् भूयः सकृत् सकृदवखण्डयति । पश्चावत्ती तु एवं
सकृत् सकृदष्टहोत्वा पुनरपि पूर्ववदानदेशस्य पुरस्तात्
सकृत् सकृदवद्येत्, तथा दृष्टत्वात् । ततो द्विरपरिष्ठादभि-
घारयति पश्चावत्ती चतुरवत्ती च ॥ २० ॥

नात्र हवींषि प्रत्यभिघारयति, सिष्टकृतं
द्विरभिघारयति ॥ २१ ॥

सिष्टकृति हविःशेषं न प्रत्यभिघारयति । यत्र-यद्वय-

मत्तैव नाभिघारयति न प्रधानहृदिःस्थित्येवमर्थम् । हविः-
शब्दः शेषे वर्तते । यद्यवत्ते वर्त्तते चतुरवत्तताऽऽहुतेर्न
स्यात् । तन्न चेष्ट्यते ॥ २१ ॥

यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचं यद्वा न्यूनमिहा-
कारम् । अग्निष्टत्स्विष्टकृत् विद्यात् सर्वं स्विष्टं
सुहुतं करोतु मे । अग्नये स्विष्टकृते सुहुतहुते
सर्वप्रायश्चित्ताहुतीनां कामानां समर्द्धयिषे
सर्वान्नः कामान् समर्द्धय स्वाहा इति ॥ २२ ॥

अनेन मन्त्रेण स्विष्टकृतं जुहुयात् ॥ २२ ॥

वर्हिषि पूर्णपात्रं निनयेत् ॥ २३ ॥

यत् पूर्वं निहितं पूर्णपात्रं तदधुना वर्हिषि निनयेत्,
निषिञ्चेदित्यर्थः ॥ २३ ॥

एषोऽवभृथः ॥ २४ ॥

यदिष्टं पूर्णपात्रनिनयनं एषोऽस्य कर्मणोऽवभृथो भवति ।
अवभृथवचनम् अवभृथधर्मप्राप्त्ययम् । तेन कालोऽभ्युच्चपथ
भवति । कालस्तु सर्वप्रायश्चित्तादूर्ध्वं प्राक् सस्याजपात् । अने-
नेषाभ्युपायेन सर्वप्रायश्चित्तानि संस्याजपथ कर्त्वा काव्योर्णो-
त्पन्नं भवति । निरसनोपवेशने ब्रह्मजपः सर्वप्रायश्चित्तानि
संस्याजप इति पञ्च ब्रह्मणो भवन्तीत्युक्तम् । तत्रैवं क्रमः ।
पूये कर्त्ता सर्वप्रायश्चित्तानि जुहोति, ततो ब्रह्मा सर्वप्रायश्चि-
त्तानि जुहुयात्, ततः कर्त्ता पूर्णपात्रं निनयति, ततः कर्त्ता
अस्याजपनोपतिष्ठते, ततो ब्रह्मोपतिष्ठते, ततः कर्त्ता परि-

समूहनपर्युक्षणे इति । अभ्युक्षणञ्च “आपः अस्मानिदमापः
सुमित्रा नः” इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ २४ ॥

पाकयज्ञानामेतत् तन्त्रम् ॥ २५ ॥

एतत् तन्त्रं पाकयज्ञानां सर्वेषां भवतीत्यर्थः । पाकयज्ञ-
ग्रहणं स्वात्मीपाकसदृशानां हुतानामेव तन्त्रं यथा स्यात्,
प्रहुतब्रह्मणि हुतानां सा भूदित्येवमर्थम् । अङ्गसंहतिस्तन्त्रं,
विध्यन्त इत्यर्थः । यद्यपि सर्वमुच्यते, तथापि न प्रधानदेवताः
प्रसजन्ति । देवतागमे नित्यानामपाय इति बाधदर्शनात् ॥ २५ ॥

हविरुच्छिष्टं दक्षिणा ॥ २६ ॥

उच्छिष्टं हविर्दक्षिणां ददाति ब्रह्मणे यद्यस्ति ब्रह्मा ।
तदभावे ब्राह्मणेभ्यः कर्माङ्गत्वाद्दक्षिणानाम् ॥ २६ ॥

इति प्रथमे दशमौ कण्डिका ॥

अथ एकादशी कण्डिका ।

अथ पशुकल्पः ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । अत्र पशोस्तन्त्रमात्रमुच्यते न पुनः पशुर्विधी-
यते कल्पग्रहणात् । एवं तेषु पाकरणविधानमनर्थकं, अष्टका-
शूलगवयोः प्रतिषेधात्, प्रोक्षणीपाकरणवर्जं प्रोक्षणादि समानं
पशुनेति । उच्यते । मधुपर्के ॐ कुरुतेति यदा यूयात् तदा
अर्थवत् । अत्र चत्विजां वार्हसत्याः, स्नातकस्यैश्वर्यः, ऐन्दो
राज्ञः, चाचार्यादीनामाग्नेयः, प्रियस्य मैत्रः, वरस्य प्राजा-
पत्यः, अतिथेराग्नाग्निश्चानरः, इत्येवं शास्त्रान्तरे दृश्यते काम्य-
पशुषु आर्थवत् ॥ १ ॥

उत्तरतोऽग्नेः शमितस्यायतनं कृत्वा पाय-

यित्वा पशुमाप्ताव्य पुरस्तात् प्रत्यङ्मुखमवस्था-
प्याऽग्निं दूतमिति द्वाभ्यां जुत्वा सपलाशयाऽऽ-
र्द्रशाखया पश्चादुपसृशेदमुष्मै त्वा जुष्टमुपाक-
रोमौति ॥ २ ॥

आज्यभागान्तं कृत्वा उत्तरतोऽग्नेः शमित्वस्यायतनं
कृत्वा ततः पशुं पाययित्वा ततः पशुमाप्ताव्य अग्नेः पुरस्तात्
प्रत्यङ्मुखमवस्थाप्य ततोऽग्निं दूतमिति द्वाभ्यां जुत्वा सपला-
शया सपर्ण्याऽऽर्द्रशाखया अशृङ्कशाखया पश्चादिति पृष्ठदेशे
उपसृशेत् पशुम् । अमुष्मै त्वेति मन्त्रेण । अमुष्मैशब्दः पूर्व-
वत् । अग्निं दूतमित्यस्य प्रतीकस्य बहुगतत्वेऽपि हीनपाद-
ग्रहणसामर्थ्यात् सूक्तादिग्रहणं, तर्हि द्वे सूक्ते प्राप्नुतः । न ।
यत् सूक्तद्वयमिच्छति तव सूक्ते इति करोति । यथा उप प्र-
बन्त इति सूक्ते इति । तस्मादृषो भवत इति सिद्धम् ॥ २ ॥

व्रीहियवमतीभिरद्भिः पुरस्तात् प्रोक्षति,
अमुष्मै त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति ॥ ३ ॥

व्रीहियवमिथाभिरद्भिः पशुं पुरस्तात् अग्रतः प्रोक्षति,
अमुष्मै त्वेति मन्त्रेण ॥ ३ ॥

तासां पाययित्वा दक्षिणमनु बाहुं शेषं
निनयेत् ॥ ४ ॥

तासां व्रीहियवमतीनामेकदेशं पशुं पाययित्वा दक्षिणं
बाहुम् अनु शेषं निनयेत् । तासोग्रहणं प्रोक्षणप्रतिषेधेऽपि
अष्टकायां पायनं यथा आदित्येयमघेम् ॥ ४ ॥

आवृत्तैव पर्य्यग्निं कृत्वोदञ्चं नयन्ति ॥ ५ ॥

प्राप्तैव ययग्निं कृत्वा पयमुदक्षं नयन्ति । प्राप्तैव
वृणीमेवेत्यर्थः । मन्त्रप्रतिषेधो मन्त्रवर्जम्, अन्ये धर्मान्ने-
तायां दृष्टाः, कथं स्युरिति, त्रिःपर्यग्निकरणादयः ॥ ५ ॥

तस्य पुरस्तादुल्मुकं हरन्ति ॥ ६ ॥

तस्य पयोः पुरस्तादप्रतः उल्मुकं प्रदीप्तं काष्ठं हरन्ति ।
तस्य प्रहणमग्रतो नयनं यथा स्यात् नापि पूर्वेण नापि प्रथम-
मित्येवमर्थम् । अन्यथा पुरस्ताच्छ्रद्धस्याऽनेकार्थत्वात् दिक्का-
लवाचिनोऽपि प्रहणं स्यात् ॥ ६ ॥

शामित्र एव भवति ॥ ७ ॥

एषोऽग्निः शामित्रो भवति । तस्मात् प्रागुक्ते शामित्रा-
यतने तस्य प्रतिष्ठापनं भवति ॥ ७ ॥

वपाश्रपणीभ्यां कर्त्ता पशुमन्वारभते ॥ ८ ॥

वपाश्रपणी काश्र्वर्यमर्थो भवतः । तत्रैका विशाखा,
अपरा समाखा, ताभ्यां योऽस्य कर्मणः कर्त्ता अर्ध्वयुस्त्वानौवः
स्यात् स पशुमन्वारभते ॥ ८ ॥

कर्त्तारं यजमानः ॥ ९ ॥

अर्ध्वयुः यजमानोऽन्वारभते ॥ ९ ॥

पश्चाच्छामित्रस्य प्राक्शिरसं प्रत्यक्शिरसं
वोदक्पादं संज्ञप्य पुरा नाभेस्तृणमन्तर्द्वाय वपा-
मुत्खिद्य वपामवदाय वपाश्रपणीभ्यां परिगृह्णा-
द्भिरभिषिच्य शामित्रे प्रताप्याग्नेणैवमग्निं हुत्वा
दक्षिणत आसीनः श्रपयित्वा परीत्य जुहुयात्
॥ १० ॥

शामित्वस्य मयिमे देशे बर्हिर्गुपस्तृणाति कर्त्ता । “तं यत्
निहनिष्यन्तो भवन्ति तदध्वर्युर्वहिरधस्तादुपास्यति” इति
श्रुतेः । ततस्तस्मिन् बर्हिषि प्राक्शिरसं प्रत्यक्शिरसं वोद-
क्पादं पशुं सञ्ज्ञपयति शमिता । उदक्पादमित्येष सिद्धे
प्राक्शिरसं प्रत्यक्शिरसं वेतिवचनं ऊर्हृशिरसः संज्ञपनं भा-
भूदित्येवमर्थम् । ततः कर्त्ता पुरा नाभेरर्वाङ्गामेदंक्षिणतो
नाभेरामीनो वपास्थानं ज्ञात्वा तत्र दृणमन्तर्ह्ययं तिर्यक्
क्षित्वा वपामुत्खिदेत् उहरेत् । वपास्थानं तु दक्षिणस्य
प्राग्नेय्यं विविक्तप्रदेशः यदि प्राक्शिराः संज्ञसः, तथा सति
दक्षिणं पार्श्वमुत्तानं कृत्वा दृणान्तर्हानादि कुर्यात् । ततो
वपामवदाय श्रवण्डा । पुनर्वपाप्रहणं कृत्वावदानार्थं,
तन्नान्येष्ववदानेष्वकृत्यानि यज्ञानि भवन्ति । ततो वपा-
श्रपणीभ्यां परिगृह्याद्विरभिषिष्य प्रचाव्य, शामिषे प्रताप्य ।
प्रतापनं तु धर्ममाचं, श्रपणस्योत्तरत्वं विधानात् । ततः शामि-
षस्योत्तरतो गत्वाऽप्येनैतमोपामनमग्निं वपां हुत्वाऽस्य दक्षि-
णत आमीनः श्रपयित्वा श्रपयिता तां वपामभिघात्य, बर्हिषि
ब्रह्मगायत्रां निधाय, उभायप्यग्नी यथागतं परीत्य जुहुयात्,
अमुषे स्याद्वेति । वपाश्रपणकाले प्राग्नेनावसिष्याऽवसिष्य
श्रपयति, “तामध्वर्युः सुवेणाभिघारयथाह” इति श्रुतेः ।
यद्यपि “चतुरयत्ती यज्ञमानः स्यादयं पञ्चावसैव वपा” इति
श्रुतेर्वपा पञ्चावत्ता भवति । आश्व द्विरप्यगक्रनं वपा द्विर-
प्यगक्रमाव्यमिति, द्विरप्याभावे तु द्विरप्यग्नतो वपा पुन-
र्द्विरप्यमिति ॥ १० ॥

एतस्मिन्नेवाग्नी स्वालोपाकं श्रपयन्ति ॥११॥

एतस्मिन्नेवापासनं एवाग्नी पञ्चदशेन यज्ञदेवतायै स्वाधी-

पाकं श्रपयन्ति । बहुवचनं कर्तुरनियमार्थम् । एतस्मिन्निति-
वचनं शामित्रे सा भूदित्येवमर्थे, इतरथा शामित्रस्य श्रप-
णार्थत्वोत्तस्मिन्नेव स्यात् ॥ ११ ॥

एकादश पशोरवदानानि सर्वाङ्गेभ्योऽव-
दाय शामित्रे श्रपयित्वा हृदयं शूले प्रताप्य
स्थालीपाकस्यागतो जुहुयात् ॥ १२ ॥

पशोर्ग्रहणं यानि त्रेतायां एकादशावदानानि पशोः
मसिदानि तानि यथा स्युरित्येवमर्थम् । हृदयं जिह्वा वल
इत्येवमादीनि । सर्वाङ्गग्रहणमेकादशभ्योऽन्यान्यपि यान्य-
ङ्गानि दृष्टानि तेषामपि विकल्पेन ग्रहणार्थम् । एवमवदाय
तानि शामित्रे श्रपयति । हृदयं शूले प्रोत्थ्य प्रतापयति यथा
शृतं भवति । ततः शृतान्यभिघार्थोदास्य ततः स्थालीपाकस्यैक-
देशं पूर्वं जुहुयात्, ततोऽवदानानि ॥ १२ ॥

अवदानैर्वा सह ॥ १३ ॥

अवदानैर्वा सह स्थालीपाकं जुहोति, न पृथक् । यदा तु
पृथक् जुहोति तदा स्निग्धकृदपि पृथक् कार्यः ॥ १३ ॥

एकैकस्यावदानस्य द्विर्द्विरवदाति ॥ १४ ॥

द्विर्ग्रहणं देशानियमार्थम् । एकैकस्यावदानस्य यस्मिन्
कस्मिंश्चिद्देशे द्विर्द्विरवदाति । पञ्चावत्तौ तु त्रिस्त्रिरवदाति ।
उपस्तरणप्रत्यभिघारणे कृत्वा जुहोति ॥ १४ ॥

आहतैव हृदयशूलेन चरन्ति ॥ १५ ॥

स्निग्धकृत्सर्वप्रायश्चित्तान्तं कृत्वा तूष्णीं हृदयशूलेन
चरन्ति । आहत्यग्रहणं मन्त्रवर्जमन्ये धर्मास्त्रेतायां दृष्टाः कथं
स्युरित्येवमर्थम् । तेन शष्काद्र्योः सन्निदेशे शूलस्योदासनं,

तस्योपरिष्ठादप उपसर्गनम् । समिदग्रहणमुपस्थानं समिदा-
धानमित्येते कार्याः । ततः, पूर्णपात्रनिनयनादि समापयेत् ।

॥ १५ ॥

इति प्रथमे एकादशी कण्डिका ॥

अथ द्वादशी कण्डिका ॥

चैत्ययज्ञे प्राक् स्विष्टकृतश्चैत्याय बलिं हरेत्

॥ १ ॥

चित्ते भवाश्चैत्याः । शङ्करः पशुपतिः आर्या ज्येष्ठा इत्येव-
मादयः । यदि कस्यैचिद्देवतायै प्रतिशृणोति, यदि आत्मनो-
ऽभिप्रेतं वस्तु लब्धं ततस्त्वामहमाज्येन खालीपाकेन पशुना
वा यक्ष्यामीति, ततो लब्धे वस्तुनि तस्य तेन यागं कुर्यात्, स
चैत्ययज्ञः । तत्र स्विष्टकृतः प्राक् चैत्याय बलिं हरेत् नमस्का-
रान्तेन नामधेयेन, पुनश्चैत्यस्य ग्रहणं प्रत्यक्षहरणार्थम् । तेन
चैत्यायतने एवोपलेपनादि कुर्यात् ॥ १ ॥

यद्यु वै विदेशस्यं पलाशदूतेन, यत्र वेच्छा
वनस्पत इत्येतयर्चा द्वौ पिण्डौ कृत्वा वीवधेऽ-
भ्याधाय दूताय प्रयच्छेदिमन्तस्मै बलिं हरेति
चैनं ब्रूयादयं तुभ्यमिति यो दूताय ॥ २ ॥

यदि विदेशस्यं चैत्यं यजेत् तदा पलाशदूतेन बलिं हरेत् ।
पलाशेन दूतं वीवधश्च कुर्यात् । यत्र वेच्छेतृचा द्वौ पिण्डौ
कृत्वा वीवधेऽभ्याधाय दूताय प्रयच्छेत् । सखेरिकं पिण्डं
निर्दिश्य दूतं वदति, इमं तस्मै बलिं हरेति । अपरं दूताय
प्रयच्छति, अयं तुभ्यमिति । एतयर्चेतिवचनं अन्यत्र पादग्रह-

येऽपि कंचित् सूक्तं भवतीत्येवमर्थम् । तेन आत्वाहार्यमन्तरे-
धीति, केषमं मा समानानामिति च सूक्तं सिद्धम् । अन्ये पुन-
रभ्यासार्थं मन्यन्ते, पिण्डकरणे वीवधाभ्याधाने दूताय प्रदान
इति ॥ २ ॥

प्रति भयं चेदन्तरा शस्त्रमपि किञ्चित् ॥ ३ ॥

कर्तुं येत्यस्य च मध्ये भयमस्ति चेत् शस्त्रमपि किञ्चित्
देयात् दूताय ॥ ३ ॥

नाव्या चेत् नद्यन्तरा प्लवरूपमपि किञ्चि-
दनेन तरितव्यमिति ॥ ४ ॥

उभयोर्मध्ये यदि नावा तार्या नदी स्यात् तदा प्लवरूप-
मपि किञ्चित् देयात्, यनेनेति मन्त्रेण ॥ ४ ॥

धन्वन्तरियज्ञो ब्रह्माणमग्निं चान्तरा पुरो-
हितायाग्रे बलिं हरेत् ॥ ५ ॥

यदि धन्वन्तरियज्ञो भवति तदा ब्रह्माणमग्निं चान्तरा
पुरोहितायाग्रे बलिं हरेत्, पुरोहिताय नम इति, ततो धन्व-
न्तरये नम इति । धन्वन्तरौ विदेशस्थे त्वयं विशेषः, धन्वन्तरय
पुरोहितस्य चेकः पिण्डः, द्वितीयो दूताय ॥ ५ ॥

इति प्रथमे द्वादशी कण्डिका ॥

अथ त्रयोदशी कण्डिका ॥

उपनिषदि गर्भलम्भनं पुंसवनमनवलोभ-
नञ्च ॥ १ ॥

आन्नातमिति शेषः । गर्भो लुभ्यते येन कर्मणा निषिक्तं

वीर्यममोघं भवति तद्गर्भलभनम् । पुमान् लब्धो जायते येन
तत् पुंसवनम् । पुमांस्तु सन् येन नावलुप्यते तदनवलोभ-
नम् । वर्णविकारी द्रष्टव्यः पृषोदरादित्वात् [पा० ६, ३, १०८] ।
एतानि कस्याश्चिदुपनिषदि आम्नातानि । न केवलमेतानि किं
तर्हि गर्भाधानादय आम्नाज्ञानपर्यन्ता आम्नाताः । अस्मच्छा-
ग्नायां सा न विद्यते, अतस्तत् कर्म कर्तव्यमित्युपदिश्यते ॥ १॥

तस्या उत्सन्नत्वात् यदि तां नाधीयात् तत एवं कुर्यादि-
त्याह ।

यदि नाधीयात् तृतीये गर्भमासे तिष्येणी-
पोषितायाः सरूपवत्साया गोर्दधनि द्वौ द्वौ
माषौ यवञ्च दधि प्रसृतेन प्राशयेत् ॥ २ ॥

गर्भाधानमाचार्येणानुक्तमिति कृत्वा न कार्यमित्येके,
अन्ये पुनः शौनकाद्युक्तमार्गेण कार्यमित्याहुः । इदं तु पुंसवनं
गर्भमहितो माषो गर्भमासः । तिष्येणेति “नक्षत्रे च तुषि”
[पा० २, ३, ४५] इत्यधिकरणे तृतीया । तिष्येणेति प्राशन-
कर्मणा सम्बध्यते तस्य प्रधानत्वात्, नोपवासेन गुणत्वात् । तेन
पुनर्वसुना अपोषितायाः पतुराः तिष्येणेदं कर्म करोति । तत्र
प्राजापत्यस्य स्थालीपाकस्यान्यमागन्तं कृत्वा वक्ष्यमाणं कर्म
कुर्यात् । समानं रूपं यस्य स सरूपः । सरूपो वक्षो यस्याः
सा तयोक्ता । गोघृहणं सरूपवत्साया अभवि चमरूपवत्सा
गौर्धाक्षा नामरूपवत्सान्यजेदित्येवमर्थम् । इति पाठान्तरं न
मरूपवत्सान्यजेदित्येवमर्थम् । वीष्मावचनं कथं, प्रतिप्रसृतं द्वौ
द्वौ माषौ स्यातामिति । यदि वीष्मा न क्रियेत स्थालीपट-
धन्येय माषयोर्यवश्च च प्रक्षेपः स्यात्, तस्य मत्तमीनिर्दिष्ट-
त्वात् तस्मादाद्यर्थे वीष्मावचनम् । पुनर्दधिघृहणं दधः प्राश-

नार्यः अन्यथा पूर्वस्य सप्तमोनिर्दिष्टत्वात् दध्नः प्राशनं न
 स्यात् । प्रसूते दधि प्रक्षिप्य तस्मिन्दधनि माषयवानां प्रक्षेप-
 णार्थं पूर्वं दधिपहणम् । कण्डरूपेण माषौ दद्यात्, शिशुरूपेण
 यवं, तथा दृष्टत्वात् ॥ १ ॥

किं पिवसि किं पिवसीति पृष्ट्वा पुंसवनं
 पुंसवनमिति त्रिः प्रतिजानौयात् ॥ ३ ॥

किं पिवसीति प्रश्नः । पुंसवनमिति प्रश्नः । तत्रेतिप्रश्ने त्रिषं-
 दणमाचार्येण कृतं, यतस्तस्यैव त्रित्वप्राप्तौ उभयोस्तुल्यत्व-
 प्रापनार्थं उभयत्र धीषावचनम् । तेन प्रश्नोऽपि त्रिर्वाच्य इति
 सिद्धम् ॥ ३ ॥

एवं त्रीन् प्रसृतान् ॥ ४ ॥

अनेन विधिना त्रीन् प्रसृतान् प्राशयेत् । एकस्मिन् प्रसूते
 प्राप्ते त्रयः प्रसृतान्तुल्यधर्माणो विधीयन्ते ॥ ४ ॥

अथास्यै मण्डलागारच्छायायां दक्षिणस्यां
 नासिकायामजीतामोषधीं नस्तःकरोति ॥ ५ ॥

कर्मान्तरत्वात् कालान्तरप्राप्तावानन्तर्योऽद्यशब्दः । इद-
 न्वनधलोभनम् । कुतः । “माहं पीत्वमघं नियाम्” [गृ. १।
 १३।७] इति मन्त्रलिङ्गात् । पुत्रसम्बन्धि अशोभनं माहं निया-
 मित्यर्थः । अस्यां अस्याः, मण्डलागारं कृत्वा तस्य छायायामुप-
 वेष्ट्यास्याः दक्षिणस्यां नासिकायां दूर्वां नस्तःकरोति । दक्षिण-
 यदृशमिन्द्रियाणामनङ्गत्वप्रापनार्थम् । अजीवेति गुणनाम,
 अजीर्णेत्यर्थः । सा चौषधी दूर्वेत्युपदिशन्ति । नस्तःकरणं नासि-
 कायां रससेचनम् ॥ ५ ॥

प्रजावज्जीवपुत्राभ्यां हैके,
 आ ते गर्भो योनिमेतु पुमान्वाण इवेपुधिम् ।
 आ वीरो जायतां पुत्रस्ते दशमास्यः ॥
 अग्निरेतु प्रथमो देवतानां
 सोऽस्यै प्रजां मुञ्चतु सृत्युपाशात् ।
 तदयं राजा वरुणोऽनुमन्यतां
 यद्येयं स्त्री पौत्रमघं न रोदादिति ॥ ६ ॥

प्रजावता दृष्टो मन्त्रः प्रजावान् । जीवपुत्रेण दृष्टो मन्त्रो
 जीवपुत्रः, यथा सूय्येति । आ ते गर्भ इति सूक्तं प्रजावान् ।
 अग्निरेतु प्रथम इति सूक्तं जीवपुत्रः । आभ्यां सूक्ताभ्यामेके
 नस्तःकरणमिच्छन्ति, अन्ये तूष्णीम् । दशब्दोऽभिमतत्वज्ञाप-
 नार्थः ॥ ६ ॥

प्राजापत्यस्य स्वालीपाकस्य हुत्वा हृदयदे-
 शमस्या आलभेत, यत्ते सुसौमे हृदये हितवन्तः
 प्रजापतौ । मन्येऽहं सां तद्विद्वांसमाह पौत्रम-
 घन्नियाम् इति ॥ ७ ॥

प्राजापत्यस्य स्वालीपाकस्यैकदेशं हुत्वा हृदयदेशं हृदय-
 समीपं अस्या आलभेत सृशेत्, यत्त इति मन्त्रेण । ततः
 स्विष्टकृदादि समापयेत् । इदं क्रमं प्रतिगर्भमावर्त्तते, गर्भ-
 संस्कारत्वात् । प्रथमगर्भे द्वातीयमासि यदि गर्भो न विप्रातः
 तदा चतुर्थं कुर्यात् । विप्राते गर्भे तिर्य्य पुंसवनम् । "तत्
 द्वातीये मास्यन्यत्र दृष्टेः" इति च श्रवणात् । गृष्टिः प्रथम-

गर्भः । पञ्चमे मास्यङ्गनिष्पत्तिर्भवति । स्वयमेव चास्य कर्ता,
माहं पौत्रमिति लिङ्गात् । तदभावे देवरः । ७ ॥

इति प्रथमे त्रयोदशी कण्डिका ॥

अथ चतुर्दशी कण्डिका ॥

चतुर्थे गर्भमासे सौमन्तोन्नयनम् ॥ १ ॥

सौमन्तो यस्मिन् कर्मणि उच्यते तस्मै सौमन्तोन्नयनं चतुर्थे
मासे कार्यम् । इदं कर्म न प्रतिगर्भमावर्त्तते, स्त्रीसंस्कार-
त्वात्, न त्वयं गर्भसंस्कारः । “एवं तं गर्भमाधेहि” इति मन्त्र-
लिङ्गात् । सत्यं, तथापि नावर्त्तते, आधारसंस्कारस्य प्राधा-
न्यात् । कुतः प्राधान्यमिति चेत् । सौमन्तोन्नयनमिति सप्त-
स्यावलात् आधारस्य च संस्कृतत्वात् । सकृत् सकृत् संस्कृता
यं यं गर्भं प्रसूते स सत्यः संस्कृता भवेत्, तेनावृत्तिर्न भवतीति
सिद्धम् । १ ॥

आपूर्यमाणपक्षे यदा पुंसा नक्षत्रेण

चन्द्रमा युक्तः स्यात् ॥ २ ॥

• शतपक्षे यदा पुंसा नक्षत्रेण चन्द्रमा युक्तः स्यात् तदेदं
कर्म कार्यम् । पुंसा नक्षत्रेण पुष्यमाधेयेन नक्षत्रेणेत्यर्थः,
तिथौ चन्द्रः अश्व इत्यादिना । चन्द्रमा युक्तः स्यादिति वचनं
प्रकर्षेण युते चन्द्रमसि यदा स्यात् । एतदुक्तं भवति । एष्टि-
षट्ठिकासु मध्ये मध्यमद्विंशष्टिकासु कुर्यात् इति ॥ २ ॥

अथाग्निमुपसमाधाय पश्चादस्याऽऽनहुहं

चमांस्तौर्यं प्राग्योवमुत्तरलोम तस्मिन्नुपविष्टायां

समन्वारध्यायां, दाता ददातु दाशुष इति
 द्वाभ्यां, राकामहमिति द्वाभ्यां, नेजमेष इति
 तिसृभिः, प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इति च ॥३॥

जुहुयादिति शेषः । अथशब्दोऽन्यस्मिन्नपि काले भयतीदं
 कर्मेति ज्ञापनार्थः । कश्चिन्, षष्ठाष्टमयोर्मासयोः । शास्त्रान्तरे
 चायं कालो विहितः । अग्निमुपसमाधायेत्यादि गृहप्रवेश-
 नीये व्याख्यातम् । आश्वभागान्तं कृत्वा धाता ददातु दाशुष
 इत्यादिभिरष्टावाज्याहुतीर्जुहुयात् ॥ ३ ॥

अथास्यै युग्मेन शलाटुग्लप्तेन त्येख्या च
 शलल्या त्रिभिश्च कुशपिञ्जूलैरुर्ध्वं सीमन्तं व्यूह-
 ति भूर्भुवः स्वरोमिति त्रिः ॥ ४ ॥

अस्यै अस्याः । युग्मेन समेन । केन, शलाटुग्लप्तेन तरु-
 षफलसङ्घातेन । शलाटुरिति अपक्रान्तां फलानां समाख्या ।
 ग्लप्ते इति स्थावक उच्यते । औदुम्बरस्तवकेन । शास्त्रान्तरे
 दृष्टत्वात् । तदभावेऽन्येन । वीण्येतानि यस्याः सेयं चेष्टणी
 शललो । एतः शक इत्यर्थः । “वर्षादनुदात्तात् तोपधात् तो
 नः” [पा० ४, १, ३८] इति ङीप्, तयारस्य नत्वं च । ततः
 “रपाभ्यां नो षः” [पा० ८, ४, १] इति षत्वम् । कुशपिञ्जुलैः
 कुशतरुणैः । एतैरेकीकृतैर्ललाटकेगयोः सन्धिमारम्भ्य ऊर्ध्वं
 सीमन्तं व्यूहति मन्त्रेण, यामूर्ध्वप्रदेशात् केशान् पृथक् करोती-
 त्यर्थः । एवं विर्यूहति । मन्त्राहतिरुक्ता ॥ ४ ॥

चतुर्वा ॥ ५ ॥

चतुर्वा व्यूहति मन्त्रेण ॥ ५ ॥

वीणागायिनी संशास्ति सोमं राजानं संग-
येतामिति ॥ ६ ॥

वीणा च गाथा च, वीणागाथे ते ययोः स्तः तौ तथोक्ता,
तौ संशास्ति सम्प्रेष्यति, सोमं राजानं सङ्गायेतामिति ॥ ६ ॥

तौ च एतां गाथां गायत इत्याह ।

सोमो नो राजाऽवतु मानुषोः प्रजा निवि-
ष्टचक्राऽसाविमां नदीमुपवसिथा भवन्ति ॥ ७ ॥

असावित्यस्य स्थाने यस्या नद्याः समीपे वसन्ति तस्या
नाम आसामन्त्रणविभक्त्या ब्रूयातां, निविष्टचक्रा गङ्गे इति ॥ ७ ॥

ब्राह्मण्यश्च दृष्ट्वा जीवपत्यो जीवप्रजा यदा-
दुपदिशेयुस्तत्तत् कुर्युः ॥ ८ ॥

एवंगुणयुक्ता ब्राह्मण्यो यदाद ब्रूयुः तत्तत्कार्यम् । प्रैवं
दत्त्वा स्विष्टकृदादि समापयेत् ॥ ८ ॥

दृष्ट्वा दक्षिणा ॥ ९ ॥

दृष्ट्वा गौरासेवनसमर्थः, तं दक्षिणां दद्यात् । अथ तु स्वय-
मेव कर्त्ता । कुतः । “अस्यै मे पुत्रकामायाः” इति लिङ्गात् ।
अस्यै तर्हि दक्षिणा, ब्रह्मणे यद्यस्ति । तदभावे सविहितेभ्यो
वाह्येभ्यः कर्माङ्गत्वात् दक्षिणानाम् ॥ ९ ॥

इति प्रथमे चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथ पञ्चदशोऽध्यायः ।

कुमारं जातं पुराऽन्यैरालम्भात् सर्पिर्मधुनी
हिरण्यनिकायं हिरण्येन प्राशयेत्, म ते ददा-

सि मधुनौ घृतस्य वेदं सवित्रा प्रसूतं मधोनाम् ।
आयुष्मान् गुप्तो देवताभिः शतं जीव शरदो
लोके अस्मिन्निति ॥ १ ॥

इदं जातकर्म । कुमारग्रहणं कुमारौनिहृत्यर्थम् । ननु,
कुमार्या अपि भवत्येष जातकर्म । कुतः । वक्ष्यति, “ग्राहृतैव
कुमार्याः” [गृ० १।१४।१२] इत्युच्यते । प्रवासादागतस्य विहितं
कर्माहता भवति, न जातकर्म, अनन्तरत्वात् । एवमेके,
अन्ये पुनराहृतैव कुमार्या इत्येतदुभयार्थमिति वदन्ति ।
तेन कुमार्या अपि जातकर्म भवति । मनुनाप्युक्तं [अ०
२, ६६] ।

“अमन्त्रिका तु कार्येयं स्त्रीणामाहदशेषतः” । इति ।

तर्हि कुमारग्रहणं किमर्थं, अधिकारार्थम् । अष्टमे वर्षे
ब्राह्मणमुपनयेदित्युपनयनं कुमारस्यैव यथा स्यात् न कुमार्या
इति । ननु, ब्राह्मणमिति पुल्लिङ्गनिर्देशादेव न भविष्यति ।
न, जातिनिर्देशे लिङ्गमविवक्षितम् । यथा ब्राह्मणो न हन्तव्य
इति ब्राह्मण्यपि न हन्यते, एवमत्रापि स्त्रियाः प्रसज्येत,
तच्चिदुच्यर्थं कुमारग्रहणमिति । जातग्रहणमप्यधिकारार्थम् ।
“गोदानं षोडशे वर्षे” इति जन्मतः प्रभृति षोडशे यथा
स्यात्, उपनयनप्रभृति माभूदिति । पुरा पूर्वमित्यर्थः । अन्य-
ग्रहणमनधिकृतालम्बनात् प्राक् कर्म कर्त्तव्यमित्येवमर्थम् ।
सर्पिमधुनौ हिरण्येन निकाशयति । ते हिरण्यसंसृष्टे हिर-
ण्येन प्राशयेत्, मातुरुपस्थ आसीनं प्रते ददामीति मन्त्रेण ॥१॥

कर्णयोरुपनिधाय मेधाजननं जपति ।

मेधान्ते देवः सविता मेधां देवौ सरस्वती ।

मेधान्ते अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्तजौ ॥

इति ॥ २ ॥

अस्य कर्णयोः हिरण्यं निधाय मेधाजननं जपति, मेधान्त इति । उपग्रहणं तस्य मुखसमोपे आत्मनो मुखं निधाय जपार्थं मेधाजननमित्यस्य मन्त्रस्याख्याः सकृन्मन्त्रः । पर्यायेणोपनिधानमित्येके । अन्ये मन्त्रावृत्तिमिच्छन्ति ॥ २ ॥

अंसावभिमृशति, अश्मा भव परशुर्भव हिरण्यमस्तृतं भव । वेदो वै पुत्रनामासि स जौव शरदः शतम् इति । इन्द्र श्रेष्ठानि द्रविणानि धेह्यस्ते प्रयन्धि मघवन्दुजोषिन्विति च ॥ ३ ॥

स्तनबाह्वोर्मध्यमदेयोऽसः । अत्र बहुधा विप्रतिपत्त्याः तत्रैके सकृन्मन्त्र पर्यायेणांसाभिमर्शनमिच्छन्ति, द्वाय्याभिमर्शनवत् । ननु युक्तस्तत्र सकृन्मन्त्रः, द्विवचनयुक्तत्वात् मन्त्रस्य, इह त्वेकवचनयुक्तः । अत आहत्या भवितव्यम् । नैतदेवम् । नाचांसावुच्येते, किन्तर्हि कुमारः स वैकः, तस्मादावृत्तिरिति । अन्ये मन्त्रविभागमिच्छन्ति । अश्मा भवेत्प्राज्ञेन दक्षिणमंसमभिमृशेत् । इन्द्र श्रेष्ठानि, पक्षे प्रयन्धि, इत्याभ्यां मध्यमिति । कथं पुनर्मन्त्रविभागो ज्ञातः । मध्ये इति-करणात् । नहि कश्चित् मन्त्रमध्ये इति-करणं पठन्ति । अपरे त्वाहुः सकृदेव त्रयो मन्त्रा वक्तव्याः । न च मन्त्रविभागः । न च पृथगभिमर्शः । द्वाय्याभिमर्शने त्वशक्यत्वात् पृथगभिमर्शः, इह तु शक्यते युगपदसौ अष्टुम् । यत्पुनरुक्तमिति-करणादिति । तत्र द्रूमः । अन्यत्रापि मन्त्रमध्ये इति-कारः यज्यते, यथा आसीद सदनं स्यासीद सदनं समिति माहिंसीदेवप्रेरित इति ।

अथमेव नः पक्षोऽभिप्रेतः । यस्य त्रयाणामन्यतमः पक्षोऽभि-
प्रेतः तस्याऽपि कुर्वतो न दोषः, सर्वेषां गमकवत्त्वादिति
भाष्यकारः । अथैके मन्त्रविभागः श्रेयानित्याहुः, मध्ये इति-
कारात् । नन्वन्यत्रापि विद्यत इत्युक्तम् । तत्रापि विभाग एव,
किमुत्पत्तसीति बहिर्पि निधाय माहिंसीरित्यभिमन्त्रयेत् ।
कुत एतत्, आनन्तर्ययोगात् । ननु इडायां दृश्यते हविर्जुपन्ता-
मिति तस्मिन्नुपहृत इति, अनर्थो भवान्, इति-कारो मन्त्रस्य
मध्ये हया न पठ्यत इति वयं ब्रूमः । इडायां तु मन्त्रैकदेशे
इति-कारः । युषत् पक्षे त्वभिमन्त्रणे इति-कारो हविषेति ।
तदसत् । भगवता भाष्यकारेण यः पक्षः परिगृहीतः स एव
सम्यक् । अन्यत्रापि मन्त्रमध्ये इति-कारदर्शनात्, नमो यत्र
निपीदसीति, असुं माहिंसीरसुं माहिंसीरिति चेति, तेन
वीक्षन्तान् सकृदुक्ता युगपदेवोभावंसौ स्पृशेदिति सिद्धम् ॥३॥

नाम चास्त्रौ द्युः ॥ ४ ॥

कुर्युरित्यर्थः । नामकरणस्याचार्येण कालान्तरानुक्तेः जात-
कर्मानन्तरं कार्यमित्येके । अन्ये शास्त्रान्तरोक्तः कालो याज्ञ-
हृत्याहुः । उक्तं च मनुना [अ० २, ३०] ।

“नामधेयं दशम्यां तु द्वादश्यां यापि कारयेत् ।

पुण्ये त्रिथौ सुहर्त्ते वा नक्षत्रे वा गणान्विते” ॥ इति ॥४॥

कौटिल्यलक्षणं तत्रामित्याह ।

घोषवदाद्यन्तरन्तस्थमभिनिष्ठानान्तं द्वाच-

रम् ॥ ५ ॥

प्रथमद्वितीयवर्णानामूष्माणस्य हकारवर्जमघोषवन्तः शिष्टं
घोषवन्तः तदादौ यस्य तत् तथोक्तम् । अन्तर्मध्येऽन्तस्या यस्य
तत् तथोक्तम् । यकारादयश्चतस्रोऽन्तस्थाः । अभिनिष्ठानो विस-

जैनीयः, सः धन्ते यस्य तत् तथोक्तम् । अक्षरं स्वरः । अकारा-
दयो द्वादश स्वराः, शिष्टं व्यञ्जनं, हे प्रक्षरे यस्य तत् द्वाक्षरं,
व्यञ्जनमपरिमितम् ॥ ५ ॥

चतुरक्षरं वा ॥ ६ ॥

चतुरक्षरं वा उल्ललक्षणं नाम कुर्युः । भद्रः, देवः, भवः,
नाथः, नागदेवः, रुद्रदत्तः, देवदत्तः, इत्येवंलक्षणाणि नामानि
भवन्ति ॥ ६ ॥

द्वाक्षरं चतुरक्षरं वेति यदुक्तं तत्काम्यमपीत्याह ।

द्वाक्षरं प्रतिष्ठाकामश्चतुरक्षरं ब्रह्मवर्चस-
कामः ॥ ७ ॥

प्रतिष्ठान्नाष्टवर्चसे च कुमारस्य, तत्संस्कारत्वात् न कर्तुः
॥ ७ ॥

अथवा ।

युग्मानि त्वेव पुंसाम् ॥ ८ ॥

युग्मानि युग्माक्षराणि पुंसां नामधेयानि भवन्ति । एव-
कारोऽवधारणार्थः । कथं युग्ममेवाद्विधेत न पूर्वाणि लक्षणा-
नीति । तेन शिवदत्तः, नागदत्तः, देवस्वामी, वसुधर्मा, रुद्रः,
जनार्दनः, वेदधोपः, पुरन्दरः, विष्णुधर्मा इत्यादि सिद्धम् ॥ ८ ॥

अयुजानि स्त्रीणाम् ॥ ९ ॥

अयुजान्ययुग्माक्षराणि स्त्रीणां नामानि भवन्ति । सुभद्रा,
सावित्री, सत्यदा, वसुदा, इत्यादि ॥ ९ ॥

सांख्यवहारिकं नाम कृत्वा अभिवादनोद्यं च कार्यमि-
त्याह ।

अभिवादनयं च समीक्षेत तन्मातापितरौ
विद्यातामोपनयनात् ॥ १० ॥

येन नाम्ना उपनीतः अभिवादयते तच्च समीक्षेत, कुर्या-
दित्यर्थः । तच्च मातापितरावेव विद्यातामोपनयनात्, उपनो-
तस्य त्वाचक्षते, अनेन नाम्नाऽभिवादयस्वेति ॥ १० ॥

प्रवासादेत्य पुत्रस्य शिरः परिगृह्य जपति,
अङ्गादङ्गात् सम्भवसि हृदयादधिजायसे । आत्मा
वै पुत्रनामाऽसि स जीव शरदः शतमिति मूर्धनि
विरवघ्राय ॥ ११ ॥

प्रवासादागत्य गृह्यानीक्षेताप्यनाहिताग्निरित्यादिसूची-
त्तमार्गेण विधिं कृत्वा पुत्रस्य शिरः परिगृह्य सर्वतो गृहीत्वा
मूर्धनि विरवघ्राय ततो जपति, अङ्गादङ्गादिति ॥ ११ ॥

आष्टौव कुमार्य्यै ॥ १२ ॥

कुमार्यास्तु असन्तकं कुर्यादिति । अनन्तरस्य चायं जप
इत्येके । अनन्तरस्य जातकर्मण्येत्यपरे ॥ १२ ॥

इति प्रथमे पञ्चदशी कण्डिका ।

अथ षोडशी कण्डिका ॥

पष्ठे मास्यन्नप्राशनम् ॥ १ ॥

अन्नप्राप्ति पष्ठे मासे न गभंप्राप्ति, जातार्थिप्रार्थना,
तत्रान्नप्राशनं नाम कर्म कार्यम् ॥ १ ॥

आजमन्नाद्यकामः ॥ २ ॥

अजस्येदमाजम् । तैत्तिरसाहचर्याभ्यांसस्यात्र यज्ञं न
 [सौरदधिष्ठानाम् ॥ २ ॥

तैत्तिरं ब्रह्मवर्चसकामः ॥ ३ ॥

तित्तिरेरिदं तैत्तिरम् । आजतैत्तिरयोर्व्यञ्जकत्वेनोपदेशो
 नात्रत्वेन, तथा लोके प्रसिद्धत्वात् । तेनात्रमपि सिद्धम् ॥ १ ॥

घृतौदनं तेजस्कामः ॥ ४ ॥

घृतसंस्कृतं घोदनो घृतौदनः । कुतः, घोदनग्रहणात् ।
 यदि हि घृतमिथोऽभिप्रेतः स्यात् घृतं तेजस्काम इत्येवाव-
 द्यत् । ततश्च पूर्वब्रह्मवर्चसकत्वेनात्रमपि सिध्यत्येव । घृते नैदी-
 यसि घृतमेके कृते घृतसंस्कृतो भवति, न तु घृते अमणं,
 विल्लेदानुपपत्तेः ॥ ४ ॥

दधिमधुघृतमिथ्यमन्नं प्राशयेत्, अन्नपते-
 ऽवस्य नो देहानमौवस्य शुष्मिणः । प्र ददाता-
 रन्तारिष ऊर्जन्तो घेहि द्विपदे चतुष्पद इति
 ॥ ५ ॥

अकामसंयोगेन दध्यादिमिथ्यमन्नं प्राशयेत्, अन्नपतेऽवस्य
 न इति मन्त्रेण । सयं मन्त्रः सर्वप्राशनेष्वपि भवति । कुतः ।
 प्राशनसहितत्वात् मन्त्रस्य, प्राशयेदित्यस्य च सर्वशेषत्वात् ।
 आजं प्राशयेदित्यादि ॥ ५ ॥

आवृतेष्व कुमार्यैः ॥ ६ ॥

कुमार्यांस्त्वमन्त्रकमसप्राशनं कार्यमित्यर्थः ॥ ६ ॥

इति प्रथमे षोडशी कण्डिका ।

अथ सप्तदशी कण्डिका ।

तृतीये वर्षे चौलं, यथाकुलधर्मं वा ॥ १ ॥

कुलधर्मोपदिष्टे वा काले चौलं कार्यम् । लग्नप्रभृति
तृतीये वर्षे वा कार्यमिति व्यवस्थितविकल्पः । केषाञ्चिदुप-
नयनेन संह स्मर्यत इति ॥ १ ॥

उत्तरतोऽग्ने ब्रीहियवमापतिलानां पृथक्
पूर्णशरावाणि निदधाति ॥ २ ॥

प्रणीताप्रणयनोत्तरकाले उत्तरतोऽग्नेः ब्रीहियवमापति-
लानां पूर्णशरावाणि निदधाति स्थापयति । पृथग्ग्रहणं द्रव्य-
भेदार्थम् । पृथक् पूरयित्वा निदध्यादिति, अन्यथा समासोप-
देशान्मिश्रितानां पूरणं स्यात्, यथा सर्पिर्मधुनो हिरण्यनिका-
पमित्यमिश्रितानां प्राशनम् । अथवा सत्यपि समासोपदेशे
यथाकामं ब्रीहियवतिलैरित्येकं द्रव्यभयति, एकेन कृतार्थ-
त्वात्, एवमिष्टाप्येकं द्रव्यं प्रसज्येत तन्निवृत्त्यर्थे पृथग्ग्रह-
णम् ॥ २ ॥

कथं पृथग्भूतानां सर्वेषां द्रव्याणां पूर्णशरावाणि निधीये-
रन्निति ।

पद्यात्कारयिष्यमाणो मातुरुपस्थ आनडुहं
गोमयं नवे शरावे शमीपर्णानि चोपनिहितानि
भवन्ति ॥ ३ ॥

अग्नेः पद्यात्कारयिष्यमाणः कुमारः । तत्रयुतं हि चौलं,
एवं च कृत्वा संस्कारकर्मसु व्यायपरिहारेषु कार्येषु कुमारो-
ऽन्तरतम इति दर्शितं भवति, मातुरुपस्थे अक्षद्वे पास्ते । आन

हुहोमयं नवे शरावे उपनिहितं भवति । शमीपर्णानि
चान्यस्मिन्नवे शरावे उपनिहितानि भवन्ति ॥ ३ ॥

मातुः पिता दक्षिणत एकविंशतिकुशपिञ्ज-
लान्यादाय ॥ ४ ॥

मातुर्दक्षिणतः, पिता एकविंशतिकुशपिञ्जलान्यादायास्ते ।
मातुर्ग्रहणं मातुः सकाशात् दक्षिणतो यथा स्यात् तथा, अग्ने-
र्दक्षिणतो मामूदिति ॥ ४ ॥

ब्रह्मा वैतानि धारयेत् ॥ ५ ॥

एतानि कुशपिञ्जलानि ब्रह्मा वा धारयेत् यद्यस्ति ॥ ५ ॥

पद्मात्कारयिष्यमाणस्यावस्थाय शीतोष्णा

अपः समानीयोष्णेन वा, य उदकेनेहोति ॥ ६ ॥

आचारान्तं कृत्वा पूर्वोक्ता आहुतौर्ज्ज्वा कुमारस्य पश्चि-
मदेशे स्थित्वा शीतमुदकमुष्णं चोदकमुभाभ्यां पाणिभ्यां
गृहीत्वा अन्यस्मिन् पात्रे युगपच्चिनयति मन्त्रेण । समित्ये-
कोभावे, न तु दक्षिणाङ्गकारितया भायम् । कथमुभाभ्यां
पाणिभ्यामिति । उच्यते । अनियमे प्राप्ते नियमार्था या सा
परिभाषा, न तु दक्षिणाङ्गविधायिका ॥ ६ ॥

तासां गृहीत्वा नवनौतं दधिद्रप्सान् वा
प्रदक्षिणं शिरस्त्रिरुन्दति, अदितिः केशान्वध-
त्वाप उन्दन्तु वर्चस इति ॥ ७ ॥

तासामपामेकदेशद्रुहीत्वा नवनौतञ्च गृहीत्वा तदभावे
दधिद्रप्सान् वा गृहीत्वा प्रदक्षिणं शिरस्त्रिरुन्दति स्मृटयति
मन्त्रेण । मन्त्रार्हात्तिरुक्ता । तासां-ग्रहणं समानीतानां अष्ट-

कार्यम् । इतरथा समानघनस्य शोतीष्णाभिरङ्गिववर्धमित्यत्र
कृतार्थत्वात्तासां ग्रहणमेव न स्यात् । गृहीत्वैतस्य च नवनी-
तेन च मखन्धः स्यात् । तस्मिंस्तु सति व्यापो नित्याः, नवनीत-
दधिद्रव्याद्यं च विकल्पः सिध्यति ॥ ७ ॥

दक्षिणे केशपक्षे त्रीणि त्रीणि कुशपिञ्जुला-
न्यभ्यात्माग्राणि निदधाति, ओषधे चायस्वैन-
मिति ॥ ८ ॥

दक्षिण-ग्रहणं विस्पष्टार्थम् । तस्मिन् केशपक्षे त्रीणि त्रीणि
कुशपिञ्जूलानि कुमारस्य अभ्यात्माग्राणि स्थापयति मन्त्रेण ।
वीष्मः वहुर्था ॥ ८ ॥

स्वधिते सैनं हिंसोरिति लौहेन क्षुरेण ॥ ९ ॥

घनेन मन्त्रेण लौहेन क्षुरेण तानि कुशपिञ्जूलानि निष्पी-
डयति, तेषु क्षुरं स्थापयतीत्यर्थः । लोके क्षुरो लौह एव प्रसिद्धः ।
अतोऽत्र तस्यावाच्यत्वात् लोहशब्दस्तान्त्रे वचन्ते, शास्त्रान्तरे
विहितत्वाच्च । लोके लोहशब्दस्यायं रजतादिष्वपि वचन्ते अत्र
तु तान्त्रे, तथा दृष्टत्वात् । ९ ॥

प्रच्छिनत्ति, येनावपत्सविता क्षुरेण सीमस्य
राज्ञो वरुणस्य विद्वान् । तेन ब्रह्माणो वपतेद-
मस्यायुष्माञ्क्षुरदष्टिर्ग्रथासदिति ॥ १० ॥

तथा घनेन मन्त्रेण तेनैव क्षुरेण प्रच्छिनत्ति । प्रोऽनघं कः,
अनभिप्राय इत्यर्थः । अतोऽपि प्रायं इत्याहुः ॥ १० ॥

प्रच्छिद्य प्रच्छिद्य प्रागशान्द्रमोपणैः सह

मात्रे प्रयच्छति तानानहुहे गोमये निदधाति
॥ ११ ॥

प्रच्छिद्य प्रच्छेति वीष्णावचनं यो यत्र धर्म उपदिश्यते
स सर्वेषु छिदेषु यथा स्यादिति । प्रागग्रान् कृत्वा प्रमीपणः
सह एकीकृत्य मात्रे प्रयच्छति ददाति । तानसौ ग्रानहुहे
गोमये निदधाति स्थापयति, नात्र प्रागग्रनानियमः ॥ ११ ॥

येन धाता बृहस्पतेरग्नेरिन्द्रस्य चायुपेव-
यत् । तेन ते आयुपे वपामि सुश्लोक्याय स्वस्त्य
इति द्वितीयम् । येन भृयश्चरात्यं ज्योक् च
पश्यति सूर्यम् । तेन ते आयुपे वपामि सुश्लो-
क्याय स्वस्त्य इति तृतीयम् ॥ १२ ॥

सख्यावचनं मन्त्रान्तरप्रदर्शनार्थम् । मन्त्रमध्येऽपीतिकारो
विद्यत इत्युक्तम् । कुशपिञ्जलनिधानम्याभ्यासविधानार्थं भवितुं
नार्हति, अभ्यासस्य त्रीणि त्रीणि वीप्सयैव सिद्धत्वात् ॥ १२ ॥

सर्वैर्मन्त्रैश्चतुर्थम् ॥ १३ ॥

सर्वैस्त्रिभिर्मन्त्रैश्चतुर्थवारं ऽकनति ॥ १३ ॥

एवमुत्तरतस्त्रिः ॥ १४ ॥

यथा, दक्षिणे केशपक्षे, एवमुत्तरेऽपि केशपक्षे कुर्यात्ति,
परिमंश्ये यम् । उत्तरे केशपक्षे त्रिरेव, न चतुर्थमिति ॥ १४ ॥

क्षुरतेजो निमृजेत्, यत् क्षुरेण सर्चयता
मुपेशता वप्ता वपसि केशान् । शुन्वि शिरो
माख्यायुः प्रमीषीरिति ॥ १५ ॥

ततः क्षुरधारां निमृजेत् शोधयेत् मन्त्रेण । निमार्जनमव-
मार्जनं, न्यवेति विनिग्रहार्थीयाविति वचनात् ॥ १५ ॥

नापितं शिष्याच्छ्रोतोण्याभिरङ्गिरवर्थं कुर्व-
णोऽक्षुरखन् कुशलीकुर्विति ॥ १६ ॥

नापितं शिष्यिनं शिष्यात् प्रेथ्यत्रैषेण । कुशलीकरण-
वचनं विपरीतलक्षणया वापनं वर्त्तते, वेन विहितोऽयं मुण्ड-
यति हि श्रूयते ॥ १६ ॥

यथाकुलधर्मं केशवेशान् कारयेत् ॥ १७ ॥

“एकशिखः द्विशिखः पञ्चशिखो वा” इति बोधायनः ।
पूर्वशिखः परशिख इति कुलधर्माः, तेषु यो यस्य कुलधर्मः
तेन तस्य केशसन्निवेशान् कारयेत् । ततः खिष्टकृदादि समा-
पयेत्, वेदान्त्यपि पाठे स एवार्थः ॥ १७ ॥

आवृत्तैव कुमार्यै ॥ १८ ॥

आवृत्ता अमन्त्रकमित्यर्थः । कुतः । येनान्यत्र आवृत्तेत्युक्ता
तूष्णीमित्याहुः, अपरया दारा नित्ययाऽऽवृत्ता सदो धार्य
आभिमृश्य तूष्णीं प्रतिप्रसर्पन्तीति । नैतदेवम् । एवकारोऽवा-
वधारणार्थः । आवृत्तन्त्रमेव भवति न मन्त्र इति । तेनावृत्ते-
त्यप्य तूष्णीमित्ययमर्थ इति सिद्धम् । एवञ्चेदोषः । अमन्त्रकं
होमः प्राप्नोति । इष्टमेव न एतादिति केषिदाहुः । अन्ये होमा
न भवतीत्याहुः, अमन्त्रकस्य होमस्य कश्चिदप्यदृष्टत्वात् । नतु
तूष्णीं द्वितीये अभयत्वेत्यत्र दृष्ट इति गद्या न कार्या । तत्रापि-
अन्तरात्पत्ये, अन्तरात्पत्ये, अन्तरात्पत्ये ॥ १८ ॥

इति प्रथमं समदशी कण्डिका ॥

पथ घटादगो कण्डिका ॥

एतेन गोदा नम् ॥ १ ॥

व्याख्यातमिति शेषः । एतेनेति कृतस्योपदेशः ॥ १ ॥

तत्र विशेषमाह ।

घोडशे वर्षे ॥ २ ॥

दतीयस्यापवादः । अत्र मातुरपस्योपवेशनं न भवति,
प्रयुक्तत्वात् ॥ २ ॥

केशशब्दे तु श्मश्रुशब्दान् कारयेत् ॥ ३ ॥

केशशब्दे त्वाति जातावेकवचनम् । श्मश्रुशब्दानिति
व्यक्तिपरो निर्देशः । तेन त्रयः श्मश्रुशब्दाः । तत्र शर्दतिः
केशान्वपत्, वप्ता वपसि केशान्, दक्षिणे केशमक्ष इति त्रिषु
ते कार्य्याः । तन्तगतस्य तृतीयस्य केशशब्दस्याभावाद्द्विधितस्य
ग्रहणम् । तेन दक्षिणे श्मश्रुपक्ष इति साधितं भवति ॥ ३ ॥

श्मश्रुणीहीन्दति ॥ ४ ॥

शिर उन्दनस्यापवादः ॥ ४ ॥

शुन्धि, शिरो मुखं मास्यायुः प्रमोषीरिति ॥ ५ ॥

क्षुरानिमार्जनेऽयं विशेषः ॥ ५ ॥

केशश्मश्रुलोमनखान्युदक्संस्थानि संप्रव्यति
॥ ६ ॥

शीतोष्णाभिरद्भिस्त्वयं कुर्वीषोऽक्षुस्तन् कुशलो केशश्मश्रु-
लोमनखान्युदक्संस्थानि कुर्वति नापितयासनम् ॥ ६ ॥

आश्रुत्य वाग्यतः स्थित्वाऽहःशेषमाचार्य्यस-
कांशे वाचं विहृजेत, परं ददामीति ॥ ७ ॥

तत प्राप्नुत्य स्वात्वेत्यर्थः । वाग्यन इत्यमन्त्रयमाणः ।
 म्रित्वेत्युपवेशनप्रतिषेधा । एवमहःशेषं स्थित्वाऽस्तमिते आचा-
 र्यसमीपे, वरं ददामीति वाचं विसृजेत् ॥ ७ ॥

वरद्रव्यमाह ।

गोमिथुनं दक्षिणा ॥ ८ ॥

ननु । भिक्षुरयं कथमस्य गोमिथुनसम्भवः । उच्यते, यथाप्य
 प्रावरणादिसम्भवस्तथैतस्यापि ॥ ८ ॥

संवत्सरमादिशेत् ॥ ९ ॥

एवं गोदानं कृत्वा संवत्सरं व्रतमादिशेत् वक्ष्यमाणेन
 विधिना चरेत् । रात्रौ व्रतादर्शनाऽनुमपत्तेः अपरेद्युः कार्यम्
 ॥ ९ ॥

इति प्रथमे अष्टादशौ कण्डिका ॥

अथ एकोनविंशतितमा कण्डिका ॥

अष्टमे वर्षे ब्राह्मणमुपनयेत् ॥ १ ॥

जन्मप्रभृत्यष्टमे वर्षे ब्राह्मणमुपनयेत् । कुमारमिति वर्त्तते,
 कुमारीनिवृत्त्यर्थमित्युक्तम् ॥ १ ॥

गर्भाष्टमे वा ॥ २ ॥

गर्भप्रभृत्यष्टमे वोपनयेत् ॥ २ ॥

एकादशे क्षत्रियम् ॥ ३ ॥

जन्मप्रभृति गर्भप्रभृति वा एकादशे वर्षे क्षत्रियमुपनयेत्
 ॥ ३ ॥

द्वादशे वैश्यम् ॥ ४ ॥

जन्मप्रभृति गर्भप्रभृति वा द्वादशे वर्षे वैश्यमुपनयेत् ॥ ४ ॥

‘आषोडंशात् ब्राह्मणस्थानतीतः कालः ॥ ५ ॥

षोडशवर्षपर्यन्तं ब्राह्मणस्योपनयनकालोऽतीतो न भवति

॥ ५ ॥

‘आढाविंशात् क्षत्रियस्य, आचतुर्विंशात्
वैश्यस्य, अत ऊर्ध्वं पतितसावित्रीका भवन्ति
॥ ६ ॥

षोडशदाविंशचतुर्विंशपर्यन्तेषु अनुपनीताद्येत् पतित-
सावित्रीकाः भवन्ति । संज्ञायाः प्रयोजनं पतितसावित्रीक
उद्दालकव्रतं चरेदिति । अत ऊर्ध्वमिति वचनं पूर्वसुत्रेष्वाकारा
अभिविधादिति ज्ञापनार्थम् ॥ ६ ॥

‘नैनानुपनयेन्नाध्यापयेन् याजयेन्नैभिर्व्यव-
हरेयुः ॥ ७ ॥

अचौर्णप्रायश्चित्तानिति शेषः । उपनयनप्रतिषेधादेव सर्वत्र
प्रतिषेधे सिद्धे यदि केनचित्सोभादज्ञानादोपनीताः स्युः तथापि
नैवोत्तराणि कर्माणि पतितसावित्रीकाणां कुर्यादिति सर्वेषां
घातः क्रियते ॥ ७ ॥

अलङ्कृतं कुमारं कुशलीकृतशिरसमहतेन
वाससा संवीतमैणेयेन वाऽजिनेन ब्राह्मणं रौर-
वेण क्षत्रियमाजेन वैश्यम् ॥ ८ ॥

कुशलीकृतशिरसं वापितशिरसमित्यर्थः । अहृतं नवं,
अपुराणं मनुष्यभुक्तमित्यर्थः । तेन वाससा संवीतं प्राहुतमित्यर्थः ।
ऐणेयेन वा अजिनेन चर्मणा प्राहुतं ब्राह्मणमानीय

ज्ञोमं कुर्यात् । एवमुत्तरवापि नियम् । एतानि चर्माणि वाससा
सह विकल्पन्ते, उभयेषां मावरणार्थत्वात् वागब्दाच्च ॥ ८ ॥

यदि वासांसि वसौरन्वक्तानि वसौरन्,
काषायं ब्राह्मणो माञ्जिष्ठं क्षत्रियो हारिद्रं वैश्यः
॥ ९ ॥

वासांसि वसौरन्वित्येवं सूत्रच्छेद इष्टः । वासांसि वसौरन्
परिदध्युरित्यर्थः । यदीत्युत्तरेण सम्बध्यते । तेन नियमेन परि-
धानं सिद्धम् । पचे शुक्लान्यपि सिध्यन्ति । यदि रक्तानि वसौ-
रन् काषायं ब्राह्मणः माञ्जिष्ठं क्षत्रियः, हारिद्रं वैश्यः । एवं
रक्तानां वसनमनित्यम् । तथा च गोतमः । “वासांसि क्षौम-
चौरकुतपाः सर्वेषां कापींस् वाऽविकृतं काषायमप्येके बाल्कं
ब्राह्मणस्य माञ्जिष्ठहारिद्रे इतरयोः” इति ॥ ९ ॥

तेषां मेखलाः ॥ १० ॥

उच्यन्त इति शेषः ॥ १० ॥

मौञ्जी ब्राह्मणस्य, धनुर्ज्या क्षत्रियस्य, आवी-
वैश्यस्य ॥ ११ ॥

मौञ्जी नान्यस्य । ब्राह्मणस्य तु मौञ्जी वाऽन्या वा, न
नियमः । एवमुत्तरयोर्ज्ञेयम् ॥ ११ ॥

तेषां दण्डाः ॥ १२ ॥

उच्यन्त इति शेषः ॥ १२ ॥

पालाशो ब्राह्मणस्य, औडुम्बरः क्षत्रियस्य,
वैल्बो वैश्यस्य । केशसंमितो ब्राह्मणस्य, ललाट-
संमितः क्षत्रियस्य, प्राणसंमितो वैश्यस्य ॥ १३ ॥

दण्डनियमो ब्रह्मलाभिमुखः ॥ १३ ॥

इति प्रथमे एकोनविंशतितमा कण्डिका ॥

अथ विंशतितमा कण्डिका ।

सर्वे वा सर्वेषाम् ॥ १ ॥

सर्वे दण्डाः सर्वेषां भवन्ति पाश्चात्तादयः ॥ १ ॥

समन्वारब्धे हुत्वात्तरतोऽग्नेः प्राङ्मुख आ-
चार्योऽवतिष्ठते ॥ २ ॥

आज्यस्य बहिष्यासादनान्तं कृत्वा समन्वारब्धे ब्रह्मचा-
रिणि इध्याधानाचारान्तं कृत्वा पूर्वोक्ताज्याहुतीहुत्वा उत्तर-
तोऽग्नेः प्राङ्मुख आचार्योऽवतिष्ठते । ब्रह्मचारौ तु तौर्थेन
प्रविश्य आचार्यस्य दक्षिणत उपविशेत् । तौर्थे नाम प्रणौ-
तानां प्रथमो देशः । सर्वत्र तौर्थेनैव प्रविश्य कर्म कुर्यात् ॥ २ ॥

पुरस्तात् प्रत्यङ्मुख इतरः ॥ ३ ॥

आचार्यस्य पुरस्तात् प्रत्यङ्मुखो ब्रह्मचारौ अवतिष्ठते ॥ ३ ॥

अपामञ्जली पूरयित्वा, तत् सवितुर्हणो-
मह इति पूर्णेनास्य पूर्णमवचारयत्यासिच्य,
देवस्य, त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां मूषो
हस्ताभ्यां हस्तं गृह्णाभ्यसाविति तस्य पाणिना
पाणिं साङ्गुष्ठं गृह्णीयात् ॥ ४ ॥

अपामुभयोश्चलौ पूरयित्वा स्वस्य पूर्णेनाञ्जलिनाऽस्य
पूर्णमञ्जलिमवचारयति, तत् सवितुर्हणोमह इति मन्त्रेण ।
ब्रह्मचारिणोऽञ्जलीं प्राञ्जलीऽञ्जलिमवसिञ्चतीत्यर्थः । ततो

देवस्य त्वेति मन्त्रेण तस्य पाणिं साङ्गुष्ठं गृह्णीयात् । आचार्योऽञ्जलिमर्थादन्यः पूरयति । आसिञ्चेतिवचनं कथं, आचार्योऽवचारणं कुर्यात् न कुमार इत्येवमर्थम् । इतरथा पूर्णेनास्य पूर्णमवचारयतीत्युक्ते कस्याञ्जलिं कोऽवचारयतीति सन्देहः स्यात् । आसिञ्चेतिवचनं तूच्यमाने समानकर्तृकत्वं निर्दिष्टात् यः पाणिं गृह्णाति सोऽवसिञ्चतीति ज्ञायते । तेनाचार्योऽवचारयतीति सिद्धम् । असावित्यस्य स्थाने सम्बुद्ध्या ब्रह्मचारिनाम ब्रूयात् ॥ ४ ॥

सविता ते हस्तमग्रभीदसाविति द्वितीयम् ।

अग्निराचार्यस्तवासाविति तृतीयम् ॥ ५ ॥

संख्यावचनं प्रथमहस्तग्रहणदृष्टाञ्जलिपूरणादिधर्मप्राप्त्यर्थम् ॥ ५ ॥

आदित्यमीक्षयेत्, देव सवितरेष ते ब्रह्मचारौ तं गोपाय स भामृतेत्याचार्यः ॥ ६ ॥

ततो ब्रह्मचारिणमादित्यमीक्षयेत् मन्त्रेणाचार्यः । आचार्यग्रहणं ज्ञापनार्थम् । अन्यत्रेक्षणे ब्रह्मचारिणो मन्त्रो नाचार्यस्येति । तेनादित्यमीक्षयेत् । “मित्तस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्षे” इत्यत्र ब्रह्मचारिणो मन्त्रः सिद्धः ॥ ६ ॥

कस्य ब्रह्मचार्यसि प्राणस्य ब्रह्मचार्यसि कस्त्वाकमुपनयते काय त्वा परिददामोति ॥ ७ ॥

जपेदिति शेषः, मन्त्रलिङ्गात् । प्रजापतये ब्रह्मचारौ प्रदीयते । तेनाचार्यस्यायं मन्त्रः ॥ ७ ॥

युवा सुवासाः परिवीत आगादित्यर्चनेन प्रदक्षिणमावर्त्तयेत् ॥ ८ ॥

अनेनाहर्चनं एतं ब्रह्मचारिणं प्रदक्षिणमावर्त्तयेत् । एन-
मिति वचनं कथं आवर्त्तयितुमन्तः स्यान्नावर्त्यमानो ब्रूयात्
कुमार इत्येवमर्थम् । अहर्चनग्रहणमुद्धिष्ठव्यर्थम् । अन्यथा
“अर्चं पादपद्मे” [भाष्यः १. १. १७] इत्युक् स्यात् । ८ ।

तस्याध्वंसौ पाणी कृत्वा हृदयदेशमालभे-
तोत्तरेण ॥ ९ ॥

अधीत्युपरिमावे । ब्रह्मचारिणोऽस्योरुपरि स्वस्य पाणी
कृत्वा तस्य हृदयदेशं सृगेदुत्तरेणाहर्चनं । ९ ।

अग्निं परिसमूह्य ब्रह्मचारी तूष्णीं समिध-
मादध्यात् तूष्णीं वै प्राजापत्यं प्राजापत्यो ब्रह्म-
चारी भवतीति विज्ञायते ॥ १० ॥

अत्र परिसमूहनमनर्थकं, संस्तुतत्वादग्नेः । उच्यते । सायं
भातः समिदाधाने पर्युक्ष्यपरिसमूहने यथा स्थातामिति
परिसमूहनवचनं, अत्र तु परिसमूहनाद्यज्ञत्वेव तद्विज्ञे-
याग्नौ ब्रह्मचारी तूष्णीं समिधमादध्यात् । ब्रह्मचारिवचन-
माचार्यनिवृत्त्यर्थम् । यस्मात् यत् प्राजापत्यं तत् तूष्णीं
ब्रह्मचारी च प्राजापत्यः इति श्रूयते तस्मात् तूष्णीं समिध-
मादध्यात् ॥ १० ॥

इति प्रथमे विंगतितमा कण्डिका ।

अथ एकविंगतितमा कण्डिका ।

मन्त्रेण हेके, अग्नये समिधमाहार्यं दृष्टे

जातवेदसे तथा त्वमग्ने वर्द्धस्व समिधा ब्रह्मणा
वयं स्वाहेति ॥ १ ॥

एके मन्त्रेण समिदाधानमिच्छन्ति । दृशब्दोऽभिमतज्ञाप-
नार्थः । तेन पूर्वस्य श्रुत्याकृतत्वेऽपि उभयोस्तुल्यत्वं सिद्धम् ॥ १ ॥

स समिधमाधायाग्निमुपस्पृश्य मुखं निर्मा-
र्ष्टि त्रिः, तेजसा मा समनन्मौति ॥ २ ॥

ब्रह्मचारौ समिधमाधायाग्निमुपस्पृश्य मुखं निर्मार्ष्टि
मन्त्रेण त्रिः । सन्त्यादृत्तिरुक्ता । स-ग्रहणं समिधौ वा जपेद्वे-
त्यत्र वक्ष्यमाणो विधिर्माभूत्, समिदग्रहणमुभयोरपि पक्षयो-
रुत्तरो विधिर्यथा स्यात् इति । आधाय-ग्रहणं “सायंप्रातः
समिधमादध्यात्” इत्यत्राऽपि यथा स्यात् ॥ २ ॥

तेजसा ह्येवात्मानं समनन्मौति विज्ञायते
॥ ३ ॥

श्रुत्याकर्षः कथमन्युपस्पर्शनमपि त्रिः स्यादिति ॥ ३ ॥

मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु,
मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्रं इन्द्रियं दधातु,
मयि मेधां मयि प्रजां मयिसूर्यो भ्राजो दधातु ।
यत्ते अग्ने तेजस्तेनाहं तेजस्वी भूयासं, यत्ते
अग्ने वर्चस्तेनाहं वर्चस्वी भूयासं, यत्ते अग्ने
हरस्तेनाहं हरस्वी भूयासं, इत्युपस्थाय जान्वा-
चोपसंगृह्य ब्रूयात्, अधोहि भूः सावित्री भो
अनुब्रूहीति ॥ ४ ॥

फट्भिर्हपस्याय दक्षिणं जान्वाय विधिवदुपसंगृह्याचार्यं
ब्रूयात् अधीहीति प्रैषेण ॥ ४ ॥

तस्य वाससा पाणिभ्यां च पाणी संगृह्य
सावित्रीमन्वाह पच्छोऽर्द्धचर्चः सर्वाम् ॥ ५ ॥

तस्य ब्रह्मचारिणः परिहितेन वाससा प्रावरणस्याऽनित्य-
त्वात् स्वस्य पाणिभ्यां च तस्य पाणी गृहीत्वा सावित्रीमन्वाह
॥ ५ ॥

यथाशक्ति वाचयौत ॥ ६ ॥

स्वयं पादं पादमुक्ता तेन वाचयति । यदि ब्रह्मचारी पादं
पादं वक्तुं न शक्नोति, ततस्तेन यथाशक्ति वाचयौत । एव-
मर्द्धचर्चः । एवं सर्वाम् ॥ ६ ॥

हृदयदेशेऽस्योर्द्धाङ्गुलिं पाणिमुपदधाति, मम
व्रते हृदयन्ते दधामि मम चित्तमनु चित्तं ते
अस्तु । मम वाचमेकव्रतो जुषस्व दृहस्पतिद्व्या
नियुनक्तु मच्छामिति ॥ ७ ॥

ब्रह्मचारिणो हृदयदेशसमीपे स्वस्य पाणिमूर्द्धाङ्गुलिं उप-
दधाति स्थापयति मन्त्रेण ॥ ७ ॥

इति प्रथमे एकविंशतितमा कण्डिका ॥

अथ द्वाविंशतितमा कण्डिका ॥

मेखलामावध्य दण्डं प्रदाय ब्रह्मचर्यमा-
दिशेत् ॥ १ ॥

ततो मेखलामावध्य दण्डं प्रदाय ब्रह्मचर्यमादिशेत् ॥ १ ॥

इत्यमादिशेदित्याह ।

ब्रह्मचार्यस्यपोऽशान कर्म कुरु दिवा मा-
स्वाप्सौराचार्याधीनो वेदमधीष्वेति ॥ २ ॥

इदानीं ब्रह्मचार्यसि । अपोऽशान, भूवपुरीषादौ शास्त्र-
विहितमाचमनं कुर्यात्पर्यः । कर्म कुरु, यच्छास्त्रविहितं कर्म
मन्थोपासनादि । दिवा मास्वाप्सौरित दिवाशयनप्रतिषेधः ।
आचार्याधीनो नित्यश्व । वेदमधीष्व वेदाध्ययनं कुरु ॥ २ ॥

द्वादश वर्षाणि वेदब्रह्मचर्यम् ॥ ३ ॥

वेदस्य ब्रह्मचर्यं वेदब्रह्मचर्यम् । वेदग्रहणं कथं वेदमाव-
स्यायं कालनियमः स्यादिति, मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदनामधेयं, तेन
महानाम्नादौनां व्रतानामूर्ध्वं द्वादशवर्षेभ्यस्त्रयः संवत्सराः
स्युः । एवं च कृत्वोपनयनप्रभृति षोडशे वर्षे गोदानं सिद्धम् ।
वेदग्रहणादयमर्थो लब्धः, एवमेके, अन्ये तु जन्मप्रभृति षोडशे
वर्षे गोदानम् । महानाम्नादौनां च व्रतानां द्वादशवर्षेष्वन्त-
र्भावमिच्छन्ति, महानाम्नादौनामपि वेदैकदेशत्वादिति ।
पूर्वस्मिन् पक्षे यदा संवत्सरं व्रतचर्या तदा सप्तदशे गोदानं
स्यात्, तस्मादयमेव पक्षः श्रेयान् । वेदग्रहणं कथमेकैकस्य
वेदस्य द्वादशवर्षाणि ब्रह्मचर्यं स्यादिति । तेन द्वयोस्तुर्वि-
ंशतिः, त्रयाणां षट्त्रिंशत्, चतुर्णामष्टाचत्वारिंशत् ॥ ३ ॥

ग्रहणान्तं वा ॥ ४ ॥

वेदग्रहणान्तं वा ब्रह्मचर्यं भवति, प्रागूर्ध्वं वा द्वादशभ्यः । एवं
ब्रुयता विविधं स्नानं प्रदर्शितं भवति । विद्यास्नानं, व्रतस्नानं,
विद्याव्रतस्नानमिति । प्राग्द्वादशभ्यो वेदमधीष्व यः स्नाति स
विद्यास्नातकः । यस्तु द्वादशवर्षाणि ब्रह्मचर्यं कृत्वाऽनधी-

तवेदः स्नाति स व्रतस्नातकः । यस्तु पुनर्द्वादशवर्षाणि ब्रह्मचर्यं
 कृत्वाऽधौतवेदः स्नाति स विद्याव्रतस्नातकः । ननु विद्यान्ते
 गुरुमर्थेन निमग्न्य कृतानुस्नातस्य वा स्नानमिति वक्ष्यति,
 अतः कथं व्रतस्नानस्य सम्भवः । उच्यते । विद्यान्त इति न
 विद्यासमाप्तौ स्नानं चोद्यते किं तर्हि विद्याया अन्ते न मध्ये, तेन
 व्रतस्नातकोऽपि मध्यसुस्तृण्य अन्तमारण्यकमधीत्य स्नायात् ।
 रहस्ये चारण्यकं प्राधान्येन स्नाननिमित्तं चोद्यते “नेदमनधी-
 यन् स्नातका भवति” इत्यादिना । ततः स्विष्टकृदादि समा-
 पयेत् ॥ ४ ॥

सायं प्रातर्भिक्षेत ॥ ५ ॥

अहनि रात्रौ चाचार्य्यार्थमशनार्थं चान्नं याचेत । तत्र
 भवत्पूर्वमित्यादि शास्त्रान्तरदृष्टौ विधिर्दृष्टव्यः ॥ ५ ॥

सायं प्रातः समिधमादध्यात् ॥ ६ ॥

अग्निं परिसमूह्येत्याद्युपस्थानान्ता धर्मा भवन्तीत्युक्तं,
 पुनः सायंप्रातर्यहणं पूर्वणासम्बन्धार्थम् । तेन भैक्षं या पूर्वे
 भवति, समिदाधानं वेति क्रमानियमः सिद्धः ॥ ६ ॥

अप्रत्याख्यायिनमग्रे भिक्षेत, अप्रत्याख्या-
 यिनी वा ॥ ७ ॥

अयं नियमोऽनुप्रवचनीयभैवे । कुतः अनुप्रवचनीयं, भवान्
 ददात्विति भैक्षमन्त्रात् ॥ ७ ॥

भवान् भिक्षां ददात्विति, अनुप्रवचनीय-
 मिति वा ॥ ८ ॥

स्त्रौभिक्षा चेदुभयत्र मन्त्रे भवती ददात्विति ब्रूयात् ॥ ८ ॥
 तदाचार्य्याय वेदयीत, तिष्ठेदहःशेषम् ॥ ९ ॥

तद्व्यमाचार्याय निवेद्य तस्मिन्नहनि यावच्छिष्टं तावन्तं
कालं तिष्ठेत्, आसनादि न कुर्यात् ॥ ८ ॥

अस्तमिते ब्रह्मौदनमनुप्रवचनीयं अपयित्वा-
ऽऽचार्याय वेदयीत ॥ १० ॥

ब्रह्मभ्य ओदनो ब्रह्मौदनः। ब्रह्मभ्यो ब्राह्मणवाचकः।
तेन ब्राह्मणभोजनं विधास्यमानमत एव चरोर्भवति। अनु-
प्रवचननिमित्तमनुप्रवचनीयम्। पाकयज्ञविधानेन ब्रह्मचारी
अनुप्रवचनीयं अपयित्वाचार्याय वेदयीत श्रुतः स्थालीपाक
इति ॥ १० ॥

आचार्यः समन्वारब्धे जुहुयात्, सदसस्पति-
महुतमिति ॥ ११ ॥

ततः समन्वारब्धे ब्रह्मचारिणि इष्टाधानाद्याचारान्तं
कृत्वाऽनया जुहुयात् ॥ ११ ॥

सावित्या द्वितीयम् ॥ १२ ॥

सावित्री “तत्सवितुर्वरेण्यम्” इत्येषा प्रसिद्धा। द्वितीय-
ग्रहणमुत्तरार्थम् ॥ १२ ॥

यद्यत् किञ्चात ऊर्ध्वमनूक्तं स्यात् ॥ १३ ॥

अत्र सावित्री अनूक्तेति कृत्वा सावित्र्या द्वितीयं जुहोति।
अत ऊर्ध्वमपि महानाम्न्यादिब्रतेषु यद्यदनूक्तं तेन तेन द्वितीयं
जुहोति। एतदुक्तं भवति, महानाम्न्यादिब्रतेषु श्रावणान्ते
अनुप्रवचनीयहोमः कार्यः, तत्र सावित्र्याः स्थाने महाना-
म्नोभ्यः स्वाहा महाव्रताय स्वाहा उपनिषदे स्वाहा इत्येवं
द्वितीयं जुहोति। अन्यस्तमानमिति। द्वितीयग्रहणं महा-
नाम्नादिनामधेयेन होमार्थम्। इतरथा मन्त्रेण होमे क्रिय-

माणे प्रतिमन्त्रं स्वाहाकारः स्यात्, स च प्रदानार्थं इति कृत्वा
अनेका आहुतयः स्युः, ततश्चोत्तरार्धां द्वितीयत्वं न स्यात्,
तस्मात् द्वितीयग्रहणम् ॥ १३ ॥

ऋषिभ्यस्तृतीयम् ॥ १४ ॥

तृतीयवचनऋषिभ्य इत्यस्य विधायकत्वं निवर्त्य मन्त्र त्व-
ष्टापनार्थम् । तेन ऋषिभ्यः स्वाहेति जुहोति ॥ १४ ॥

सौविष्टकृतं चतुर्थम् ॥ १५ ॥

संख्यावचनं नियमार्थम् । चतुर्थमेव न पठामिति, तेनाद्या-
ज्यभागौ न भवतः ॥ १५ ॥

ब्राह्मणान् भोजयित्वा वेदसमाप्तिं वाचयौत

॥ १६ ॥

सस्याजपान्तं कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा वेदसमाप्तिं
भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्रूयात्, तं च वेदसमाप्तिरस्त्विति ब्रूयुः ॥ १६ ॥

अत ऊर्ध्वमक्षारलवणागौ ब्रह्मचार्यधः-

गायौ चिराचं द्वादशराचं संवत्सरं वा ॥ १७ ॥

अत ऊर्ध्वमिति कस्मात्, पूर्वेषु सम्यन्धकरणार्थम् । प्रयो-
जममुपरिष्टाद्वक्ष्यामः । ब्रह्मचारिवचनमाचार्यनिहत्यर्थम् ॥ १७ ॥

चरितव्रताय मेधाजननं करोति ॥ १८ ॥

चरितव्रतायेतिवचनं मेधाजनेन व्रतस्य सम्यन्धार्थम् । यद्वो-
पनयने मेधाजननमस्ति तथैव व्रतवर्धनम् । यत्र व्रतवर्धनं तत्रै-
वानुप्रवचनीयम् । उपनीतपूर्वस्य मेधाजननाभावे त्रितयमपि
निवर्तते ॥ १८ ॥

अनिन्दितायान्दिग्येकमूलं पलाशं कुशस्तम्बं

वा पलाशापचारे प्रदक्षिणमुदकुम्भेन त्रिः परि-
 पिञ्चन्तं वाचयति, सुश्रवः सुश्रवा असि यथा
 त्वं सुश्रवः सुश्रवा अस्मै वं मां सुश्रवः सुश्रवसं
 कुरु । यथा त्वं देवानां यज्ञस्य निधिपोऽस्मेव गहं
 मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासमिति ॥१६॥

इदं मेधाजननम् । तिस्रो निन्दिता दिशः । दक्षिणा,
 प्राग्दक्षिणा, प्रत्यग्दक्षिणेति । अन्याः सर्वा अनिन्दिताः ।
 तस्यां दिश्येकमूलं पलाशं कुशस्तम्बं वा । पलाशाभावे प्रद-
 क्षिणमुदकुम्भेन त्रिः परिपिञ्चन्तं ब्रह्मचारिणं वाचयति
 “सुश्रवः” इति मन्त्रम् । एकमूलमग्राखमित्यर्थः । पुनः पला-
 शग्रहणमनेकमूलस्याप्यभावे कुशस्तम्बं परिपिञ्चेदिति ॥१६॥

एतेन वापनादिपरिदानान्तं व्रतादेशनं
 व्याख्यातम् ॥ २० ॥

व्रतादेशनं यदस्माभिव्याख्यातं संवत्सरावमं चारयित्वा
 “व्रतमनुयुज्य” इति “संवत्सरमादिशेत्” इति च । तद्व्याप्येतेन
 प्रकारेण वापनादि परिदानान्तं कार्यमित्यर्थः । वापनादि-
 ग्रहणमलङ्कारनिवृत्त्यर्थम् । “कायं त्वा परिददामि” [गृ० १,
 २०, ७] इत्येतत्परिदानम् । परिदानान्तवचनमुपरितनतन्त्र
 निवृत्त्यर्थम् ॥ २० ॥

इत्यनुपेतपूर्वस्य ॥ २१ ॥

एतदुपनयनविधानमनुपेतपूर्वस्य, उत्तरपिवक्ष्येदमारभ्यते

॥ २१ ॥

अथोपेतपूर्वस्य ॥ २२ ॥

अनन्तरमुपेतपूर्वस्य विग्रहं वक्ष्यामः ॥ २२ ॥

कृताकृतं केशवपनं मेधाजननं च ॥ २३ ॥

कृताकृतमिति वक्तंते ॥ २३ ॥

अनिरुक्तं परिदानम् ॥ २४ ॥

परिदानमनिरुक्तमिति न भवतीत्यर्थः ॥ २४ ॥

कालञ्च ॥ २५ ॥

उदगयनादिरनिरुक्तः ॥ २५ ॥

तत्सवितुष्टौमीमह इति सावित्रीम् ॥ २६ ॥

पूर्वस्याः सावित्र्याः स्थाने एतां सावित्रीं प्रयुञ्जीत । प्राय-
श्चित्तत्वेन पुनरुपनयनप्राप्तौ एवं कुर्यात् ॥ २६ ॥

इति प्रथमे द्वाविंशतितमा कण्डिका ।

—

अथ त्रयोविंशतितमा कण्डिका ।

ऋत्विजो दृणीतेऽन्यूनानतिरिक्ताङ्गान् ये
मादृतः पितृतश्चेति यथोक्तं पुरस्तात् ॥ १ ॥

प्रमाणतः परिमाणतयान्यूनानतिरिक्ताङ्गांश्च ऋत्विजः
संभजन्ते । ये मादृतः पितृतश्चेत्युक्तलक्षणयुक्ताश्च ते भवेयुः
तत्र प्रमाणतो नातिदीर्घा नातिह्रस्वाः । परिमाणतयतुरङ्ग-
लयः षडङ्गुलयो वा न भवन्ति ॥ १ ॥

यून् ऋत्विजो दृणीत इत्येके ॥ २ ॥

अन्ये कर्मसमर्थाजिह्वाहुः । पुनर्ऋत्विग्यष्टयं वरणसामा-
न्यादऋत्विजामपि चमसाध्वर्युप्रभृतीनामेतद्गुणप्राप्तौ तद्वि-
द्वर्धम् ॥ २ ॥

ब्रह्माणमेव प्रथमं दृणीतेऽथ होतारमथाध्व-
र्युमथोद्गातारम् ॥ ३ ॥

एवकारो नियमायः । कथं ब्रह्माण एव प्रथमं वरणं
स्यादिति, एवं नियमदुर्बता होत्रादीनामनियतः क्रमो भव-
तीत्येतत् साधितम् ॥ ३ ॥

सर्वान् वा येऽहोनैकाहैर्याजयन्ति ॥ ४ ॥

अहोनैकाहैर्याजयन्तीतिवचनं शमित्वनिवृत्त्यर्थम् । कथं
वा प्राप्नुयात्, सामान्यवरणप्रसङ्गात् । “आपो मे होत्रा-
गंसिन इति होत्रकान्” [गृ० १।२३।८] इत्यत्र होत्रकशब्दो
मुख्यवर्जितेषु वर्त्तते, “होत्रका उपह्वयध्वमितीतरान्” इत्यत्र
मुख्यवर्जितेषु होत्रकशब्दस्य दर्शनात् । ततश्च यथा प्रतिप्रस्था-
यादिषु वर्त्तते एवं शमित्वादिष्वपि वर्त्तते होत्रकशब्द इति ॥४॥

सदस्यं सप्तदशं कौपीतकिनः समामनन्ति,
स कर्मणामुपद्रष्टा भवतीति, तदुक्तमृग्भ्यां यग्-
त्विजो बहुधा कल्पयन्त इति ॥ ५ ॥

सदसि भवः सदस्यः । सप्तदशयज्ञमृत्विक्स्वधर्मा भव-
तीति आपनार्थम् । ततोपस्थानप्रसर्पणादि सामान्यविहितं
मिदम् । अथवा नियमार्थम् । कथमेक एव सदस्यः स्यादिति ।
शास्त्राकारैर्नैके सदस्या दृष्टा निवृत्त्यर्थम् । स च कर्मणा-
मुपद्रष्टा भवतीत्येवं कौपीतकिन आचार्या मन्यन्ते । अग्-
भ्याश्चायमर्थ उक्तः ॥ ५ ॥

होतारमेव प्रथमं दृणीते ॥ ६ ॥

एवकारोऽवधारणार्थः । होतारमेव न ब्रह्माणमिति । एवं

चेत् पूर्वेषु विरोधः । न, यदा चतुर्णां वरणस्तदा ब्रह्मणः प्रथमं वरणं, यदा सर्वेष्वन्तदा होतुः प्रथमं वरणमिति ॥ ६ ॥

अग्निर्मे होता स मे होता होतारं त्वाऽमुं
संण इति होतारम् ॥ ७ ॥

अनेन होतारं वृणीते । असुमित्यस्य स्थाने होतुर्नामि
वाच्यम् । पुनर्होतृप्रहणं होतृवरणे आन्नातो मन्त्र उत्तरवानु-
वर्त्तते इति प्रापनार्थम् ॥ ७ ॥

चन्द्रमा मे ब्रह्मा स मे ब्रह्मा ब्रह्माणं त्वा-
ऽमुं वृण इति ब्रह्माणम् ॥ ८ ॥

कृतस्त्रयाढोऽनुवृत्तिमार्गप्रदर्शनार्थः ॥ ८ ॥

आदित्यो मेऽध्वर्युरित्यध्वर्युम् । पर्जन्यो म
उद्गातेत्युद्गातारम् । आपो मे होवाशंसिन इति
होत्रकान् । रश्मयो मे चमसाध्वर्यव इति चम-
साध्वर्यव इति चमसाध्वर्यून् । आकाशो मे
सदस्य इति सदस्यम् । स वृतो जपेत्, महन्मे-
ऽवोचो भर्गो मेऽवोचो भगो मेऽवोचो यशो मेऽ-
वोचः स्तोमं मेऽवोचः कृत्तिं मेऽवोचो भुक्तिं
मेऽवोचः सर्वं मेऽवोच इति ॥ ९ ॥

सप्रहणं कथं, वरणानन्तरमेव जपः स्यात् सर्वेषां वरणे
कृते माभूदिति । हतप्रहणं ये ये हतास्तो ते जपेयुरित्येवमर्थम्
॥ ९ ॥

जपित्वाऽग्निष्टे होता स ते होता होतारन्ते
मानुष इति होता प्रतिजानौते ॥ १० ॥

जपित्वेति वचनं "तन्मामवतु तन्मा विशतु" इत्येतमपि
जपञ्जपित्वेत्येयमर्थम् । इहैव तर्हि कस्मान्न पठितः, अनित्य-
त्वात् । अनित्यत्वन्तु वक्ष्यामः ॥ १० ॥

चन्द्रमास्ते ब्रह्मा स ते ब्रह्मा ॥ ११ ॥

ते-शब्दपाठः प्रतिवचनस्यानुवृत्तिमार्गमदर्शनार्थः ॥ ११ ॥

एवमितरे यथादेशं, तन्मामवतु तन्मा विशतु
तेन भुक्षिषीयेति च याजयिष्यन् ॥ १२ ॥

जपतीति शेषः । यदा अग्न्याधेये चतुर्णां वरणं भवति तदा
याजयितारस्तो न भवन्ति । यत्तु सोमाङ्गं वरणं भवति तत्र
याजयितारो भवन्ति, तेन सोमाङ्गवरण एवायञ्जपो नाग्न्या-
धेये । तेनायमनित्यः ॥ १२ ॥

याज्यलक्षणमाह ।

न्यस्तमार्त्विज्यमकार्यम् ॥ १३ ॥

अर्त्विगिर्गिर्वादेन त्यक्तमार्त्विज्यमकार्यम् ॥ १३ ॥

अहीनस्य नीचदक्षिणस्य ॥ १४ ॥

अल्पदक्षिणस्याहीनस्यार्त्विज्यमकार्यम् । ततो ज्ञायते
एकादश्याल्पदक्षिणस्यापि कार्यमिति । विज्ञायते च तस्मा-
द्वाहुर्दातयैव यज्ञे दक्षिणा भवत्यप्यल्पिकापीति ॥ १४ ॥

व्याधितस्यातुरस्य ॥ १५ ॥

व्याधितो व्यरादिमृहीतः । आतुरस्तस्यगतः ॥ १५ ॥

यज्मगृहीतस्य ॥ १६ ॥

यस्मिन्हीतः चयव्याधिगृहीतः ॥ १६ ॥

अनुदेश्यभिगस्तस्य ॥ १७ ॥

सदेशिनाऽभिगस्तस्यैवमेके । अन्ये तु ग्राहे प्रतिपिह्ये-
त्याहुः ॥ १७ ॥

क्षिप्तयोनेरिति चैतेषाम् ॥ १८ ॥

क्षिप्तयोनिर्नाम यस्य माता स्वभर्त्तरि नावतिष्ठते । अकार्य-
मिति सर्वत्र सम्यग्धीयम् । इति चैतेषामिति वचनमन्ये-
षामप्येवमकाराणां न कार्यमित्येवमर्थम् ॥ १८ ॥

सोमप्रवाकं परिपृच्छेत् को यज्ञः क ष्टत्विजः
का दक्षिणेति ॥ १९ ॥

यः सोमं प्रथमं निवेदयति इदं त्वया अस्मिन् कार्यमिति
स सोमप्रवाकस्तमेवं पृच्छेत् ॥ १९ ॥

कल्याणैः सह सम्प्रयोगः ॥ २० ॥

कल्याणे यज्ञे कार्यम् । कल्याणैर्ष्टत्विग्भिः सह कार्यम् ।
दक्षिणा अपि कल्याण्यो यदि स्युः तथा सति कार्यं नान्यथा
॥ २० ॥

न मांसमग्नीयुर्न स्त्रियमुपेयुराक्रतो रपव-
र्गात् ॥ २१ ॥

कत्वादिप्रभृत्या अपवर्गात् एते नियमा भवन्ति । वरण-
प्रभृतीति कल्पमाने यदि मध्यमोपसदि वरणं भवति तदा
पागनियमः प्रसज्येत, तस्मात् कत्वादिप्रभृतीति युक्तम् । मध्य-
मोपसदि च शास्तान्तरे वरणं दृष्टम् ॥ २१ ॥

एतेनाग्ने ब्रह्मणा वावृधस्वेति दक्षिणाग्ना-
वाज्याहुतिं हुत्वा यथार्थं प्रव्रजेत् ॥ २२ ॥

क्रत्वन्ते स्वस्य दक्षिणाग्नौ एतेनाग्न इत्येतया वाज्या-
हुतिं जुहोति, नैमित्तिकत्वात्, शास्त्रान्तरदर्शनाच्च, मन्त्र-
सिद्धाच्च । अक्रमिति हि भूतप्रत्ययः । तेन क्रत्वन्त इति सिद्धम् ।
यथार्थं प्रव्रजेदिति यथार्थमाचरेत्, अनियमो भवतीत्यर्थः ।
हुत्वाऽनियमो भवतीति सुबन् समाप्तेऽपि क्रतौ होमं पर्यन्तं
नियमा भवन्तीति स्थापयति । वाज्याहुतियचनं तन्मन्त्रिहृत्य
येमिष्यते, न परिस्वारणविकल्पार्थम् ॥ २२ ॥

एवमनाहिताग्निर्गृह्य इमामग्ने शरणिं
मीष्टपो न इत्येतयर्चा ॥ २३ ॥

एतयेतिवचनमेतया जुहुयादेवेत्येवमर्थम् । तेनात्रापि तन्त्रं
न भवति । अचेतिवचनमक्षतविधाहोऽप्यार्त्विज्यं क्षतवानेतया
लौकिकाग्नौ जुहुयादित्येवमर्थम् । मधुपर्कप्रसङ्गादत्र अति-
स्वरणमाश्रितम् ॥ २३ ॥

इति प्रथमे त्रयोविंशतितमा कण्डिका ।

अथ चतुर्विंशतितमा कण्डिका ॥

ऋत्विजो वृत्वा मधुपर्कमाहरेत् ॥ १ ॥

दद्यादित्यर्थः ॥ १ ॥

स्नातकायोपस्थिताय ॥ २ ॥

उपस्थिताय क्षतसमावर्त्तनाय तस्मिन्महनि गृहानभ्याग-
ताय विधाहार्चने च ॥ २ ॥

रात्रौ च ॥ ३ ॥

संप्रस्थिताय । ३ ॥

आचार्यांश्चशुरपितृव्यमातुलानाञ्च ॥ ४ ॥

आचार्यादीनां पूर्वयोरसमासेन निर्देशस्तुल्यत्वज्ञाप-
नार्थः । तेन स्नातकाय तदहरेव देयः । यत्रैव पूजयिष्यन्ती
भवन्तीति वचनात्, विवाहार्थिने च । रात्रौ त्वहरहरभ्याग-
ताय । आचार्यादीनां प्रति वत्सरोपितागतानां शास्त्रान्तर-
दर्शनादियेषो लब्धः ॥ ४ ॥

अप्रसिद्धत्वान्मधुपर्कस्वरूपमाह ।

दधनि मध्वानीय ॥ ५ ॥

आनयतिरत्र सेचनकर्मा, आसिचेत्यर्थः ॥ ५ ॥

सर्पिर्वा मध्वलाभे ॥ ६ ॥

इदं वचनं मध्वलाभे अयमिव प्रतिनिधिर्भवति नान्यसौ-
लादिरित्येवमर्थम् ॥ ६ ॥

अल्पत्वाद्वातुः कर्म पूर्वमाह ।

विष्टरः पादार्धमाचमनीयं मधुपर्की

गौरित्येतेषां त्रिस्त्रिरेकैकं वेदयन्ते ॥ ७ ॥

विष्टर इत्यासनम् । पादार्धमर्धार्धमाचमनार्थञ्चोदकं
तथोक्तम् । एतेषामिति वचनं एतेषामिव त्रिनिवेदनं यथा स्यात्
भोजनस्य माभूदिति । भोजनस्य देयमिति वक्ष्यामः । ऋत्विजां
मधुपर्कदाने द्वे गतौ सम्भवतः, पदार्थानुसमयः, काण्डानुसमय
इति । तत्र पदार्थानुसमयो नाम सर्वेषां वरणक्रमेण विष्टर-
न्दत्वा ततः पादन्ततोऽर्धमिति । काण्डानुसमयो नाम एक-
स्यैव विष्टरादिगोनिवेदनान्तं समाप्य ततोऽन्यस्य सर्वन्ततो-
ऽन्यस्येति ॥ ७ ॥

अथ ग्रहीतुः कर्माह ।

अहं वर्षं सजातानां विद्युतामिव सूर्यः ।
इदन्तमधितिष्ठामि यो मा कश्चाभिदासतीत्युद-
ग्रे विष्टर उपविशेत्, आक्रम्य वा ॥ ८ ॥

पद्मामाक्रम्य वा विष्टरौ । एतयोर्विकल्पः ॥ ८ ॥

पादौ प्रक्षालापयीत दक्षिणमग्रे ब्राह्मणाय
प्रयच्छेत् ॥ ९ ॥

पद्यास्तव्यं कुतः, अग्रेवचनात् ॥ ९ ॥

सव्यं शुद्राय ॥ १० ॥

अग्रे प्रयच्छेत् । पद्यादक्षिणम् । क्षत्रियवेश्मी यदा
प्रक्षालयितारौ तदा सव्यं वा पूर्वं दक्षिणं वा नास्ति
नियमः ॥ १० ॥

प्रक्षालितपादोऽर्घ्यमञ्जलिना प्रतिगृह्य ॥ ११ ॥

प्रक्षालितपादप्रक्षण्णमानन्तर्यार्घ्यम् । प्रक्षालनानन्तरमर्घ्य-
मेव गृह्णीयादिति । गन्धमास्यादिसंयुक्तमुदकमर्घ्यमित्युच्यते
॥ ११ ॥

अथाचमनीयेनान्वाचामति, अष्टतोपस्तुरण-
मसीति ॥ १२ ॥

अथ-शब्दस्त्वानन्तर्यार्घ्यः । अर्घ्यान्तरमाचमनीयमेवेति ।
तेन गन्धमास्यादौ नि परिसमाप्ते कर्मणि दातव्यामि । आचा-
मतीत्युदकं पिबतीत्यर्थः । अत्र शौचार्चमाचमने न भवति ।
कुतः । स्मृतः, 'मधुपर्कं च सोमं च चक्षुः प्राणाश्रुतीषु च ।
गोष्पिष्टा भवन्ति' इति । उत्तरत्र विधानाच्च, 'आचाग्नौद-

काय गा' [गृ १, २४, २३] इति । एवमेके, तदयुक्तम् ।
 कुतः । . सीमे अनुच्छिष्टविधानाद्यत्वाचमनं न प्रतिषेधति तत्र
 शौचार्थमाचमनं भवतीति गम्यते । आचान्तोदकवचन-
 मन्यार्थम् ॥ १२ ॥

मधुपर्कमाह्नियमाणमीक्षेत, मित्रस्य त्वा
 चक्षुषा प्रतौक्ष इति ॥ १३ ॥

मधुपर्कमाह्नियमाणमानीयमानमीक्षेत मन्त्रेण ॥ १३ ॥

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां
 पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामीति तदञ्जलिना
 प्रतिगृह्य, मधुवाता कृतायत इति त्वेनावेक्ष्या-
 नामिकया चाङ्गुष्ठेन च त्रिः प्रदक्षिणमालोक्ष्य,
 वसवस्त्वा गायत्रेण छन्दसा भक्षयन्त्विति पुर-
 स्तान्निर्मार्ष्टि ॥ १४ ॥

अनामिकेति केचिन्मध्यमामाङ्गुः । कुतः, देशेनैव समस्या
 न तु तस्या नाम विद्यते अङ्गुष्ठादिवत् । अन्ये तूपकनिष्ठिका-
 माङ्गुः । कुतः । कनिष्ठिकया ह्यसौ व्यपदिश्यते न तु तस्या
 नामास्तीति । आगमाद्विषेपो ज्ञेयः । त्वेनावेक्ष्य ततः सव्ये
 पाशौ कृत्वा प्रदक्षिणमालोक्ष्य वसवस्त्वेति पुरस्ताच्चिर्मार्ष्टि,
 अङ्गुलिगतं लेपमपनयतीत्यर्थः ॥ १४ ॥

रुद्रास्त्वा वैष्टुभेन छन्दसा भक्षयन्त्विति दक्षि-
 णतः, आदित्यास्त्वा जागतेन छन्दसा भक्षय-
 न्त्विति पश्चात्, विश्वे त्वा देवा आनुष्टुभेन

हृन्दसा भक्षयन्त्वित्युत्तरतः, भूतेभ्यस्त्वेति मध्यात्
विरुद्धगृह्य ॥ १५ ॥

मन्त्रेण मध्यात् विरुद्धगृह्य निर्माष्टि, ऊर्ध्वं विरुद्धप-
तौत्यर्थः । मन्त्रादृष्टिरुक्ता ॥ १५ ॥

ततोभूमौ निधाय पात्रम् ।

विराजो दोहोऽसीति प्रथमं प्राश्नीयात्,
विराजो दोहमश्नीयेति द्वितीयं, मयि दोहः
पद्यायै विराज इति तृतीयम् ॥ १६ ॥

संख्यावचनानि तु सर्वप्राशनपक्षे त्रिभिरेव मन्त्रैर्यथा सर्वं
प्राशितं भवति तथा प्राश्नीयादित्येवमर्थानि । एवं भाष्य-
कारः । अन्ये त्वन्यथा व्याचक्षुः । भूतेभ्यस्त्वेति मध्यात्त्रिरुद-
गृह्य विराजो दोहोऽसीति प्रथममुदग्राहं प्राश्नीयात् ।
विराजो दोहमश्नीयेति द्वितीयमुदग्राहम् । मयि दोह इति
तृतीयमुदग्राहम् । तृतीयवचनं सर्वप्राशनपक्षे तृतीयेन
प्राशनेन यथा सर्वं प्राशितं भवति तथा प्राश्नीयादित्येव
मर्थम् । पद्यायै विराज इत्यत्र विराज इति पष्ठौ । कुतः ।
पूर्वयोस्तथा दृष्टत्वात् । पद्यायै इत्यपि चतुर्थो पष्ठार्थः । तेन
तत्त्वमानाधिकरण्ये सत्यपि पष्ठेऽव युक्ता कल्पयितुम् ॥ १६ ॥

न सर्वम् ॥ १७ ॥

प्राश्नीयात् न सर्वम् ॥ १७ ॥

न तृप्तिङ्गच्छेत् ॥ १८ ॥

तृप्तिश्च न गच्छेत् ॥ १८ ॥

ब्राह्मणायोदङ्कुच्छिष्टं प्रयच्छेत्, अन्ताभे-
ऽप्सु ॥ १९ ॥

ब्राह्मणाय उच्छिष्टं उद्धृतादवशिष्टं उदङ्मुखो मधुपर्कं प्रय-
च्छेत् । ब्राह्मणालाभे अप्सु निविचेत् ॥ १९ ॥

सर्वं वा ॥ २० ॥

प्राश्रीयान् ॥ २० ॥

अथाचमनीयेनान्वाचामति, अमृतापिधा-
नमसीति ॥ २१ ॥

यत्तत्पूर्वमाचमनीयं निवेदितं तेनान्वाचामति मन्त्रेण
॥ २१ ॥

सत्यं यशः श्रीर्मयि श्रीः श्रयतामिति द्विती-
यम् ॥ २२ ॥

द्वितीयग्रहणमाचमनीयमात्यर्थम्, इतरथा मन्त्रस्योत्तरेण
सम्बन्धः स्यात् ॥ २२ ॥

आचान्तोदकाय गां वेदयन्ते ॥ २३ ॥

आचान्तग्रहणं श्रीचार्थमाचमनं कृत्वा कर्माङ्गमप्याचमनं
पुण्यादित्येवमर्थम् । उदकवचनमाचमनीयमिहत्यर्थम् । तेना-
चमने उदकान्तरं भवति ॥ २३ ॥

हतो मे पप्मा पाप्मा मे हत इति जपि-
त्वोक्नुतेति कारयिष्यन् ॥ २४ ॥

इमं मन्त्रं जपित्वा ॐ कुरुतेति ब्रूयात् यदि कारयिष्यन्मा-
रयिष्यन् भवति, तदा च दाता आक्षमेत । तत्र देवताः प्रा-
गुक्ताः ॥ २४ ॥

माता रुद्राणां दुहिता वसूनामिति जपि-
त्वोमुत्सृजतेत्युत्सृज्यन् ॥ २५ ॥

यद्युत्सृज्यन् भवति तदा एतां जपित्वा ओमुत्सृजतेति
ब्रूयात् ॥ २५ ॥

नामांसो मधुपर्को भवति भवति ॥ २६ ॥

मधुपर्काङ्गः भोजनं अमांसं न भवतीत्यर्थः । कुतः । मांसस्य
भोजनाङ्गत्वेन लोके प्रसिद्धत्वात् । अनेनाभ्युपायेन भोजन-
मप्यत्र विहितं भवति । पशुकरणपक्षे तन्मांसेन भोजनम् ।
उत्सर्जनपक्षे मांसान्तरेण । अध्यायान्तलक्षणार्थं द्विवचनं, मङ्ग-
लार्थञ्च ॥ २६ ॥

इति प्रथमे चतुर्विंशतितमा कण्डिका ॥

इत्याश्वलायनगृह्यसूत्रविवरणे नारायणौयायां प्रती

प्रथमोऽध्यायः ।

अस्मिन्नध्याये स्थालीपाकादीन्युपाकर्मन्तानि
कर्मण्युक्तानि ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ॥

आवण्यां पौर्णमास्यां अवणाकर्म ॥ १ ॥

कर्त्तव्यमिति शेषः । सर्पबलिषेत्यध्याहार्यम् । अवणे युक्तां
आवणी । यदा पुनः पौर्णमासी अवणे न युक्ता तदापि
कर्त्तव्यमेव । पौर्णमासीविशेषलक्षणार्थत्वात्तद्वचनस्य । अवणा-
कर्ममिति कर्मनामधेयम् ॥ १ ॥

अक्षतसक्तूनां नवङ्कलशं पूरयित्वा दर्वीञ्च
बलिहरणीं नवे शिक्ये निदधाति ॥ २ ॥

अक्षता नाम यवाः तैः कृताः सक्तवः । दर्वी वैक्रद्धती
सुगाक्षतिः । बलिर्यथा दर्व्या ङ्गयते सा बलिहरणी । एतदु-
भयं नवे शिक्ये निदधाति सर्पबल्यर्थम् ॥ २ ॥

अथ अयणाकर्माच्यते ।

अक्षतधानाः कृत्वा सर्पिषाऽर्घा अनक्ति ॥ ३ ॥

यवेधानाः कृत्वा अमंस्कृतं घृतं नानक्ति अर्घा धानाः
पात्रान्तरे कृत्वा, अन्याधार्घा धाना नानक्ति । एतावदङ्गि
कर्त्तव्यम् ॥ ३ ॥

अस्तमिते स्थालीपाकं श्रपयित्वैककपालञ्च
पुरोडाशं, अग्ने नय सुपथा राये अस्मानिति
चतसृभिः प्रत्यृचं हुत्वा पाणिनैककपालं, अच्यु-
ताय भौमाय स्वाहेति ॥ ४ ॥

अपयित्वंतिवचनं पुरोडाशस्थौपासने धर्मवच्छ्रपणार्थम् ।
स्थालोपाकस्य तु तन्त्राग्रास्यैवौपासने श्रपणं सिध्यति । नन्व-
न्यस्यापि सिध्यति । नियमार्थं तर्हि । तेन धानासहुलाजा-
दीनां लौकिकाम्नी सिद्धानामिबीपादानं भवति । एतावान्तु
तेषां संस्कारः । आज्यपर्यग्भिनकरश्चवेत्तायां तैः सहाज्यस्य प-
र्यग्भिनकरणं भवेत् । यदा आज्यस्य उत्पदनमात्रमेव क्रियते
तदा तेषां त्रिः प्रोक्षणं भवेत् । अयञ्चलनं वा दधियत् ।
एकस्मिन् कपाले संस्कृतः पुरोडाश एककपालः पुरोडाशः ।
तमुद्गाह्याज्ये निमग्नं कुर्यात् व्यक्तपृष्ठं वा कुर्यात् । चरुं
चतसृभिः प्रत्यृचं हुत्वा दक्षिणेन पाणिना एककपालं हुडुयात्

मन्त्रेण । उपस्तरणमिधारेण तु सव्येन करोति । दक्षिण-
स्याऽन्यत्र व्यापृतत्वात् । दक्षिणाङ्गपरिभाषा च द्वयोः प्राप्त-
योर्नियामिका न तु ते प्रापिकेत्युक्तम् । अस्य सर्वहुतत्वात्
अवदानधर्मो लुप्तः । सर्वहुतत्वं तु वक्ष्यामः ॥ ४ ॥

अविलुतः स्यादाविःष्टो वा ॥ ५ ॥

व्याख्यातमेतत् ॥ ५ ॥

सा नो अग्नेऽवच्छजो अघ्रायेत्येनमाशयेना-
भिलुहोति ॥ ६ ॥

एनं पुरोडाशम् । एनमिति वचनमखण्डितोऽयं हुत इति
श्रापनायम् । यस्मिन्नाग्न्ये पुरोडाशः श्रायितस्तदाशयं तेनाभि-
लुहोति, उपरिलुहोतीत्यर्थः, सुवेण ॥ ६ ॥

शन्नो भवन्तु वाजिनो हवेध्वित्यक्ता धाना
अञ्जलिना ॥ ७ ॥

लुह्यादिति शेषः । हस्तद्वयसह्यतोऽञ्जलिः । उपस्तर-
णावदानप्रत्यभिधारणान्ययादन्यः करोति ॥ ७ ॥

अमात्येभ्य इतरा दद्यात् ॥ ८ ॥

इतरा अनक्ता धानाः पुत्रादिभ्यो दद्यात् । ततो धानाभ्य-
श्च गृहीत्वा स्थिरकृतं हुत्वा होमयेयं समापयेत् । अथ संप-
यन्तिदृश्यते ॥ ८ ॥

कलशात्सक्तूनान्दधीं पूरयित्वा प्रागुपनि-
ष्कृत्य शुचौ देशेऽपोऽवनिनीय, सर्पदेवजनेभ्यः
स्वादेति हुत्वा नमस्करोति, ये सर्पाः पार्थिवा

ये अन्तरिक्ष्या ये दिव्या ये दिव्यास्तेभ्य इमं
वलिमाहर्षन्तेभ्य इमं वलिमुपाकरोमीति ॥ ८ ॥

कलशस्य दर्वीं च नवे शिखे स्थापिते । तत्र कलशात्
गृहीत्वा सक्तुभिर्दर्वीं पूरयित्वा तां गृहीत्वा गृहान्विष्कृत्य
गृहान्तिके, अपि वाऽसमीपे देशे प्राच्यां दिशि शुची देशे अप-
यासिन्धु मन्त्रेण सक्तुं लुहोति प्रक्षिपति । ततो नमस्करोति
सहताभ्यां पाणिभ्यां मन्त्रेण । हुत्विति-वचनादग्नीं प्राप्तं त-
न्निवृत्त्यर्थं शुची देश इति वचनम् ॥ ८ ॥

प्रदक्षिणं परीत्य पश्चादलेरुपविश्य, सर्प-
ऽसि सर्पतां सर्पाणामधिपतिरस्यन्नेन मनुष्या-
स्त्रायसेऽपूपेन सर्पान् यज्ञेन देवांस्त्वयि सा-
सन्तं त्वयि सन्तः सर्पा माहिंसिपुर्भुवान्ते परि-
ददामीति ॥ १० ॥

ब्रूयादिति शेषः । प्रदक्षिणं परीत्य वलिम् । पश्चादस्थोप-
विश्याह मन्त्रम् । वलिग्रहणं पश्चाच्छब्दस्य कालवाचित्वशङ्का-
निवृत्त्यर्थम् । कालवाचित्वे मति सर्वाहुत्यन्तरमेव स्यात् ।
मन्त्रसंज्ञकोऽयं मन्त्रः । तथा चोक्तम् ।

“इदं कार्यमनेनेति न कश्चित् दृश्यते विधिः ।

लिङ्गादेवेदमर्थत्वं येषान्ते मन्त्रसंज्ञकाः” ॥ इति ॥

तच्छादुपांशुर्भवति । यथाहुः । “गृह्यकर्माणि सर्वत्र लपा-
नुमन्त्रणाभिमन्त्रणोपस्थानमन्त्रकरणमन्त्रा लपाशु प्रयोक्तव्याः”
इति ॥ १० ॥

ध्रुवामुन्ते ध्रुवामुन्त इत्यमात्याननुपूर्वम् ॥ ११ ॥

परिदद्यादिति शेषः । उत्तरत्र दृष्टः परिददामिशब्दोऽवापि सम्बध्यते, साकांचत्वादस्य मन्त्रस्य । वीष्मावचनं प्रत्यमात्यं परिदानस्य अभ्यासः कार्यो न सर्वेषां नामानि निर्दिश्य सकृद्वक्तव्यमित्येवमर्थम् । पूर्वं पुत्रान्निवेदयति, भुवदेष्टवत्तं ते परिददामीति । ततोऽप्रत्ता दुहितृः, भ्रुवसावित्रीं ते परिददामीति । ततो भार्यां भ्रुवसत्यवतीं ते परिददामीति ॥ ११ ॥

ध्रुवामन्ते परिददामीत्यात्मानमन्ततः ॥ १२ ॥

परिदद्यादिति शेषः । उपदेशादेवान्तत इति सिद्धे अन्ततो-
वचनं पूर्वेण सम्बन्धार्थम् । तेन पूर्वत्र परिददामीतिशब्दः
सिद्धः ॥ १२ ॥

नैनमन्तरा व्यवेयुरापरिदानात् ॥ १३ ॥

एनं बलिमात्मानं चान्तरा न व्यवेयुः । केचिदापि परिदानं गम्यन्तं, आपरिदानादिति यचनात् । पूर्वमन्त्रसाध्यक्रिया परिदानमिति गम्यते ॥ १३ ॥

सर्पदेवजनेभ्यः स्वाहेति सायं प्रातर्वलिं
हरेदाप्रत्यवरोहणात् ॥ १४ ॥

कलशात् सकृन्नां दर्वीं पूरयित्वा शुची देशे मन्त्रेण बलिं
हरेदाप्रत्यवरोहणात् सायं प्रातश्च । आचतुर्दश्या आपोर्णमाप्या
या यस्मिन्नहनि प्रत्यवरोहणइति । मन्त्रोपदेशो नियमा-
र्थः । मन्त्र एव भवति नान्यो विधिरिति । सकृवस्तावन्न निव-
र्त्तन्ते, कलशपूरणस्यादृष्टार्थत्वप्रसङ्गात् । दर्वीश्च न निवर्त्तन्ते ।
“दर्वीश्च बलिहरणीमित्यथ बलिहरणीम्” [गृ० २, १, २] इति
विशेषणस्येदमर्थत्वात् । शुचिदेशश्च न निवर्त्तन्ते, बलिहरणस्य
भूमिसाध्यत्वेन प्रसिद्धत्वात् । अन्यस्तत्र निवर्त्तन्ते ॥ १४ ॥

प्रसंख्याय हैके तावतो बलीस्तदहरेवोप-
हरन्ति ॥ १५ ॥

आयणीं प्रतिपदमारभ्य यस्मिन्नहनि मत्त्यवरोहणं करोति
मार्गशीर्षचतुर्दश्यां पौर्णमास्यां वा तस्मादर्वाचोनान्यहानि
ह्नासष्टदिभ्यां परिगणनया तेष्वहःसु यावन्तः प्रातःसायङ्काला-
स्तावतो बलीस्तदहरेव दद्यात्, इत्येके मन्यन्ते । इ-शब्दो-
ऽभिमतत्वज्ञापनार्थः सर्वत्र ॥ १५ ॥

इति द्वितीये प्रथमा कण्डिका ॥

अथ द्वितीया कण्डिका ।

आश्वयुज्यामाश्वयुजीकर्म ॥ १ ॥

आश्वयुगभ्यां युक्ता आश्वयुजौ, तस्यां पौर्णमास्यामिति
वर्णितं । आश्वयुजीकर्मसंघ्रकं कर्म जुज्यात् । अयोगेऽपि पूर्व-
वत् ॥ १ ॥

निवेशनमलंकृत्य स्नाताः शुचिवाससः पशु-
पतये स्यालोपाकं निरूप्य जुहुयुः, पशुपतये
शिवाय शङ्कराय वृषातकाय स्वाहेति ॥ २ ॥

निवेशनं गृहं, तत् प्रत्यवरोहणोक्तविधिनालङ्कृत्य सर्वे
गृह्याः स्नान्ति । स्नानवचनं विशेषेण स्नानार्थं, शौचार्यस्य
श्रुतिप्राप्तत्वात् । शुचिवासोषचनं शुक्लवस्त्रमात्यर्थम् । स्यालो-
पाकं जुहुयुरित्येतावतैव सिद्धे पशुपतये निरूप्येतिवचनं पशु-
पतये त्वा जुष्टं 'निर्वपामि' इत्येवं निर्वापप्रोक्षणे कुर्यादि-
त्येवमर्थम् । एवं ब्रुवता आदिष्टमन्त्रेषु पाकयज्ञेषु निर्वापप्रो-
क्षणे तूष्णीं भवत इत्येतत् प्रापितं भवति । स्यालोपाकमिति

द्वितीयानिर्देशेऽपि सर्वहुतत्वाशङ्का न कार्य्या । “अथ दधिसक्तून् जुहोति” इत्यत्र हुत्वा दधिसक्तून् माश्वेति शेषभावदर्शनात् । स्थालीपाकमिति स्थालीपाकस्यैकदेशमित्यर्थः । जुहुयुरिति बहुवचनं गृहिणा होमे क्रियमाणे पुत्रादयो गृह्याः समन्वार-
भरन्नित्येवमर्थम् ॥ २ ॥

पृषातकमञ्जलिना जुहुयात्, जनं मे पूर्यतां
पूर्णं मे सोपसदत् पृषातकाय स्वाहेति ॥ ३ ॥

पयस्याज्ये निषिक्ते तु तत् पयः स्यात् पृषातकम् । उपस्त-
रणाभिधारणे अर्थादन्यः करोति । पृषातकं सुवेणाययति ।
धानावदस्य संस्कारः । सर्वत्र द्रवद्रव्याणि सुवेणाययति ।
कठिनानि तु हस्तेन । स्वधितिना पशुम् । चरोः पृषातकाच्च
स्विष्टकृतेऽवद्येत् । होमशेषं समापयेत् । इतीदमाश्वयुजीकर्म
॥ ३ ॥

अथाग्रयणमुच्यते ।

सजूर्कृतुभिः सजूर्विधाभिः सजूरिन्द्राग्निभ्यां
स्वाहा सजूर्कृतुभिः सजूर्विधाभिः सजूर्विष्टेभ्यो
देवेभ्यः स्वाहा । सजूर्कृतुभिः सजूर्विधाभिः सजू-
र्द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहेत्याहिताग्नेराग्रयणः स्थाली-
पाकः ॥ ४ ॥

अविशेषादाहिताग्नेरपि सिध्यति, श्रवणाकर्मादियत्,
आहिताग्नियज्ञं किमर्थम् । अथ ब्रूमः, आहिताग्नेराग्रय-
णान्तरस्य विहितत्वादेतदाग्रयणं न प्राप्नोति, तस्मादाहिता-
ग्नियज्ञसमवस्थापत्काले द्रष्टव्यः । इदं चास्य वेतायां भवति,
नौपासने । तत् तु सः धियध्यामः । शास्त्रान्तरे च दृश्यते ।

“आययणदेवताभ्यः स्विष्टकृच्चतुर्थीभ्यः” इति । तस्मात् त्रेता-
यामिति सिद्धम् । इह तु विधानं पाकयज्ञधर्मप्राप्त्यर्थम् ॥ ४ ॥

अनाहिताग्नेरपि शालाग्नौ ॥ ५ ॥

अनाहिताग्नेरप्याययणं कार्यं, तच्च शालाग्नौ भवति ।
शालाग्निर्नामीपासनः । तर्हि शालाग्निग्रहणमपार्थकम् ।
मन्यं, नियमार्थं तु तत्, अनाहिताग्नेरेवौपासन इति । तैना-
हिताग्नेस्त्रेतायामिति सिद्धम् । स्विष्टकृतं हुत्वा चरीरेकदेशं
गृहीत्वा सथ्यं पाणी कृत्वा दक्षिणेनाभिमृशेत् “प्रजापतये
त्वा” इति मन्त्रेण । ततः “भद्रावः श्रेयः” इति प्राश्य तत्र
आचम्य तत्रैवामीनो नाभिमालभेत, “धर्मोऽसि” इति । पत्नौ
हविःशेषं प्राश्याति तूष्णीम् । होमशेषं समापयेत् । एतत् प्राश-
नमाययणद्वयेऽपि भवति । सौकर्यार्थमिदमत्र लिखितम् । इदं
आययणं यदा वर्षस्य दशः स्यात् तदा भवति । शरदीत्यर्थः ।
तथा च वचनं “शरदि ब्रौहिभिर्यजेत” इति । तत्र च पर्वणि
भवति । यथाययणञ्च न कार्यम् । श्यामाकैस्तु प्रस्तरं कुर्यात्
नाययणं, दृष्टत्वात् । अपि वात्र समानतस्तं कुर्यात् सौम्यं
चरुम् । अस्य च नामधेयेन होमः । आययणस्यालोपाक इत्यत्र
च विशेषणसमामः आययणं चासौ स्थालीपाकयेति । तत्र
स्थालीपाकग्रहणस्येदं प्रयोजनम् । अनाहिताग्नेः स्थालीपाक
पञ्च कार्यः । “नाग्निहोत्रीं वै नानादयित्वा” इत्ययं पञ्चः
कार्यः इति ॥ ५ ॥

इति द्वितीये द्वितीया कण्डिका ॥

अथ तृतीया कण्डिका ॥

मार्गगौर्यां प्रत्यवराहणं चतुर्दश्यान् ॥ १ ॥

मृगशीर्षेण युक्ता मार्गशीर्षी, पौर्णमास्यामिति वर्तते ।
सामीप्ये चेयं सप्तमी । यथा “अथाम्नीपोमीयेण चरन्त्युत्तर-
वेद्यां” इति । तेनायमर्थः । मार्गशीर्ष्याः पौर्णमास्याः समीपे
या चतुर्दशी तस्यां प्रत्यवरोहणं नाम कर्म कर्तव्यमिति ॥ १ ॥

पौर्णमास्यां वा ॥ २ ॥

मार्गशीर्ष्यामिति वर्तते । अथ त्वधिकरणे सप्तमी । तेन
मार्गशीर्ष्यां पौर्णमास्यां वेति पूर्वेण सह विकल्पः । भाष्यकार-
स्वित्यं विवृतवान् । मार्गशीर्षी पौर्णमासी यस्मिन् मासे
सोऽयं मार्गशीर्षी मासः । “सास्मिन् पौर्णमासोति सञ्ज्ञायाम्”
[पा० ४, २, २१] इत्यण्प्रत्ययः । तस्मिन् मासे भवायां चतु-
र्दश्यां पौर्णमास्यां वेति विकल्प इत्यर्थः । नन्वेवं सति चतुर्दशी-
दित्वात् द्विः कर्म प्राप्नोति, न सकृदेव कार्यं “सकृत् कृते कृतः
शास्त्रार्थः” इति न्यायात्, चतुर्दश्यामित्येकवचनाच्च, पौर्ण-
मास्या सह विकल्पाच्च । नन्वेवमपि शुक्ले कृष्णे वा स्यात् ।
न, पौर्णमासीमाहचर्यात् शुक्ल एवेति ॥ २ ॥

निवेशनं पुनर्नवीकृत्य लेपनस्तरणोपस्तरणै-
रस्तमिते प्रायसस्य जुहुयुरपश्चेतपदा जहि पूर्वेण
चापरेण च । सप्त च वारुणीरिमाः सर्वाश्च राज-
वान्धवीः स्वाहा नं वै श्वेतस्याभ्यागारेऽहिर्जधान
किञ्चन । श्वेताय वैदार्वाय नमः स्वाहेति ॥ ३ ॥

पुनरिति वचनादाद्युज्जीकर्मस्यपीत्यमेवाप्तद्वरणमिति
गम्यते । नवीकृत्य नवमिव कृत्वेत्यर्थः । तच्च एतैरित्याह ।
लेपनं कुष्पाटीनाम् । स्तरणञ्च तेषामेवाध्यादनम् । उपस्तरण
भूमिः समोकरणम् । नवीकृत्येति वचनात् अपामागादीन्यपि

उद्वास्थानि । एतावदहनि कर्त्तव्यम् । अथास्तमिते पायसस्य
 एकदेशं शुद्धयुर्मन्त्राभ्याम् । “तत्कालायैव तदगुणाः” इति
 न्यायात्, उपलेपनाद्यस्तमित एव कार्यम् । बहुवचनं पूर्ववत्
 ॥ ३ ॥

नात्र सौविष्टकत् ॥ ४ ॥

सौविष्टकदिति स्विष्टकदित्यर्थः सर्वत्र । अत्र कर्मणि यः
 स्विष्टकस्त न कार्य इत्यर्थः । असत्यवग्रहणे प्रधानानन्तरं
 उच्यमानत्वात् प्रधानानन्तरं स्विष्टकत्वं भवतीत्यर्थः स्यात् यस्ते
 च स्यादेव । ननु प्रधानानन्तरं स्विष्टकतः प्राप्तिरेव नास्ति ।
 तथाहि । एताभ्यो देवताभ्यो हुत्वा सौविष्टकतं हुत्वा इत्यत्र
 सौविष्टकतं हुत्वेत्येतदपार्यकम् । प्रधानानन्तरं स्विष्टकतः
 प्रकृतितः प्राप्तत्वात् तत् कुर्वन् आपयति, अन्यत्र यान्यागन्तू-
 न्यङ्गानि विहितानि तत्र तानि कृत्वा यथात् स्विष्टकत् कार्यं
 इति । तर्हि प्रधानानन्तरं स्विष्टकत्प्रतिषेधाशङ्कानिवृत्त्यर्थमव-
 ग्रहणं कुर्वन् आपयति, अत्र प्रधानानन्तरमन्ते वा स्विष्टकत्वं
 भवतीति । तेनान्यत्र प्रधानानन्तरं कर्मणोऽन्ते वा स्विष्ट-
 कदिति विकल्पः सिद्धः । अथवा सौविष्टकतं हुत्वेत्येतत्
 क्रमार्थम् । असति तु तस्मिन् प्रधानानन्तरमेव प्रायनादि
 स्यात् । अत्र च प्रधानानन्तरं स्विष्टकतः प्रकृतिप्राप्तत्वात् तस्य
 च प्रतिषेधे सति कर्मण्येव प्रतिषेधो भवति, कालान्तरं प्राय-
 भावात् । एवं च सत्यवग्रहणं कुर्वन् आपयति, अन्यत्र कर्मन्ते
 वा स्विष्टकत्वं भवतीति ॥ ४ ॥

अभयन्नः प्राजापत्येभ्यो भूयादित्यग्निमीक्ष-
 माणो जपति, शिवो नः सुमना भवेति हेमन्तं
 मनसा ध्यायात् ॥ ५ ॥

अर्धध्यानस्य मुख्यत्वेऽपि शब्दध्यानमेव कार्यमित्येवमर्थं
मनोग्रहणम् । मन्त्रमुक्त्वा मनसा हेमन्तशब्दं सम्युदात्तं ध्यायेत्
मन्त्रेण समानाधिकरणत्वाय ॥ ५ ॥

पञ्चादग्नेः स्वस्तरः स्वास्तौर्णस्तस्मिन्नुप-
विश्य, स्योना पृथिवी भवेति जपित्वा संविशे-
त्सामात्यः प्राक्शिरा उदङ्मुखः ॥ ६ ॥

यस्मिन् स्तरणे स्वयं शेते स स्वस्तरः, स स्वास्तौर्णो भवति,
स्वयमेव तमास्तृणीयादित्यर्थः । तस्मिन्-ग्रहणसमाप्त्यानामः
पि तत्रैव प्रापणार्थम् । संविशेदिति शयीतेत्यर्थम् । असामात्याः
पुत्रादयो गृह्णाः । उदङ्मुखपक्षं दक्षिणामुखनिवृत्त्यर्थम्
॥ ६ ॥

यथावकाशमितरे ॥ ७ ॥

असामात्या यथावकाशं प्राक्शिरस उदङ्मुखाः संविशेयुरि-
त्यर्थम् । उत्तरविवक्षार्थमिदम् ॥ ७ ॥

ज्यायान् ज्यायान्वानन्तरः ॥ ८ ॥

यो यो यस्माद्यस्माद् हृदतरः स स गृहिणोऽनन्तरं संवि-
शेत् । यथावकाशं वेति विकल्पः ॥ ८ ॥

मन्त्रविटो मन्त्रान् जपेयुः ॥ ९ ॥

स्योना पृथिवीत्वारभ्य स्वस्वयनपर्यन्तान् मन्त्रान् मन्त्र-
विटः सर्वे श्रूयुर्गृह्णाः ॥ ९ ॥

संहाय, अतो देवा अवन्तु न इति त्रिः ॥ १० ॥

संहायेत्युत्पायेत्यर्थः । प्राङ्मुखश्चास्मिन् युः ॥ १० ॥

एतां दक्षिणामुखाः प्रत्यङ्मुखा उदङ्मुखा-
श्चतुर्थम् ॥ ११ ॥

एतामिति वचनं योगविभागार्थम् । इतरथा त्रिदिङ्मुखा-
स्त्रिर्भूयः, चतुर्थं चतुर्वारं त्रिदिङ्मुखाः सकृदित्ययमर्थः स्यात् ।
योगविभागे सति प्राङ्मुखास्त्रिः । त्रिदिङ्मुखाः सकृदित्यय-
मर्थो लभ्यते । त्रिदिङ्मुखाश्च यथासंख्येन त्रीन् पादान् ब्रूयुः ।
चतुर्थवचनं त्रिरधिकारनिवृत्त्यर्थम् । सर्वे प्रायश्चित्तादि समा-
पयेयुः । ततो यथाशयं शेरते ॥ ११ ॥

संहाय सौर्याणि स्वस्वयनानि च जपित्वा
ऽन्नं संस्नात्य ब्राह्मणान् भोजयित्वा स्वस्वयनं
वाचयौत ॥ १२ ॥

संहाय सङ्ख्येत्यर्थः । इदानीं सङ्कतिविधानात् पूर्वं यथा-
शयं शेरत इति गम्यते । समागम्य उदित आदित्ये सौर्याणि
स्वस्वयनानि च जपेयुः । सूर्यो नो दिवः । उदु त्वं जातयेद-
समिति नव । चित्रं देवानाम् । नमो मिषस्य, इत्येतेषां
सौर्यसंज्ञा कृता । स्वस्तिशब्दवन्ति स्वस्वयनानि, या नो
भुद्राः स्वस्ति नो मिमीतां परावती ये दिधिषन्त आर्यमित्ये-
तानि । अन्नसंस्कारवचनं चरुशेषात् ब्राह्मणभोजननिवृत्त्य-
र्थम् । स्नानप्रवचने चरुशेषादिति सिद्धम् ॥ १२ ॥

इति द्वितीये तृतीया कण्डिका ॥

अथ चतुर्थी कण्डिका ॥

हेमन्तशिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणामष्टमी-
ष्वष्टकाः ॥ १ ॥

हेमन्तशिशिरावतू । अपरपक्षाः कृष्णपक्षाः । अष्टका
इति कर्मनाम । एतदुक्तं भवति । मागंशीर्षादिचतुर्षु मासेषु
ये कृष्णपक्षाद्यत्वारस्तोषु याद्यतस्योऽष्टम्यस्तास्वष्टकाः कार्या
इति । ऋतुद्वयमध्ये यदि मलमास आगच्छति तस्मिन्मासे न
कर्त्तव्यं इत्येवमर्थं चतुर्ग्रहणम् । अपि च बहुवचनस्य त्रिविव
चरितार्थत्वाच्छास्त्रान्तरदर्शनाच्च ऊर्ध्वमाग्रहायण्यास्तिशो-
ऽष्टका इति तिस्र एव स्युस्तन्निवृत्त्यर्थं चतुर्ग्रहणम् ॥ १ ॥

एकस्यां वा ॥ २ ॥

एकस्यामेवाष्टम्यामष्टकाः कार्याः, चतसृषु वेति, विकल्पः

॥ २ ॥

पूर्वेद्युः पितृभ्यो दद्यात् ॥ ३ ॥

सप्तम्यामित्यर्थः । पितृशब्देन पितृपितामहप्रपितामहा
उच्यन्ते । “षन्वष्टके पितृभ्यो दद्याद्” इत्यस्यां चोदनायां
पिण्डदानं दृष्टम् । अतश्चोदनासामान्यादिहापि परिगृह्यते ।
ब्राह्मणभोजनं च कार्यमिति वक्ष्यामः । तेन पूर्वद्युः पितृभ्यः
पिण्डान् भोजनं च दद्यादित्यर्थः । पिण्डदाने इतिकर्त्तव्यता-
पेक्षास्ति । इह च तस्या अनाज्ज्ञानात् प्रकरणान्तरविहितो-
ऽपि पिण्डपितृयज्ञकल्पः परिगृह्यते । शक्यतं चामौ ग्रहीतुं
शास्त्रमन्वन्धकरणात् । अपि चान्वष्टके पिण्डपितृयज्ञकल्पो
दृष्टः, स चोदनासामान्यादिहापि भवति, अत्रैव तर्हि पिण्ड-
पितृयज्ञकल्पेनेति कस्मान्नोक्तम् । स्त्रोभ्यसेत्यत्राधिकारार्थं
तत्रोक्तं, स च कल्पोऽचान्नौ करणे पाकयज्ञतन्त्रस्य बाधको
भवति, एककार्यत्वात् । भोजनं तु पार्वणवद्भवति । भोजने-
ऽपि तन्त्रस्थापेक्षितत्वात्, तच्च भोजनं पैतृकमेवेति ज्ञात्वा
पार्वणमेव तन्त्रं परिगृह्यते तस्य पैतृकत्वात् ॥ ३ ॥

तत्र विशेषमाह ।

ओदनं कसरं पायसम् ॥ ४ ॥

पिण्डपित्तयज्ञकल्पो भवतीत्युक्तम् । तत्र च नित्येऽग्नौ चरुश्रवणमस्ति । तस्य स्थाने एतानि त्रीणि नित्येऽग्नौ श्रव-
येत् ।

ओदनस्तु प्रमिदः स्यात्पायसः पयसा शृतः ।

ओदनस्तिलमिश्रस्तु कसरः परिकीर्तितः ।

तिलकल्कान्विनिविष्टश्च शृतो वा कसरो भवेत् ॥ ४ ॥

चतुःशरावस्य वाऽपूपान् ॥ ५ ॥

चतुःशरावपरिमितस्य वा धान्यस्य पेषणं कृत्वा अपूपान्
श्रवयेत् । अपूपाः पिष्टमयाः । बहुसाधनसाध्यत्वादपूपानां
स्वीकर्तृकत्वाच्च नित्येऽग्नौ श्रवणं न सम्भवतीति गृह्यसिद्धा-
नामिषोपादानमिच्छन्ति । वाशब्दो विकल्पार्थः । पूर्वाणि वा
त्रीणि इदं वैकं द्रव्यमिति । भोजने तु नायं द्रव्यनियमः, अपि
तु होम एव ।

अष्टका हि चतस्रः स्युः पूर्वाह्णानि तथैव च ।

द्रव्यत्रयत्वादेकत्वान्न यथासंख्यसम्भवः ॥

प्रत्यष्टकं हि पूर्वेषुस्त्रीणि द्रव्याण्यथापि वा ।

अपूपद्रव्यमेकं वा नात्या व्याख्यानकल्पना ॥ ५ ॥

उदोरतामवर उत्परास इत्यष्टाभिर्हुत्वा
यावतीभिर्वा कामयीत ॥ ६ ॥

यावतीभिर्वाऽधिकाभिरेवञ्चातीयकाभिः पिष्टलिङ्गकाभिः
कामयीत कामयेत तावतीभिर्जुहुयात् । एतदुक्तं भवति ।
पिण्डपित्तयज्ञविधाने तेषामुपानाक्तं कुर्यात्, चरुश्रवणे

विशेषः उक्तः । ततो ब्राह्मणपक्षीचाद्याच्छादनमदानपर्यन्तं
 पार्वणवत् कृत्वा ओदनादिभ्यस्त्रिभ्योऽन्नमुद्धृत्य घृताक्तं कृत्वा-
 ऽनुज्ञाप्य अग्नौ करणमन्त्रयोः स्थाने उदीरतामवर उत्परास
 इत्यष्टाभिस्तुर्दशभिर्वा हुत्वा मेघणमनुप्रहृत्य ब्राह्मणेभ्योऽ-
 न्नदानादिशेषनिवेदनान्तं पार्वणवत् कृत्वा भुक्तवस्तु पिण्ड-
 पिष्टयज्ञश्चित्रिनयनादिपात्रोत्सर्गान्तं कृत्वा ततः आहशेषं
 समापयेत् इति । ६ ।

अथ श्वोभूतेऽष्टकाः पशुना स्थालीपाकेन
 च ॥ ७ ॥

अथेत्याहन्तर्यार्थः । श्वोभूतेऽष्टम्यामित्यर्थः । या अष्टकाः
 कार्या इत्युक्तास्ताः श्वोभूते पशुना स्थालीपाकेन च कार्या
 इत्यर्थः । अथाष्टका इत्येतावत्पुनश्चमाने अथशब्दमस्वन्यात्
 पूर्वद्युयाष्टकाः कार्या इत्यागङ्गा स्यात्, तथात् श्वोभूतप्रह-
 रम् । पश्वङ्गभूतस्य स्थालीपाकस्याविधेयत्वात् स्थालीपाका-
 न्तरमिदमिति अवगम्यते । अथशब्दस्य वाशब्दस्य स्थाने
 द्रष्टव्यः । तेन पशुना वा स्थालीपाकेन येत्यर्थः । शास्त्रान्तरे
 च स्पष्टं वचनमस्ति, “पशीरभावे स्थालीपाकः प्रवर्तते” इति
 ॥ ७ ॥

अथनहुहो यवसमाहरेत् ॥ ८ ॥

अपिशब्दो विकल्पार्थः । एतदुक्तं भवति । पशुः कार्य-
 स्तस्यासम्भवे स्थालीपाकस्तस्याप्यसम्भवे अनहुहो यवसम्प्रय-
 ज्येदिति । यकटश्चनममर्षो धनौर्दोऽनङ्गान् ॥ ८ ॥

अग्निना वा कक्षमुपोपेत् ॥ ९ ॥

अथस्याप्यसम्भवे अग्निना कक्षं ददेत् ॥ ९ ॥

एष मेऽष्टकेति ॥ १० ॥

यवसदाने कचदहने च एवं मनसा ध्यायेदित्यर्थः ॥ १० ॥

न त्वेवानष्टकः स्यात् ॥ ११ ॥

इदमस्य प्रयोजनम् । चत्वारः पक्षा उक्तास्तत्र पूर्वाक्षामे चत्तरोत्तरः प्रवर्त्तन्त इति । एवमष्टकाः कार्य्याः, न त्वेवानष्टकः स्यादित्यर्थः । अथवा शास्त्रान्तरे यानि पक्षान्तरास्तुक्तानि अपि वा अनुधानेभ्य उदकुम्भमाहरेत्, अपि वा शास्त्रमन्त्रानधीयीतेति । तथा वा कुर्यात् न त्वेवानष्टकः स्यादित्यर्थः ॥ ११ ॥

तां हैके वैश्वदेवीं ब्रुवत आग्नेयीमेके सौर्यामेके प्राजापत्यामेके रात्रिदेवतामेके नक्षत्रदेवतामेके ऋतुदेवतामेके पितृदेवतामेके पशुदेवतामेके ॥ १२ ॥

एतेऽष्टौ देवताविकल्पाः । तत्र यदा आग्नेयष्टका क्रियते तदा यथापशुस्थालीपाकावदानानि त्रीण्यपि अग्नये स्थाप्येति जुहुयात् । केवलस्थालीपाकमप्यनेनैव जुहुयात् । एवमितरेष्वपि नियम् । तत्रानाद्यानां पक्षाणामयुक्तत्वज्ञापनार्थमाद्ये इत्यर्थं पठितवान् । मन्त्रास्तावदष्टकार्णत्वेन गृह्यभूतिपारम्पर्येण स्मर्यन्ते । छूतिश्च प्रमाणम् । एवमष्टकार्णत्वेन प्रमाणावगतिषु मन्त्रेषु तान् परित्यज्याम्यादीनां नामधेयेन होम इत्येतदयुक्तं पशुमिति ह्रदि कृत्वा इत्यर्थं पठितवान् । तस्मात् सर्वदा मन्त्रेरेव होमः कार्य्यः, न कदापिदपि नामधेयेनेति सिद्धम् । एतमेव पशुमुत्तरत्रापि समर्पयते, वैश्वदेवीं ब्रुवत इति ऋतुदेवत्यां ब्रुवत इति । अयमर्थः । या या मन्त्रेण

लिङ्गिनी सा सा सर्वात्र देवता भवति, नैवाग्न्यादय एकैकैव देवता भवतीत्यर्थः । बहुदेवत्यो हि वैश्वदेवशब्दः श्रूयते, “यथा प्रशक्रेतुदेवो मनोपेति वैश्वदेवम्”, इति । उक्तं च नैरुक्तैः, “यच्च किञ्चित् बहुदेवत्य तद्वैश्वदेवानां स्थाने युज्यते” इति । प्रकारान्तरेणाग्नाभिर्भाथकारमतमेवानुसृतमिति निरवद्यम् । अपि चैवं व्याख्या । आग्नेयीमेके । तेषामयमभिप्रायः, सत्यं अष्ट-कार्यत्वेन मन्त्राणां स्मरणात् सर्वदा मन्त्रैरेव होमः कार्यः, तथाप्याग्नेयी भवति । अग्निरेव सर्वेषु मन्त्रेषु उद्देश्यो भवतीत्यर्थः । यानि तेषु देवतान्तरवाचीनि पदानि तानि कथञ्चिन्नोप्या लक्षण्या वा योगेन वा अग्निवाचीनि भवन्ति । यथा प्रयाजानामाग्नेयत्वे समिदादिशब्दास्तस्यैव कथञ्चिद्वाचकाः, एवं मन्त्रा अपीति । एवमुत्तरेष्वपि पक्षेषु योज्यम् । एवं देवताविप्रतिपत्तौ सत्यां हशब्दं प्रयुक्तवान् । बहुदेवत्ये त्वयमेव पक्षो युक्तः लक्षणाद्याययणे कारणाभावादिति ज्ञापयितुम् । प्रयाजेषु तु कारणं निरुक्ताद्विज्ञेयम् ॥ १२ ॥

पशुकल्पेन पशुं संज्ञप्य प्रोक्षणोपाकरणवर्जं, वपामुत्खिद्य जुहुयाद्, वह वपां जातवेदः पितृभ्यो यत्रैनान्वेत्य निहिताः पराके मेदसः कुल्या उपैनान् सवन्तु सत्या एता आशिपः सन्तु सर्वाः स्वाहेति ॥ १३ ॥

पशुकल्पेनेतिवचनं प्रोक्षणप्रतिषेधः पशुकल्पैव प्रोक्षणस्य भवति न पश्वङ्गभूतस्यास्तीपाकप्रोक्षणस्येत्येवमर्थम् । संज्ञप्येत्यनुवादः । उत्खिद्येतिवचनं उत्खिद्य सर्वदाऽनयैव वपां

सुहृयादित्वेवमर्थम् । तेनाम्यादिनामधेयेन होम इत्याद्याः
पक्षाः निरस्ता भवन्ति । १३ ।

अथावदानानां स्वालीपाकस्य च, अग्ने
नय सुपथा राये अस्मानिति हे । यौष्मो हेमन्त
षट्तवः शिवा नो वर्षाः शिवा अभया शरन्नः ।
संवत्सरोऽधिपतिः प्राणदो नोऽहोरात्रे कृणुतां
दौर्धमायुः स्वाहा । शान्ता पृथिवी शिवमन्त-
रिक्तं द्यौर्नो देव्यभयन्तो अस्तु । शिवा दिशः
प्रदिशः उद्दिशो न आपो विद्युतः परिपान्तु
सर्वतः स्वाहा । आपो मरोच्चीः प्रवहन्तु नो
धियो धाता समुद्रो वहन्तु पापं भूतं भविष्यद-
भयं विश्वमस्तु मे ब्रह्माऽधिगुह्यः स्वाराक्षराणि
स्वाहा । विश्व आदित्या वसवश्च देवा रुद्री
गोप्तारो मरुतः सदन्तु । ऊर्जं प्रजाममृतं पिय-
मानः प्रजापतिर्मयि परमेष्ठी दधातु स्वाहा ।

प्रजापृते न त्वदेतान्यन्यः ॥ १४ ॥

स्वालीपाकशब्देनात्र द्वयं गृह्यते । एकवचनं जात्यभि-
प्रायम् । तेनायमर्थः । पक्षद्वयस्वालीपाकस्य अवदानानां च
स्वालीपाकान्तरस्य च एते सम होममन्त्रा भवन्तीति । १४ ॥

सौविष्टकृत्यष्टमी ॥ १५ ॥

अष्टमोऽष्टकं सर्वदा स्निग्धपि इयमाहुतिरष्टमी भवतीत्ये-

वमयम् । तेन मन्त्रैरेव होमो न कदाचिन्नामधेयेनेति सिद्धम् ।
अपि च यदा पश्वङ्गभूतस्थालीपाकः पृथक् ह्ययते तदा स्थि-
कृदपि पृथक् कार्यः इत्येतत् प्रदर्शितं भवति । सर्वत्र च
पृथग्घोमे स्थिक्कृदपि पृथक्कार्यः, पृथग्घोमे हि अवदानानां
सप्त स्थालीपाकस्य च सप्त । ततः सौविष्टकृती पञ्चदशी स्यात् ।
सहपक्षे त्वष्टमी भवति । एवं च पृथग्घोमनिवृत्त्यर्थमष्टमी-
प्रवृत्तं वेदितव्यम् ॥ १५ ॥

ब्राह्मणान् भोजयेदित्युक्तम् ॥ १६ ॥

ब्राह्मणान् भोजयित्वा स्वम्ययनं वाचयतीति यदुक्तं तदि-
हापि कार्यमित्यर्थः । एतदुक्तं भवति । होमं समाप्य ब्राह्मण-
पक्षीचाद्याच्छादनान्तं कृत्वा भोजनार्थादन्नादुद्धृत्य घृताक्तं
कृत्वा पाणी होमं कृत्वा भुक्तवत्स्वनाचान्तेषु पिण्डान् दत्त्वा
स्वम्ययनं वाचयित्वा आह्वयेषं समापयेदिति । अथवा ब्राह्म-
णान् भोजयेदिदमनन्तरं कर्मणीत्युक्तम् । यच्चोक्तं पूर्वोक्तं
कर्म तत्र च भोजयेदित्युक्तं द्रष्टव्यमित्यर्थः । इति शब्दोऽब-
भोजनपरामर्शः । इदमष्टम्यां भोजनं आह्वमित्युपदेशः ।
यास्यान्तरे च दृश्यते, तस्माच्छाह्वमिति सिद्धम् ॥ १६ ॥

इति द्वितीये चतुर्थी कण्डिका ॥

अथ पशुमी कण्डिका ॥

अपरित्युरन्वष्टवम् ॥ १ ॥

अपरित्यजति नवम्यामन्वष्टवम् नाम कर्म कार्यमि-
त्यर्थः ॥ १ ॥

तस्यैव मांसस्य प्रकल्प्या दक्षिणाप्रयणोऽग्नि-

मुपसमाधाय परिश्रित्योत्तरतः परिश्रितस्य द्वारं
 कृत्वा समूलं बहिर्हस्तिरपसलैरविधून्वन् परि-
 स्तौर्थ्य हवीष्यासादयेदोदनं कसरं पायसं दधि-
 मस्यान् मधुमन्याञ्च ॥ २ ॥

योऽष्टम्यां पयः कृतः तस्यैव मांसं ब्राह्मणभोजनायै प्रकृत्या
 संस्कृत्येत्यर्थः । भोजनार्थत्वं शास्त्रान्तरादवगतम् । दक्षिणा-
 प्रवण इति भाक्प्रवणनिवृत्त्यर्थम् । उपसमाधायेति व्याख्या-
 तम् । अग्नितिरस्करणादिभिः परिश्रित्योत्तरतो द्वारं करोति ।
 पुनः परिश्रितस्यैतिवचनं परिश्रयणस्थानित्यत्वप्रापनार्थम् ।
 अत्रापि पिण्डपित्तयज्ञकल्पोऽस्ति तत्र विशेषमाह । उभौ
 परिस्तौर्ध्येत्यस्मिन् काले समूलं बहिर्हृत्तद्वाप्यपसलैरपदक्षिणं
 अविधून्वन्नकम्पयतिः परिस्तृणीयात् । आसादयेदभिघार्य
 स्थालीपाकमित्यस्मिन् काले एतानि पश्चादादयेत् । एषां
 नित्ये अपणं कार्यं यद्व्यक्तं सर्वत्र चरुणां नित्येऽग्नायेव
 अपणं कार्यं न लौकिके, अन्यत्र प्रतिषेधात् । अपयित्वैकक-
 पालं चेत्यतः अपयित्वेतिवचनस्य चरुवर्जितानां धानादीनां
 नित्याग्निअपणनिषेधपरत्वेनापि सम्भवात् ।

सक्तवो दधिमित्रास्तु दधिमन्याः प्रकीर्त्तिताः ।

मुधुमन्याः प्रकीर्त्तन्ते मधुमित्रास्तु सक्तवः ॥

उभे एतकाले द्वे लेखे लिखेत् । उभे च संज्ञदाक्षिणैर-
 वस्तृणीयात् ॥ २ ॥

पिण्डपित्तयज्ञे कल्येन ॥ ३ ॥

इदं कर्म पिण्डपित्तयज्ञविधानेन कार्यमित्यर्थः ।

अग्निमन्त्रेण शास्त्रं स्तोत्रादिव्यादिसम्पन्नम् ।

उपस्थानं प्रवृत्तं निनयाद्यतिदिश्यते ॥ ३ ॥

हुत्वा मधुमन्यवर्जं पितृभ्यो दद्यात् ॥ ४ ॥

इधमाधानान्तं कृत्वा ब्राह्मणपक्षौचाद्याच्छादनान्तं कृत्वा
ओदनादिभ्यस्तुभ्योऽक्षमुद्धृत्य मधुमन्यवर्जं घृताक्षमनुष्ठाप्या-
ग्नायाहुतिद्वयं हुत्वा मेक्षमनुप्रहृत्य शेषनिवेदनान्तं कृत्वा
पितृभ्यः पिण्डास्त्रिष्टणीयादित्यर्थः । पिण्डदाने मधुमन्या अपि
ग्राह्याः ॥ ४ ॥

स्त्रीभ्यश्च सुरा चाचाममित्यधिकम् ॥ ५ ॥

मात्रे पितामहौ प्रपितामहौ च पिण्डास्त्रिष्टणीयात् ।
तत्र ओदनादिपञ्चभ्यः सुरा चाचामश्चाधिकं भवतीत्यर्थः ।
पित्रादित्रयाणामेव पिण्डपितृयज्ञस्य दृष्टत्वात् तद्विधानं
स्त्रीणां न प्राप्नोतीति कृत्वा पिण्डपितृयज्ञकल्पेनेत्येतद्वानु-
वर्त्तनीयम् ।

ओदनादद्वयं प्रादुराचामं हि मनीषिणः ।

गौडी माध्वी च पैथी च सुरा तु त्रिविधा स्मृता ।

अधिकवचनं पञ्चानामवाधनार्थम् ॥ ५ ॥

कर्पूष्वेके द्वयोः पट्सु वा ॥ ६ ॥

द्वयोल्लेखयोरुभयेषां पिण्डनिपरणमुक्तम् । कर्ष्वो नामा-
वटाः । कर्ष्वो च कर्ष्वश्च कर्ष्वः । तास्त्रेके दृच्छन्ति । यदा
इ कर्ष्वो तदा आयते भवतः । यदा पट् तदा परिमण्डिताः ।
दृष्टोरितिषचनात् कर्ष्वावित्येकगेषो लभ्यः ॥ ६ ॥

पूर्वासु पितृभ्यो दद्यात् ॥ ७ ॥

पूर्वा प लेखा पूर्वा च कर्षूः पूर्वाश्च कर्ष्वः, ताः पूर्वाः ।
एतदुक्तं भवति । द्विलेखादिकर्षूपट्कर्षूपक्षेपु पूर्व्या लेखायां
पूर्व्या कर्ष्वो पूर्वासु कर्षूपु पितृभ्यो निष्टणीयादिति ॥ ७ ॥

अपरासु स्त्रीभ्यः ॥ ८ ॥

पूर्वपदेकशेषः । अत्र किञ्चिद्वक्तव्यमस्ति, हे लेखे इत्युक्तम् ।
 पित्र्यु च स्त्रीषु च पुत्र्यक् पुत्र्यक् नवावरा अयुजो वा ब्राह्मणा
 भवन्ति । प्रकृतौ समर्थनिगमेषु यत्तुर्निगदेषु विकृतावूह उक्तः ।
 तेन स्त्रीपात्रेषु तिलावपने तिलोऽमीति मन्त्रे पित्र्यशब्दस्योद्दो
 न कार्यः, प्रकृतावसमर्थत्वात् । पार्वणं हि तस्य प्रकृतिः ।
 तत्र च पित्रादयस्त्रयोऽभिधातुमभिप्रेताः, न च पित्र्यशब्दस्त्रीन्
 वक्तुं समर्थः । अथोच्यते । तत्रापि पित्र्यपात्रमेवास्य प्रकृतिः,
 उत्तरे विकृती । पित्र्यपात्रे च पित्र्यशब्दः समर्थः, विभक्तिमात्रं
 त्वंसमर्थं, तेनोत्तरयोः पात्रयोः पित्र्यशब्दस्य स्थाने पितामह-
 प्रपितामहशब्दौ बहुवचनान्ती वक्तव्याविति । एतदयुक्तम् ।
 समानप्रकरणे प्रकृतिविकृतिभावी नास्तीति ज्ञापितमेतद्वाच्य-
 कारेण “रात्ररापदेनेति तु प्रणयेद” इत्यत्र । तेन द्विष्वपि
 पित्र्यशब्द एव प्रयोज्य इति सिद्धम् । यथा तत्र कथञ्चिद्ग्रीष्मा
 लक्षणा वा न्यथा वा चीनाह तथैवात्रापि मातृरभिदध्यात् ।
 तेनोद्दो न कार्यः । अथ ततोत्तरयोः पात्रयोरुद्दोऽभ्युपगम्यते ।
 तर्हि शुन्धन्तां पितर इत्यत्र त्रयाणां वचनमपार्थक्यं स्यात्,
 तस्मात् पितृशब्द एव सर्वदा प्रयोज्य इति सिद्धम् । शुन्धन्तां
 पितर इत्यत्र तु विभक्तिमात्रं समर्थं, प्रकृतिस्तु समर्थैव । तेन
 तस्या ऊँहः कार्यः । “शुन्धन्तां मातरः शुन्धन्तां पितामहाः
 शुन्धन्तां प्रपितामहा इत्येतत्तेऽस्मी ये च त्वा” इत्यत्र यदि हे
 मातरौ स्यातां पितामहौ प्रपितामहौ वा तदा असाधित्यकृ-
 दयोरपि नामनी ब्रूयात् । यदा बहुवचनं दा बहुनामपि
 नामानि ब्रूयात् । तंशब्दस्य स्थाने हे मातरौ चेदामि-
 त्यहः । बहुवचनं इत्यूहः । ये-शब्दस्य केचिद्भूतेन स्त्रीलिङ्गं

कुर्वन्ति, तद्विचार्यम् । एतत्ते तत ये च त्वामद्यान्वि-
त्यध्यायमर्थः । हे तत एतस्मिण्ण्डरूपं पञ्च तुभ्यं, ये
चान्येऽत्र त्वामनुयन्ति, तेभ्ययेत्यर्थः । अनुयायिनश्च यदि
स्त्रिय एव स्युः तदोहो युज्यते । यदि पुमांस एव पुमां-
सश्च स्त्रियश्च वा तदा न युज्यते पुमान् स्त्रिया इति, पुंस एक-
शेषात् । आचार्येणाप्युक्तम् । “पुंश्चमियुने” इति [आ० श्रौ०] ।
“अनुयायिनश्च पुमांसश्च स्त्रियश्चेति प्रतिभाति” इति वीधा-
यनश्रवणात् । इत्थं हि तेन पिण्डदाने पठितो मन्त्रः । एतत्ते
ततासौ ये ते मातामहा ये त आचार्या ये ते सखायो ये ते
गुरवो ये ते ज्ञातयो ये तेऽमात्या ये तेऽन्तेषास्मिन्स्तेभ्यश्चेतत्ता-
भ्यश्च स्वधा नम इति तेनोहो न कार्यः । आपस्तम्बेन तु
“एतत्ते मातरसौ याश्च त्वामत्रानु” इति मन्त्रः पठित इति
कृत्वा केचिदूहं कुर्वन्ति, तच्चिन्त्यम् । स्त्रीहित्वे युषामत्रानु
बहुत्वे युषामत्रान्विति । अत्र पितरः अमीमदन्त पितर
इत्यत्र च पितृशब्दस्योहो न कार्यः । प्रकृतावसमर्थत्वात् ।
पिण्डपितृयज्ञो हि तयोः प्रकृतिः । तत्र च त्रयोऽभिधातुमभि-
प्रेताः । तस्मादनूहः उभयपिण्डानां च सकृदेवानुमन्त्रणं कार्यं
शक्यत्वात् न पृथक् । असावभ्यङ्क्षसावभ्यङ्क्षेत्यत्र च
स्त्रीहित्वे बहुत्वे च असौशब्दस्योहः । अभ्यजायां, अभ्यङ्ध्वं,
अञ्जायां, अङ्ध्वमिति च यथार्थम् । स्त्रीणां पृथग्व्यासो दद्यात् ।
असंसर्गित्वात् । एतद्दः पितरं इत्यत्रोहो न कर्तव्यः, असमर्थ-
त्वादेव मन्त्रावृत्तिरस्येव । पितृपिण्डान् स्त्रीपिण्डांश्च सकृदे-
वोपतिष्ठते शक्यत्वात् न पृथक् । अनूहश्च पूर्ववत् । मनोऽन्वा-
हुवामह इत्यादेशानूहः पूर्ववत् । तस्मादृचं नोहेदिति प्रति-
षेधाच्च । प्रवाहणं चोभयपिण्डानां युगपदेव शक्यत्वात्,
अनूहश्च पूर्ववत्, ऋक्षाच्च । “वीरं मे दत्त पितरः” इति पितृणां

मध्यमपिण्डमादायानेनैव स्त्रीणामपि मध्यममाददीत, अनू-
हस्य पूर्ववत् । आधत्त पितर इति पिण्डद्वयं प्राशयेदनुहस्य पूर्व-
वत्, ऋक्षाच्च । यत्र त्वृचि ऊहमिच्छन्ति तत्र विदधाति
“आत्मनि मन्त्रान् सन्नमयेदिति, इति नम्रे” इति च । एवं
निनयनवर्जं पिण्डशब्दस्योहो नास्तीत्युक्तम् । तत्र यद्युच्यते,
पितृशब्दो बहुवचनान्तः पित्रादींस्त्रीनेव वक्ति साहचर्यात्,
यथा मित्राविति वरुणाविति चोक्ते मित्रावरुणौ प्रतीयेते
साहचर्यात्, तद्वत्वापि मातृस्तु वक्तुं न शक्नोति । तत्साह-
चर्यस्य क्वचिदप्यप्रतीतत्वात्, तस्मादूहः कार्य्य इति । तत्र
ब्रूमः । असमर्थत्वादूहो नास्तीत्युक्तमेव केवलमभिधानं सम्या-
दनीयम् । सपिण्डीकरणेन हि प्रेतत्वं निवर्त्य पितृत्वं नाम
संस्कारविशेषः शास्त्रगम्यः प्राप्यते, तच्च मातृत्वमपि अविशिष्ट-
मिति मातृरपि अभिधत्ते पितृशब्दः । एवं च कृत्वा एकोद्दिष्टे
शास्त्रान्तरदृष्टः पितृशब्दप्रतिषेधोऽप्युपपन्नः, ऊहवादिनोऽति-
प्रसङ्गश्चास्ति । मात्रादयस्तयोऽपि शब्दाः प्रसज्यन्ते । तेना-
प्येवं नेष्यते । पुनरपि बहुविद्भिर्विचार्य्य कार्य्यमित्यलमति-
विस्तरेण ॥ ८ ॥

एतेन माध्यावर्षं प्रोष्ठपद्या अपरपक्षे ॥ ९ ॥

एतेनेति पूर्वशुः प्रभृति कृतस्वकर्मातिदेशः । एतदुक्तं
भवति । प्रोष्ठपद्याः समीपे योऽपरपक्षस्तत्राष्टव्यां माध्यावर्षे
नाम कर्म कर्त्तव्यम् । तच्चैतेनाष्टकाकर्मणा व्याख्यातमिति ।
अत्रापि त्रिष्वहःसु कार्य्यमित्यर्थः ॥ ९ ॥

मासि मासि चैवं पितृभ्योऽयुक्तुं प्रतिष्ठाप-
येत् ॥ १० ॥

अपरपक्ष इत्यत्रापि सम्बध्यते, मध्यगतस्य विशेषाभावात्

प्रयोजनवत्त्वाच्च । तच्च पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थम् । एवमित्यङ्गत्स्रो-
पदेशार्थम् । तेनान्वष्टक्यमिष्टातिदिश्यते, अनन्तरत्वात् ।
पितृभ्य इति मातृनिवृत्त्यर्थम् । प्रतिष्ठापयेत् कुर्यादित्यर्थः ।
एतदुक्तं भवति । प्रतिमासमपरपक्षे अयुग्मासु तिथिषु अन्व-
ष्टक्यवत् पितृभ्य एव आहं कुर्यादिति । समानकालत्वात्
समानकार्यत्वाच्च पार्वणस्यास्य विकल्पः । एवं वा सूत्रच्छेदः ।
मासि मासि चैवं पितृभ्यः प्रतिमासमपरपक्षे अन्वष्टक्यवत्
पितृभ्य एव कुर्यादित्यर्थः । अयुक्तु प्रतिष्ठापयेत् । आहकर्मणि
सर्वमयुग्मासु संख्यासु प्रतिष्ठापयेत्, गन्धमात्यादि सकृद्देयं
त्रिः पञ्चकृत्वो वेत्यादि ॥ १० ॥

नवावरान् भोजयेत् ॥ ११ ॥

नवप्रसङ्गः प्रकृतं नियत्तयति । तेनान्वष्टक्ये नवावरान्
भोजयेन्नियमेन ॥ ११ ॥

अयुजो वा ॥ १२ ॥

अशक्तौ प्रागप्ययुजो भोजयेत् सप्त पञ्च त्रीनेकं वा । सप्त-
पक्षे एकस्यैक इतरयोस्त्रयस्त्रयः, पञ्चपक्षे एकस्य द्वय इतर-
योरेकैकः । इदं चान्वष्टक्य एव ॥ १२ ॥

युग्मान् वृद्धिपूर्तेषु ॥ १३ ॥

“पुंसवनसौमन्तोन्नयनचौलकर्मोपनयनविवाहा इति ।
पञ्चाम्याधेयादीनि च यौतानि वृद्धिआहस्य विषयः” इत्येके ।
“अन्ये षोडश संस्काराः अवणाकर्मोदयश्च यौतानि च”
इत्याहुः । “अनिष्टा तु पितॄन् आह्वे वैदिकं कर्म नारभेद्”
इति स्मृतेः । वापीकूपतडागारामायुद्यापनादिपूर्तयाहस्य
विषयः । उभयत्र युग्मान् भोजयेत् ॥ १३ ॥

अयुग्मानितरेषु ॥ १४ ॥

पूर्वेद्युरष्टम्यां काम्य एकोद्दिष्ट इति चतुर्थ्यं विधिः, मासि मासि चेत्यत्रान्वष्टव्यवत् । पार्वणे तु वक्ष्यति । एवमष्टविधेष्वपि आह्वेषु ब्राह्मणपरिमाणमुक्तम् ॥ १४ ॥

प्रदक्षिणमुपचारो यवैस्तिलार्थः ॥ १५ ॥

हृदिपूर्त्तेष्विति शेषः । अत्र प्रदक्षिणमिति वचनादितर-
आह्वेषु प्रसव्यमुपचार इति गम्यते । तिलकार्यं यवान् कुर्यात् ।
यज्ञोपवीतयुग्मकर्मादीनामुपलक्षणमिदम् ॥ १५ ॥

इति द्वितीये पञ्चमी कण्डिका ॥

अथ षष्ठी कण्डिका ॥

रथमारोक्ष्यन्नाना पाणिभ्यां चक्रे अभिसृ-
शेत्, अहन्ते पूर्वं पादावालमेद् दृष्टद्वयन्तरे ते
चक्रे ॥ १ ॥

इतिकारोऽध्याहार्यः । त्रयाणां वर्णानामिदं समानं
भवति । रथो नाम बहुयुगो मण्डलाकृतिः । यदा रथमारो-
हति गमनार्थं ततः पूर्वपक्षे चक्रे पाणिभ्यां नाना अभिसृशेत्
मन्त्रेण । नानाग्रहणं युगपदेव दक्षिणेन दक्षिणं सव्येन सव्य-
मभिसृशेत् पथ्यायेत्येवमर्थम् । दूरदेशगमने त्वाद्य एवारी-
हणेऽयं विधिर्नित्यमिति धारोहणेषु ॥ १ ॥

वामदेव्यमक्ष इत्यक्षाधिष्ठाने ॥ २ ॥

अभिसृशेदिति वर्तते । पाणिभ्यां युगपश्चक्रनाम्नी अभि-
सृशेत् मन्त्रेण ॥ २ ॥

दक्षिणपूर्वाभ्यामारोहेत्, वायोद्वा वीर्येणा-
रोहामीन्द्रस्योजसाधिपत्येनेति ॥ ३ ॥

दाक्षिणापादः पूर्वो ययोः तौ तयोस्तौ, एवम्भूताभ्यामारो-
हेन्नन्वेय ॥ ३ ॥

रश्मौन् संमृशेदरश्मिकान् वा दण्डेन,
ब्रह्मणो वस्तेजसा संगृह्णामि सत्येन वस्तेजसा
संगृह्णामीति ॥ ४ ॥

रश्मयः प्रग्रहास्तान् स्पृशेत् । अथ यद्यस्मा अरश्मिकाः
स्पृस्तानिव दण्डेन स्पृशेत् । मन्त्रस्तूभयत्र । बहुवचनाद्बहुयुगो
रयोऽत्राभिप्रेत इति गम्यते ॥ ४ ॥

अभिप्रवर्त्तमानेषु जपेत्, सहस्रसन्निं वाज-
मभिवर्त्तस्व रथ देव प्रवह वनस्पते वीडुङ्गो
हि भूया इति ॥ ५ ॥

चण्डोऽध्याहार्यः । सारथिना नोदिता अस्मा यदा
एष्टां दिशमभिगच्छन्ति तदा सहस्रसन्निं वनस्पत इत्युचं जपेत् ।
एतावद्रथारोहणम् ॥ ५ ॥

एतयाऽन्यान्यपि ध्यानस्पत्यानि ॥ ६ ॥

अभिमृशेदिति शेषः । अन्यान्यपि शकटप्रमृतीन्ति तान् ।
स्पत्यान्यारोह्येतया तान्यभिमृशेत् । एतयेत्यस्मिन्नसति अन्या-
न्यपीत्याद्युत्तररक्षस्यैव शेषः स्यात्, तस्माद्योगविभागाद्यमेत-
येति वचनम् ॥ ६ ॥

स्विरौ गायौ भवतां वीडु रक्ष इति रथा-
ङ्गमभिमृशेत् ॥ ७ ॥

यद्यदङ्गमस्यामृचि दृष्टन्तत्तदभिमृशेत् । गावी च चं रेषां
युगं चेत्यर्थः । इदञ्चाभिमर्शनं शकटादिषु न रथे, गावाविति
लिङ्गात् । न हि रथस्य गोयुक्तत्वं द्विगोयुक्तत्वं च सम्भवति,
बहुयुगत्वादस्य युक्तत्वाच्च ॥ ७ ॥

मुचामाणं पृथिवीं द्यामनेहसमिति नावम्
॥ ८ ॥

आरोहेदिति शेषः, आरुहेमेति मन्त्रलिङ्गात् । यदा यदा
च नावमारोहति उदकतरणार्थं तदा तदा एतयाऽऽरोहेत् ॥ ८ ॥

नवरथेन यशस्विनं वृक्षं ऋदं वा विदासिभं
प्रदक्षिणं कृत्वा फलवतीः शाखा आहरेत् ॥ ९ ॥

नवरथेन यदा गच्छति तदायं विशेषः । वानस्पत्यजपान्क्तं
कृत्वा इदमपि कुर्यात् । नवीऽनुपभुक्तः । यशस्वी यशसा
युक्तः । अविदासी अशोचः । आम्बजम्बादिशाखा आहरेत्
॥ ९ ॥

अन्यद्वा कुटुम्बम् ॥ १० ॥

अन्यद्वा कुटुम्बोपयोगि द्रव्यमाहरेत् । आहृत्य ततः ॥ १० ॥

संसदमुपयायात् ॥ ११ ॥

गृहसमीपमागच्छेदित्यर्थः ॥ ११ ॥

अस्माकमुत्तमं कृधीत्यादित्यमौत्तमानो
जपित्वाऽवरोहेत् ॥ १२ ॥

जपित्वा नवरथादवरोहेत् ॥ १२ ॥

ऋषभं मा समानानामित्यभिक्रामन् ॥ १३ ॥

एतत् सूक्तं गृहं प्रतिपद्यमानो जपेत् ॥ १३ ॥

सयेदपामार्गः शाकस्तिल्वकः परिव्याध इति
चैतानि ॥ ५ ॥

समूलान् परिखायोहासयेदिति वर्तते । अपामार्गा-
दीनां पुंस्त्रिङ्त्वादेतानिति वक्तव्ये एतानीति नपुंसकवचनम-
न्यान्यथेवमकाराणि वास्तुविद्यायां निषिद्धान्युदाह्यानीत्ये-
वमर्थम् ॥ ५ ॥

यत्र सर्वत आपो मध्यं समेत्य प्रदक्षिणं
शयनीयं परोत्य प्राच्यः स्यन्देरन्नप्रवदत्यस्तत्सर्वं
समृद्धम् ॥ ६ ॥

यस्मिन् देशे आपः सर्वाभ्यो दिग्भाः आगत्य मध्यं प्राप्य
ततः प्रदक्षिणं शयनीयं परोत्य प्राङ्मुखो गच्छेद्युः । अथप्रवदत्यः
नलोपः छान्दसः । अथप्रवदत्य इत्यर्थः । एतद्वक्ष्येयुक्तं वास्तु
विद्यावृत्तधनधान्यादिभिः सर्वैः समृद्धं भवति । एवं ब्रुवता
एतत् प्रदर्शितं भवति । सर्वत उच्छ्रितां मध्यतो निम्नामीषञ्च
प्राक्प्रवणां भूमिं कृत्वा गृहं कुर्यात् । तत्र प्राच्यां दिशि
गृहिणः शयनीयं गृहं कुर्यात् । शयनीयगृहस्योत्तरतोऽपां
गणैः प्रदक्षिणं निर्गमनार्थं स्यन्दनिकां कुर्यादिति ॥ ६ ॥

समवस्रवे भक्तशरणं कारयेत् ॥ ७ ॥

येषु स्याद्वा आपो निर्गच्छन्ति स देशः समवस्रवः । प्राच्यां
दिगौत्यर्थः । तत्र महानसं कारयेत् शयनीयस्योत्तरतः । ननु
शास्त्रान्तरे प्राग्दक्षिणस्यां दिशि भक्तशरणं दृष्टमतः कथं प्राच्यां
दिशीत्याशङ्क्य प्रकृतस्य स्तुतिमाह ॥ ७ ॥

वह्नन्तं भवति ॥ ८ ॥

ऋहिमद्भवतीत्यर्थः । तस्मादवैव कार्यम् ॥ ८ ॥

दक्षिणाप्रवणे सभां मापयेत् साऽद्यूतां ह
भवति ॥ ९ ॥

यत्र गृही खैरमास्ते स्वजनैरागन्तुभिश्च सह सां सभां तत्र
दक्षिणाप्रवणे कुर्यादुदीष्टां दिगीत्यर्थः । तत्र कृताऽद्यूता
द्यूतवर्जिता भवति । दोषाश्च सुक्तीत्याह ॥ ९ ॥

युवानस्तस्यां कितवाः कलहिनः प्रमायुका
भवंति ॥ १० ॥

अत्र कृतां चेत् युवान एव सन्तः प्रमायुका भवन्ति । अल्पा-
युषो म्रियन्त इत्यर्थः । कलहप्रियाश्च कितवाश्च भवन्ति । ननु
द्यूतवर्जितत्वात् कथं कितवा इति । उच्यते । कितवा इति
दृग्भिन्न इत्यर्थः । तस्मात् तत्र न कार्या, शास्त्रान्तरेऽविहित-
त्वादनुद्य प्रतिपिहवान् । क तर्हि कार्येत्याह ॥ १० ॥

यत्र सर्वत आपः प्रस्यन्देरन् सा स्वस्त्यय-
न्यद्यूता च ॥ ११ ॥

यस्मिन् देशे सर्वाभ्यो दिग्भ्यो आप आगच्छन्ति तत्र
कार्या सभा, गृहमध्य इत्यर्थः । सा शुभकरी अद्यता च
भवति ॥ ११ ॥

इति द्वितीये मसमी कण्डिका ॥

अथ अष्टमी कण्डिका ॥

अथैतैर्वास्तु परीक्षेत ॥ १ ॥

पूर्वतल्लक्षणासम्भवे कथमुत्तराणां वक्तव्यत्वं स्यादित्येवमर्थो-
ऽयमर्थः । अथ विगिटान्येतानीति । वास्तुपट्टणं सभाधि-
कारनिवृत्त्यर्थम् ॥ १ ॥

जानुमाचङ्गत्तं खात्वा तैरेव पांशुभिः प्रति-
पूरयेत् ॥ २ ॥

गर्त्तो नामावटः, तैरेव । ततः चतुर्तैरेव ॥ २ ॥

अधिके प्रशस्तं समे वात्तं न्यूने गर्हितम् ॥ ३ ॥

पूरिते गर्त्तादधिके पांशुराशौ मशस्त्वं वास्तु भवति । तेन
समेष्टितमङ्गवति । तस्मात् न्यूने गर्हितं कुक्षितं भवति
तस्मात् तत्र न कार्यम् ॥ ३ ॥

अस्तमिते पांशुपूर्णं परिवासयेत् ॥ ४ ॥

अस्तमिते तमेव गर्त्तमङ्गिः पूरयित्वा तां रात्रिं परिवास-
येत् । ततो व्युष्टायां निरीक्षेत ॥ ४ ॥

सोदके प्रशस्तमार्द्धे वात्तं शुष्के गर्हितं
श्वेतं मधुरास्वादम् ॥ ५ ॥

पूर्वेण तुल्यम् ॥ ५ ॥

सिकतोत्तरं बाल्मण्यस्य ॥ ६ ॥

सिकतोत्तरं सिकताबहुलमित्यर्थः ॥ ६ ॥

लोहितं क्षत्रियस्य ॥ ७ ॥

मधुरास्वादं सिकतोत्तरमिति वक्तव्यं ॥ ७ ॥

पीतं वैश्यस्य ॥ ८ ॥

अत्रापि द्वयं वक्तव्यं । श्वेतं लोहितं पीतमिति त्रयो वर्णाः
त्रयाणां वर्णानां विशेषाः । अन्यत् सर्वं समानम् ॥ ८ ॥

तत् सहस्रसीतं कृत्वा यथादिक् समचतु-
रक्षं मापयेत् ॥ ९ ॥

एवं परीक्षितं वास्तु बहुसीतं कुर्यात् । बहुमः सीतया

कर्णेदित्यर्थः । ततः सर्वास्तु दिक्षु समचतुरस्रं स्थण्डिलं कुर्यात् ।
चतुरस्रं चतुःकोणं मापयेत् कुर्यात् । सहस्रगन्धोऽत्र बहु-
वाचो ॥ ८ ॥

आयतं चतुरस्रं वा ॥ १० ॥

प्रागायतं चतुरस्रं वा कुर्यात्, आयतं दीर्घम् । तत्रैवं
क्रमः, परिव्याध इति चैतानीत्यन्तां बाह्यवास्तुपरीक्षां कृत्वा
तत आन्तरीं परीक्षामधेतैर्वास्तु परीक्षेतेत्यादिं आयतं चतुरस्रं
वेत्यन्तां कृत्वा यत्र सर्वत आपो मध्यं समेत्येत्यादि विज्ञेयम् ।
ततो यक्षमाणं प्रीक्षणं कुर्यात् ॥ १० ॥

तच्छमीशाखयोडुम्बरशाखया वा शन्ता-
तीयेन त्रिः परिव्रजन् प्रोक्षति ॥ ११ ॥

“शम्र इन्द्राग्नौ” इति सूक्तं शन्तातीयमिति प्रसिद्धं, तेन
सूक्तेन त्रिः परिव्रजन् प्रोक्षति । सर्वत्र मन्त्रान्ते क्रमोऽरम्भः ।
सिद्धं हि करणं भवति नासिद्धं, परगुणा क्षिप्ततीति परगवत् ।
मन्त्रादृष्टिरुक्ता, “मन्त्रान्ते व्रजनारम्भः प्राचीमारभ्य पथ्यंति”
इति ॥ ११ ॥

अविच्छिन्नया चोदकधारया, आपो हि छा-
मयो भुव इति तृचेन ॥ १२ ॥

त्रिः प्रदक्षिणं परिव्रजति । अत्रापि धारावृत्तिस्तृप्ता इति,
व्रजनगुणत्वात् ॥ १२ ॥

वंशान्तरेषु शरणानि कारयेत् ॥ १३ ॥

गर्त्तेष्ववकाशीपालमित्यवधापयेत्, नास्या-
ग्निर्दाहको भवतीति विज्ञायते ॥ १४ ॥

सर्वासां स्थूणानां गर्त्तेषु अवकां शीपालं च अवदध्यात् ।
एवं कृते नास्याग्निर्दाहको भवति इति श्रूयते ॥ १४ ॥

मध्यमस्थूणाया गर्त्तेऽवधाय प्रागग्रोदयान्
कुशानास्तौर्यं ब्रौह्मिवमतीरप आसेचयेत्,
अच्युताय भौमाय स्वाहेति ॥ १५ ॥

अस्या गर्त्ते अयं विशेषः । अवकाशीपालश्चावधाय कुशाना-
स्तौर्यं पश्चादासिञ्चेन्मन्त्रेण । अवधायवचनं अवकाशीपालयो-
रवधानप्राप्त्यर्थम् ॥ १५ ॥

अपैनामुच्छ्रियमाणामनुमन्त्रयेत् हैव तिष्ठ
निमिता तिल्विलास्तामिरावतीं मध्ये पोषस्थ
तिष्ठन्तीम् । आ त्वा प्रापन्नघायव आ त्वा कुमा-
रस्तरुण आ वत्सो जायतां सह । आ त्वा परि-
श्रितः कुम्भ आ दधः कलग्नैरयन्निति ॥ १६ ॥

मध्यमस्थूणां गर्त्ते पाधीयमानां अनुमन्त्रयेत् मन्त्राभ्याम्
॥ १६ ॥

इति द्वितीये षष्ठमौ कण्डिका ॥

अथ नवमौ कण्डिका ॥

वंशमाधीयमानम् ॥ १ ॥

अनुमन्त्रयेतेति वक्तं ते ॥ १ ॥

कृतेन स्थूणामधिरोह वंश द्राघीय आयुः
प्रतरन्दधाना इति ॥ २ ॥

अनेन मध्यमस्थूणाया उपर्याधीयमानं वंशमनुमर्शयेत् ।
अन्ये तु प्रतिवंशमावृत्तिमिच्छन्ति ॥ २ ॥

सदूर्वासु चतसृषु शिलासु मणिकं प्रतिष्ठा-
पयेत्, पृथिव्या अधि सम्भवेति ॥ ३ ॥

चतस्रः शिलाः स्थापयित्वा तासु दूर्वा निधाय ततो
मणिकं प्रतिष्ठापयेत् मन्त्रेण । मणिको नाम जलधारणार्थो
भाण्डविशेषः ॥ ३ ॥

अरङ्गुरो वावदीति चेधा वद्धो वरत्रया ।
इरामु ह प्रशंसत्यनिरामपवाधतामिति वा ॥ ४ ॥

अथवा वा प्रतिष्ठापयेत् ॥ ४ ॥

अथास्मिन्नप आसेचयेत्, ऐतु राजा वरुणो
रेवतीभिरस्मिन् स्थाने तिष्ठतु मोदमानः । इरां
वहन्तो घृतमुक्षमाणा मित्रेण साकं सह संवि-
शन्त्विति ॥ ५ ॥

अथ मणिके अपो निविशति पूरणार्थं मन्त्रेण ॥ ५-३

अथैनच्छमयति ॥ ६ ॥

एतद्दाम्नु शान्तं करोति । कथं, इत्यामित्याह ॥ ६ ॥

व्रीहियवमतोभिरद्भिर्हिरण्यमवधाय शन्ता-
तोयेन चिः प्रदक्षिणं परिव्रजन् प्रोक्षति ॥ ७ ॥

अंशु हिरण्यमवधाय ताम्रिः प्रोक्षति ॥ ७ ॥

अविच्छिन्नया चोदकधारया, आपो हि
ठा मयोभुव इति त्वेन ॥ ८ ॥

उक्तार्थे हे सूत्रे ॥ ८ ॥

मध्येऽगारस्य स्थालीपाकं थपयित्वा, वास्तो-
ष्मते मतिजानोह्यस्मानिति चतसृभिः प्रत्युचं
हुत्वाऽन्नं संस्कृत्य ब्राह्मणान् भोजयित्वा, शिवं
वास्तु शिवं वास्त्विति वाचयौत ॥ ९ ॥

अपयित्वेतिवचनं अस्मात् स्थालीपाकात् प्रागस्मिन् गृहे
पाकान्तरं न अपयितव्यमित्येवमर्थम् । भुक्तपतो ब्राह्मणान्
शिवं वास्तु शिवं वास्त्विति भवन्तो हुवन्त्विति वाचयौत । तं
च तं शिवं वास्तु शिवं वास्त्विति प्रत्युचः । उक्तार्थमन्यत् ॥ ८ ॥

इति द्वितीये नवमौ कण्डिका ।

अथ दशमौ कण्डिका ॥

उक्तं गृहप्रपदनम् ॥ १ ॥

यदुक्तं गृहप्रपदनं यद्येत गृहानहं सुमनस इत्यादि
तदिदानीमिहापि कार्यमित्यर्थः । अन्ये तु प्राहुः यदुक्तं
मणिकप्रतिष्ठापनादि शिवं वास्त्वित्यन्तं तदगृहप्रपदनसंज्ञं
भवति । किं सिद्धं भवति, मणिकस्थापनात् प्रागिव धीजानि
स्थापयित्वा मृणो प्रविशेदिति । अपिच शास्त्रान्तरेण संस्कृतं
विशीर्षं वा पुराणं गृहं संस्कृत्य प्रविश्यतो मणिकप्रतिष्ठाप-
नादि सिध्यति ॥ १ ॥

वीजवती गृहान् प्रपद्येत ॥ २ ॥

गृहानिति बहुवचनं चाप इतिवत् । वीजवतः प्रपद्येतीत्येतायतैव सिद्धे गृहानिति वचनं यत्न गृहं प्रविशति शास्त्रान्तरसंस्कृतं विशेषीणं वा संस्कृत्य तत्रापि एवं प्रविशेदिति मणिकादि वीजवत्प्रपदनान्तं तत्रापि कुर्यादित्यर्थः । तेन पूर्वव्याख्यापि साध्वी ॥ २ ॥

क्षेत्रं प्रकर्षयेदुत्तरेः प्रोष्ठपदैः फाल्गुनीभीरोहिण्या वा ॥ ३ ॥

फाल्गुनीभिरित्यत्रापि उत्तराभिरित्येवं सम्बध्यते । तेन त्रीणि नक्षत्राणि । नित्यकर्मणां द्रव्यसाध्यत्वात् द्रव्यार्थं क्षेत्रं प्रकर्षयेत् । णिच्प्रयोगः स्वयंकृपिनिवृत्त्यर्थः । तथा चानापदि गौतमः “कृपिवाणिज्ये वा स्वयं कृते” इति । मनुरपि । [अ० ४।४]

“वृतामृताभ्यां जीवेत्तु मृतेन प्रमृतेन वा” इति ।

[मनु० अ० ४।५] “प्रमृतं कर्षणं स्मृतम्” इति । अक्षक्षेत्रे चेत्यमेव वृत्तिरुक्ता, “अक्षैर्मा दीव्य कृपिमित् कृपस्व” इति । प्रतिग्रहादयद्यापत्कल्पाः । त्रिषु नक्षत्रेषु कृपिं प्रारभेत । इदं च प्रारम्भदिवसे कुर्यादित्याह ॥ ३ ॥

क्षेत्रस्यानुवातं, क्षेत्रस्य पतिना वयमिति प्रत्यृचं जुहुयाज्जपेद्वा ॥ ४ ॥

क्षेत्रस्यानुवातं देशं गत्वा तत्रोपलेपनादि कृत्वा जुहुयात् जपेद्देवं सूक्तं तत्रैव एव । पादयज्ञेऽपि सामर्थ्यात् सूक्तपठणम् । प्रत्यृचमिति व्याख्यातम् ॥ ४ ॥

गाः प्रतिष्ठमाना अनुमन्त्रयेत, मयोभूर्वातो
अभि वा तूसा इति द्वाभ्याम् ॥ ५ ॥

भक्षणार्थमरण्यं प्रति गच्छन्तीर्गा अनुमन्त्रयेताद्वरहः
आकीया अन्या वा, न नियमः ॥ ५ ॥

आयतौः, यासामूधञ्चतुर्विलं मधोः पूर्णं
घृतस्य च । ता नः सन्तु पयस्वतीर्वह्नीर्गोष्ठे
घृताच्चः ।

उप मैतु मयोभुव ऊर्ज्जं चौजश्च विभ्रतीः ।
दुहाना अक्षितं पयो मयि गोष्ठे निविशध्वम् ।
यथा भवास्युत्तमो वा देवेषु तन्वामैरयन्तेति च
सूक्तशेषम् ॥ ६ ॥

भक्षयित्वा ग्रामं प्रत्यागच्छन्तीर्गा अनुमन्त्रयेताद्वरहः
यासामित्युगृह्या, सूक्तशेषेण च ॥ ६ ॥

आगावौयमेके ॥ ७ ॥

आयतौनामनुमन्त्रणे “या गावो यमन्” इत्येतत्सूक्तमेकं
देच्छन्ति, पूर्वासां बाधः ॥ ७ ॥

गणानासामुपतिष्ठेतागुरुगवीनां, भूताः
स्य प्रशस्ताः शोभनाः प्रियाः प्रियो वो भूयासं
शं मयि जानीध्वं शं मयि जानीध्वम् ॥ ८ ॥

यासाङ्गवां अगुरुगवीनां साहानुपतिष्ठेताद्वरहः भूताः
स्येति । गुरोर्गावस्तासु तिष्ठन्ति चोपतिष्ठेता । सर्वत्र स्थिते-
वोमस्येयं नोपविश्व । तथा चोक्तम् । “उपस्थानस्तदेव स्यात्

प्रणतिस्थानसंयुतम्” इति । शम्भयि सक्तदेव वक्तव्यम् । अंधाय-
परिसमाप्तिलक्षणार्थं हि दिवंचनम् ॥ ८ ॥

इति द्वितीये दशमी कण्डिका ॥

इत्याश्वलायनगृह्यसूत्रविवरणे नारायणीयायां
वृत्ती द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ॥

अथातः पञ्चयज्ञाः ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । अतः शब्दो हेत्वर्थः । यस्मादेतैर्महतो नित्ये यज्ञ-
स्यावाप्तिस्तस्मात् पञ्चयज्ञा नामयज्ञा वक्ष्यन्त इत्यर्थः । इमे त
इत्याह ॥ १ ॥

देवयज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञो ब्रह्मयज्ञो
मनुष्ययज्ञ इति ॥ २ ॥

तेषां स्वरूपमाह ॥ २ ॥

तद्यदग्नौ जुहोति स देवयज्ञो यद्वलिह-
रोति स भूतयज्ञो यत् पितृभ्यो ददाति स पि-
तृयज्ञो यत् स्वाध्यायमधीयते स ब्रह्मयज्ञो यन्म-
नुष्येभ्यो ददाति स मनुष्ययज्ञ इति ॥ ३ ॥

वैश्वदेवे त्रयो यज्ञाः उक्ताः, तत्र यदग्नौ जुहोति दग्धाहुतोः
स देवयज्ञः । यद्वलिहरोति “अथ बलिहरणम्” [गृ० सू० १,
२, ३] इति स भूतयज्ञः । यत् पितृभ्यो ददाति “स्वधा
पितृभ्यः” [गृ० सू० १, २, ११] इति स पितृयज्ञः । यत् स्वाध्या-

यमर्थेति “अथ स्वाध्यायविधिः” [मृ० सू० ३, २, १] - इत्यनेन विधानेन स ब्रह्मयज्ञः । यत् मनुष्येभ्यो ददाति “ततोऽतिथीन् भोजयेत्” इति स्मृतिविधानेन स मनुष्ययज्ञः । अपूर्वाणां विधाने सति तद्यदग्नौ जुहोतीति सिद्धवदुपदेशो नोपपद्येत, अग्नौ जुहुयादित्येवावश्यत् । अथ शास्त्रान्तरसिद्धानामनुवादः, तर्ह्यय स्वाध्यायविधिरिति ब्रह्मयज्ञविधानमपार्थक्यं स्यात्, तस्यापि तत्र सिद्धत्वात् । अथ इष्टतन्त्रपरिग्रहार्थं ब्रह्मयज्ञस्योपदेशो न तदुक्तं, तत्त्वभेदस्यासिद्धत्वात् । पञ्चयज्ञानां हि तैत्तिरीयारण्यकं मूलम् । “पञ्च वा एते महायज्ञाः” इत्यादि । तस्मूलत्वे च सति कथन्तत्त्वभेदसम्भवः । तस्माद्वैश्वदेवादय एव पञ्चयज्ञा इति सिद्धम् । मनुनाम्येवमेषोक्तं पितृयज्ञवर्जम् । पितृयज्ञं त्वन्यथीकृतवान् ।

“एकमप्याशयेद्विप्रं पितृयं पाञ्चयज्ञिके ।

न चैवावाययेत् कश्चिद्वैश्वदेवं प्रति द्विजम् ।

कुर्यादहरहः आहमवायेनोदकेन वा ।

पयोमूलफलैर्वापि पितृभ्यः प्रीतिमावहन्” [मनु० ३, ८१ । ८२] इति ॥ ३ ॥

तानेतान्यज्ञानहरहः कुर्यात् ॥ ४ ॥

अस्येदं प्रयोजनम् । भोजनार्थात् पाकात् प्रवृत्तिर्बलवद्देश्येत्युक्तम् । यस्याग्नौ न क्रियते न तद्वीक्ष्यमिति निषेधात्, अत एव पाकसंस्कारार्थे, तत्र यदा घरायं भुङ्क्ते उपवसति वा तदा संस्कार्यस्य पाकस्याभावात् संस्कारस्य कर्मणोऽप्यभावः स्यात्, तद्विद्वच्छर्षमिदम् । तेन पञ्चयज्ञार्थं सर्वथा यत्नश्चमिषेति सिद्धम् । अनेनाभ्युपायेन वैश्वदेवमपूर्वायमपीति आश्रितं भवति । अयि च सर्वथा पाकासम्भवे पुन्यैः फलैरद्विषं कुर्या-

दित्येवमर्थश्च । उक्तञ्च, “आपचमपि दातव्यं आकाष्ठमपि लुह-
यात् आश्रुचमपि ब्रह्मयज्ञं कुर्यात्” इति ।

“न चेदुत्पद्यतेऽन्नं तु अङ्गिरेनान् समापयेत्” इति ष ।
अकरणे प्रायश्चित्तार्थं च उक्तञ्च बौधायनेन ।

“एतेभ्यः पञ्चयज्ञेभ्यो यद्येकोऽपि विहीयते ।

मनस्वत्याहुतिस्तत्र प्रायश्चित्तं विधीयते ॥

द्वाहं वापि त्राहं वापि प्रमादादकृतेषु तु ।

तिस्रस्तन्तुमतीर्त्वा चतस्रो वारुणीर्जपेत् ॥

दशाहं द्वादशाहं वा विनिवृत्तेषु सर्वतः ।

चतस्रो वारुणीर्त्वा कार्यस्तन्तुमतयवः” ॥ इति ।

केचिदाशौचदिवसेष्वपि वैश्वदेवं कार्यमित्येवमर्थमिति
व्याचख्युः । तदयुक्तं, “पञ्चयज्ञविधामन्तु न कुर्यान्मृतजन्मनोः”
इति निषेधात् ॥ ४ ॥

इति तृतीये प्रथमा कण्डिका ॥

—

अथ द्वितीया कण्डिका ॥

अथ स्वाध्यायविधिः ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । विधिपक्षं विधिरेव वक्ष्यते न क्रम इत्येवम-
र्थम् । तेन वैश्वदेवस्य पुरस्तादुपरिष्ठादाऽध्येतव्यं न क्रमनियम-
इति सिद्धम् ॥ १ ॥

प्राग्वीदग्वा यामान्निष्कृत्याप आसुत्य शुचौ
देशे यज्ञोपवीत्याचम्याक्लिन्नवासा दर्भाणां मह-
दुपस्तीर्य प्राक्कूलानान्तेषु प्राङ्मुख उपविश्योपस्थं

कृत्वा दक्षिणोत्तरी पाणी सन्धाय पवित्रवन्तौ
 विज्ञायते, अपां वा एष ओषधीनां रसो यद्दर्भाः
 सरसमेव तद्ब्रह्म करोति द्वावाष्टयिभ्योः सन्धि-
 मौक्षमाणः संमौल्य वा यथा वा युक्तमात्मानं
 मन्येत तथा युक्तोऽधीयौत साध्यायम् ॥ २ ॥

वाशब्दद्वयमन्यस्यां वाऽनिन्दितायान्दिशि कार्यमित्येव-
 मर्थं, बहिरसम्भवे ग्रामेऽध्येतव्यमित्येवमर्थं च । तथाच श्रुतिः ।
 “ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत्” इति । आप्नुत्येति स्वात्वे-
 त्यर्थः । आ इति वचनं अपो वगाद्ध स्रायादित्येवमर्थम् ।
 शुची देशे इति वचनं शुची देशे यत्र क्वाप्यधीयीत न तौर-
 नियम इत्येवमर्थम् । यज्ञोपवीतिग्रहणं नियमेनात्र यज्ञोप-
 वीती स्यादित्येवमर्थम् । तेन दहनकर्मणि प्राचीनावीतित्वं
 सिद्धम् । आचम्येतिवचनद्वर्माङ्गाचमनविधानार्थम् । अक्षिप्त-
 वासा इति अनार्द्रवासा भवेदित्यर्थः । ततः प्राक्कूलानां दर्भाणां
 महदुपस्तीर्य तेषु प्राङ्मुख उपविश्योपस्य कृत्वा दक्षिणोत्तरी
 पाणी पवित्रवन्तौ सन्धायेति । महदिति बह्वित्यर्थः । प्राक्-
 कूलानां प्रागग्राणां इत्यर्थः । प्राङ्मुख इति वचननियमेनात्र
 प्राङ्मुखः स्यादित्येवमर्थः, तेनान्यत्र कचिदुदङ्मुखतापि सिद्धा ।
 दक्षिणोत्तरेणोपस्य कुर्यात्, अप्रैतृकत्वात् । दक्षिण उत्तरी
 ययोः पाण्योस्तौ दक्षिणोत्तरी पाणी । पवित्रे व्याप्यावे ।
 सन्धं पाणिं प्रागङ्गुलिमुत्तानं विधाय तस्मिन् प्रागपि पवित्रे
 निधाय दक्षिणं पाणिं चर्च प्रागङ्गुलिं तेन सन्दध्यादित्यर्थः ।
 विज्ञायते श्रूयत इत्यर्थः । श्रुत्याकर्षः सर्वमिदं गृह्यशास्त्रं श्रुति-
 मूलमिति दर्शयितुम् । द्वावाष्टयिभ्योः सन्धिमौक्षमाण इति

नोर्द्धमधस्तिथ्यं ग्वेक्षेतेत्यर्थः । समीप्य वाऽक्षिणी । अन्येन वा
येन प्रकारेणात्मानं समाहितमनसं मन्वेत तथा युक्तोऽधीयीत ।
न सन्धीक्षणसमीपननियमः । स्वाध्यायवचनं सावितरा अपि
स्वाध्यायधर्मसिद्ध्यर्थम् । तेन “सावित्रीमन्वाह” [गृ० सू० १,
२, ४] इति सावितरा अनुवचने सत्यपि सामिधेनीधर्म एक-
श्रुत्यं ऋगन्ते च प्रणवो न भवतीति सिद्धम् ॥ २ ॥

ॐ पूर्वा व्याहृतीः ॥ ३ ॥

प्रणवमादौ सकृदुक्ता ततस्तिष्ठो व्याहृतीः समस्ता ब्रूयात् ।
प्रतिव्याहृति प्रणवशब्दा नैव कार्या, सकृत्कृतेनैव प्रणवेन ॐ-
पूर्वत्वसिद्धेः । यथा “अध्वर्युमुखाः” इत्यत्र एकेनैवाध्वर्युणा
मर्वेऽध्वर्युमुखा भवन्ति तद्वदत्रापि, पृथक् कल्पनायां प्रमाणा-
भावाच्च । ननु चतसृणां सूत्रे व्याहृतिसंज्ञा कृता । सत्यं कृता,
होमे तु सा न सर्वत्र । तेनात्र तिसृणामिति सिद्धम् । “भूर्भुवः
स्तरित्येता वाव व्याहृतयः” इति श्रुतिः । अपि च तैत्तिरीय-
श्रुतिरेषा मूलमित्युक्तम् । तत्र च एवं श्रूयते । “ॐमिति प्रति-
पद्य भूर्भुवः स्तरित्याह । सावित्री गायत्रीं विरन्वाह । पच्छो-
ऽर्धर्धशोऽनवानम् । स्वाध्यायमधीयीत । नमो ब्रह्मण इति
परिधानीयां विरन्वाह” इति । तस्माद्यदुक्तं तत्तस्यैव ॥ ३ ॥

सावित्रीमन्वाह पच्छोऽर्धर्धशः सर्वास्मृति
तृतीयम् ॥ ४ ॥

सर्वास्मिति चतुर्थानमित्यर्थः । तृतीयप्रश्नमुपकरणेऽपि
पच्छोऽर्धर्धशोऽनवानमित्येवं विग्रूयादित्येवमर्थम् ॥ ४ ॥

इति तृतीये द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीये कण्डिका ।

अथ स्वाध्यायमधीयीत ऋचो युजूंषि
सामान्यधर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानि कल्पान् गाथा
नाराशंसौरितिहासपुराणानीति ॥ १ ॥

अथशब्दः पूर्वेषु सम्बन्धार्थः । तेन प्रणवादित्रयं स्वाध्याय-
स्याङ्गमिति सिद्धम् । स्वाध्यायवचनं ऋगादिरेव स्वाध्यायो न
प्रणवादित्रयमित्येवमर्थम् । तेन ऋचमपि ब्रह्मयज्ञं ऊर्ध्वादि-
त्यग्निन् पक्षे मावित्रीपर्यन्तमुक्त्वा ऋचमधीयीत, ततो नम
इत्येतया परिदध्यात् । तेन प्रणवादित्रयस्य परिधानीया-
याय नित्यत्वं साधितं भवति । अधीयीतेतिवचनमन्वाङ्माधि-
कारनिवृत्त्यर्थम्, तेनानुप्रवचनधर्मा न भवति । सूत्राण्येव
फलप्राप्तये इत्युच्यन्ते । नन्वनित्यानां सूत्राणां नित्यश्रुत्या उपदेशो
न घटते । नन्वनित्यस्य पशोः पशुना यजेतेति विधिर्न घटते ।
अथ तत्राहुतेर्नित्यत्वादुपपद्यते तदत्राप्यविशिष्टम् । सर्वकल्पेषु
कल्पत्वं नामानुवृत्तमित्यमस्ति । गाथा नाम ऋग्विष्णोः,
इन्द्रगाथादयः । “यदिन्द्रादौ दाशरात्राः” इति इन्द्रगाथाः
पञ्चर्चः । नाराशंस्यथ ऋच एव “इदं जना उपश्रुतम्” इत्या-
दयः । ऋक्षादेव निवे पुनर्वचनं फलविशेषसिद्धार्थम् । इति-
हासं महाभारतमाहुः । यत्र सृष्टिस्थित्युत्पत्तिप्रलयाः कथ्यन्ते
तत्पुराणम् । अनित्यचोद्यं पूर्ववत् । इह हि द्रव्योत्सर्गनिमित्तं
फलं दृष्टम् । अतः स्वाध्यायमात्रेणापि फलमस्तीति श्रुति-
सुपन्यस्यति ॥ १ ॥

यदृचोऽधीते पयआहुतिभिरेव तद्देवतास्त-
र्पयति, यद्यजूंषि घृताहुतिभिः यत्सामानि म-

धाहुतिभिः, यदधर्वाङ्गिरसः सोमाहुतिभिः,
यद् ब्राह्मणानि कल्पान् गाथा नाराशंसौरिति-
हासपुराणानीत्यस्य ताहुतिभिः ॥ २ ॥

ब्रह्मयज्ञाध्ययनेन देवतास्मृष्यन्तीत्युक्तं, पितरस्य तृष्यन्ती-
त्याह ॥ २ ॥

यदृचोऽधीते पयसः कुल्या अस्य पितृन्
स्वधा उपचरन्ति, यदजूपि घृतस्य कुल्याः, य-
त्सामानि मध्वः कुल्याः, यदधर्वाङ्गिरसः सोमस्य
कुल्याः, यद् ब्राह्मणानि कल्पान् गाथा नाराशं-
सौरितिहासपुराणानीत्यस्य कुल्याः ॥ ३ ॥

स्वधेति पितृणामवसुच्यते । पयसो नद्यः स्वधाभूताः
पितृनुपतिष्ठन्तीत्यर्थः । एवमुत्तरधापि नेयम् ॥ ३ ॥

स यावन्मन्येत तावदधीत्येतया परिदधा-
ति, नमो ब्रह्मणे नमोऽस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै
नमः ओषधीभ्यः । नमो वाचे नमो वावस्पतये
नमो विष्णवे सहते करोमोति ॥ ४ ॥

ऋगादिदशकमध्येत्यमित्युक्तं, तत्र नियमेन दद्यानाम-
ध्ययने प्राप्ते इदमुच्यते । स यावत् कालमेकाग्रमनसा यातानं
मन्येतैतावत्कालमेवाधीयीत न दशाप्यध्येतया इति नियमः ।
सर्वथा समाहितमनमेवाध्येतव्यम्, नेयत्तानियम इत्यर्थः ।
एतदेतिवचनं सदेतया परिदध्यादित्येवमर्थम्, तेनास्यापि

नित्यत्वं सिद्धम् । एषापि त्रिंशत्वा, प्रथमायां दृष्टत्वाच्छ्रुति-
दर्शनाच्च ॥ ४ ॥

इति तृतीये तृतीया कण्डिका ॥

अथ चतुर्थी कण्डिका ॥

देवतास्तर्पयति, प्रजापतिर्ब्रह्मा वेदा देवा
ऋषयः सर्वाणि छन्दांस्योङ्कारो वषट्कारो व्या-
हृतयः सावित्री यज्ञा द्यावापृथिवी अन्तरिक्ष-
महोरात्राणि संख्याः सिद्धाः समुद्रा नद्यो गिरयः
क्षेत्रौषधिवनस्पतिगन्धर्वाप्सरसो नागा वयांसि
गावः साध्या विमा यक्षा रक्षांसि भूतान्येवम-
न्तानि ॥ १ ॥

परिधानानन्तरं एता देवतास्तर्पयत्युदकेन, तर्पणे तस्य
प्रसिद्धत्वात् । प्रजापतिरित्यारभ्य एकात्रिंशद्वाक्येषु तृष्यतु
तृष्येतां तृष्यन्त्विति यथार्थमुक्त्वा तर्पयेत् । एवमन्तानीति पृथ-
ङ्मन्त्र एव ॥ १ ॥

अथ ऋषयः शतर्चिनो माध्यमा गृत्समदो
विश्वोर्मिर्वो वामदेवोऽविर्भरद्वाजो वसिष्ठः प्रजा-
याः पावमान्यः क्षुद्रसूक्ता महासूक्ता इति ॥२॥

अनन्तरं शतर्चिप्रभृतीन् द्वादश ऋषींस्तर्पयति । प्रत्यृषि
वाक्यभेदः पूर्ववत् । ऋषियहणं निर्वीतिप्राप्त्यर्थम् । “यज्ञोप-
वीतगौचे च” [भा० श्रौ० १, १, १०] इत्यनेन निवर्तितत्वात् ।
तीर्थेविशेषस्तु स्मृतित एव सिद्धः ॥ २ ॥

प्राचीनावीति ॥ ३ ॥

प्राचीनावीती भूत्वा वक्ष्यमाणांस्तर्पयति । अयमपि
प्रतिप्रसय एव ॥ ३ ॥

सुमन्तुजैमिनिवैशम्पायनपैलसूचभाष्यभार-
तसहाभारतधर्माचार्या जानन्ति बाह्विगाय्य-
गौतमशांकल्यवाभश्यमाण्डव्यमाण्डकैया गार्गी
वाचकवो बडवा प्राचीयेयी सुलभा मैत्रेयी,
कहोलं कौपीतकं पैङ्गं महापैङ्गं सुयज्ञं
शाङ्खायनमैतरेयं महैतरेयं शाकलं वाष्कलं
सुजातवक्त्रमौदवाहिं सहौदवाहिं सौजामिं शौ-
नकमाश्वलायनं ये चान्ये आचार्यास्ते सर्वे
तृष्यन्त्विति ॥ ४ ॥

तृयोविंशति यास्यानि, तत्र कहोलादिषु अर्घ्यात् तर्पया-
मिगण्डः कार्यः । सर्वत्र प्रतिवाक्य तर्पणदुष्यात्, एकमन्त्राणि
कर्माणीति न्यायात् ॥ ४ ॥

प्रतिपुरुषं पितृस्तर्पयित्वा गृह्णानेत्य यह-
दाति सा दक्षिणा ॥ ५ ॥

पितरं पितामहं प्रपितामहं च तर्पयित्वा गृह्णानेत्य यह-
दाति पतिविभोजनभिक्षादानादि सा ब्रह्मयज्ञस्य दक्षिणा
भर्जति । यहदातीति मिहवदुपदेशायापूर्वे विधीयत इति
गम्यते । अपृथग्विधो तु गृह्णानेत्य दद्यादित्यवश्यम् । गदक्षि-
णत्वं द्रुयता सोमयागनाम्यं प्रदर्शितं प्रशंसार्हम् । क्रतुना तेना-

स्येष्ट” इत्यादि प्रशंसा श्रूयते । प्रतिपुरुषवचनं पृथक् पृथक्
तर्पयेत् इत्येवमर्थम् । पूर्वोक्तोपवेशनासम्भवेऽपि एवं वा ब्रह्म-
यज्ञं कुर्यादिति श्रुतिमेवाद ॥ ५ ॥

अथापि ज्ञायते, स यदि तिष्ठन् ब्रजन्ना-
सीनः शयानो वा यं यं क्रतुमधीते तेन तेन
हास्य क्रतुनेष्टम्भवतीति ॥ ६ ॥

“न शयानोऽधीयीत नाष्टम्यां” इत्यादिनिषेधो नित्यस्या-
ध्यायस्यैव न ब्रह्मयज्ञस्येति श्रुतिमेवाद ॥ ६ ॥

विज्ञायते, तस्य हावनध्यायौ यदात्माऽशु-
चिर्यद्देशः ॥ ७ ॥

तस्य ब्रह्मयज्ञस्य हावेवानध्यायौ यदात्माऽशुचिः सूतकेन
मृतकेन वा मलादिना वा । यदा च देशोऽशुचिः अमेधादिना
तत्रो भयवैवेत्यर्थः । कालस्त्वस्य श्रुतौ श्रूयते । “मध्याह्ने
प्रबलमधीयीत य एषं विद्वान्महारात्र उपसृदिते च” इति
॥ ७ ॥

इति द्वितीये चतुर्थी कण्डिका ॥

अथ पञ्चमी कण्डिका ॥

अथातोऽध्यायोपाकरणम् ॥ १ ॥

अध्ययनमध्यायस्तस्योपाकरणं प्रारम्भो येन कर्मणा तद-
ध्यायोपाकरणम् । उक्तोऽर्थः । अतःशब्दो हेत्वर्थः । यस्माद्
ब्रह्मयज्ञो नित्यः अतोऽध्यायोपाकरणं ब्रूम इति । तस्य काल-
माह ॥ १ ॥

कोऽध्वनीनां प्रादुर्भावे श्रवणेन श्रावणस्य ॥ २ ॥

श्रीपधीनां प्रादुर्भावे सति आवणमासस्य श्रवणेन कर्त्तव्यम् । श्रीपधीनां प्रादुर्भाव इतिवचनं यदा आवणे प्रादुर्भावो न स्यात् तदा भाद्रपदे श्रवणेन कर्त्तव्यमित्येवमर्थम् । दृष्टापकर्षे कर्मापकर्षशङ्का नैवास्ति । यदा भाद्रपदादुत्कर्षो भवति तदापि कर्मापकर्षशङ्का नैव कार्या । वार्षिकमिति समाख्याबलात् वर्षासु क्रियत इति वार्षिकम् । आवणभाद्रपदमासौ हि न वर्षाकृतः । आवणे प्रादुर्भावाभावे कर्माकरणशङ्काप्यन्येनैव निरस्ता । श्रवणेनेति श्रवणेन युक्ते काले इत्यर्थः । नक्षत्रेण युक्तः कालः [पा० ४, २, ३] इत्यनेनाह । “लुब्धविशेषे” [पा० ४, २, ४] इति तस्य लुप् । “नक्षत्रे च लुपि” [पा० २, ३, ४५] इति सप्तम्यर्थे तृतीया । नक्षत्रशब्देषु सर्वत्रैवं योज्यम् ॥ २ ॥

पञ्चम्यां हस्तेन वा ॥ ३ ॥

अत्रापि आवणस्येति सम्बध्यते, मध्यगतस्य विशेषाभावात्, प्रयोजनवत्त्वाच्च । आवणमासस्य पञ्चमी यदा हस्तेन युज्यते तदा वेत्यर्थः । इति कालत्रयसुक्तम् ॥ ३ ॥

आज्यभागौ हुत्वाऽऽज्याहुतीर्जुहुयात् सावित्यै ब्रह्मणे श्रद्धायै मेधायै प्रज्ञायै धारणायै सदसस्पतयेऽनुमतये कन्दोभ्य ऋषिभ्यश्चेति ॥ ४ ॥

आज्यभागवचनं नित्यार्थम् । द्रव्यानादेशादेवान्ये सिद्धे आज्याहुतिवचनं उत्सर्जनेऽप्येतान् वाज्येनैव जुहुयात् नाग्नेनेत्येवमर्थम्, अहिस्तृणविकल्पस्यासम्भवात् ॥ ४ ॥

अथ दधिसत्तून् जुहोति ॥ ५ ॥

दधिसित्यान् सत्तूनित्यर्थः । सन्तानाह ॥ ५ ॥

अग्निमौडे पुरोहितमित्येका ॥ ६ ॥

एकाग्रदणं कुपुम्भकादिवत् दृचनिवृत्त्यर्थम् ॥ ६ ॥

कुपुम्भकस्तदमवीत्, आवदंस्त्वं शकुने भद्र-
मावद, गृणाना जमदग्निना, धामन्ते विश्व-
भुवनमधिष्ठितं, गन्ता नो यज्ञं यज्ञियाः, सुश-
मियो न स्त्रो अरणः प्रचक्ष्व, विचक्ष्वान्ने याहि
मरुत्सखायते, राजञ्छृतं हविरिति दृचाः ॥ ७ ॥

एतं नव दृचाः ॥ ७ ॥

समानीव आकूतिरित्येका ॥ ८ ॥

इकाग्रदणं दृचानन्तरमियमेवैका न स्वमाणीत्येकमर्थम् ।

॥ ८ ॥

तच्छंयोरादृशीमह इत्येका ॥ ९ ॥

अत्र चैकाग्रदणं दृचानन्तरमियमेवैका न पूर्वत्येषमर्थम् ।
एवमनयोर्विकल्पः । शाकलसमाम्नायस्य बाष्कलसमाम्नायस्य
चेदमेव सत्त्वं गृह्यचेत्यध्यैष्टमसिद्धम् । तत्र शाकलानां “समा-
नीव आकूतिः” इत्येषा भवति, संहितान्यत्वात् । बाष्कला-
नान्तु “तच्छंयोरादृशीमह” इत्येषा भवति । संहितान्यत्वा-
दित्येवं द्विनिवेशो युक्तः ॥ ९ ॥

अध्येष्यमाणोऽध्याप्यैरन्वारब्ध एताभ्यो देव-
ताभ्यो जुत्वा सौविष्टकृतं जुत्वा दधिसक्तून्
प्राश्य ततो मार्जनम् ॥ १० ॥

अध्यापयितव्यैरित्यर्थः । अध्याप्यैरन्वारब्ध इत्येतावन्नेव
सिद्धे अध्येष्यमाण इतिवचनमध्याप्याभावेऽप्यध्येष्यमाणः सत्त्वं

मेव कुर्यादित्येवमर्थम् । “वर्षासु छन्दांस्युपाकृत्याधीयीरन्”
इति श्रुतेः । पञ्चम्यां हस्तेन वाऽध्येयमाणीऽध्याप्यैरन्वारब्ध
आज्यभागौ हुत्वाऽऽन्याहुतीर्जुहुयादित्येवं षष्ठ्ये, एताभ्यो
देवताभ्यो हुत्वेति वचनं सावित्रादिनयानामग्निमौड आदि-
विंशतीनाञ्च देवताग्रहणेन ग्रहणार्थम् । कृ । एताभ्यो देव-
ताभ्योऽग्नेन हुत्वा एता एष देवता इत्यत्र च । स्विष्टकृद्वचनं
व्याख्यातं प्राक् । दधिसक्तुवचनं आज्यनिवृत्त्यर्थम् । परिस्तर-
णैरञ्जसिमन्तर्धायाप आसेचयते तन्मार्जनम् । प्राशनादि
वेदारम्भश्चान्तं शिष्याणामपि कार्यम् ॥ १० ॥

अपरेणाग्निं प्राक्कूलेषु दर्भेषूपविश्योदपात्रे
दर्भान् कृत्वा ब्रह्माञ्जलिः कृतो जपेत् ॥ ११ ॥

पश्चादग्नेः प्रागग्रेषु दर्भेषु उपविशन्ति । ततः शरावादी
उदकमासिञ्च्य तत्र दर्भान् निदध्यात् । ततो ब्रह्माञ्जलिकृतो
जपेत् । स्वयं शिष्यैः सह सन्ति चेत् । जपतिचोदनायां गृह्य-
कर्मणि धनित्यमुपांशुत्वमिति ज्ञापयिष्यामः । तस्मादुच्चैरेव
जपेत् । अध्यापनविरोधाच्च ॥ ११ ॥

ॐ पूर्वा व्याहृती; सावित्रीं च चिरभ्यस्य वेदा-
दिमारभेत् ॥ १२ ॥

पूर्वमोहारम् । ततस्तिस्त्री व्याहृतीः समस्ताः । ततः
सावित्रीम् । एवमेतत्तितयन्तिरभ्यस्य वेदादिमग्निमौड इत्या-
रभ्य श्रुत्वा मनुवाकं यारभेत् । चशब्दः श्रवणव्याहृतीनामप्य-
व्यासार्थः । अथ सर्वप्रायश्चित्तादि समापयेत् ॥ १२ ॥

तथोत्सर्गे ॥ १३ ॥

अथ एतेनेत्यभावात् न कृतस्त्रकर्मतिदेशः । वेदारम्भ-
समाप्तिमतिदेश्यंते । एताभ्यो देवताभ्योऽन्वेन ह्रस्वेति च प्रघा-
नहोमः । तेन प्राशनमार्जने उत्सर्जने न भवत इति सिद्धम्
॥ १३ ॥

पश्मासानधीयीत ॥ १४ ॥

इदं वचनमुपाकृत्य नियमेन पश्मासानधीयीत नोपरमे-
दित्येवमर्थम् ॥ १४ ॥

समावृत्तो ब्रह्मचारिकल्पेन ॥ १५ ॥

ब्रह्मचारिधर्मैरित्यर्थः । स्वाध्यायकाले ये विहिता धर्मा
मधुमांसस्त्रीगमनखट्वादिवाशयनादिपर्वणादयः तैर्युक्तोऽधी-
यीत । समावृत्तस्य मेखलादयस्तु न भवन्ति, अस्वाध्याय-
धर्मत्वात् ॥ १५ ॥

यथान्यायमितरे ॥ १६ ॥

ब्रह्मचारिण इत्यर्थः । अस्मिन्नध्ययने ब्रह्मचारिणामपि
ग्रहण्यर्थमिदम् । इतरथा समावृत्तानामेवेति शङ्का स्यात्
॥ १६ ॥

जायोपेत्येके ॥ १७ ॥

समावृत्तो जायाङ्गच्छेदित्येके आहुः । कृतादेव गच्छेन्ना-
नृतावित्याह ॥ १७ ॥

प्राजापत्यं तत् ॥ १८ ॥

तद्वसनं प्राजापनित्वसिद्ध्यर्थं कार्यम् । प्रज्ञोत्पत्त्य-
र्थमित्यर्थः । तदर्थं डार्यं नानृतावित्यर्थः । अतुगमनं सर्वथा
कार्यमिति तेषामभिप्रायः । अगमने दोषयवशात् ।

“अतुस्मातानु यो भार्या सविधी नोपगच्छति ।

सोरायां भ्रूणहत्यायां युज्यते नात्र संशयः ॥” [मनु० टी० ३, ४५, १] इति ॥ १८ ॥

वार्षिकमित्येतदाचक्षते ॥ १९ ॥

एतदुपाकरणमित्यर्थः । आचक्षते इति ब्रुवन् वैदिकीयं संज्ञा न पारिभाषिकीति दर्शयति । अन्वर्थसंज्ञेयं प्राक् ॥ १९ ॥

मध्यमाष्टकायामेताभ्यो देवताभ्योऽन्नेन हुत्वाऽपोऽभ्यवयन्ति ॥ २० ॥

मध्यमाष्टकाग्रहणं परमासान्तोपलक्षणार्थम् । तेन तस्याः समीपे माध्यां पौर्णमास्यामित्यर्थः । यास्त्रान्तरे चैवं दृश्यते । “एताभ्यो देवताभ्यो हुत्वा सावित्र्यादिभ्य आन्यम्” इत्युक्तम् । अग्निमीड इत्यादिभ्योऽन्नेन हुत्वा स्यासीपाकग्रहणमकृत्वाऽन्नेनेति यत्नेन ब्रुवन् गृहसिद्धमयं ग्राह्यमिति दर्शयति, ततः स्विष्टकृत्, ततो वेदारम्भणम् । ततो होमशेषं समाप्यापो वगाहन्त इत्यर्थः ॥ २० ॥

एता एव तद्देवतास्तर्पयन्ति ॥ २१ ॥

स्नात्वा सावित्र्याद्या नव अग्निमीड इत्याद्याश्च विंशतिं तर्पयन्तीत्यर्थः । ऋग्देवता आदिश्च तर्पयेयुः । द्वितीयात्तं कृत्वा तर्पयामीत्येकान्त्रिंशद्वाक्यानि कृत्वा तावत्कृत्वस्तर्पयेयुः ॥ २१ ॥

आचार्यान् ऋषीन् पितृन् च ॥ २२ ॥

यच्च ब्रह्मयज्ञाङ्गं तर्पणमुक्तं तदेतदङ्गत्वेन दानीमपि कार्यमित्यर्थः । अथष्टो देवतातर्पणसमुच्चयार्थः । तेन प्रजापत्याद्या अपि तर्प्याः । देवतास्तर्पयतीत्यत्र देवताग्रहणमत्रापि समुच्चयार्थम् । क्रमश्च तन्मोक्त एव ॥ २२ ॥

एतदुत्सर्जनम् ॥ २३ ॥

अस्येयं संज्ञा । ततः परस्मासान् पडङ्गान्धधीयीत । परस्मा-
सान्धधीतीत्यारभ्य एवमन्ता धर्मा ग्रहणाध्ययन एवेत्याहु-
रुके । अन्ये त्वपिग्नेपेणेत्याहुः ॥ २३ ॥

इति द्वितीये पञ्चमी कण्डिका ॥

अथ पष्ठी कण्डिका ॥

अथ काम्यानां स्थाने काम्याः ॥ १ ॥

वेतायां या इष्टयः यशश्च “आयुष्कामिष्ट्याम्” इत्याद्याः
“वायव्यं श्वेतमालभेत भूतिकामः” इत्याद्याश्च तेषां स्थाने
काम्याः पाकयज्ञाः कार्य्या इत्यर्थः । काम्यसोमस्थाने सोमो न
कार्य्यः । सोमतन्त्रस्य ऋद्धोऽविधानात् । तत्र द्रव्यमाह ॥ १ ॥

चरवः ॥ २ ॥

वेतायां ये पुरोडाशाः तेषां स्थाने चरवः कार्य्याः । यश-
स्थाने तु यशरेव कार्य्यः । समानजातीयस्यैव हि बाधो भवति,
ओषधिसाम्यात्, न पशोः । उक्तञ्च बोधायनेन । “येऽसुत्र
पुरोडाशास्त- इह चरवः” इति । नामधेयेन होम इत्युक्तम्
॥ २ ॥

तानेव कामानाप्नोति ॥ ३ ॥

अन्ये पाकयज्ञा आहिताग्नेरनाहिताग्नेश्च साधारणा इत्यु-
क्तम् । काम्यास्तु नाहिताग्नेरेव भवन्तीत्येवमर्थमिदं वचनम् ।
नैमिषिकान्याह ॥ ३ ॥

अथ व्याधितस्यातुरस्य यक्ष्मगृहीतस्य वा
पडाहुतिचरुः ॥ ४ ॥

व्याधितो ज्वरादिगृहीतः । आतुरस्तल्पंगः । यक्ष्मगृ-
हीतः क्षयव्याधिगृहीतः । त्रिषु निमित्तेषु पडाहुतिर्नाम
चरुः कार्यः । पडाहुतिरिति कर्मनाम । चरुग्रहणमाज्य-
निवृत्त्यर्थम् ॥ ४ ॥

मुञ्चामि त्वा हविषा जीवनायकमित्येतेन
॥ ५ ॥

प्रत्यृचं पश्चादुतीक्ष्त्वा स्विष्टकृतं पठद्भुज्यात् । अत्र हीन-
पादग्रहणमेव कथं न कृतं, पठं एतेनेति च न वक्तव्यं
भवति । उच्यते । एतेनेत्यन्यसूक्तानि वृत्त्यर्थम् । क । शीनकेनोक्तं
“रक्षोघ्नः पडाहुतिः” इति, तस्मात्प्रत्यनेनैव सूक्तेन होतव्यमित्ये-
वमर्थम् । ऐतरेयिभिस्तु “ब्रह्मणाग्निः” इत्यनेन पडाहुति-
राध्यातः । अथ सूक्तं रक्षोघ्नलिङ्गम् । तस्मात् प्राप्नुयात् ताव-
द्वृत्त्यर्थमेतनेति वचनम् । प्रत्यृचमेव पश्चादुत्वा स्विष्टकृतं पठं
कुर्व्यात् । सूक्तमेवावृत्य पडाहुतयो माभूवन्नित्येवमर्थं पाद-
ग्रहणम् । ५ ।

स्वप्नममनोक्षं दृष्ट्वा, अथा नो देव सवित-
रिति द्वाभ्यां, यच्च गोषु दुःस्वप्नमिति पञ्चभिरा-
दित्यमुपतिष्ठेत् ॥ ६ ॥

अथ भं स्वप्नं दृष्ट्वा द्वाभ्यो पञ्चभिर्योपतिष्ठेत् ॥ ६ ॥

यो मे राजन् पूज्यो वा सखा वेति वा ॥ ७ ॥

अनयेव वा पूर्वाभिर्यां सप्तभिरिति विकल्पः ॥ ७ ॥

घुत्वा ऋभित्वाऽमनोऽन्नं दृष्ट्वा पापकं गन्ध-
माघ्रायाचिस्पन्दने कर्णध्वनने च, सुचक्षा अह-
मक्षौभ्यां भूयासं सुवर्चा मुखेन सुयुत्कर्णाभ्यां
मयि दक्षकृतू इति जपेत् ॥ ८ ॥

अमनोऽन्नं दृष्ट्वा अग्निं प्रत्यक्षेण दृष्ट्वेत्यर्थः । पट्सु निमित्ते-
ष्वेतां दपेत् ॥ ८ ॥

अगमनीयां गत्वाऽयाज्यं याजयित्वाऽभोज्यं
भुक्त्वाऽप्रतिग्राह्यं प्रतिगृह्य चैत्यं यूपं चोपहत्य,
पुनर्मां मैत्रिन्द्रियं पुनरायुः पुनर्भगः । पुनर्द्रवि-
णमैतु मां पुनर्ब्राह्मणमैतु मां स्वाहा । इमे ये
धिष्णासो अग्नयो यथास्थानमिह कल्पताम् ।
वैश्वानरो वाटधानोऽन्तर्यच्छतु मे मनो हृदयान्त-
रसमृतस्य केतुः स्वाहेत्याज्याहुतौर्जुह्यात् ॥ ९ ॥

अगमनीयाङ्गत्वेति स्वभार्यां रजस्वलां गत्वा, पट्टादिषु
वा प्रतिपिहरादिषु गत्वा । अयाज्यः न्यस्तमार्त्विज्यमिति
निर्दिष्टः । अभोज्यं लगुनादि गणिकान्धादि च । अप्रतिग्राह्यं
गन्धविषलित्यादि, अप्रतिग्राह्यपुरुषद्रव्यं वा । अग्निचयनस्य
यूपं स्पृष्ट्वा च । तेषु पञ्चसु निमित्तेषु दाभ्यां एताभ्यां जुहुयात् ।
आज्याहुतिवचनान्तन्त्रनिवृत्त्यर्थमिष्यते । ९ ॥

समिधौ वा ॥ १० ॥

पादध्यादिति शेषः । १० ॥

जपेद्वा ॥ ११ ॥

जपपक्षे स्वाहाकारं त्यजेत्, प्रदानाभावात् ॥ ११ ॥

इति तृतीये षष्ठी कण्डिका ॥

अथ सप्तमी कण्डिका ॥

अव्याधितश्चेत् स्वपन्तमादित्योऽभ्यस्तमिया-
वाग्यतोऽनुपविशन् रात्रिशेषं भूत्वा, येन सूर्य-
ज्योतिषा बाधसे तम इति पञ्चभिरादित्यमुप-
तिष्ठेत् ॥ १ ॥

अव्याधितं स्वपन्तं सन्तं यद्यभ्यस्तमियादविस्तृतो वाग्य-
तोऽनुपविशंश्च रात्रिशेषं स्थित्वा सत आदिते पञ्चभिरुपतिष्ठेत्
॥ १ ॥

अभ्युदियात् चेदं कर्म श्रान्तमनभिरूपेण
कर्मणा वाग्यत इति समानमुत्तराप्रराभिश्चतस्र-
भिरुपस्थानम् ॥ २ ॥

अव्याधितं स्वपन्तं सन्तं विहितकर्मणा यश्रान्तमकर्म-
श्रान्तमभ्युदियात् चेत् । विहितकर्मणा श्रान्ते तु न भवति
प्रायश्चित्तम् । अनभिरूपेणाविहितेन कर्मणा नृत्वादिना
कर्मणा श्रान्तमभ्युदियाच्चेत् वाग्यतोऽनुपविशंश्चाहोऽर्धं स्थित्वा
ऽपरेद्युर्वादितादित्ये “यस्य ते विश्व” इति चतस्रभिरुपति-
ष्ठेत् । अथ निश्चकर्मोऽप्येत ॥ २ ॥

यज्ञोपवीती नित्योदकः सन्ध्यामुपासीत
वाग्यतः ॥ ३ ॥

यज्ञोपवीतीति व्याख्यातम् । नित्योदकः धृत्युक्तोदककर्म-

त्यर्थः । अतो मार्जनादि कार्यम् । मन्यामुपासीत वाग्यतः ।
एतावत्संन्यादये समानम् । प्रतिसन्यमित्यमुपासीतेत्याह ॥३॥

सायमुत्तराभिमुखोऽन्वष्टमदेशं सावित्रीं
जपेद्धर्मास्तमिते मण्डल आनक्षत्रदर्शनात् ॥४॥

सायदाले उत्तरां परान्दिग्गभिमुखः वायव्याभिमुख
इत्यर्थः । तत्रापि नाञ्जसाभिमुखः अपि त्वन्वष्टमदेशमभि-
मुखः, प्रतौच्यान्दिग्गि य उत्तरे भागः तदाभिमुख इत्यर्थः ।
सावित्रीं जपेदितः कालादारभ्य आ इतः कालात् ॥ ४ ॥

एवं प्रातः ॥ ५ ॥

एवमेव प्रातःकाल उपासीत । तत्र विशेषमाह । ५ ॥

प्राञ्जु खस्तिष्ठन्नामण्डलदर्शनात् ॥ ६ ॥

प्राञ्जु ख इति वायव्याभिमुखनिवृत्त्यर्थम् । तिष्ठन्नित्युपवे-
शननिवृत्त्यर्थम् । अतो प्रायते अविशेषे उपवेशनं भवतीति ।
पूर्वावधिस्तु अर्धास्तमितेयु नक्षत्रेषु । कुतः पूर्वस्यादिपरीत-
त्वात् । उत्तरावधिस्तु अत्रैवोक्तः । ६ ॥

कपोतश्चेद्गारमुपहन्यादनुपतेहा, देवाः

कपोत इति प्रत्यृचं जुहुयाज्जपेदा ॥ ७ ॥

कपोतो रक्तपादः शक्तवर्णोऽरुणवासी, स यद्यगारमुप-
हन्यात् निषीदेत्तस्मिन् पददुर्व्यादित्यर्थः । अगारसमीपं वा
गच्छेत् ततोऽनेन जुहुयात्, जपेद्देदं सूक्तम् । प्रत्यृचं व्याख्या-
तम् ॥ ७ ॥

वयमु त्वा पयस्यते इत्यर्थचय्याञ्चरिष्यन् ॥ ८ ॥

अर्थार्थे गच्छन्नेनं प्रत्यृचं जुहुयात्, जपेद्देदम् । अत्र पाद-
ग्रहणंयपि सामर्थ्यात् सूक्तग्रहणम् ॥ ८ ॥

सम्पूषन्विदुषा इति नष्टमधिजिगमिषन्
मूढो वा ॥ ९ ॥

नष्टं वस्तु लब्धुमिच्छन् प्रज्ञाहीनो वा लुङ्गयात्, जपेद्दे-
दम् ॥ ९ ॥

सम्पूषन्नध्वने, इति महान्तमध्वानमेप्यन्
प्रतिभयं वा ॥ १० ॥

महान्तमध्वानद्रमिष्यन् अल्पमपि प्रतिभयं भयानकं च ध्वा-
नमेप्यन् घनेन लुङ्गयात्, जपेद्देदम् ॥ १० ॥

इति तृतीये सप्तमौ कण्डिका ॥

अथ अष्टमौ कण्डिका ॥

अथैतान्युपकल्पयीत समावर्त्यमाने मणिं
कुण्डले वस्त्रयुगं छत्रमुपानद्युगं दण्डं सजमुन्मर्द-
नमनुलेपनमाञ्जनमुष्णोपमित्वात्मने चाचार्याय
च ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । उपकल्पयतेति शब्दोऽयं छान्दसः । समावर्तनं
नाम संस्कारः, तेन संस्क्रियमान इत्यर्थः । अर्थादेवोपकल्पने
मिदं उपकल्पनवचनमत्रात्मने चाचार्याय च एतान्येष्टादग
द्रव्याणि उपकल्पयेदिति विधानार्थम् ॥ १ ॥

यद्युभयोर्न विन्देताचार्यायैव ॥ २ ॥

यद्युभयोर्न लभेत तदाचार्यायैव केवलायां उपकल्पयेत् ॥ २ ॥

समिधं त्वाहरेदपराजितायान्दिशि यन्नि-
यस्य दक्षस्य ॥ ३ ॥

यन्त्रियस्य वृक्षस्य या अपराजिता दिक् ततो गृहीत्वा
 धाहरेत् । यन्त्रियस्येति वचनं होमार्थेयं समिदिति प्रापयि-
 तम् । तेन तिष्ठन् समिधमादध्यादित्यत्र इमामादध्यादिति
 सिद्धम् ॥ ३ ॥

आर्द्रामन्त्राद्यकामः पुष्टिकामस्तेजस्कामो
 वा, ब्रह्मवर्चसकाम उपवाताम् ॥ ४ ॥

शुष्कामित्यर्थः ॥ ४ ॥

उभयीमुभयकामः ॥ ५ ॥

आर्द्रशुष्कामित्यर्थः । एको भाग आर्द्रः । अपरो भागः

शुष्कः ॥ ५ ॥

उपरि समिधं कृत्वा गामन्त्रञ्च ब्राह्मणेभ्यः
 प्रदाय गौदानिकं कर्म कुर्वीत ॥ ६ ॥

आहुतां समिधमुपरि निदध्यात्, न भूमौ । ततो ब्राह्म-
 णेभ्यो गान्धर्वाणां दद्यात्, कर्माङ्गत्वेन भोजनञ्च देयम् । ततो
 गौदानोक्तं कर्मैवापि कुर्यात् । कर्मग्रहणं कर्मैव कुर्यात्
 नाप्युक्तं वाग्यत इत्यादिनिग्रहाः कार्या इत्येवमर्थम् । इदं
 कर्म स्वयमेव करोति समावर्त्यमाने इत्यधिकारात्, ऊहदर्श-
 नाच्च ॥ ६ ॥

आत्मनि सन्तान् संनमयेत् ॥ ७ ॥

सन्तान् आत्मवाचकान् कुर्यादित्यर्थः । ऊहानि वृमः ।
 “बोधधे त्रायस्व माम् । स्वधिते मा माहिंसीः । वपतेदं ममा-
 युधान् । यथासन्ते, नम आयुष इत्युभयत्र । शिरो मुख-
 ग्नाम् आयुः प्रमोषीः” इति ॥ ७ ॥

एककृतैतकेन ॥ ८ ॥

सम्भर्दनं कुर्वीतेति शेषः । करञ्जवीजस्य यत्रैकं बीजन्तु-
देकस्त्रीतकं, तत् पेपयित्वा तेनोम्भर्दनं कारयेत् ॥ ८ ॥

शीतोष्णाभिरग्निः ज्ञात्वा, युवं वस्त्राणि
पीवसा वसाथे द्रव्यहते वाससी आच्छाद्य, अश्व-
नस्तेजोऽसि चक्षुर्मे पाहीति चक्षुषी आञ्जयीत
॥ ९ ॥

प्रतिवस्त्रं मन्त्रावृत्तिः, द्विवचनस्य देवतापरत्वात् । सव्यं
पूर्वमाञ्जयित्वा ततो दक्षिणमाञ्जयीत । “सव्यं मनुष्या
अञ्जते प्रथमम्” इति श्रुतिः । प्रतिचक्षुर्मन्त्रावृत्तिः ॥ ९ ॥

अश्वनस्तेजोऽसि श्रोत्रं मे पाहि, इति कुण्ड-
ले आवधौत ॥ १० ॥

अनेन कुण्डले आवधौत । सुवर्णकुण्डले इत्यर्थः । अथ
दक्षिणं पूर्वं पथाख्यम् । मन्त्रावृत्तिरुक्ता ॥ १० ॥

अनुलेपनेन पाणी प्रलिप्य मुखमग्रे ब्राह्म-
णोऽनुलिम्पेत्, बाहू राजन्यः, उदरं वैश्यः, उपस्थं
स्त्री, ऊरू मरणजीविनः ॥ ११ ॥

पथाद्वात्राणि । कुतः, अथेवचनात् । अनुलेपनं कुटुम्बप्रदि ।
बाहू राजन्यः, अग्रे लिम्पेत् । उदरं वैश्यः, अग्रेऽनुलिम्पेत् ।
उपस्थं स्त्री, अग्रेऽनुलिम्पेत् । ऊरू मरणजीविनः, अग्रेऽनुलि-
म्पेत् । अयं विधिः सार्वत्रिकः । कुतः, स्त्रीविधानात् ॥ ११ ॥

अनार्त्ताऽस्यनार्त्ताऽहं भूयासम्, इति खज-
मपि यधौत न मालोक्तान् ॥ १२ ॥

मालेत्युक्तां सजमपि न बध्नीत ॥ १२ ॥

मालेति चेद् व्रूयुः सगित्यभिधापयौत ॥ १३ ॥

यद्यज्ञानात् मालेति व्रूयुः ततः सगित्यभिधाय्य बध्नीत ॥ १३ ॥

देवानां प्रतिष्ठे स्यः यदि वञ्छद्वासि, इति
हृत्त्वमादत्ते ॥ १४ ॥

“उपानहौ चर्ममयौ ते आतिष्ठेत्” इत्युपानहावास्याय
सहस्रमन्त्राः, द्विवचनात् । ततश्च हृत्त्वमादत्ते ॥ १४ ॥

वैश्वरसि वानस्पत्योऽसि सर्वतो मा पाहि,
इति वैश्ववन्दगृहम् ॥ १५ ॥

आदत्ते ॥ १५ ॥

आयुष्यमिति सूक्तेन मणिं कण्ठे प्रतिमु-
च्योऽण्णोषं कृत्वा तिष्ठन् समिधोऽभ्यादध्यात् ॥ १६ ॥

आयुष्यमिति सूक्तप्रवचनम् आयुष्यमित्येतावान् मन्त्र इति
शङ्कानिवृत्त्यर्थम् । कुतः शङ्का, यावत्परिपूर्णत्वात् । आयु-
ष्यमिति आयुष्कारमित्यर्थः । तेन “नेजमेष” इत्यस्य खिल-
त्वेऽपि सूक्तप्रवचनं सिद्धम् । मणिः सुवर्णमयः । उण्णोषं
कृत्वा, अद्वितन वाससा शिरो वेष्ट्येत्यर्थः । तिष्ठन् प्रवचन-
मन्त्रासीनस्य कर्माणि भवन्तीति ज्ञापनार्थम् ॥ १६ ॥

अथ तृतीये षष्ठमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

स्मृतन्निन्दा च विद्या च यज्ञा प्रज्ञा च
पञ्चमी । इष्टन्दत्तमधीतञ्च कृतं सत्यं श्रुतं

व्रतम् । यदग्ने सेन्द्रस्य सप्रजापतिकस्य सक्वपि-
 कस्य सक्वपिराजन्यस्य सपितृकस्य सपितृराज-
 न्यस्य समनुष्यस्य समनुष्यराजन्यस्य साकांशस्य
 सातीकाशस्य सानुकाशस्य सप्रतीकाशस्य सदेव-
 मनुष्यस्य सगन्धर्वाप्सरस्कस्य सहारण्यैश्च पशु-
 भिर्याम्यैश्च यन्म आत्मन आत्सनि व्रतन्तन्मे
 सर्वव्रतमिदमहमग्ने सर्वतो भवामि स्वाहेति
 ॥ १ ॥

स्मृतं च मे प्रस्मृतं च मे तन्म उभयव्रतमिति द्वादशाप्येव-
 मेवोक्ता, ततो यदग्न इत्यादि यथास्तुतमित्येवमुपदिशन्ति ।
 उपानही विसृज्य समिदाधानं कार्यम् । तथा च गीतमः ।
 “सोपानक्क आसनाभिवादननमस्कारात् वर्जयेत्” इति ॥ १ ॥

समाग्ने वर्च इति प्रत्यृचं समिधोऽग्न्याद-
 ध्यात् ॥ २ ॥

अत्र खिलस्यापि ग्रहणं भवति । अथैतस्य समान्नायस्ये-
 त्यत्र समान्नायग्रहणस्य वितानविशेषणत्वात्, “समान्नायस्य
 विताने” इति । कुतः एतत्, सुत्रे खिलानां पाठात्, इह च
 प्रतीकग्रहणात्, तस्माद्दशभिर्होम इति सिद्धम् । प्रत्यृचमिति
 व्याख्यातम् । आदध्यादिति प्रकृते पुनरादध्यादिति वचनं
 पूर्वस्याधिकारनिवृत्त्यर्थम् । तेनोपविश्यादध्यात्, न तिष्ठन् ।
 स्विष्टकृदादिहोमशेषं समापयेत् ॥ २ ॥

यत्रैनं पूजयिष्यन्ती भवन्ति तत्रैतां रात्रीं
 वसेत् ॥ ३ ॥

यस्याज्ञानं मधुपर्केण पूजयन्ति तत्रैतां राधो वसेत् वसतिं
कुर्यात् । कुतः एतत्, स्नातदायोपस्थितायेति वचनात् मधु-
पर्केण पूजनमिति सत्यम् । अस्य कालमाह ॥ ३ ॥

विद्यान्ते गुरुमर्थेन निमन्त्रं कृत्वाऽनुज्ञातस्य
वा स्नानम् ॥ ४ ॥

विद्यान्ते गुरुमर्थेन निमन्त्रयते “कर्ममहन्ते करवाणि”
इति । गुरुमर्थमाह तं कृत्वा स्नानं करोति । अथवाऽनुज्ञातः
स्नायात् । स्नानं समावर्त्तनमित्यर्थः । विद्यान्त इति व्याख्यातं
प्राक् ॥ ४ ॥

तस्यैतानि व्रतानि भवन्ति ॥ ५ ॥

उपदेशादेव व्रतत्वे सिद्धे इदं वचनं नक्तं न स्नायामीत्येवं
सङ्ख्ययेदित्येवमर्थम् ॥ ५ ॥

न नक्तं स्नायात् । न नग्नः स्नायात् । न
नग्नः शयीत । न नग्नां स्त्रियमौक्षेतान्यत्र मैथु-
नात् । वर्पति न धावेत् ॥ ६ ॥

द्रुतगमनप्रतिषेधः ॥ ६ ॥

न वृक्षमारोहेत् । न कूपमवरोहेत् । न बाहु-
भ्यां नदीन्तरेत् । न संशयमभ्यापयेत् ॥ ७ ॥

अन्याय प्राणसंशयाद्याभ्यापयेत् । यक्षादित्यं श्रूयत
इत्यर्थः । वर्पति न धावेदित्यादिप्रतियेधोऽस्य प्राणसंशया-
भ्यापादनप्रतिषेधत्वज्ञापनार्थः । अर्थसंशयाभ्यापादने न दोषः
॥ ७ ॥

मज्जद्द्वै भूतं स्नातको भवतीति विज्ञायते ॥ ८ ॥

स्नातकी हि महद्भूतं इति च श्रूयते । कथं पुनः स्नात-
कस्य महत्त्वम् ।

उच्यते । दैवैवापि मनुष्यैश्च तिर्यग्योनिभिरेव च ।

गृहस्थः सेव्यते यस्मात् तस्मात् येष्टो गृह्याग्रमीति ॥ स्मृतः

॥ ८ ॥

इति तृतीये नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ॥

गुरवे प्रसूच्यमाणो नाम प्रब्रवीत ॥ १ ॥

समावृत्तः अन् विसूच्यमाणः शिष्यः गुरोर्नाम प्रब्रूयात्
देवदत्तेति । गुरवे इति चतुर्थी पठार्थे । यथास्यै इति
॥ १ ॥

इदं वक्ष्यामो भो इति ॥ २ ॥

तत एवं प्रब्रवीत । इदंशब्दस्य स्थाने आश्रयं निर्दिशेत् ।
देवदत्त गार्हस्थ्यं वक्ष्यामो भो इति । वक्ष्याम इति द्वि-
चनमाठे अर्थोऽनुपपन्नः ॥ २ ॥

उच्चैरूर्ध्वं नाम्नः ॥ ३ ॥

नाम्न ऊर्ध्वं उच्चैर्नयात् । गुरुनाम तु उपांशेव ब्रूयादि-
त्यर्थः ॥ ३ ॥

प्राणापानयोरुपांशु ॥ ४ ॥

ततः प्राणापानयोरुत्थवा इत्येतं मन्त्रं उपांशु ब्रूयाच्छि-
ष्य इत्यर्थः । ननु उत्तरत्र वक्ष्यत्यतो हृदो जपतीति तस्मादा-
चार्यस्योपांशु दृष्टावित्तस्याप्युपांश्वेव भविष्यत्यत उपांश्विति
न वाच्यं । उच्यते । जपघोदनायां उपांशुत्वमनित्यमिति

प्रापनार्थमिदं तेन वेदारभ्यो उच्चैः प्रयोगः सिद्धः । यद्य वा
उच्चैरित्यधिकारनिवृत्त्यर्थमिदम् । वेदारभ्यो तु उच्चैश्चे कार-
णमन्यदप्युक्तमेव ॥ ४ ॥

आ मन्दैरिन्द्र हरिभिरिति च ॥ ५ ॥

एतं चोपांशं ब्रूयाच्छिष्यः ॥ ५ ॥

अतो ब्रह्म जपति प्राणापानयोरुत्तम्यचास्त-
या प्रपद्ये देवाय सवित्रे परिददामीत्यृचञ्च ॥ ६ ॥

अतो ब्रह्म आचार्यो जपत्येतौ मन्त्रौ । अतो ब्रह्म जप-
तीति वचनात् पूर्वं शिष्योऽप्येतौ मन्त्रौ जपतीति ज्ञायते ।
ऋचञ्चेत्यामन्दैरित्येतामित्यर्थः ॥ ६ ॥

समाधौ प्राक् खस्तीति जपित्वा महित्री-
णामित्यनुमन्त्र ॥ ७ ॥

अति सृजेदिति शेषः । समाधेति वचनमाचार्य एवो
प्राप्ति मन्त्रं जपेदित्येवमर्थम् जपित्वा महित्रीणामवो-
स्त्विति सूक्तेन शिष्यमनुमन्त्र्य वक्ष्येत्यतिसृजेत् ॥ ७ ॥

एवमतिष्ठेष्ट्य न कुतश्चिद् भयं भवतीति
विज्ञायते ॥ ८ ॥

प्रशंसयं श्रुतिमूलत्वदर्शनायां ॥ ८ ॥

वैयसाममनोज्ञा वाचः श्रुत्वा कनिक्तादज्ज-
नुषं प्रब्रुवाण इति सूक्ते जपेद्देवीं वाचमजनयन्त
देवा इति च ॥ ९ ॥

वयांसि पक्षिणः । अमनोज्ञा अप्रियाः ॥ ९ ॥

सुहिश्रुतङ्गत्तं सदनं युवानमिति सृगस्य ॥ १० ॥

स्यस्यामनोश्चा वाचः श्रुत्वा एतां जपेत् ॥ १० ॥

यस्या दिशो विभीषाद्यस्माद्वा तान्दिशमु-
त्सुकमुभयतः प्रदीप्तं प्रत्यस्येन्मन्यं वा प्रसव्य-
मालोद्याभयं मित्रावरुणामह्यमस्त्वंर्चिषा शत्रू-
न्द्हन्तं प्रतौत्यमाज्ञातारं मा प्रतिष्ठां विन्दन्तु
मिथो भिन्दाना उभयन्तु मृत्युमिति संसृष्टं धन-
मुभयं समाकृतमिति मन्यं न्यञ्चङ्करोति ॥ ११ ॥

यस्या दिशो विभीषात् यस्माद्वा विभीषात् पुरुषाद् व्याघ्रा-
दन्यतो वा तां दिशं प्रति उभयतः प्रदीप्तमुत्सुकं प्रत्यस्येत्
अभयमित्यनेन । मन्यं वा प्रसव्यमालोद्य तां दिशमभिमुख-
ञ्चञ्चं कुर्यात् संसृष्टमित्यनेन । मन्यञ्चमेव कुर्यात् । न प्रत्य-
स्येदित्येवमर्थं पुनर्मन्यञ्चणम् ॥ ११ ॥

इति तृतीये दशमी कण्डिका ॥

अथ एकादशी कण्डिका ॥

सर्वतो भयादनाज्ञातादृष्टा वाज्याहुती-
र्जुहुयात् पृथिवौ हता साग्निना हता तथा हत-
या वर्त्या यस्माद्भयाद् विभेमि तद्वारये स्वाहा ।
अन्तरिक्षं हतं तद्वायुना हतन्तेन हतेन वर्षेण यस्मा-
द्भयाद् विभेमि तद्वारये स्वाहा । द्यौर्हता सादित्येन
हता तथा हतया वर्त्या यस्माद्भयाद् विभेमि तद्वा-
रये स्वाहा । दिशो हतास्ताश्चन्द्रमसा हतास्ता-

भिर्हृताभिर्वर्चीभिर्यस्माद्भयाद्विभेमि तद्वारये
 स्वाहा । आपो हतास्ता वरुणेन हतास्ताभिर्हृ-
 ताभिर्वर्चीभिर्यस्माद्भयाद्विभेमि तद्वारये स्वाहा ।
 प्रजा हतास्ताः प्राणेन हतास्ताभिर्हृताभिर्वर्ची-
 भिर्यस्माद्भयाद्विभेमि तद्वारये स्वाहा । वेदा
 हतास्ते कन्दोभिर्हृतास्तैर्वर्चैर्यस्माद्भयाद्विभेमि
 तद्वारये स्वाहा । सर्वं हृतं तद्वज्रह्मणा हतन्तेन
 हतेन वर्चेण यस्माद् भयाद् विभेमि तद्वारये
 स्वाहा इति ॥ १ ॥

यदि सर्षतो दिग्भ्योभयमुत्पद्यते न च ज्ञायते अस्मात्
 पुरुषादिति तत् सर्वलोभयमज्ञातम् । तस्मात् यदि विभीषात्
 ततो लौकिकाग्नावष्टावाज्याहुतौर्जुहुयात् पृथिवीहतेत्याद्यैः ।
 अष्टौ वचनमान्यभागस्विष्टकृद्विहृत्यर्थम् । चाज्याहुतिवचनं
 परिस्तरणविकल्पार्थम् ॥ १ ॥

अथापराजितायां दिश्यवस्थाय स्वस्यावेयं
 जपति यत इन्द्र भयामह इति च सूक्तशेषम् ॥२॥

स्वस्यावेयमिति स्वस्तिनोमिमौतामिति सूक्तं सखितम् ।
 ततः सर्वमायक्षित्तादि समापयेत् । एवमतिष्ठत्य न कुतश्चि-
 द्रयं भवतीत्युक्तम् । तत्र यद्यमनोक्षा वाचः शृणुयात् भयं
 चोत्पद्येत तत एवं बुध्योदिति सर्वमिदमतिष्ठतिविषयम् ॥ २ ॥

इति तृतीये एकादशौ कण्डिका ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

संग्रामे समुपोल्ले राजानं सन्नाहयेत् ॥ १ ॥

संग्रामे समुपोल्ले समुपस्थिते राजानं सन्नाहयेत् पुरो-
हितः वक्ष्यमाणविधिना ॥ १ ॥

आत्वाह्वार्यमन्तरेधीति पद्याद्रथस्यावसाय ॥ २ ॥

जपेदिति शेषः । अथ षष्ठमं मासमानानामित्यत्र च
पादग्रहणे सूक्तग्रहणं भवतीति आपितश्च प्राक् ॥ २ ॥

जौमूतस्यैव भवति प्रतीकमिति कवचं प्रय-
च्छेत् ॥ ३ ॥

अस्य सूक्तस्याद्यया कवचं प्रयच्छेत् रात्रौ ॥ ३ ॥

उत्तरया धनुः ॥ ४ ॥

प्रयच्छेदिति शेषः ॥ ४ ॥

उत्तरां वाचयेत् ॥ ५ ॥

रात्रानं वाचयेत् ॥ ५ ॥

स्वयञ्चतुर्थीं जपेत् ॥ ६ ॥

सप्तम् ॥ ६ ॥

पञ्चम्येपुधिं प्रयच्छेत् ॥ ७ ॥

इषवो यत्र धीयन्ते स इपुधिः ॥ ७ ॥

अभिप्रवर्त्तमाने षष्ठौ ॥ ८ ॥

यथेष्टान्दिममभिप्रवर्त्तमाने रथे षष्ठीं जपेत् । एवंविधो
मन्त्रो मन्त्रसंज्ञः ॥ ८ ॥

सप्तम्याश्वान् ॥ ९ ॥

अगुमन्त्रयेतेति शेषः ॥ ८ ॥

अष्टमीमिषूनवेक्षमाणं वाचयति ॥ १० ॥

इषूनवेक्षमाणं राजानम् अष्टमीं वाचयेत् ॥ १० ॥

अहिरिव भोगैः पर्येति बाहुमिति, तलं नक्षत्रमानम् ॥ ११ ॥

व्याघातपरिचाणं तलमुच्यते तलं नक्षत्रमानं राजानम् एतां वाचयेत् ॥ ११ ॥

अथैनं सारयमाणमुपारुह्याभीवर्त्तं वाचयति प्रयोवां मित्रावरुणेति च द्वे ॥ १२ ॥

सारथिना सारयमाणं राजानं रथे उपारुह्य अभीवर्त्तनेति सूक्तं वाचयेत् । प्रयोवामितृचौ च ॥ १२ ॥

अथैनमन्वीचेताप्रतिरधेशस सौपर्णः ॥ १३ ॥

एनं राजानमन्वीचेत एतैः सूक्तैः । आशुशिशान इति सूक्तमप्रतिरथम् । शास इति सूक्तं शासः । सौपर्णसूक्तानां बहुत्वाद्विगेषमाह ॥ १३ ॥

प्रधारयन्तु मधुनो घृतस्येत्येतत् सौपर्णम् ॥ १४ ॥

एतत् सूक्तं सौपर्णे भवति । नान्यत् ॥ १४ ॥

सर्वा दिशोऽनुपरोय्यायात् ॥ १५ ॥

अथ राजा सर्वा दिशो रथेनानुक्रमेण गच्छेत् ॥ १५ ॥

आदित्यमौशनसं वावस्थाय प्रयोधयेत् ॥ १६ ॥

यस्यां दिश्यादित्यस्तां दिशमास्थायार्हति चेत् । रात्रौ चेदस्यां दिशि शक्रः तां दिशं परिगृह्य योधयेद्राजा । न प्रत्यादित्यं युध्येत नापि प्रतिशक्रमित्यर्थः ॥ १६ ॥

उपश्वासय पृथिवीमुत द्यामिति तृप्तेन
दुन्दुभिर्मभिष्टुशेत् ॥ १७ ॥

राजा ॥ १७ ॥

अवसृष्टा परापतेतौपून्विसर्जयेत् ॥ १८ ॥

राजा ॥ १८ ॥

यत्र वाणाः सम्पतन्तीति युध्यमानेषु जपेत् ॥ १९ ॥

पुरोहितः ॥ १९ ॥

संशिष्याद् वा संशिष्याद् वा ॥ २० ॥

अथवा राज्ञे पुरोधा आचक्षीत एकस्मिन् काले इयम्क्
तवेति । यथा आत्वाहापमिति सूक्तं पद्याद्वयस्यावस्थाय
ब्रूहि जीमूतस्येति कवचं गृह्णाणित्येवमादि । अध्यायान्त-
स्तुतयार्थं द्विर्वचनार्थम् ॥ २० ॥

इति तृतीये द्वादशी कण्डिका ।

इत्याश्वलायनगृह्यसूत्रविवरणे नारायणीयायां वृत्ती
तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थीऽध्यायः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

आहिताग्निश्चेदुपतपेत्प्राच्यामुदीच्यामपरा-
जितायां वा दिश्युदवस्येत् ॥ १ ॥

आहिताग्निश्चेत् व्याधिरुपतपेत् पीडयेत् । तथा सति
आहिताग्निरग्निभिः सह ग्रामान्निष्क्रम्य प्राच्यामुदीच्याम-

पराजितायां वा दिशि उदवस्येत् । गत्वा तत्रैव तिष्ठेत्
यावदगदो भवति ॥ १ ॥

ग्रामकामा अग्नय इत्युदाहरन्ति ॥ २ ॥

अग्नयो ग्रामकामा इति ब्रह्मवादिनः प्रवदन्ति । तस्मा-
दुदवस्येत् । ग्रामकामत्वे सत्यपि किमित्युदवस्येदित्याश-
ङ्गाह ॥ २ ॥

आशंसन्त एनं ग्राममाजिगमिषन्तोऽगदङ्कु-
र्युरिति ह विज्ञायते ॥ ३ ॥

ग्राममागन्तुमिच्छन्तोऽग्नय एनमाहिताग्निमार्शसन्ते ।
अयमगदो भवेदिति । आशंसमानाश्च एनम् अगदम् अरोगं
कुर्युः एवं हि श्रूयते । शुद्धाकर्षीं गृह्यकर्म समुत्पन्नश्रुतिमू-
लमिति दर्शनार्थः सर्वत्र ॥ ३ ॥

अगदः सोमेन पशुनेष्टेष्ट्वावस्येत् ॥ ४ ॥

अगदः अरोगः । सोमादिभिरिष्ट्वा ग्रामं प्रविशेत् । अथ
कः सोमः कार्यः अग्निष्टोमः । कुतः सर्वसोमानां प्रकृतित्वात् ।
उक्तं च । स एव होतुः प्रकृतिभाव इति । कः पशुः कार्यः
ऐन्द्राग्नः । निरुद्वानां प्रकृतित्वात् । इष्टीनां पौर्णमासाति-
देशोऽस्ति । सर्वत्र देवतागमे नित्यानामपाय इति ब्रुवता
अनागमे अनपाय इत्यपि दर्शितं भवति । तेनेष्टौ पशौ च
प्रकृता एव देवता इति सिद्धम् । तर्हीष्टौ तिस्रः प्रसज्येरन् ।
अग्नीषोमयोः स्थान इन्द्राग्नी इति ब्रुवता अग्नेः स्थिरत्वं
दर्शितम् । तेनाग्निरेव केवलो भवति नान्ये हे । अथ पूर्वा-
लाभ उत्तरोत्तरं कर्मेत्युपदिशन्ति ॥ ४ ॥

अनिष्ट्वा वा ॥ ५ ॥

धामं प्रविशेत् ॥ ५ ॥

संस्थिते भूमिभागं खानयेद्दक्षिणपूर्वस्यान्दि-
शि दक्षिणापरस्यां वा ॥ ६ ॥

अगदे सत्युक्तम् । अथ संस्थिते स्मृते सत्युच्यते । भूम्येक-
देशं खानयेत् । आग्नेय्यां नैऋत्यां वा ॥ ६ ॥

दक्षिणाप्रवणं प्राग्दक्षिणाप्रवणं वा प्रत्यग्द-
क्षिणाप्रवणमित्येके ॥ ७ ॥

स्नातं दक्षिणाप्रवणं खानयेत् । आग्नेयोप्रवणं वा ॥ ७ ॥

या वानुद्वाहुकः पुरुषस्तावदायामम् ॥ ८ ॥

यावत्परिमाणं ऊर्ध्वबाहुकः पुरुषस्तावत्परिमाणं दीर्घं
भवति स्नातम् ॥ ८ ॥

व्याममात्रन्तिर्यक् ॥ ९ ॥

पञ्चारत्रिमात्रं व्याम भवति । तिर्यग्वातावन्मात्रं भवेत्
॥ ९ ॥

वितस्त्यर्वाक् ॥ १० ॥

द्वादशाङ्गुली वितस्तिः । तावन्मात्रमधस्तः कुर्यात् । स्नात-
लक्षणमुक्ता तस्य देशमाह ॥ १० ॥

अभित आकाशं श्मशानम् ॥ ११ ॥

श्मशानग्रहणेनात्र श्मशानद्वयं गृह्यते । कुतः । उत्तरत्र
विशेषणादादहनस्य लक्षणं श्मशानस्येति । दहनदेशय
श्मशानं संक्षित्य यत्रास्थौनि निधीयन्ते तत्र श्मशानम् । तद्वयं
सर्वत आकाशं भवेत् । अभित आकाशमिति ह्युक्ता मध्ये तद-
नाकाशं भवेदिति प्राप्यते ॥ ११ ॥

बहुलीपधिकम् ॥ १२ ॥

तत् उभयं बहुलीपधिकं भवेत् ॥ १२ ॥

कण्टकिचीरिणस्त्विति यथोक्तं पुरस्तात् ॥ १३ ॥

कण्टकिचीरिणस्त्विति यथोक्तं वास्तुपरोक्षायां तथेहापि
कुर्यात् कण्टश्चादीनि पट्टहासयेत् । उभयश्मशानेऽपीत्यर्थः
॥ १३ ॥

यत्र सर्वत आपः प्रस्यन्दे रन्नेतदादहनस्य
लक्षणं श्मशानस्य ॥ १४ ॥

यस्मिन् देशे सर्वत आपो गच्छन्ति । एतदादहनश्मशा-
नस्य लक्षणम् । नास्तिनिधानस्य श्मशानस्य । पूर्वाणि तूभय-
स्येत्युक्तम् । सर्वतो निम्नो मध्यत उच्छ्रितो यो देशः पूर्वोक्त-
लक्षणयुक्तश्च भवेत् तत्र स्थानयेदित्यर्थः ॥ १४ ॥

केशश्मश्रुलोमनखानीत्युक्तं पुरस्तात् ॥ १५ ॥

केशश्मश्रुलोमनखानीति यदुक्तं पुरस्तात् सूत्रस्य पष्ठा-
ध्याये दीक्षितमरणे तदिहापि कुर्यात् इत्यर्थः । तत्रैवमुक्तम् ।
संस्थिते तीर्थेन निष्कृष्टापभृथे प्रेतालहारान् कुर्वन्ति केशश्म-
श्रुलोमनखानि बापयन्ति नलदेनानुलिम्पन्ति । नलदमभि-
युक्तेभ्यो विज्ञेयम् । निःपुरीषमेके कृत्वा पृथ्वाज्यस्य पूरयन्ति
अहतस्य वाससः पाशतः पादमात्मविच्छिद्य प्रोर्णयन्ति प्राग्द-
शेनाविः पादम् । मूलम्याशः । अग्रं दशा । प्राक्शिरसं प्रेतं
शाययित्वा प्रेतं प्रोर्णयुः । वासः अग्रं पादतो यथा भवेदि-
त्यर्थः । अवच्छेदं प्रेतस्य पुत्रा समात्वाः कुर्वीरन्निति । संगृ-
हीयुरित्यर्थः ॥ १५ ॥

द्विगुल्फं बर्हिंराज्यञ्च ॥ १६ ॥

द्विगुल्फं प्रभूतं बर्हिराज्यश्च उपकल्पयेदिति शेषः ॥१६॥

दधन्यच सर्पिरानयन्त्येतत्पित्रां पृषदाज्यम्

॥ १७ ॥

अत्र प्रेतकर्मणि दधनि सर्पिरानयन्ति । एतत् पृषदाज्यं भवति । तच्च बहु कल्पयेत् । आसेचनवन्ति पृषदाज्यस्येत्य-
न्नैतत् गृह्णीयात् । अत्र ग्रहणं प्रेतकर्मणि सर्वत्रैतदेव पृष-
दाज्यं भवतीत्येवमर्थम् । तेन निःपुरीषमेके कृत्वा पृषदा-
ज्यस्य पूरयन्तीत्यत्रापि अस्यैव पृषदाज्यस्य ग्रहणं सिद्धम् ।
आनयन्तीति बहुवचनं कर्तुरनियमार्थम् । पितरमिति पितर-
कर्मसम्बन्धि एतत् पितरां पृषदाज्यमित्यर्थः । एवं तुवता
प्रेतकर्मापि पित्रकर्मैत्युक्तं भवति । तेनाग्निं कर्मणि प्राग्द-
धिनाभिमुखत्वं कर्मणां कर्तृणाञ्च सिद्धम् । प्राचीनावीति-
त्वञ्च भगवता बोधायनेनाप्युक्तम् । किमु अस्तु प्राचीनावी-
तिना पित्रमेधः कार्यः । यज्ञोपवीतिना चेति प्राचीनावी-
तिनेत्येव ब्रूयात् । पितॄणां वा एष मेधो देवानां वा अन्ये
मेधा भवन्ति । निषीतिनखैवेनं यद्वैयुः इति । आग्नेयीं
दिशं प्रस्तुष्य एषा हि पितॄणां प्राची दिगिति विश्रायते इति
चोक्तम् ॥ १७ ॥

इति चतुर्थे प्रथमा कण्डिका ॥

अथ द्वितीया कण्डिका ।

अधैतान्दिशमग्नीन्मयन्ति यज्ञपाचाणि च ॥१॥

यस्यान्दिशि मृमिभागः पामितः ताद्विगं प्रत्यग्नीवय-
न्ति । सतो यज्ञपातापि च नयन्ति वाश्रयाः ॥ १ ॥

अन्वञ्चं प्रेतमयुजोऽमियुनाः प्रवयसः ॥ २ ॥

यज्ञपात्राणामन्वञ्चं पृष्ठभागतः प्रेतं नयन्ति । अयुजो विषमाः अमियुनाः स्त्रियः पुरुषश्च न मित्राः स्युरित्यर्थः । प्रवयसः प्रगतवयसो वृद्धा इत्यर्थः । उपदेयादेव पृष्ठतो भावे सिद्धे अन्वञ्चग्रहणं पूर्वत्रानियमप्रापनार्थम् । तेन अग्नये वा प्रथमवोयेरन् । यज्ञपात्राणि वैश्वनियमः सिद्धः ॥ २ ॥

पौठचक्रेण गीयुक्ते नैत्येके ॥ ३ ॥

एके गीयुक्तेन पौठचक्रेण शकटादिना प्रेतनयनद्वार्यमित्याहुः ॥ ३ ॥

अनुस्तरणीम् ॥ ४ ॥

अत्राप्येकग्रहणं सम्बध्यते । मध्यगतस्य विशेषाभावात् प्रयोजनवत्त्वाच्च । तेनानुस्तरणी अनित्या कात्यायनेनाप्युक्तम् । न वास्त्रिसन्देहादिति । अनुस्तरणी कृता चेदस्त्रिसंशयनकाले कानि यजमानस्याक्षीनि कानि वा अनुस्तरण्या इति सन्देहः स्यात् तस्मात् भवतीत्यर्थः । प्रेतमनुस्तार्यते वा स्त्री पशुः सानुस्तरणी तामेके इच्छन्ति ॥ ४ ॥

पशुविशेषमाह ।

गान् ॥ ५ ॥

तानुस्तरणीं गां कुर्यात् ॥ ५ ॥

अजां वैकवर्णाम् ॥ ६ ॥

अजां वा येन केनचिदेकेन वर्णेन युक्तां कुर्यात् ॥ ६ ॥

क्षणामेके ॥ ७ ॥

इच्छन्ति ॥ ७ ॥

सव्ये बाह्व वह्नानुसङ्कालयन्ति ॥ ८ ॥

पशोः सव्ये बाह्वौ रज्जुं बद्ध्वा अनु प्रेतस्य पृष्ठतः सङ्गाल-
यन्ति नयन्ति बान्धवाः ॥ ८ ॥

अन्वञ्चोऽमात्या अधोनिवीताः प्रवृत्तशिखा
ज्येष्ठप्रथमाः कनिष्ठजघन्याः ॥ ९ ॥

गच्छेयुरिति शेषः । प्रेतस्य पृष्ठतोऽमात्या बान्धवा अधो-
नियीतं येषान्ते अधोनिवीता अनुपरि वाससः यज्ञोपवीतानि
चाधःकृत्वेत्यर्थः । प्रवृत्तशिखाः विसृक्तकेशाः ज्येष्ठप्रथमा इत्यु-
च्यमाने सर्वेषां यो ज्येष्ठः स प्रथमः स्यादितरेषां अनियमः
स्यात् । तस्माद्यो यो ज्येष्ठः स स प्रथमो गच्छेत् यो यः
कनिष्ठः स स पृष्ठतो गच्छेत् । इत्यानुपूर्वीसिद्धार्थमुभयवच-
नम् । एवंभूता गच्छेयुः ॥ ९ ॥

प्राप्यैवं भूमिभागङ्कर्त्तोदकेन शमीशाखया
त्रिः प्रसव्यमायतनं परिव्रजन् प्रोचत्वपेतवीत-
विचसर्पतात इति ॥ १० ॥

एवं सर्वे भूमिभागं प्राप्य ततो दहनस्य कर्त्ता उदकेन
शमीशाखया त्रिरप्रदक्षिणमायतनम्परिव्रजन् प्रोचति अपेत-
वीतेत्यनया मन्त्राहतिरुक्ता । आयतनं स्नातमित्यर्थः । अन्ये
गर्त्तोदकेनेति पठन्ति । अयमर्थः । स्नातस्नाननकाक्षे उत्तर-
पुरस्तादाहवनीयस्य जानुमात्रं कृत्वा स्नात्वा तत्रापि निदिध्या-
वकाशीपानश्चावधाय तदुदकेनेति । कर्त्ता तु स्मृतिगम्यः ॥ १० ॥

दक्षिणपूर्वं उद्धृताग्ने आहवनीयं निदधाति

दक्षिणपूर्वे देशे खातस्यान्ते एकदेशे आहवनीयमिद-
ध्यात् । खातादहिरित्येके । उत्तरवाय्वेवं नेयम् ॥ ११ ॥

उत्तरपश्चिमे गार्हपत्यम् ॥ १२ ॥

उद्धृतान्ते निदधातीति वर्त्तते ॥ १२ ॥

दक्षिणपश्चिमे दक्षिणम् ॥ १३ ॥

इयं वर्त्तते ॥ १३ ॥

अथैनमन्तर्वेदीभ्यश्चितिं चिनोति यो जा-
नाति ॥ १४ ॥

अथशब्दः कर्मान्तरास्तित्वज्ञापनार्थः । तेन प्रणीता यस्मिन्
काले चमसेन प्रणयेत् । अनुमन्त्रणदर्शनात् । अन्यस्तु मन्त्र-
चेति वक्ष्यामः । अपि चास्मिन् काले खाते हिरण्यकलं
निधाय तिलानवकीर्य तत इधश्चितिं चिनुयादित्वात् ।
अग्नीनां मध्ये खाते इधभूताश्चितिं दहनसमर्थां चिनोति
कुशलो यो जानातीति कर्तुरनियमः । एनमिति वचनमिदा-
नौमेनश्चितुयादुपरिष्ठाञ्चार्यप्राप्तमपि कुशलं पत्रं चिनुयादित्वे-
वमर्थः ॥ १४ ॥

तस्मिन् बर्हिरासीर्यं कृष्णाजिनञ्चोत्तर-
लोमं तस्मिन् प्रेतं संवेशयन्त्युत्तरेण गार्हपत्यं
हृत्वाहवनीयमभिमुखश्चिरसम् ॥ १५ ॥

अथ कर्त्ता तस्मिंश्चितौ बर्हिराम्नुषाति ततः कृष्णाजिन-
ञ्चोर्द्विलोमास्तृणाति कर्त्तव्यं, ग्रामत्यये पूर्वकालताभावमेव
विषयितं न समानकर्तृत्वमिति साधितं प्राक् । अथ तस्मिन्
कृष्णाजिने उत्तरेण गार्हपत्यं प्रेतं नीत्वा तत आहवनीयम-
भिमुखश्चिरसं प्रेतं संवेशयन्ति आन्धवाः ॥ १५ ॥

उत्तरतः पत्नीम् ॥ १६ ॥

ततः प्रेतस्योत्तरतः प्रेतस्य पत्नीं संवेशयन्ति । शाययन्तीत्यर्थः । चितावेव उपवेशेय इति लिङ्गात् एतां बहुर्णतयस्यापि समानम् ॥ १६ ॥

धनुश्च क्षत्रियाय ॥ १७ ॥

प्रेतः क्षत्रियघेह्नुरप्युत्तरतः संवेशयन्ति ॥ १७ ॥

तामुत्थापयेद् देवरः पतिस्थानीयोऽन्तेवासी
जरहासो वोदीर्घ्वनार्थं भिज्जीवलोकमिति ॥ १८ ॥

अथ पत्नीमुत्थापयेत् कः देवरः पतिस्थानीयः स पतिस्थानीय इत्युच्यते । अनेन ज्ञायते पतिकर्तृकं कर्म पुंसवनादि पत्यसम्भवे देवरः कुर्यादिति । अन्तेवासी शिष्यः । स वा । यो बहुकालं दास्यं कृत्वा वृद्धोऽभूत् स वा ॥ १८ ॥

कर्त्ता वृषले जपेत् ॥ १९ ॥

जरहासे उत्थापयितरि कर्त्ता मन्त्रं ब्रूयात् । अन्यद्वोत्थापयितैव ब्रूयात् ॥ १९ ॥

धनुर्हस्तादाददानो मृतस्येति धनुः ॥ २० ॥

धनुरित्यूषा धनुरुत्थापयेदपनयेदित्यर्थः । कः देवरादि ॥ २० ॥

उक्तं वृषले ॥ २१ ॥

कर्त्ता वृषले जपेदित्यर्थः ॥ २१ ॥

अधिज्यं कृत्वा सिद्धितिमचित्वा संगीर्यानु
ग्रहरेत् ॥ २२ ॥

अथैतानि पात्राणि योजयेत् ॥ १ ॥
 अर्थमाप्तं यत् प्रेतस्योपरि सञ्चयनं तद्धिन् काले सञ्चिनेः
 प्रांगधिज्जं कृत्वा धनुरुपरिज्जं कृत्वा संसीर्य भङ्गा क्षिपेत् ।
 प्रेतस्योत्तरतयितावेवोपरि सञ्चितिस्तु उरसि होमानन्तरं
 कार्या । धनुःसंवेशनं धनुरुपनयनं धनुःसु प्रहरणमिति
 क्षत्रियस्य विशेषः । अन्येष्वेव तयाणां समानम् ॥ २२ ॥

इति चतुर्थे द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

अथैतानि पात्राणि योजयेत् ॥ १ ॥

अथयन्दोऽस्मिन् काले मर्मान्तरास्तित्वज्ञापनार्थम् । तेन
 हिरण्यशकलैः प्रेतस्य सप्तच्छिद्राणि यौर्मण्यन्यपिधत्ते ।
 आप्यस्राप्तिकादयम् अक्षिद्वयं कर्णद्वयम् इति । धृतसिक्तांश्च
 तिलान् प्रेतं अवक्षिरेत् । ततः पात्रयोजनम् । एतानीति
 विद्यमानानि निर्दिश्यन्ते । प्राकृतानि वैकृतानि च । तत्र
 प्राकृतानां पात्राणां यावज्जीवं धारणमस्ति अग्निशतर्वकर्म-
 शेषत्वात् । अन्याधाने उत्पन्नानि प्राकृतानि । वैकृतौ तु
 वरुणप्रघासादावुत्पन्नानां कर्मान्ते उत्सर्गः । विवृतिमध्ये
 मृतयेत्तेषामपि योजनं कार्यम् । विनियोगविधानसाम-
 मर्त्यादेव वैकृतानामपि प्रादादौनां धारणं कार्यमित्या-
 शङ्क्य न कार्या । विधानस्य कर्ममध्ये कृतार्थत्वात् । प्राक-
 तानां धारणे कारणमन्यदुक्तम् । तेन यावन्ति पात्राणि
 विद्यन्ते प्राकृतानि वैकृतानि च तावतां सर्वेषामेव योजन-
 द्दार्थम् । न पुनर्विनियोगविधानमामर्त्याधारणं कार्यम्
 अन्यतो धृतानां योजनमेव विधीयत इति सिद्धम् ॥ १ ॥

दक्षिणे हस्ते कुहूम् ॥ २ ॥

योजयेदिति सर्वत्र सम्बन्धनीयम् । यरुणप्रघासादौ मृत-
 येष्जुह्वयमपि योजनीयम् । एकवचनन्तु दशापवित्रेण ग्रहं
 सम्प्राप्तीतिवदविधितम् ॥ २ ॥

सव्य उपभृतम् ॥ ३ ॥

एकवचनं पूर्ववत् । ३ ।

दक्षिणे पाश्वे स्फात्रम् । सव्येऽग्निहोत्रहवणी

॥ ४ ॥

ययाग्निहोत्रं ह्वयते साग्निहोत्रहवणी ॥ ४ ॥

उरसि भुवाम् शिरसि कपालानि । दत्सु

ग्राव्णः ॥ ५ ॥

दन्तेषु ग्राव्णो योजयेत् सोममध्ये मृतयेत् । अन्यत्र तु
 अवष्टे त्वजन्ते । अत एव ज्ञायते सोमयाजिनोऽग्निचितयैत-
 देव सञ्चयनान्तं विधानाधिक्यमिति । यत् तु परैरुक्तं पिप-
 रान्तं सोमयाजिनः चित्यन्तमग्निचित इति तदाचार्यस्य
 नेष्टम् । अत एव न प्रदर्शितम् । कात्यायनादिभिरपि तत्र
 विहितमेव । न बह्वृचैर्वाजमनेयिभिर्वा पुनर्दहनं लोष्टचि-
 त्तिर्वा स्वयमाचार्यते । बह्वृचं वा स्वगृह्योक्तमिति वचनात्तत्र
 कार्यम् ॥ ५ ॥

नासिकयोः सुवौ ॥ ६ ॥

द्विवचनं विकृत्यपेक्ष अध्वर्युवशादग्निहोत्रार्थं वा द्विती-
 यम् ॥ ६ ॥

भित्त्वा चैकम् ॥ ७ ॥

एकयेत् सुयस्तथा सति तं सूवं भित्त्वा नासिकाद्वये योज-
 येत् ॥ ७ ॥

कर्णयोः प्राशित्रहरणे ॥ ८ ॥

द्विवचनं पूर्ववत् ॥ ८ ॥

भित्त्वा चैकम् ॥ ९ ॥

पूर्ववदिति ॥ ९ ॥

उदरे पात्रीम् ॥ १० ॥

यस्यां हवींषि साद्यन्ते सः पात्री ॥ १० ॥

समवत्तधानंञ्च चमसम् ॥ ११ ॥

यस्मिन्पुष्पापनार्थं यदन्ता इडा पीयते स चमसः समव-
त्तधानः तस्योदरे योजयेत् ॥ ११ ॥

उपस्थे शय्याम् ॥ १२ ॥

ऊर्वोरुर्ध्वप्रदेश उपस्थः ॥ १२ ॥

अरणीमूर्धोः । उलूखलमुसले जङ्घयोः ॥ १३ ॥

यथासत्यम् ॥ १३ ॥

पादयोः शूर्पे ॥ १४ ॥

इदमपि द्विवचनं विकृत्यपेक्षम् ॥ १४ ॥

द्वित्वा चैकम् ॥ १५ ॥

एकस्येच्छूर्पं द्वित्वा पादयोर्योजयेत् । अनिदिटानि च
पाद्याण्यनिघतकालानि अनिघतदेशानि भवन्ति ॥ १५ ॥

आसेचनवन्ति पृषदाज्यस्य पूरयन्ति ॥ १६ ॥

यानि पाद्याण्यासेचनवन्ति विलसन्ति पृषदाज्यधारणमम-
र्यानीत्यर्थः । तानि पृषदाज्यस्य पूरयन्ति । बहुवचनद्वन्द्व-
नियमाद्यम् । पूरयित्वा पूरयित्वा योजयेत् । कुतः एतत् ।
यस्यैकादशे तदा दृष्टत्वात् ॥ १६ ॥

अमा पुत्रो दृषदुपले कुर्वीत ॥ १७ ॥

दृषदुपले पुत्रः अमा कुर्वीत आत्मन उपयोगार्थं संगृही-
यादित्यर्थः । तेन गृह्यान्नानयेदिति ॥ १७ ॥

लौहायसञ्च कौलालम् ॥ १८ ॥

संगृहीयात् । अन्यानि सर्वाणि यन्नायुधानि योजयेत्
॥ १८ ॥

अनुस्तरण्यावपासुत्खिद्य शिरोमुखं प्रच्छा-
दयेदग्नेर्वर्मपरिगोभिर्व्ययस्वेति ॥ १९ ॥

वपासुत्खिद्य प्रेतस्य शिरोमुखञ्च प्रच्छादयेत् । अग्नेरि-
त्यृचा । उत्खिद्यवचनसुत्खेदनमेव कार्यम् । नान्यत्पाशकं
तन्त्रमित्येवमर्थम् । संज्ञपनं त्वर्थमाप्तम् ॥ १९ ॥

वृक्षा उद्धृत्य पाण्योरादध्यादति द्रवसारमेयौ
श्वानाविति दक्षिणे दक्षिणं मध्ये मध्यम् ॥ २० ॥

ततो वृक्षा उद्धृत्य प्रेतस्य पाण्योरादध्यात् । अतीत्यृचा ।
दक्षिणे पाण्यौ दक्षिणं वृक्षं मध्ये मध्यं सक्तमन्त्रः ॥ २० ॥

हृदये हृदयम् ॥ २१ ॥

हृदयमुद्धृत्य हृदय आदध्यात्तूष्णीम् ॥ २१ ॥

पिण्डगौ चैके ॥ २२ ॥

एके पिण्डगौ च पाण्योरादध्यादित्याहुः । एवं वृक्षयोः
पिण्डयोश्च ममुच्यते ॥ २२ ॥

वृक्षापचार इत्येके ॥ २३ ॥

एके वृक्षाभावे पिण्डगवादध्यादित्याहुः अनुस्तरणी नित्या
चेत् वृक्षापचारो नोपपद्यते । तस्मादनित्येति मन्यामहे ।

अनुस्तरणपचार इति वक्तव्ये वृत्तापचार इति वचनं पिण्डयो-
र्वृत्ताधानस्याने आधानसिद्ध्यर्थम् । तेन पाण्डोरिति सिद्धम् ।
अथ किं द्रव्यौ पिण्डौ । अन्नपिण्डावित्येके । सक्तुपिण्डा-
वित्यपरे । उक्तञ्च कात्यायनेन । अथ यदानुस्तरणौ नास्ति
तदा सक्तुहवींषि तत्स्थाने कुर्व्यात् । पिण्डग्रहणमुपलक्षणम् ।
तेन वपादिसर्वं यशना कार्यं सक्तुभिरेव निर्वर्तयेदित्येके ।
अथ यद्ये वपास्थाने अपूपः । वृक्तस्थाने पिण्डौ । अन्यान्यपि
तत्तदङ्गसदृशानि सक्तुभिरेव कार्याणि ॥ २३ ॥

सर्वां यथाङ्गं विनिक्षिप्य चर्मणा प्रच्छा-
द्योममग्ने चमसं माविजिह्वर इति प्रणीताप्रण-
यनमनुमन्त्रयते ॥ २४ ॥

अनुस्तरण्यायर्मं पृथक्कृत्य सर्वांमिति वचनादखण्डितामेव
यथाङ्गमिति प्रेतस्य यद्यदङ्गम्यादादि तस्मिंस्तस्मिन्नङ्गे यथो-
रपि तत्तदङ्गं यथा भवेत्तथा विनिक्षिप्य तस्या एव चर्मणा
प्रच्छाद्य तत् इममित्यूचा पूर्णचमसं अनुमन्त्रयेत् यः पूर्वनि-
क्षिप्तः ॥ २४ ॥

सव्यं जान्वाच्य दक्षिणाग्नावाज्याहुतीर्जु-
यादग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहा लोकाय स्वाहा-
नुमतये स्वाहेति ॥ २५ ॥

सव्यमिति दक्षिणनिवृत्त्यर्थम् । तज्जानु निपात्य दक्षिणा-
ग्नावाज्याहुतीर्जुह्यात् चतुर्भिर्जानुनिपातनमुपस्योत्थानत्वा-
विरोधेन कर्त्तव्यं सर्वत्र । न्यग्भावे यवादिना गृह्यकारेण दोष-
स्योक्तत्वात् । आज्याहुतिवचनं तन्त्रनिवृत्त्यर्थमिष्यते । सोमा-
र्थमन्यः सुप्तः कार्यः । पूर्वस्य योजितत्वात् ॥ २५ ॥

पञ्चमीसुरसि प्रेतस्यास्माद् त्वमजायथा,
अयन्त्वदधिजायतामसो स्वर्गाय लोकाय स्वा-
हेति ॥ २६ ॥

प्रेतस्य हृदये पञ्चमीं आहुतिं जुहुयात् । अस्मादिति
मन्त्रेण । पञ्चमीमिति वचनं इमामपि जान्वाथ जुहुयात्
इत्येवमर्थम् । प्रेतप्रदहनमनर्थकं पश्यामः यथा दक्षिणे हस्ते जुहु-
मित्युक्ते प्रेतस्येति गम्यते प्रेताधिकारादेवमिहापि गम्यते एव ।
उच्यते । प्रेतप्रदहनं सर्वस्यापि प्रेतस्येमांश्चमीं जुहुयाद्वाहि-
ताग्नेरेवेत्येवमर्थम् । एतदुक्तं भवति । यस्य यस्य प्रेतस्य अती-
दहनं विहितत्वं तं प्रेतमनेन विधिना दहेदिति । विशेषस्तू-
त्तरत्वं वक्ष्यामः । असावित्यस्य स्थाने प्रेतस्य नाम सुसुद्धा
निर्दिशेत् ॥ २६ ॥

इति चतुर्थं तृतीया कण्डिका ॥

अथ चतुर्थी कण्डिका ॥

प्रेष्यति युगपदग्नीन् प्रज्वालयतेति ॥ १ ॥

अथ । परिकर्मिणः कर्त्ता प्रेष्यति युगपदेव सर्वानग्नीन्
प्रज्वालयतेति । ते च तथा कुर्युः । अत्र विज्ञापनमाह ॥ १ ॥

आहवनीयश्चेत् पूर्वं प्राप्नुयात् स्वर्गलोकं
एनं प्रापदिति विद्याद्रास्यत्यसावमुत्रैवमयम-
स्मिन्निति पुनः ॥ २ ॥

आहवनीययेदाहिताग्निगरीरं प्रथमं प्राप्नुयात् स्वर्गं
लोक एनं आहिताग्निं प्रापयेदिति जानीयात् । शब्दस्यति ५

ऋद्धिर्गोचरति असायाहिताग्निरमुद स्त्रमे । एवमयं पुनः
'अग्निं मनुष्यलोके ऋद्धिं प्राप्स्यतीति विद्यात् । एवमुत्तर-
वापि योज्यम् । अनेनानुष्ठितस्य कर्मणः फलविज्ञानमुक्तं न
तु पूर्वप्राप्तेरितदं फलम् ॥ २ ॥

• गार्हपत्यश्चेत् पूर्वं प्राप्नुयादन्तरिक्षलोक
एनं प्रापदिति विद्याद्रात्यत्यसावमुद्वैवमयम-
स्मिन्निति पुनः ॥ ३ ॥

गार्हपत्यस्य पूर्वप्राप्तावाहिताग्निरन्तरिक्षलोकं प्राप्य तत्र
रात्यति पुनस्त्वस्मिन्निति विद्यात् ॥ ३ ॥

दक्षिणाग्निश्चेत् पूर्वं प्राप्नुयान्मनुष्यलोक
एनं प्रापदिति विद्याद्रात्यत्यसावमुद्वैवमयम-
स्मिन्निति पुनः ॥ ४ ॥

दक्षिणाग्नेः पूर्वप्राप्तेः विप्रमेशोत्पद्य बह्वयं प्राप्नोति मनु-
ष्यलोके आहिताग्निः पुनर्याजिंलोके बह्वयो भवतीति विद्यात्
॥ ४ ॥

युगपत्प्राप्तौ परास्मृद्धिं वदन्ति ॥ ५ ॥

'यदि सर्वं अमर्त्यो युगपच्छरीरं प्राप्नुयुस्तदाहिताग्नेर्वि-
शिष्टस्थाने अत्युत्कृष्टास्मृद्धिं वदन्ति मन्त्रवादिनः पुनरायाच
अर्जिंलोके परास्मृद्धिं वदन्ति ॥ ५ ॥

तन्दद्व्यमानमनुमन्तयते प्रेहि प्रेहि पयिभिः
मूर्ध्वैभिरिति समानम् ॥ ६ ॥

तत्पहणम् प्रति कर्मान्तरमप्यस्तीति आपनार्थम् । तेन
प्रेत्यन्तत्वा सिद्धातादिसौचित्यं कुर्यात् दद्व्यमानं प्रेतमनुमन्त-

यते । मेहि मेहि पयिभिः पूर्वैरिति समानं प्रागुक्तेनानुद्वप-
णेन मेति मेहि पयिभिरिव पक्षानां द्वतीयमुदरेत् सैनमग्ने
विदही इति षट्, पूषा त्वेतयगावयतु प्रविहानिति चतस्रः,
उपसर्गे चतस्रः, सोम एकेभ्य इति पञ्च, उरूणसावसु द्वेति
चतुर्विंशति ऋचः अनुद्वप चक्षाः षट्वापि तावतीभिरनुमन्त-
यतेत्यर्थः ॥ ६ ॥

स एवंविदा दह्यमानः सहैव धूमेन स्वर्गं
लोकमेतीति ह विज्ञायते ॥ ७ ॥

प्रशंसयेयम् । सा च विदुषा कर्म कर्तव्यमिति प्रापयितुम् ।
न्यायविदस्य ज्ञात्वा चानुष्ठानमित्याहुः ॥ ७ ॥

उत्तरपुरस्तादाहवनीयस्य जानुमावङ्गत्वं
खात्वा वकांशीपालमित्यवधापयेत्ततो ह वा
एष निष्क्रम्य सहैव धूमेन स्वर्गं लोकमेतीति ह
विज्ञायते ॥ ८ ॥

जानुमावे गत्त एतावत्कालमातिवाहिकं शरीरमास्या-
याहिताग्निः संस्कारं प्रतीचते ततोऽग्निभोके दग्धः सन् पव-
टाविष्क्रम्य धूमेन सह स्वर्गमेतीति श्रूयते ॥ ८ ॥

धूमे जीवा वि शृतैरावष्टन्निति सव्याहृतो
ब्रजन्त्यनवेक्ष्यमाणाः ॥ ९ ॥

अथ इममित्युचं कर्त्ता जपित्वा ततः सर्वे सव्याहृतो भूत्वा
गच्छेयुः पृष्ठतोऽनीक्षमाणाः ॥ ९ ॥

यत्रोदकमवहद्भवति तत्प्राप्य सकृदुन्मज्ज्यै-
काञ्जलिमुत्सृज्य तस्य गोवं नाम च गृहीत्वो-

तृतीर्यान्यानि वासांसि परिधाय सकृदेनान्या-
पीर्योदग्दशानि विरूज्यासत आनक्षत्रदर्श-
नात् ॥ १० ॥

ततो धनोदकमवदत् स्थिरभवति तत् प्रतिगच्छन्ति ।
तद्याप्य सकृन्निमज्जन्ति सकृदवगाहन्त इत्यर्थः । तत एका-
ञ्चलिं उरूजन्ति धमानोदकाः, सर्वे एकैकमञ्चलिमुखं जेयुरि-
त्यर्थः । पुरुषाः स्त्रियश्च । तस्य गोत्रसाम गृहीत्वा प्रेतस्य
गोत्रं नाम च गृहीत्वा काश्यपगोत्रं देवदत्त एतत्ते उदकमि-
त्येवमुक्ता सिद्ध्यन्ति दक्षिणामुखाः । अयुग्मा दक्षिणामुखा
इति स्मृतेः । निनयनदेशस्तु स्मृतितोषगन्तव्यः । तत उदका-
दुत्तीर्यान्यानि वासांसि परिदध्युः । ततः सकृदार्द्राणि पीड-
यन्ति अभ्यासो न कार्यः । तत उदगप्राणि वासांसि विरू-
जन्ति शोषणार्थम् । ततस्तत्रैवासते आनक्षत्रदर्शनात् । ततो
नक्षत्रेषु दृश्यमानेषु गृहं प्रविशेयुः सर्वेऽमात्याः ॥ १० ॥

आदित्यस्य बाह्यदृश्यमाने प्रविशेयुः ॥ ११ ॥

आदित्यस्य वा दृश्यमाने कस्मिंश्चिन्मण्डले रश्मिवर्जिते प्रवि-
शेरन् । अस्मिन् पक्षे आमण्डलदर्शनादासते ॥ ११ ॥

कनिष्ठप्रथमा ज्येष्ठजघन्याः ॥ १२ ॥

प्रविशेयुः । उभयवचनमातुपूर्वसिद्ध्यर्थम् ॥ १२ ॥

प्राच्यागारमश्मानमग्निङ्गोमथमक्षतांस्तैल-
मप उपस्पृशन्ति ॥ १३ ॥

गृहं प्राच्याश्मादीनुपस्पृशन्ति ततः प्रविशेरन् ॥ १३ ॥

नैतस्यां रात्र्यामन्नमपचेरन् ॥ १४ ॥

एतस्यां रात्र्यां अक्षत्र पचेरन्नमात्याः ॥ १४ ॥

क्रीतोत्पन्नेन वा वर्त्तेरन् ॥ १५ ॥

क्रीतेन वा उत्पन्नेन वा वर्त्तेरन् । केचिदेतत् सूत्रं न पठन्ति ॥ १५ ॥

विराजसच्चारलवणाशिनः स्युः ॥ १६ ॥

सर्वेऽमात्याः ॥ १६ ॥

द्वादशरात्रं वा महागुरुषु दानाध्ययने वर्जयेरन् ॥ १७ ॥

मातापितरौ यथोपनीय कृतस्त्रं वेदमध्यापयति एते महागुरुवः । एतेषु मृतेषु द्वादशरात्रं वा दानाध्ययने वर्जयेरन् । दशाहं वेति वक्ष्यमाणेन सह विकल्पः । नात्राशीचं विधीयते । अपि तु दानाध्ययनवर्जनमात्रम् । अगौचन्तु स्मृत्युक्तद्रष्टव्यं न्दशाहं शयमागौचमित्यादि ॥ १७ ॥

दशाहं सपिण्डेषु ॥ १८ ॥

मृतेषु दानाध्ययने वर्जयेरन्निति सर्वत्र सम्बन्धनीयम् ॥ १८ ॥

गुरौ चासपिण्डे ॥ १९ ॥

उपनीय कृतस्त्रवेदाध्यापके गुरावसपिण्डेऽपि दशाहं द्वादशाहं वेति पूर्वेण सह विकल्पः । मातापित्रोस्तु सपिण्डत्वाद्दशाहं द्वादशाहं वा विकल्पः ॥ १९ ॥

अग्रज्जासु च स्त्रीषु ॥ २० ॥

दशाहमेव ॥ २० ॥

विराजसितरेष्वाचार्येषु ॥ २१ ॥

एकदेशाध्यापकेष्वित्यर्थः ॥ २१ ॥

ज्ञातौ चासपिण्डे ॥ २२ ॥

विरात्रमेव समानोदक इत्यर्थः ।

सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते ।

समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नोरवेदने ॥ २२ ॥

प्रत्तासु च स्त्रीषु ॥ २३ ॥

विरात्रमेव ॥ २३ ॥

अदन्तजाते ॥ २४ ॥

विरात्रमेव ॥ २४ ॥

अपरिजाते च ॥ २५ ॥

अपरिजातो नाम असम्पूर्णो गर्भः तत्र च विरात्रमेव ॥ २५ ॥

एकाहं सत्रह्यचारिणि ॥ २६ ॥

सहाध्यायी सत्रह्यचारौ तस्मिन् मृते एकाहं वर्जयेत् ॥ २६ ॥

समानग्रामौघे च श्रोत्रिये ॥ २७ ॥

समानग्रामवासिनि च श्रोत्रिये मृते एकाहं वर्जयेत् ।

अनागौचनिमित्तेषु गुवादिषु श्रोत्रियमर्त्यन्तेषु मृतेष्वध्ययन-

माशुं वर्जयितव्यं न दानमित्युपदेशः । अत्रान्ये व्याचष्टुः

विरात्रमक्षारलवणाग्निः स्युः । महागुरुषु तु द्वादशरात्रं

वा अक्षारलवणाग्निः स्युर्विकल्पः । दानाध्ययने वर्जयेरन्द-

शाहं सपिण्डेषु इत्यनेन प्रकरणेनागौचं विधीयते । आगौ-

चादिसंक्षेपः । तेन मृतेरागौचविधत्तारो विज्ञेय इति ।

धर्मशास्त्रेषु दाहय विहिता शोदकक्रिया ।

येषाम्निषान्तु सर्वेषां दाहकर्मणि साधितम् ।

तत्र त्वनाहिताग्न्यादेर्विशेषो यच्छतेऽधुना ।
 द्विगुल्फं वहिराग्न्यञ्चेत्येवमन्तं समभवेत् ॥
 नास्यानुस्तरणी कार्या पात्राणां योजनं तथा ।
 पृषदाज्यन्तथा चार्थादिति गृह्यविदां मतम् ॥
 नानाहिताग्नेः पात्राचयो विद्यत इति बोधायनः ।
 तान्दिशन्तु नयेदग्निं प्रेतञ्चापि ततः परम् ।
 अयुजो मिथुना वृद्धाः पीठचक्रेण वा नयेत् ॥
 प्रेतस्य पृष्ठतोऽमात्या ईयुः पूर्ववदेव च ।
 भूमिभागन्ततः प्राप्य कर्त्ता प्रोक्षति पूर्ववत् ॥
 गृह्येणाहिताग्निन्तु दहेत्पत्नीश्च पूर्ववत् ।
 कपालाग्निर्दहेदन्यमुपनीतं तथा परम् ॥
 माक् तूपनयनात् प्रेतं लौकिकाग्निर्दहेत्परम् ।
 अग्निवर्णं कपालन्तु तस्मा तत्र विनिक्षिपेत् ॥
 करीपादि ततो योऽग्नेर्जातः स तु कपालजः ।
 उद्धतान्ते निधायोऽग्निर्देशे तूत्तरपश्चिमे ॥
 तथा शास्त्रान्तरे दृष्टेः प्रणीताः प्रणयेत्ततः ।
 खाते हिरण्यशकलान्तिलांयापि विनिक्षिपेत् ॥
 तन्त्रच्चेति पूरैषोक्तमिच्छचित्यादिपूर्ववत् ।
 पद्मगत्यापनपर्यन्तं धनुरन्तमथापि वा ॥
 ततो हिरण्यशकलैः क्षिद्राण्यपि दधाति वै ।
 घृतसिक्तांस्तिलांयापि कुरेत् प्रेतकलेवरम् ॥
 अयेममग्ने चमसं पूर्णपात्रानुमन्त्रणम् ।
 सव्यं जानु निपात्याथ सतस्रोऽग्नौ जुहोति वै ॥
 तथाभूतश्च जुहुयात्पश्चमो हृदये ततः ।
 सिग्वातादि ततः कुर्यात्ततोऽर्थं प्राप्तसञ्चितम् ॥
 ततः प्रज्वालयेदग्निं प्रेषो नात्र भवेदिति ।

मं दह्यमानमित्यादि सर्वं पूर्ववदेव तु ॥

अस्थिसञ्चयनादेस्तु सर्वसाम्यात् कथ्यते ॥ २० ॥

इति चतुर्थे चतुर्थी कण्डिका ॥

अथ पञ्चमी कण्डिका ॥

सञ्चयनमूर्ध्वं दशम्याः कृष्णपक्षस्यायुजा-
स्त्रेकनक्षत्रे ॥ १ ॥

मर्चयन्तेऽस्थौनि येन कर्मणा तत्सञ्चयनम् । कृष्णपक्षस्य
दशम्या ऊर्ध्वमयुजास्तु तिथिषु एकादशो त्रयोदशो पञ्चदशी-
त्यास्तु । एकनक्षत्रे येन नाम्ना एकमेव नक्षत्रमभिधीयते तन्ना-
मके नक्षत्र इत्यर्थः । आषाढाद्वयं फल्गुनीद्वयं प्रोष्ठपदाद्वय-
मिति षड्भ्योऽन्यत्र नक्षत्रे कर्त्तव्यमित्यर्थः । अन्तर्दशाहे
अतीते वा दशाहे कृष्णपक्षागमनमात्र इदङ्कार्थं नातीत एव
दशाह इति नियमः । अतीते दशाह इत्ययं पक्षः संवत्सरे
सपिण्डीकरणपक्षे एवोपपद्यते द्वादशाहे सपिण्डीकरणपक्षे तु
नोपपद्यते सपिण्डीकृतस्य प्रेतस्य पृथक्पिण्डे नियोजनस्य
प्रतिषेधात् । यः सपिण्डीकृतं प्रेतं पृथक्पिण्डे नियोजयेत् ।
विधिघ्नस्तेन भवति पितृहा चोपजायत इति यातातपः ।
सौचित्यैकोद्दिष्टं विधीयते आहमस्मै दद्यादिति । तस्मात्तस्मिन्
मन्त्रे द्वितीयेऽहनि चतुर्थेऽहनीत्यादिकालो द्रष्टव्यः ॥ १ ॥

अलक्षणे कुम्भे पुसांसमलक्षणायां स्त्रिय-
मयुजोऽमियुनाः प्रवयसः ॥ २ ॥

अमङ्गले कुम्भे पुसांसं सञ्चितुषुः । कृताङ्गितः कुम्भः ।

अलक्षणायां कुम्भायां स्त्रियं सञ्चितुयुः । स्तनवती कुम्भी । अयुज
इत्यादि पूर्ववत् ॥ २ ॥

चौरोदकेन शमीशाखया त्रिःप्रसव्यमाय-
तनं परिव्रजन् प्रोक्षति शोतिके शौतिकावतीति
॥ ३ ॥

चौरमित्रोदकेन कर्त्ता प्रोक्षति मन्वाष्टतिरुक्ता । शेषं
व्याख्यातम् ॥ ३ ॥

अङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामेकैकमस्थिसंक्राद-
यन्तोऽवदध्युः पादौ पूर्वं शिर उत्तरम् ॥ ४ ॥

कर्त्ता प्रोक्षति सञ्चेतारोऽङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामेकैकमस्थि
गृहीत्वाऽसंक्रादयन्तः शब्दो यथा न स्यात्तथा कुम्भेऽवदध्युः ।
पादौ पूर्वमवदध्युः शिर उत्तरमवदध्युः । उभयवचनमानु-
पूर्वोसिद्धार्थम् ॥ ४ ॥

सुसञ्चितं सञ्चित्य पवनेन सम्पूय यत्र
सर्वत आपो नाभिः स्यन्देरन्नन्या वर्षाभ्यस्तत्र
गर्त्तेऽवदध्युरुपसर्प मातरं भूमिमेतामिति ॥ ५ ॥

शिरःपर्यन्तं कुम्भेऽवधाय ततो भस्म शूर्पेण संशीध्य
सूक्ष्मास्थस्यैनि शिरस उपरि सञ्चित्य ततोऽभित आकाशम्
इत्यादिलक्षणयुक्ते देशे गर्त्तं खात्वा यत्र गर्त्तं सर्वतोऽपि दिग्-
भ्योऽधस्तिर्यक् चापो न निष्यन्देरन् वर्षाभ्योऽन्यास्तस्मिन्
गर्त्ते कुम्भमवदध्युः उपेत्यृचा मन्त्रं कर्त्ता ब्रूयात् । उत्तरांघ्र
मन्तान् कर्त्तव्यं ब्रूयात् ॥ ५ ॥

उत्तरया पांसूनवकिरेत् ॥ ६ ॥

जर्हन् स्वोत्तेतया पांसून् प्रक्षिपेत् अथटे । यथा कुम्भम्
आननपर्यन्तं निमग्नो भवति ॥ ६ ॥

अवकीर्योत्तरान् ॥ ७ ॥

अवकीर्णं गत्तं कुम्भाननपर्यन्ते तत ऊर्ध्वं मा नैत्येतां
जपेत् । अवकीर्यवचनं पांसुमक्षेपो न धर्ममात्रं कार्योऽपि
तु कुम्भाननपर्यन्तं गत्तं पूरणायात् कर्त्तव्य इत्येवमर्थम् ॥ ७ ॥

उत्ते स्तम्भामीति कपलेनापिधायाथान-
वेक्षं प्रत्याग्नज्याप उपस्पृश्य श्राद्धमस्मै दद्युः ॥ ८ ॥

तत उत्तर इत्युक्त्वा घटादिकपालेन कुम्भमपिधाय ततो
गत्तं स्तम्भमाप्तं पूरणकरोति यथा कुम्भो न दृश्यते । कर्मान्त-
रास्तित्वज्ञापनायदियमष्टादयमर्थो लब्धः । ततो न वेक्षं
पृष्ठतो नीक्षमाणः प्रत्याग्नजन्ति । ततोऽप उपस्पृश्य स्तम्भे-
त्यर्थः । ततोऽग्निसहनि श्राद्धम् अस्मै प्रेताय केवलाय दद्यु-
रेकोद्दिष्टविधानेन ॥ ८ ॥

इति चतुर्थं पञ्चमी कण्डिका ॥

अथ षष्ठी कण्डिका ।

गुरुणाभिमृता अन्यतो वाऽपक्षीयमाणा

अमावास्यायां शान्तिकर्म कुर्वीरन् ॥ १ ॥

गुरुणा अभिमृताः गुरुर्येषां मृतः अन्यतो वा पुत्रपण्डि-
रख्यादिभिरपक्षीयमाणाः सन्तोऽमावास्यायां शान्तिकर्मेनाक्ष-
कुर्युः । तत्र मन्त्रवर्ती क्रियां ज्येष्ठः करोति इतरे तूपासते
॥ १ ॥

पुरोदयादग्निं सहभस्मानं सहायतनं द-

क्षिणा हरेयुः क्रव्यादमग्निं प्रहिणोमि दूरमि-
त्यर्धर्चेन ॥ २ ॥

प्रागादित्योदयादग्निं सहभस्मानमायतनेन सह दहिषत्यां
दिशि हरेयुः दक्षिणां दिशं प्रति नयेयुरित्यर्थः । क्रव्यादम-
ग्निमित्यर्धर्चेन पचनाग्नेरेवायमुत्सर्गः । गृह्यस्येत्यभ्युपगम्य-
मानेतिप्रसङ्गः । त्वेताग्नीनामपि प्रसज्येत । अथ तेषां याव-
ज्जीवं धार्यत्वादुत्सर्गो नोपपद्यते । तदत्रापि समानम् । औपा-
सनोऽपि यावज्जीवं धार्य एव पाणिपद्मणादिगृह्यं परिचर-
दिति वचनात् । तस्मात्पचनस्येति मिदम् । आयतनशब्देन
अधिश्रयणार्थां मेखलादय उच्यन्ते ॥ २ ॥

तं चतुष्पथे न्युष्य यत्र वा त्रिः प्रसव्यं
परियन्ति सव्यैः पाणिभिः सव्यानूरूनाघ्नानाः
॥ ३ ॥

अथ तमग्निं चतुष्पथे प्रक्षिप्य यत्र वा चतुर्दिशस्यां वा
अचतुष्पथे वा न्युष्य अथ तमग्निमप्रदक्षिणन्विः परियन्ति
सव्यैः पाणिभिः सव्यानूरूनाघ्नाना ताड्यमानाः ॥ ३ ॥

अथानवेक्षं प्रत्याव्रज्याप उपस्पृश्य केशश्म-
श्रुलोमनखानि वापयित्वोपकल्पयोरन्नवाक्म-
णिकान्कुम्भानाचमनीयाञ्च शमीसुसनोमालि-
नः शमीमयमिध्नं शमीमध्यावरणौ परिधींश्चान-
हुहङ्गोमयश्चर्म च नवनौतमश्मानं च यावत्यो
युवतयस्तावन्ति कुशपिञ्जूलानि ॥ ४ ॥

ध्यानवेत्तं पृष्ठतोऽनीक्षमाणाः प्रत्याव्रजन्ति । अथशब्द
 ऊर्वाहननस्य प्रत्याव्रजनाङ्गत्वाशङ्कानिवृत्त्यर्थः । ततः सर्व
 स्नान्ति । ततः सर्वे केशादीन् वापयन्ति । पुनरपि स्मृतिप्राप्त
 स्नानद्वयः । ततो वक्ष्यमाणानुपकल्पयीरन् । शब्दलोपश्चान्दसः ।
 उपकल्पनविधानात् पुराणानामुत्सर्गः । अनुक्तोपयोगानां यथा-
 र्थमुपयोगः कार्यः । मणिको नाम जलधारणार्थो भाण्ड-
 विशेषः । कुम्भा उक्ताः । आचमनीया नाम आचमनसाधना
 उदञ्चनकमण्डलुप्रभृतयः । शमीसुमनोमालिनः शमीपुष्पमा-
 लिनः । मणिकादीन् स्त्रीष्वानुपकल्पयेयुः । शमीसुमनोमा-
 लिन इति मणिकादेर्विशेषणमित्येके । कर्तृणां विशेषणमि-
 त्यन्ये । शमीमयमिधसुपकल्पयेयुः । प्राकृतस्थायं विकारः ।
 शमीमध्यावरणी चोपकल्पयेत् । अरणी इत्येतावत्पुच्यमाने
 एकेन वाक्येन द्रव्यचोदना गुणचोदना च विधातुश्च शक्यत
 इति कृत्वा शमीमयग्रहणं नैवाधिक्रियते । अरणी छपूर्वा
 विधीयते । अतः पुनः शमीमयग्रहणं कृतं परिधीचोपकल्प-
 येरन् । किमर्थमिदमिति न विद्मः । द्रव्यचोदना तावच्च
 कार्या । इध्मावर्हिषोद्य सप्तह्नमिति स्थालीपाके इध्मसप्त-
 ह्नस्य दर्शपूर्णमासातिदेशोऽस्ति । इतरेषाञ्च स्थालीपाकाति-
 देशोऽस्ति । पाकयज्ञानामेतत्तन्त्रमिति दर्शपूर्णमासयोश्च परि-
 धयो विहितः । एकविंशतिमिध्मदारूणि भवन्तीति मन्त्र-
 लिङ्गाच्च । एकविंशतिधासम्भ्रामीति । अथ परिधीन् परि-
 दधाति रक्षसामपहृत्यै इत्यर्थयादाच्च । तस्मादतिदेगादेव
 निध्येयुः । शमीमयत्वसिद्धयर्थमिति चेत् । तदपि न । इध्मस्ता-
 वच्छमीमयोऽपि विहितः । दर्शपूर्णमासयोश्चपरिधीनामेक-
 द्रव्यत्वं दृष्टम् । पालाशः खादिरो वैध्न इति बीधायनः ।
 तत्र वैध्नग्रहणेनैकविंशतेर्षह्नमेकविंशतिमिध्मदारूपीति वि-

धिवाक्ये श्रवणात् । वृक्षान्तरानुक्तेषु । अत्र चेधग्रहणेन परि-
धिग्रहणे सति परिधयोऽपि शमीमया एव भवन्ति । इध्म-
संख्या चावश्यमतिदेष्टव्यैव । इतरथा सन्नहनमात्रातिदेशेन
अरन्निभात्रत्वपालाशत्वादयोऽपि गुणा न स्मरिष्यन्ते च । तर्हि
सर्वासामभ्याधानं प्राप्नोतीति शङ्का न कार्या । पञ्चदशेध्मदा-
रूप्यभ्यादंधातीति श्रुतेः । इतरेषां च चेतावहिनियोगः
कार्यः । तत्र केचित्परिहरन्ति । गुणचोदनैवेयं सा च ज्ञाप-
नार्थम् । अन्यत्वेधपरिधीनान्नानावृक्षत्वं कार्यमिति । रक्षो-
हननार्थञ्चावश्यं परिधातव्या एवेति । चशब्दः शमीमयत्व-
समुच्चयार्थः । उपकल्पनसमुच्चयार्थत्वे सति सर्वत्र चशब्दं
कुर्यात् । एवन्ते परिहृतवन्तः । तदयुक्तमित्यन्ये । अस्मच्छास्त्रे
इध्मग्रहणेन पञ्चदशदारुकस्य ग्रहणं दृष्टम् । प्राचीनावीती-
ध्ममुपसमाधाय इध्ममभिधाय्येति च एकविंशतिवादिनाप्यु-
भयत्र पञ्चदशमभ्युपगम्यत एव । तत्र स्वशास्त्रदर्शनसामान्या-
दिध्मावर्हिषोऽथ सन्नहनमित्यत्रापि पञ्चदशदारुकस्यैव ग्रह-
णम् । पञ्चदशदारुकस्य सतः सन्नहनाद्यतिदेशेन प्राप्यते ।
यथा शस्त्रेष्वेव होत्रकाणामभिहिङ्गार इत्यत्र शास्त्रान्तरे होत्र-
कशब्दस्य सप्तसु त्रिषु वा दृष्टत्वेऽपि अस्मच्छास्त्रे मुख्यवर्जितेषु
दृष्ट इति कृत्वा द्वादश्यापि गृह्यन्ते । स्वशास्त्रदर्शनसामान्या-
देवमिहापि स्वशास्त्रदर्शनसामान्यात्पञ्चदशदारुकस्य ग्रहणम् ।
एवञ्च कृत्वा प्रकृतौ पार्वणे परिधयो नैव सम्भवन्ति । तदति-
देशादितरेष्वपि पाकयज्ञेषु नैव सम्भवन्ति । प्रकृतौ परिध्या-
दीनामाचार्येण विनियोगानुक्तेषु पञ्चदशदारुकस्यैव ग्रहणम् ।
अथोच्यते । एकविंशतिधा सम्भरामीति सन्नहनमन्त्रे संख्या
श्रूयते । मन्त्रातिदेशात्पाकयज्ञेष्वपि भवति । पञ्चदशकाष्ठत्वे
लिङ्गानुपपत्तिः । न चोद्दः कर्तुं शक्यः । न प्रकृतावूहो

विद्यते इति न्यायादिति । तदयुक्तम् । न ह्यस्य मन्त्रस्य स्यात्तो-
 पाकः प्रकृतिः किन्तर्हि दृश्यपूर्णमासौ तस्मादत्रास्योह एव
 कार्यः । अन्ये तु मन्त्रं नैवेच्छन्ति । अपि चेन्नपरिधीनां
 नानावृत्तत्वमपि दृश्यपूर्णमासयोर्भगवतापस्तम्बेनोक्तम् । यत्तूक्तं
 रक्षोहननार्थं परिधातव्या इति तदप्ययुक्तं पूर्णपात्रेणैव रक्षो-
 हननस्य कृतत्वात् । न चात्र प्रणयनस्य हविःप्रणयार्थमुपप-
 द्यते । आन्वहोमत्वेऽपि दहनकर्मणि प्रणयनदर्शनात् । अथः
 प्रणयति आपो वै रक्षोघ्नी रक्षसामपहव्यै इति श्रुतेः रक्षोहन-
 नार्थत्वं यदुपादीयते तच्चेत् कार्यं मन्येन कृतं किमिति तदु-
 पादीयते रक्षोहननञ्च परिधिकार्यं पूर्णपात्रेणैव कृतमिति
 न परिधय उपपादेयाः । अतः सर्वत्र पक्षद्वयदारुण एवेष्ट इति
 सिद्धम् । अनेनैव चाभिप्रायेणाचार्योऽपि पार्वणे परिध्या-
 दीनां विनियोगमनुक्तत्वात् । यद्बृचानां समाचारश्च सर्वत्रैव-
 मेव । पारम्पर्योपदेशयैवमेव । अनेन तु वचनेन परिधयः
 अपूर्वाः सगुणा विधीयन्ते । तेनात्राप्यूर्ध्वसमिधौ अनुयाजस-
 मिञ्च न कार्या विध्यभावात् । नन्वतिदेशप्राप्तेन पूर्ण-
 पात्रेणैव अत्र रक्षोहननस्य कृतत्वात् परिधिविधानत्रोपप-
 द्यते इत्याशङ्क्य न कार्या । न ह्यत्र परिधिविधानस्यानेनैव
 कार्येण भाव्यमित्यत्र किञ्चन प्रमाणमस्ति । विधिभेदात्तस्य
 कार्यस्येहान्येन कृतत्वाच्च कार्यान्तरं कल्पनीयमित्यलमति-
 विस्तरेण । आनहुहङ्गोमयं चर्म शोपकस्ययेयुः । नवनीतञ्च
 अस्त्रानञ्च यावत्यो युवतयः स्मृत्यै तावन्ति कुशपिच्छूलानि
 शोपकस्ययेयुः ॥ ४ ॥

अग्निवैलायासग्निं जनयेद्विहैवायमितरो

जातवेदा इत्यर्धर्चेन ॥ ५ ॥

अथाग्निहोत्रविहरणकाले. उपराह्णे शमीमयीभ्यामर-
ण्यौभ्यामग्निं मन्ययेत् अर्धर्चेन । अयश्चाग्निः प्रचनो भवति
॥ ५ ॥

तन्दीपयमाना आसत आशान्तरात्रादा-
युष्मतां कथाः कौत्तयन्तो माङ्गल्यानीतिहासपु-
राणानीत्याख्यापयमानाः ॥ ६ ॥

तत्रहणं मन्त्रस्योत्तराङ्गत्वाशङ्कानिवृत्त्यर्थम् । आयुष्मता-
ङ्गुलवृद्धानामन्येषाञ्च कथाः कौत्तयन्त इतिहासादीनि माङ्ग-
ल्यानि ब्रुवन्तः सथितमग्निन्दीपयमानाः गृहाद्वहिरेवासते
आशान्तरात्रादग्निं यस्मिन् काले तूष्णीमासते जनास्तच्छा-
न्तरात्रम् ॥ ६ ॥

उपरतेषु शब्देषु सम्प्रविष्टेषु वा गृहन्नि-
वेशनं वा दक्षिणद्वारपक्षात् प्रक्रम्याविच्छिन्नामु-
दकधारां हरेत्तन्तुन्तन्वन्नजसो भानुमन्विहीत्यो-
त्तरस्मात् ॥ ७ ॥

ततो यदा न शब्दाः क्वचिदुच्चरन्ति तदा । उत्तरविषयार्थ-
मनुवादोऽयम् । सम्प्रविष्टेषु वा अमात्येषु गृहन्निवेशनं वा ।
किमुक्तं भवति । शान्तरात्रात्तागपि यद्यमात्या गृहन्निवेशनं
वा प्रवेष्टुं कामयन्ते तदा वातेषु प्रविष्टेषु । एवं शान्तरात्रेण
सह विकल्पः । निवेशनशब्देनात्र संवेशनमुच्यते । शयनस्थान-
मित्यर्थः । उपसर्गव्यत्ययो द्रष्टव्यः । उक्तञ्च नैरुक्तैः । निरित्येष
समित्येतस्य स्थान इति । तद्वदत्रापि । अनयोरन्यतरे काले
कर्त्ता दक्षिणात् द्वारपक्षादारभ्य या उत्तरस्माद्द्वारपक्षात्त-
तामुदकधारां पिबेत् । तन्तुमित्युक्ता । ७ ॥

अथाग्निमुपसमाधाय पश्चादस्थानहुहञ्च-
संस्तौर्यप्राग्ग्रीवमुत्तरलोमः तस्मिन्नमात्याना-
रोहयेदारोहतायुर्जरसं दृष्टाना इति ॥ ८ ॥

अथ यद्दोऽस्मिन् कालेऽन्यन्तरमौपासनमुपसमादध्यादिति
ज्ञापनार्थम् । ततः पश्चादस्थानहुहं चर्मांस्तीर्थं त्वादि व्याख्या-
तम् । ततश्चर्मस्थमात्यानारोहयेदारोहतेत्युच्यते । कर्तृवर्जं
गृह्याः सर्वे पुमांसः स्त्रिययामात्या इत्युच्यन्ते ॥ ८ ॥

दूमं जीवेभ्यः परिधिं दधामीति परिधिं
परिदध्यात् ॥ ९ ॥

प्राज्यसंस्कारान्तं कृत्वा इममित्युच्यमानैः पश्चात्परिधिं
परिदध्यात् । ततो दक्षिणतस्तूष्णीमेव उत्तरतस्तूष्णीमेव ।
परिधिमित्येकवचनादाद्यस्यैव समन्तकत्वमितरी तूष्णीम् ॥ ९ ॥

अन्तर्मुत्युन्दधत्तां पर्वतेनेत्यश्मानमित्युत्तर-
तोऽग्नेः कृत्वा परं गृह्यो अनुपरे हि पन्था-
मिति चतसृभिः प्रत्यृचं कृत्वा यथाहान्यनुपूर्वं
भवन्तीत्यमात्यानीक्षेत ॥ १० ॥

अथ अन्तर्मुत्यु मिति पादेन अश्मानमुत्तरतोऽग्नेर्निदधाति
अर्धं पादग्रहणे इत्यत्र पादग्रहणे मूनपाची । यथा पादः
पदिति । तेनात्र पादमात्रेण ग्रहणं न कर्तव्यम् । तत्र प्राज्य-
भागान्तं कृत्वा परं गृह्यो इति चतसृभिः प्रत्यृचं व्याख्यातम् ।
तथा कृत्वा यथेत्युच्यमानानीक्षेत ॥ १० ॥

युवतयः पृथक् पाणिभ्यां दर्शितरुक्कैर्नय-

नीतेनाङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामक्षिणी आज्यपरा-
च्योविमृजेयुः ॥ ११ ॥

अमात्येषु या युवतयः स्त्रियः ता दर्भतरुषकैर्नवनीतं
मृहीत्वा तेनाङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यां पाणिभ्यां अक्षिणी अक्षति ।
पृथक्पाणिभ्यामिति यत्नं पृथक् पृथक् युगपदेवाङ्गोरन् ।
न पर्यायेणेत्येवमर्थम् । तेन द्वित्वं कुशपिञ्जूलानां नास्त्येव ।
ततोऽनवेक्षमाणाः पृष्ठतो विमृजेयुः कुशपिञ्जूलानि ॥ ११ ॥

इमा नारीरविधवाः सुपत्नोरित्यञ्जाना
ईक्षेत ॥ १२ ॥

इमा इत्युच्चा कर्त्ता अञ्जाना युवतीरीक्षेत ॥ १२ ॥

अश्मन्वतीरीयते संरभध्वमित्यश्मानङ्कर्त्ता
प्रथमोऽभिमृशेत् ॥ १३ ॥

तत एतयाश्मानं कर्त्ता पूर्वमभिमृशेत् । प्रथमवचनात्प-
श्चादितरेऽभिमृशेत् तूष्णीम् ॥ १३ ॥

अथापराजितायान्दिश्यवस्यायाग्निनानडु-
हेन गोमयेन चाविच्छिन्नया चोदकधारयापो-
हिष्ठा मयोभुव इति वृत्तेन परीक्षेगामनेपतेति
परिक्रामत्सु जपेत् ॥ १४ ॥

अ ग्नानानडुहेन गोमयेन चाविच्छिन्नया चोदकधारया-
पोहिष्ठेति वृत्तेन सिध्यमानयाऽमात्येषु औपासनाग्निं परि-
यत्नं तस्मिन् काले अपराजितायां दिशि स्थित्वा कर्त्ता परीम
इत्युचं जपेत् ॥ १४ ॥

‘मिङ्गलोऽनङ्गान् परिणेषः स्यादित्युदाहरन्ति

॥ १५ ॥

एवं गुणयुक्तोऽनङ्गान् परिणेतव्यः । अथ सिद्धकदादि
समापयेत् । उत्तरवाक्यमन्दात् ॥ १५ ॥

अथोपविशन्ति यत्राभिरंस्थमाना भवत्यह-
तेन वाससा प्रच्छाद्य ॥ १६ ॥

अथोपविशन्ति यत्राभिरंस्थमाना भवन्ति यो देशोऽभोष्ट-
स्त्रावाहतेन वाससा प्रच्छाद्योपविशन्ति ॥ १६ ॥

आसतेऽस्वपन्त ओदयात् ॥ १७ ॥

तत्रैव वा उदयादस्वपन्त आसते ॥ १७ ॥

उदित आदित्ये सौर्याणि स्वस्त्ययनानि
च जपित्वाऽन्नं संस्कृत्याऽपनः शोशुचदधमिति
प्रत्यूचं कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा स्वस्त्ययनं
वाचयीत गौः कंसोऽहृतं वासश्च दक्षिणा ॥ १८ ॥

ततः उदित आदित्ये सौर्याणि स्वस्त्ययनानि च व्याख्या-
तानि जपित्वा अन्नं संस्कृत्येति वचनमाव्यभागान्तं कृत्वा तत
एवाद्यात् अपनः शोशुचदधमिति होमः कार्य इत्येवमर्थम् ।
प्रत्यूचं व्याख्यातम् । तथा कृत्वा । अन्नस्य तु धानावत्सं-
स्कारः । ततो होमशेषं समाप्य तत एवाद्यात् ब्राह्मणान्
भोजयित्वा स्वस्त्ययनं वाचयीत । ततो गौः कंसोऽहृतं वास
इति द्वीणि भुक्तपद्मो दक्षिणां दद्यात् । ओदयादित्येव सिद्ध-
उदित आदित्य इति वचनमध्यापनकालेऽपि सौर्याणि दिवै-
वाध्येतव्यानि । न कदाचिद्वाचौ कर्त्तव्यानीत्येवमर्थम् । तेन

प्रत्यवरोहणे चेत् स्वपन्तमण्युदयाच्चेदित्यत्र चापर्युक्तमित्यत्र
जप इति सिद्धम् ॥ १८ ॥

इति चतुर्थे पट्टी कण्डिका ।

अथ संतमो कण्डिका ।

अथातः पार्वणे आहो काम्यं आभ्युदयिकं
एकोद्दिष्टे वा ॥ १ ॥

अथशब्दोऽधिकारार्थः । इत उत्तरं वक्ष्यमाणो विधिः आहो
वेदितव्य इति । अतःशब्दो हेत्वर्थः । यस्माच्छ्राद्धादियेषस-
प्रातिः भूढैरपि च क्रियते तस्माद्वक्ष्याम इति । पार्वणमिति
आहनाम । अन्वर्थसंज्ञा चेयं पार्वणि भवे पार्वणमिति । तथा-
प्येकस्मिन्नेवं पार्वणि भवेति । अमावास्यायाम् । नोभयोः
पार्वणोः । कुतः । पिण्डपिष्टयज्ञेन सह व्यतिपन्नदर्शनात् ।
स्मृतयः । विप्रश्चन्द्रचयेऽग्निमानिति मनुः । अमावास्यायां पिष्टभ्य
इति गौतमः । पितृनुद्दिश्य यद्दीयते ब्राह्मणेभ्यः यद्वया तच्छ्रा-
द्धम् । काम्यं आहो पञ्चस्यां पुत्रकामस्यैत्यादि । वृद्धिपूर्त्तनि-
मित्तमाभ्युदयिकम् । एकमेवाद्विश्य यच्छ्राद्धं आहमस्मी दद्युः ।
एकादशाहं एकोद्दिष्टमित्यादि तदेकोद्दिष्टम् । धर्मभेदात् पृथ-
गुपदेशः । आह इत्येतावतैव सिद्धे पार्वणादिग्रहणं धर्मभेद-
प्रदर्शनायै कर्तव्यताविध्यर्थश्च । धर्मभेदमुपरिष्ठाद्वक्ष्यामः ॥॥

ब्राह्मणान् श्रुतशौलवृत्तसम्पन्नानेकेन वा
काले ज्ञापितान् स्नातान् कृतपच्छौचानाघा-
नानुदङ्मुखान् पितृवदुपवेश्यैकैकमेकैकस्य

हौ द्वौ त्रींस्त्रोन् वा वृद्धौ फलभूयस्त्वं न त्वेवैकं
सर्वेषाम् ॥ २ ॥

ब्राह्मणग्रहणं क्षत्रियवैश्यादिनिवृत्त्यर्थम् । श्रुतं स्वाध्यायः
शीलं स्वभायः शमदमादियुक्तत्वं क्रोधरागादिवर्जितत्वं च ।
वृत्तं विहितकरणं निषिद्धवर्जनं च । एतैस्त्रिभिर्गुणैर्युक्तानि-
केन वा गुणेन युक्तानुपवेश्येत्यनेन सम्बन्धः । काले प्रापितान्
भृत्युक्तानिमन्त्रणकाले निमन्त्रितानित्यर्थः । उक्तं च मनुना ।

पूर्वेद्युरपरिदुर्वा आहकर्मण्युपस्थिते ।

निमन्त्रयीत ब्रावरान् सभ्यान्वपान् यथोदितानिति ।
तेषाञ्चैते नियमा भवन्ति ।

निमन्त्रितो द्विजः पित्त्रे नियतात्मा भवेत्सदा ।

न च छन्दांस्यधीयीत यस्य आहस्य तद्ववेत् ।

इति मनुः । स्नातानिति वचनं नियमेन स्नातान् भोज-
येत् । केनचित्कारणेन स्नानाशक्तोऽत्र भोजयेदित्येवमर्थम् ।
अन्ये स्नातानिति समाहृतानिति व्याचक्षुः । अन्ये स्नान-
द्वयैः स्नातानिति तच्च स्नानस्वेन द्रव्येण कारयितव्यमिति
व्याचक्षुः । प्रक्षाल्य पादौ पाणी चेत्याचमनाङ्गत्वेन विहितं
यच्छौचं शूद्रपादस्यानित्यमिति ज्ञापनार्थं कृतमच्छौचवच-
नम् । तेन शूद्रपादत्वेऽप्यत्र नियमेन यच्छौचं कार्यमित्यर्थः ।
अन्ये तु स्वयमेव तेषां पादान् प्रक्षालयेदित्येवमर्थमिति
व्याचक्षुः । व्याधान्तानिति कर्माङ्गमाचमनं विधीयते । तेन
भोजनाङ्गं आहाराङ्गं द्विराचमेयुः । एवं गुणविशिष्टानुदङ्ग-
स्नानं पितृनुपवेशयेत् । उदङ्गमुपचनं प्राङ्गमुत्वनिवृत्त्यर्थम् ।
मितुवदिति वचनं समैते पितर इत्येवं मनसा ध्यायन् उपवे-
शयेदित्येवमर्थ इत्येके । अन्ये तु पितुर्द्वयं पितामहाय वृद्ध-

तरं प्रवितामहाय वृद्धतममित्येवं यथावय उपवेशनार्थमिति
एकैकस्यैकैकमुपवेशयेत् । हो हो त्रींस्तोन्वा अतोऽपि ब्राह्मणा
अधिका भवेयुः । सर्वथा ब्राह्मणाधिक्ये फलाधिक्यमस्येव ।
सर्वथाऽल्पकमेणो महाकर्मणश्च क्वचिदपि समानफलताशङ्का
न कार्या । महाकर्मविधानानर्थक्यप्रसङ्गात् । न त्वैकं सर्वेषां
त्रयाणां भोजयेत् ।

हो देवे पिबेत्तु द्वीनेकैकमुभयत्र वा ।

भोजयेत् सुसमृद्धोऽपि न प्रसज्येत विस्तरे ॥

इति मनुनोक्तस्य एकैकमुभयत्र वेत्यस्य पक्षस्यायं प्रति-
षेधः । अस्य प्रतिषेधं कुर्वता मनुक्तमन्यदनुष्ठातं भवति ।
तेनेतत् सिद्धं भवति । देवमपि भोजनमत्र कार्यम् । तस्य
विधिः स्मृतितोऽवगन्तव्यः । आचार्येण तु पित्रास्त्यैव विधि-
रुच्यते । अस्मद्गृह्योक्तेति कर्तव्यतामात्रमेव कार्यम् । न
शास्त्रान्तरं दृष्ट्वा विस्तरः कार्यः । मरुरपि ।

सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसम्पदम् ।

पञ्चैतान्विस्तरो हन्ति तस्माद्वहेत विस्तरम् ॥

बहुल्यं वा स्रगृह्योक्तं यस्य कर्म प्रकीर्तितम् ।

तस्य तावति शास्त्रार्थे कृते सर्वः कृतो भवेत् ॥

इति गृह्यविदः

ये स्तेनप्रतितल्लीवा ये च नास्तिकवृत्तयः ।

इत्याद्याश्च वर्ज्या इति ॥ २ ॥

काममनाद्ये ॥ ३ ॥

काद्यं सपिण्डीकरणम् । चीनुदिश्य क्रियमाणयादमध्ये
तदेव हि प्रथमम् । तद्वर्जितेषु व्यासेषु कामन्याणामेकं
भोजयेत् । सपिण्डीकरणे तु नियमेन त्रयाणां त्रिभिर्भाव्यम् ।

कार्भसिति वचनमायत्कस्योऽयमिति ज्ञापनार्थम् । अन्ये त्व-
नाद्ये पार्वणवर्जित इति व्याचक्षुः । तद्वत् प्रथमनिर्दिष्टम् ।
अन्ये त्वनाद्ये अभोजने ग्रामहिरण्ये आह्लादाविति । ग्रामैर्वा
फलमूलैर्वा प्रदानमात्रं हिरण्येन वा प्रदानमात्रं इति बोधा-
यनः । अन्ये त्वनाद्ये दुर्भिन्न इति । अन्ये त्वनाद्ये आद्या-
भावे अन्नाभावे सम्पदभाव इति ॥ ३ ॥

पिण्डैर्व्याख्यातम् ॥ ४ ॥

जीवमृतानां पिण्डनिर्घरणमधिकृत्य ये पक्षाः पिण्डपितृ-
यज्ञे उक्तास्ते आहोऽपि विज्ञेयाः ॥ ४ ॥

अपः प्रदाय ॥ ५ ॥

उपवेशनादनन्तरं ब्राह्मणपाणिष्वपो ददाति । आग्नेयी-
मुखः प्राचीनावीतो पितृकर्म कुर्यात् ॥ ५ ॥

दर्भान् द्विगुणभुग्नानासनं प्रदाय ॥ ६ ॥

ततो दर्भान् द्विगुणभुग्नानासनेषु ददाति । आसनं प्रदा-
येति सप्तम्यर्थे द्वितीया । आवेशनस्य प्राक् चोदितत्वात्
॥ ६ ॥

अपः प्रदाय ॥ ७ ॥

- ततः पुनरपो ददाति ॥ ७ ॥

तैजसाश्मयमृण्मयेषु त्रिषु पात्रेष्वेकद्रव्येषु
वा दर्भान्तर्हितैष्वपः आसिच्य शत्रो देवीरभि-
ष्टय इत्यनुमन्वितासु तिलानावपति तिलोऽसि
सोमदेवत्यो गोसवे देवनिर्मितः । प्रह्ववदिः

प्रत्तः स्वधया पितृनिर्माळोकान् प्रीणयाहि नः
स्वधा नम इति ॥ ८ ॥

ततस्त्रैजसमेकं पात्रं अश्वत्थमयमेकं मृत्तमयमेकं एतेषु त्रिषु
पात्रेषु । विद्रव्यासम्भवे एकद्रव्येषु वा त्रिषु पात्रेषु । त्रीण्यपि
तैजसानि वा त्रीण्यश्वत्थमयानि वा त्रीण्यपि मृत्तमयानि वा
तान्याग्नेयीदिक्संस्थानि निधाय तेषु दर्भानन्तर्धाय ततस्त्रे-
वृषो निषिच्य ततः शन्नो देवीरित्यृचा पात्रत्रयस्था आपोऽनु-
मन्त्रयेत् । सक्तदेव शक्यत्वान्मन्त्रावृत्तिः । ततस्त्रिषु पात्रेषु
तिलानाथपति तिलोऽसीति मन्त्रेण प्रतिपात्रं मन्त्रावृत्तिः ।
पितृशब्दस्थोऽहो नास्तौत्युक्तं प्राक् । ततः पात्रेषु गन्धमाल्या-
द्यावपेत् ॥ ८ ॥

प्रसव्येन ॥ ९ ॥

पित्राहुर्म सर्वं प्रसव्येनाप्रदक्षिणेन कार्यमप्रदक्षिणं कार्य-
मित्यर्थः तृतीया तु प्रकृत्यादिष्टत्वात् द्रष्टव्या । समेन धावती-
तिषत् । प्रदक्षिणमुपचार इत्याभ्युदयिके अपवाददर्शनाद्यो-
गविभागेऽवगतः ॥ ९ ॥

इतरपाण्यङ्गुष्ठान्तरेणोपवीतित्वाहृक्षिणेन
वा सव्योपगृह्णीतेन पितरिदं ते अर्घ्यं पिताम-
हेदं ते अर्घ्यं प्रपितामहेदं ते अर्घ्यमिति ॥ १० ॥

अत्तरवोपवीतयेति विधानात्सर्वमिदं पित्र्यं प्राचीना-
वीतिना कार्यमित्युक्तम् । अङ्गुना उपवीतित्वादिति हेतुर्नि-
र्देशादत आरभ्यार्वागन्धमाल्यादिदानाद्यङ्गोपवीतिना कर्म
कर्तव्यमिति गृह्यविदः । इतरस्य शक्यस्य पाणेरङ्गुष्ठान्तरेणाप्ये-
प्रदर्शयत् । उपवीतित्वाहेतोः । पित्रेय तावत् प्राचीनावीतिना

भाष्यमयं घोषवीती तस्मादित्यर्थः । येन पाणिना कर्म करोति । दक्षिणेन वा सव्येन वा तस्मिन्नंसे यज्ञोपवीते स्थिते प्राचीना-
वीती भवति । ततोऽन्यस्मिन्नंसे स्थिते उपवीती भवति ।
अथ तूपवीतित्वात् प्राचीनावीतित्वसिद्धार्थं सव्यपाणिपिठती-
येन दातव्यमित्यर्थः । अथवा सव्यपाणेः शिष्टगर्हितत्वाद्-
क्षिणे पाणिं सव्येन पाणिना गृहीत्वा दक्षिणेनैव पाणिना
उपवीत्येवाध्यं प्रयच्छेत् । पित्रादिवशाणां विभिर्मन्त्रैः यथा-
क्रमं प्रयच्छेत् ॥ १० ॥

अपूर्वम् ॥ ११ ॥

अर्घ्यप्रदानात् पूर्वमन्या अप्यपि दद्यादित्यर्थः ॥ ११ ॥

ताः प्रतियाहयिष्यन् सकृत् सकृत् स्वधा
अर्घ्या इति ॥ १२ ॥

अर्घ्या इति निवेदयेदिति शेषः । ता अर्घ्या अपः प्रति-
याहयिष्यन् प्रतिग्रहणात् पूर्वं सकृत्सकृदर्घ्या अपि निवेदयेत् ।
स्वधा अर्घ्या इति मन्त्रेण । पितर्यं यायन्तो ब्राह्मणास्तेभ्यः
सर्वेभ्यः प्रथममेकमेव पात्रं सकृन्निवेदयेत् । न प्रतिब्राह्मणम् ।
तथा पितामहार्थानां द्वितीयं सकृदेव । प्रपितामहार्थानां
तृतीयं सकृदेवेत्येवमर्थं सकृत्सकृदिति वचनम् । निवेदनस्य
सकृत् नियमादन्यासामपान्दानं अर्घ्यदानञ्च अर्घ्यमन्वाय
प्रतिब्राह्मणमावर्तन्ते । निवेदनान्योदकदानार्घ्यदानेषु पदा-
र्थानुसमयः काण्डानुसमयो वा द्रष्टव्यः । गत्यादिदाने च
तथा । एवमेकैकस्थानेकपक्षे । एकैकपक्षे त्रैकैकं पात्रमेकै-
कस्य निवेद्यान्या अप एकैकस्य दत्त्वा अर्घ्या अप एकैकस्य
दद्यात् । सर्वेषामेकपक्षे त्रौण्यपि पात्राणि तस्यैव निवेद्य

पुनः पुनरन्या अपो दत्त्वा तस्यैव त्रिरर्घ्यं न्निभिर्मन्त्रैः प्रय-
च्छेत् ॥ १२ ॥

प्रसृष्टा अनुमन्त्रयेत् या दिव्या आपः पृथिवी
सम्बभूवुर्या अन्तरिक्ष्या उत पार्थिवीर्याः । हिर-
ण्यवर्णा यज्ञियास्ता न आपः शंस्योना भवन्ति-
ति संस्त्रवान् समवनीयताभिरद्भिः पुत्रकामो
मुखमनक्ति ॥ १३ ॥

ब्राह्मणैः प्रसृष्टा निर्णीता अर्घ्या अपोऽनुमन्त्रयेत् या दिव्या
इत्यनेन मन्त्रेण । प्रसृष्टा इत्यादिकर्मणि क्तप्रत्ययः । भुंतकाल-
त्वमात्रे ध्यानार्थकप्रसङ्गात् । तेन प्रतिब्राह्मणं पृथगनुमन्त्र-
णम् । अर्घ्यं दत्त्वा दत्त्वा निर्णीतास्तदानीमेवानुमन्त्रयेत् ।
एवं सर्वेषामर्घ्यं दत्ते संस्त्रवानर्घ्यं शेषान् पात्रगतान् तानेकी-
करोति । उत्तरे द्वे पात्रे प्रथमपात्रे आसिञ्चतीत्यर्थः । एवं
गृह्यविदः । ततस्ताभिरेकीकृताभिरद्भिः पुत्रकामश्चेन्मुखम-
नक्ति । न चेन्नानक्ति ॥ १३ ॥

नोद्धरेत् प्रथमं पात्रं पितॄणामर्घ्यपातितम् ।
आवृत्तास्तत्र तिष्ठन्ति पितरः शौनकोऽब्रवीत् ॥ १४ ॥

पितॄणामर्घ्यपातितं पितॄणामर्घ्यं शेषा आपो यस्मिन् पात्रे
एकीकृता एवम्भूतं प्रथमं पात्रं तस्माद्देशोद्धरेत् । समवन-
यनदेशाच्चापनयेदाद्याहपरिसमाप्तेः । किमिति नोद्धरेत् ।
यस्मात् तस्मिन् पात्रे पितरस्तृतीयपात्रेण पिडितास्तिष्ठ-
न्तीति गृह्यज्ञाः तृतीयेन पात्रेण प्रथमपात्रस्यापिधानमि-
च्छन्ति । अन्ये तु तद्वेति तृतीयार्थं सप्तमी । तेनायमर्थः ।

आहूतास्तेन प्रथमेन यावेष्ट पितरस्त्रिउन्तीति । एतदुक्तं
भवति । अर्घ्यं यातितं प्रथमे यात्रं न्यग्निलं कुर्यात् ।

मोहरेत् आसमाप्तेरिति व्याचक्ष्यः । शौनकोऽब्रवीत् शौनक
एवमवादीत् शौनकग्रहणं तस्य पूजार्थम् । तत्र कल्पार्थम्
॥ १४ ॥

इति चतुर्थे सप्तमौ कण्डिका ॥

अथ अष्टमौ कण्डिका ॥

एतस्मिन् काले गन्धमाल्यधूपदोषाच्छाद-
नानां प्रदानम् ॥ १ ॥

आच्छादनं वस्त्रम् । इदानीं प्राचीनाधीती भवेत् । ततो
गन्धादीनि पञ्च ब्राह्मणेभ्यो ददाति । एतस्मिन् काल इति
वचने एतस्मिन् काले एतान्येव ददातीत्येवमर्थम् । तेन गोचि-
रण्यादीनां आह्वान्ते प्राक् स्वधावाचनात् प्रदानं कार्यमिति
सिद्धम् ।

दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या स्वधाकारमुदाहरेदिति स्मृतः ॥ १ ॥

उद्धृत्य घृताक्तमन्त्रमनुज्ञापयत्यग्नौ करिष्ये
करवैकरवाणीति वा ॥ २ ॥

अनाहिताग्नेः पिण्डपितृयज्ञस्य च पार्वणस्य व्यतिषङ्गी
भवति । इधोपसमाधानान्तं पिण्डपितृयज्ञं कृत्वा ब्राह्मण-
पञ्चोवाद्याच्छादनान्तं पार्वणं कृत्वा ततः पिण्डपितृयज्ञ-
स्थालीपाकादवमुद्धृत्य घृताक्तं कृत्वा पित्राद्यर्थान् ब्राह्मणान-
नुज्ञापयति अग्नौ करिष्ये इति वा अग्नौ करवै इति वा अग्नौ
करवाणीति वा ॥ २ ॥

प्रत्यभ्यनुज्ञा क्रियतां कुरुष्व कुर्विति ॥३॥

प्राञ्जणेरेवं प्रत्यभ्यनुज्ञा देया क्रियतामिति वा कुरुष्वेति वा कुरु इति वा । यथासंख्यम् ॥ १ ॥

अथाग्नौ जुहोति यथोक्तं पुरस्तात् ॥ ४ ॥

ततो अग्नौ जुहोति उक्तमार्गेण मेघणेनावदायावदानसम्यदा जुहुयात् सोमाय पिबमते स्वधा नमोऽग्नये कथवाङ्माय स्वधा नम इति स्थाहाकारेण वाग्निं पूर्वे यज्ञोपवीती मेघणमनुमहत्वेति । अथयज्दो होमादवाचीने पिण्डपितृयज्ञाद् पूर्वे कृतमिति ज्ञापनार्थः । तेनानयोर्व्यतिपद्मो लब्धः । अग्नौ वचनमुत्तरविवक्षार्थम् ॥ ४ ॥

अभ्यनुज्ञायां पाणिष्वेव वा ॥ ५ ॥

अभ्यनुज्ञायामिति यदि ब्राह्मणाः पाणिषु होममभ्यनुजानन्ति । अग्निकार्यकरत्वं यदि स्वेष्टामभ्युपगच्छन्तीत्यर्थः । तथा सति पाणिषु जुहोति । अनुज्ञावचनं प्रत्यभ्यनुज्ञावचनञ्च नैव स्तः । कथं तर्ह्यभ्यनुजानन्ति वा न वेति ज्ञातुं शक्यम् । उच्यते । यत्र पिण्डपितृयज्ञप्राप्तिरस्ति तत्राग्निप्राप्तिसहायात् पाणिहोमं नाभ्यनुजानन्ति । यत्र तु पिण्डपितृयज्ञकल्पप्राप्तिर्नास्ति तत्राग्निप्राप्त्यभावात् पाणिहोममभ्यनुजानन्ति । कथं पुनस्तत्राग्न्यभावः श्रद्धाणि ध्याम इति हि प्रतिज्ञातम् । उच्यते । पाणिमुखाः पितर इति श्रुत्याकर्षादग्निर्निवर्तितः । एवञ्च कृत्वा विधिवशेन तेषामभ्यनुज्ञा विज्ञेया न तु प्रतिवशनेनेति सिद्धम् । तेनाभ्यनुज्ञायामित्यस्य पिण्डपितृयज्ञकल्पप्राप्त्यभावेनाग्न्यभाव इत्ययमर्थः । ताभ्यामेव सन्ताभ्यां पाणिषु जुहुयात् । यावन्तो ब्राह्मणाः पित्रादित्यर्थं उपविष्टास्तेषां सर्वेषां पाणिषु जुहोति । वचनात् । मन्त्री च द्वौ । तत्रार्थाः ॥

देवैकां आहुतिं विगृह्य विगृह्य सर्वेषां दक्षिणपाणिषु जुहोति ।
 मैत्र्यानुमहरणमर्थास्तुतम् । अन्ये तु पाणिनैव जुह्वति । तत्-
 पक्षे सुतरां तुतम् । अन्ये तु प्रतिब्राह्मणं द्वे द्वे आहुती ताभ्या-
 मेव मन्वाभ्यां जुह्वति । विग्रहविध्यभावादारभ्यसामर्थ्याच्चेति ।
 एवं पाणौ होमः । अस्मिन् पक्षे पिण्डनिपरणकाले ब्राह्म-
 णानां समीपे पिण्डनिर्वपणं भवति । उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डा-
 न्दद्यादा पितृयज्ञवदिति श्रुतिः । पाणिहोमस्य विषयमुत्तरत्र
 विस्तरेण विभावयिष्यामः । अनाहिताग्नेः पार्वणे अग्नौ करण-
 मेव । न पाणिहोमः । पाणिहोमं श्रुत्या दृढयति ॥ ५ ॥

अग्निमुखा वै देवाः पाणिमुखाः पितर
 इति हि ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

देवानामग्निमुखत्वादग्नौ होमः । पितॄणां पाणिमुखत्वात्
 पाणौ होमो युक्त एवेत्यर्थः ॥ ६ ॥

यदि पाणिष्वान्तेष्वन्यदन्नमनुदिशति ॥ ७ ॥

अर्थद्वयमत्र विधानुमिष्टमिति गम्यते । तत्राग्नौ कृत्वा
 भोजनेषु भोजनार्थमन्यदन्नमनुदिशति ददातीत्येकोऽर्थः । यदि
 पाणिहोमः कृतः तदाचान्तेषु अन्यदन्नं ददातीत्यपरः ।
 अचान्तशब्दे विप्रतिपत्त्याः तत्र केचिदाहुः यदा पाणिषु होमः
 तदाहुतमन्नं भाजनेषु निधाय अन्नचयित्वैव निष्कृम्याचामेयुः ।
 अचान्तेष्वन्यदन्नं ददाति । ननु यदि भक्षणं न कृतं तद्यो-
 जमने विधिर्न घटते । अशुचित्वाभावादिति चेत् । ययं
 पृच्छामः । कृतेऽपि भक्षणे किमित्याचामेयुः । अशुचित्वादिति
 चेत् । अशुचित्वेऽपि किमित्याचामेयुः । वचनादिति चेत् ।

तदत्राप्यविशिष्टम् । अत्रापि हि पाणिहोमनिमित्तमाचमन-
स्योद्यते । न च सर्वमाचमनमशुचित्वनिमित्तम् । कर्माङ्गनि-
मित्तकयोरपि विद्यमानत्वात् । तथाहि पिण्डदानमुक्ताह
मनुः ।

आचम्योदक् पराहृत्य त्रिराचम्य शनैरक्षुन् । इति ।

नैमित्तिकश्चेदमशुचित्वाभावात् । तददिदमपि नैमित्ति-
कम् । पूर्वं प्राशननिषेधश्च दृश्यते ।

अन्नं पाणितले दत्तं पूर्वमग्रन्यबुद्धयः ।

पितरस्तेन तृप्यन्ति शेषान्नं न सभन्ति ते ॥

यच्च पाणितले दत्तं यच्चान्नमुपकल्पितम् ।

एकोभावेन भोक्तव्यं घृणक् भावो न विद्यते ॥ इति ।

ननु सपिण्डीकरणे दृश्यते । हुतशेषं पिष्टभ्यः पाणिषु
ददातीति । तस्यैवायं निषेधः । ददाति चोदितत्वात् तस्य
इदन्तु शुद्धोति चोदितं तस्मान्नास्य निषेध इति चेत् । तत्र
ब्रूमः । दत्तशब्देन विधितो यत्पाणी निहितं अन्नस्तदुच्यते ।
एवमुदीष्टा आहुः । भाव्यकारास्ते तन्नेच्छन्ति । चसुभक्षणे ।
आवास्तेष्विति भक्षितेष्वित्यर्थः । पाणिषु हुतश्चेत्तेष्वेव प्रा-
शितेष्वन्यदन्यं ददाति न तयोर्मिथीभावः कार्यः अध्वानौ
करणपक्षे । अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणावेवोपपादयेत् ।
यो ह्यग्निः स द्विजो विप्रैर्मन्त्रदर्शिभिरुच्यत इति हि गानुना-
ग्निसाम्यं दर्शितम् । तत्र प्राशितेष्वचमनं न कार्यम् ।
अभितुष्यत्वदर्शनात् । प्रयोगान्तरस्य च तद्विषयस्याविधा-
नात् । केचित्त्वहुष्टनिवेशनादिप्रयोगान्तरं कुर्वन्ति तत्पक्षे
आचमनं कार्यं न वेति चिन्त्यम् । अन्नं पाणितले दत्तमि-
त्ययं निषेधः सपिण्डीकरण एव । तस्य ददाति चोदितत्वात् ।
अस्य न भवति शुद्धोति चोदितत्वात्तच्छब्दचोदितस्यैव च

तदुपहर्षं युक्तं तस्यैव प्रथमं सम्प्रत्ययादिति । अत्र युक्तं ज्ञात्वा
कार्यम् । ७ ।

अन्नमन्त्रे ॥ ८ ॥

हृतशेषमन्नं भोजनार्थेषु पात्रेषु निहितेष्वप्येषु ददाति
अग्निहोमे पाणिहोमे च समानमिदम् ॥ ८ ॥

सृष्टं दत्तमृधुकमिति ॥ ९ ॥

सृष्टं प्रभूतन्दत्तं ऋधुकं ऋद्धिकरणशीलम् । इतिशब्दो
हेत्वर्थः । तस्मात्प्रभूतमन्नं देयमिति भोजनस्य पर्याप्तमात्रं
न देयम् । ततोऽप्यधिकं देयं यद्योच्छिद्येतेत्यर्थः ॥ ९ ॥

तस्मान् ज्ञात्वा मधुमतीः आवयेदन्नमौ-
मदन्तेति च ॥ १० ॥

मधुवाता इति तिस्रो मधुमत्य इति प्रविद्धाः । अत्रादि-
निहृत्तेष्टां ज्ञात्वा ततो मधुमतीति तिस्रोऽक्षित्येकां आव-
येत् । तृतेषु आवयेदित्येव वक्तव्ये ज्ञात्वेति वचनं ज्ञात्वैताः
आवयेत् पूर्वन्तु भोजनकाले अन्याः आवयेदित्येवमर्थम् ।
मनुनाप्युक्तम् ।

• स्वाध्यायं आवयेत्पित्रो धर्मशास्त्राणि चैव हि ।

आख्यातानीतिहासांसं पुराणानि खिलानि च इति । १० ॥

सम्पन्नमिति पृष्ट्वा यद्यदन्नमुपयुक्तं तत्तत्
स्थालीपाकेन सह पिण्डार्थमुद्धृत्य शेषं निवेद-
येत् ॥ ११ ॥

यद्यसम्पन्नमित्यनेन वाक्येन ब्राह्मणान् पृच्छति ते च
सम्पन्नमिति प्रत्युच्युः । ततो यद्यदन्नमुपयुक्तं तस्मात् तस्माद-

आदुद्धरन्ति पिण्डार्थम् । तत्तत् स्थालीपाकेन सहेकीकरोति
 अन्नप्रकीरणार्थं चार्थादग्निमेव काले सर्वस्मादुद्धृत्येपादुद्धरति ।
 ततो भुक्तोद्धृत्येपं निवेदयेत् ब्राह्मणेभ्यः । इदं शिष्टं किम-
 नेन कर्त्तव्यमिति । स्थालीपाकेन सहेति नात्रापूर्वः स्थाली-
 पाकस्योद्यते । सर्वथाह्येषु प्रसङ्गात् । अनिष्टस्यैतत् । तेना-
 नुवाद एवायम् । तेन यत्र स्थालीपाको विहितस्तत्र तेन
 भुक्त्येपेण च पिण्डनिपरणं भवति । यत्र तु स्थालीपाकः
 विधिर्नास्ति तत्र भुक्त्येपेणैव केवलेन निपरणं भवति । आ-
 चार्य्येणाष्टौ यावान्युक्तानि ।

अन्वष्टक्यश्च पूर्वद्युर्मासि मासि च पार्वणम् ।

काम्यमभ्युदयेष्टम्यां एकोद्दिष्टमथाष्टमम् ॥

तत्र पूर्वेषु चतुर्षु स्थालीपाकादुद्धृत्याग्नी करणम् । अग्नि-
 समीपे स्थालीपाकेन भुक्त्येपेण च पिण्डनिपरणम् । पिण्ड-
 पितृयज्ञकल्पस्य तेषु विद्यमानत्वात् । तच्च साधितमेव प्राक् ।
 उत्तरेषु चतुर्षु भोजनार्थादुद्धृत्य घृताक्षं कृत्वा पाणि-
 होमः । ब्राह्मणसमीपे भुक्त्येपमात्रेण पिण्डनिपरणम् ।
 तेषु स्थालीपाकविध्यभावात् पिण्डपितृयज्ञकल्पप्राप्त्यभावाच्च ।
 तत्रार्थाक्षेप्ता च तदभ्युक्ष्यं च सकृदाच्छिन्नावस्तरक्षं च लेखा
 विरुदकेनेत्यादिपक्षीप्राशवान्तं भवति । अग्निं प्रत्येयादिति
 तु न भवति अन्यच्चातिप्रणयनादि सर्वं न भवति ॥ ११ ॥

अभिमतोऽनुमतो वा भुक्तवत्स्वनाचान्तेषु
 पिण्डान्निदध्यात् ॥ १२ ॥

शेषं निवेदितं ब्राह्मणैर्यद्यभिमतं स्वीकर्त्तुं अभिप्रेतं तदा
 तेभ्यो दद्यात् । अथ यद्यनुमतमनुज्ञातं इष्टैः सहोपभुग्यता-

गोसुवे देवनिर्मितः । प्रत्नवद्विः प्रत्तः पुष्ट्या नान्दीसुखान्
 'पिबन्निमांलोकान् प्रीणयाहि नः स्वाहेति यवावपनम् ।
 नान्दीसुखाः पितरः प्रीयन्तामित्यर्घ्यनिवेदनं यथालिङ्गं
 नान्दीसुखाः पितरः इदं वः अर्घ्यमित्यर्घ्यप्रदानं मन्त्रो यथा-
 लिङ्गम् । अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा । सोमाय पिबन्मते स्वा-
 हेति होममन्त्रो । मधुवाता इति वृचस्य स्थाने उपाधौ गायतेति
 पञ्च मधुमतीः आवयेत् । अक्षमसौमदन्तेति षष्ठीम् । आचा-
 न्तेषु भुक्ताशयान् गोमयेनोपलिप्य तेषु प्राचीनाग्रान् दर्भाना-
 स्तीर्थं तेषु पृषदाज्यमिश्रेषु भुक्तशेषेषु कैकस्य द्वौ द्वौ पिण्डी
 दद्यात्तेनैव क्रमेण मन्त्रावृत्तिरुक्ता । अन्ये तु नान्दीसुखेभ्यः
 पिबन्मते स्वाहेति एवं यथालिङ्गं पिण्डाद्विपृणन्ति । सर्पिषि
 दध्यानयति एतदेवं पृषदाज्यं अनुमन्त्रणादि पूर्ववत् । अन्ये
 त्वनुमन्त्रणादि नैच्छन्ति । ॐ स्वधोच्यतामित्यस्य स्थाने
 उपसम्पद्यमिति श्रेष्ठं पूर्ववत् । अष्टमीयाहं काम्यवत् । एको-
 दिष्टे त्वेको विप्र एकमर्घ्यपात्रं न दैवं न धूपो न दीपो न
 स्वधाशब्दो न पितृशब्दो न नमःशब्दः तिलोऽसीति मन्त्र-
 स्योहः तूष्णीं वा तिलावपनं अर्घ्यं निवेदनं तूष्णीं अवेद्य दत्ते
 तत्पात्रं न्युज्जं करोति । भोजनाग्रादवाद्बुद्ध्या हृताक्तं कृत्वा
 अमुष्मे स्वाहेति पाण्डिहोमः । अमुष्मेशब्दस्य स्थाने मेतनाम
 वाच्यम् । नाभियावणं भुक्तशेषमात्रेणैकं पिण्डाद्विपृणीयात् ।
 तस्य गोत्रं नाम गृहीत्वा निनयनमन्त्रस्योहः । अनुमन्त्रणादि
 सर्वं समन्त्रकं भवति पत्नीप्राशनन्तु नास्ति । अभिरम्यतामिति
 विसृज्जनं एव नवश्राद्धवर्जितेषु एकोदिष्टेषु । नवश्राद्धेषु तु
 एकोदिष्टेषु सर्वममन्त्रकं भवति । नवश्राद्धममन्त्रकमिति
 वचनात् । दशश्राद्धेषु यानि श्राद्धानि तानि नवश्राद्धानि ।
 नवश्राद्धं दशश्राद्धानीति वचनात् । अत्र अत्राश्राद्धाणि श्राद्धिहोम

उक्तः तत्र सर्वत्र भाष्यकारः पिण्डदानं नैच्छति । स्थालीपात्रेन सह भुक्तशेषेण पिण्डदानस्योच्यते तत्र च स्थालीपात्राभावा-
दिति । ये तु पिण्डदानमिच्छन्ति त एवमाहुः । स्थालीपात्रेन सह पिण्डदानं कार्यं न पृथक् स्थालीपात्रेन भुक्तशेषेण चेत्य-
यमर्थः । न तु यत्र स्थालीपात्रस्तत्रैव पिण्डदानं कार्य-
मिति । तेन तेष्वपि केवलेन भुक्तशेषेण पिण्डदानं कार्यमिति
॥ १५ ॥

इति चतुर्थे अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

अथ शूलगवः ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । शूलगव इति कर्मनाम स वक्ष्यते । शूलोऽस्या-
स्तीति शूलः । अपे आदिभ्योऽच् । शूलोत्यर्थः । शूलते रुद्राय
गोपशना यागः । स शूलगवः ॥ १ ॥

शरदि वसन्ते वार्द्रिया ॥ २ ॥

शरदि वसन्ते वा ऋतौ आर्द्रानचक्षेण स काय्यः ॥ २ ॥

येष्टं स्वस्य यूयस्य ॥ ३ ॥

स्वस्य यूयस्य येष्टं कायेन अभिपिष्येत्पुनन सम्बन्धः ॥ ३ ॥

अकुष्ठिपृषत् ॥ ४ ॥

स च पशुः अकुष्ठिपृषत्कार्यः । कुष्ठौ च पृषद्य न शाद्य
इत्यर्थः । पृषद्वर्णं सोहितः शुकविन्दुभिः संयुक्तः ॥ ४ ॥

कल्माषमित्येके ॥ ५ ॥

मिति तदा स्वीकृत्य प्रातिभिर्वात्स्येय सहोपभुञ्जीत । मनु-
रपि ।

प्रातिभ्यः सत्कृतन्दत्त्वा दान्यवानपि पूजयेत् । इति ।

ततः अनाचास्तेषु पिण्डान्निदध्यात् पूर्वोक्तविधिना । अना-
चास्तेषु पिण्डान्निदध्यात् पूर्वोक्तविधिना । अनाचान्ते धित्वेव
सिद्धे भुक्तवत्स्वितिषचनं भुक्तवत्स्वेव निदध्यात् । न पूर्वमित्ये-
वमर्थम् । मनुना भोजनात् पूर्वं निपरणं विहितं तत्र कार्य-
मिति । अतो प्रायते । अन्यस्य मनुप्रोक्तस्यापिरुद्धस्याङ्गस्ये-
च्छातः कर्णमिति ॥ १२ ॥

आचान्ते ध्येके ॥ १३ ॥

आचास्तेषु निपरणमेके दृच्छन्ति ॥ १३ ॥

प्रकीर्त्यान्नमुपवीथोः स्वधोच्यतामिति विमृ-
जेत् ॥ १४ ॥

पापमनोत्तरकालमुच्छिष्टानां समीपेषु अथं प्रकीरेत् ।
अनाचास्तेषु पिण्डदानपक्षेऽपि पिण्डन्दत्त्वा तत उच्छिष्टानां
समीपे अथं प्रकीरेत् । मनुरपि ।

विसृजेत् । अतिसृजेत् । अनुजानीयादुत्थापयेदित्यर्थः । ते च
 ॐ स्वधेति प्रत्युचुः ॥ १४ ॥

अस्तु स्वधेति वा ॥ १५ ॥

अस्तु स्वधेति वा विसृजेत् । तथा सति ते च अस्तु स्वधेति
 प्रत्युचुः ।

विसृज्य ब्राह्मणांस्तांस्तु नियतो वाम्यतः शुचिः ।

दक्षिणान्दिशमाकाङ्क्षन्वाचेतेमान्वरान् पितॄन् ।

दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ।

अथा च नो मा व्यगमद्दधुधेयस्य नोऽस्त्विति ॥

उच्छेपणन्तु तत्तिष्ठेद्यावद्दिमा विसर्जिताः ।

ततो गृह्यबलिं दद्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ इति मनुः ।

अष्टौ आहानीत्युक्तम् । तत्रान्वष्टक्यञ्च पूर्वेष्वथ मासि
 मासि चेति आहव्यं द्वितीयेऽध्याये व्यक्तीकृतम् । पार्वण-
 श्वानाहितमग्नेर्व्यक्तीकृतमेव । आहिताग्निस्तु पिण्डपितृयज्ञं
 सयाप्य ततः पार्वणं करोति । पिण्डयज्ञन्तु निर्वर्त्येति मनुः ।
 तत्र पाणिहोमः । ब्राह्मणसमीपे भुक्तशेषमात्रेण पिण्डदा-
 नञ्च । काम्ये च पाणिहोमः । भुक्तशेषमात्रेण पिण्डदान-
 श्चास्त्येव । मासिश्चाहव्यं पार्वणस्य च एककार्यत्वादन्यतरे-
 ष्वेवालमित्युक्तम् । तत्र मासिश्चाहं कृतवांसेत्पार्वणि केवलं
 पिण्डपिण्डयज्ञः कार्य एव । काम्यश्चाहं कृतश्चेत्तेनैवाहं न
 पुनर्मासिश्चाहपार्वणश्चाहे कार्ये । काम्यश्रुतिस्तु तिथिवि-
 शेषमपेक्ष्य चरितार्था न पुनरावर्त्तयितुं शक्नोति । अग्निहो-
 त्रद्रव्यवत् । आभ्युदीयके तु युग्मा ब्राह्मणा यमूला दर्भाः ।
 प्राशुः खोपवीती स्यात् प्रदक्षिणमुपचारी यदैस्तिष्ठार्यो गन्धा-
 दिदानं विहिः ऋगुदभानासने दद्यात् । ययोऽसि होमदेवत्यो

कक्षाधं गृहीयादित्येके आहुः । कक्षाधो नाम कक्ष-
विन्दुचितः ॥ १ ॥

कामं कृष्णमालीहवांश्चेत् ॥ ६ ॥

कामं कृष्णं गृहीयादालीहवांश्चेद्भवति जम्बूसदृश इत्यर्थः
॥ ६ ॥

व्रीहियवमतौभिरद्विरभिषिच्य ॥ ७ ॥

एवं गुणयुक्तं पशुं चक्ष्मात्कर्मणः पूर्वमेव व्रीहियवमतौभि-
रद्विरभिषिच्यति सपयति स्वयमेव । ७ ॥

शिरस्त आभसत्तः ॥ ८ ॥

शिरस्त उपरि मास्य आभसत्तः शिरःप्रदेशात् ॥ ८ ॥

रुद्राय महादेवाय जुष्टो वर्धस्वेति ॥ ९ ॥

रुद्रायेति मन्त्रेण तत उक्तृष्टो वर्धते पशुर्यावदुत्पन्नवृद्धो
भवति सेचनसमर्थो वा भवति ॥ ९ ॥

तं वर्धयेत् सम्पन्नदन्तमृषभं वा ॥ १० ॥

तं पशुमेवमवश्यं वर्धयेत् ततोऽन्यतरस्याभवस्थायां कामं
कुर्यादित्यमाणम् ॥ १० ॥

यन्त्रियायां दिशि ॥ ११ ॥

ग्रामाद्वहिः प्राच्यामुदीच्यां वा दिशि कार्यमित्यर्थः ॥ ११ ॥

असन्दर्शने ग्रामात् ॥ १२ ॥

यत्र स्थं ग्रामो न पश्यति यत्र स्थो वा ग्रामं न पश्यति तत्र
देशे कार्य इत्यर्थः ॥ १२ ॥

जह्ममर्धराचात् । उदित इत्येके ॥ १३ ॥

अनयोरन्यतरमिन् कावे कुर्यात् ॥ १३ ॥

वैद्यं चरित्रवन्तं ब्रह्माणमुपवेश्य सपला-
शामार्द्रशाखां यूपं निखाय व्रतत्यौ कुशरज्जू वा
रशने अन्यतरया यूपं परिवीयान्यतरयार्धशिरसि
पशुं बद्धा यूपे रशनायां वा नियुनक्ति यस्मै
नमस्तस्मै त्वा जुष्टं नियुनज्मीति ॥ १४ ॥

शूलगवं यो वेत्ति असौ वैद्यः यः स्वयं कृतवानसौ चरित्र-
वान् । अस्मिन् कर्मस्थेधंगुणं ब्राह्मणं उपवेशयेत् । आप्यभा-
गान्तं कृत्वा अथ शामित्रस्यायतनङ्करोति । ततः सपलाशा-
मार्द्रशाखां यूपं यूपार्धं पुरस्तादग्नेर्निष्पनति । तद्यथं न
भवति । शाष्वामिति वचनात् । सा च यूपप्रमाणा प्राज्ञा ।
व्रतत्यौ कुशरज्जू वा रशने भवतः । व्रततो बन्धौ पलाशवि-
शेषः । रशने अन्यतरयेति विहत्वा पाठः कर्त्तव्यः । प्रगृह्य-
त्वात् । तयोर्न्यतरया रशनया यूपं परिवीय परिवेष्ट्य अन्य-
तरया रशनया अर्धशिरसि शृङ्गमध्ये दक्षिणं शृङ्गं यथा बहं
भवति तथा पशुं बद्धा यूपे तत्परिवीतायां रशनायां वा निव-
ध्नाति प्रथमं यस्मै नम इति मन्त्रेण । यूपदयो विशेषा
अस्मिन्नेव पशौ भवन्ति न पश्वन्तरे । कुतः । पशुकल्पेति
विध्यभावात् ॥ १४ ॥

प्रोक्षणादिसमानं पशुना विशेषान् वक्ष्यामः

॥ १५ ॥

प्रोक्षणादिवचनं प्रोक्षणात् प्राक्तनस्य पशुकल्पविहितस्य
निवृत्त्यर्थम् । पशुना पशुकल्पेन समानं विशेषमात्रं वक्ष्यामः

॥ १५ ॥

पात्र्या पलाशेन वा वर्षां जुहुयादिति ह
विज्ञायते ॥ १६ ॥

पात्री दाहमयी । पलाशं पर्णम् । वर्षाहोमकाले पात्र्या
पलाशेन वा वर्षां जुहुयात् । जुह्वापवादः । श्रुत्याकर्षे ऽसन्न-
श्रुतिमूलत्वदर्शनेनार्थमित्युक्तं सर्वेष्वर्थात्तत्त्वम् ॥ १६ ॥

तथाणामपि प्रदानानां होममन्त्रमाह ।

हराय मृडाय शर्वाय शिवाय भवाय महा-
देवायोगाय भीमाय पशुपतये रुद्राय शङ्कराये-
शानाय स्वाहेति ॥ १७ ॥

द्वादशनामको मन्त्रः ॥ १७ ॥

षड्भिर्वीत्तरैः ॥ १८ ॥

सप्तायेत्यादिषट्नामको वा मन्त्रो भवेदित्यर्थः ॥ १८ ॥

रुद्राय स्वाहेति वा ॥ १९ ॥

अयमेकनामको वा भवेदित्यर्थः ॥ १९ ॥

चतसृषु चतसृषु कुशसूनासु चतसृषु दिक्षु
बलिं हरेद्यास्ते रुद्र पूर्वस्यां दिशि सेनास्नाभ्य
एतं नमस्ते अस्तु मा मा हिंसौरित्येवं प्रतिदिशं
त्वादेशनम् ॥ २० ॥

वपास्यालीपाकाप्रदानहोमपर्यन्तं कृत्वा स्थितकृतः
प्रागेकैकस्यां दिशि चतसृषुतस्रः कुशसूना निधाय तासु चक-
रेष्वेव मांसेष्वेव च बलिं हरेत् । यास्ते रुद्र पूर्वस्यां दिशीति
प्रतिदिशं त्वादेशनकार्यं यास्ते रुद्र दक्षिणस्यां दिशि यास्ते

रुद्र प्रतीक्षां दिशि यास्ते रुद्रोदीक्षां दिशीति । दर्भस्तृजै-
स्तृणैश्च कक्षवद् ग्रथित्वा सर्वेषामग्रं गृहीत्वा एकीकृत्य
ग्रथिताः कुशसूता उच्यन्ते ॥ २० ॥

चतुर्भिः सूतैश्चतस्रो दिश उपतिष्ठेत कद्रु-
द्रायेमा रुद्रायाते पितरि मा रुद्राय स्थिरधन्वन्
इति ॥ २१ ॥

चतुर्भिर्यथाक्रमेण चतस्रो दिश उपतिष्ठेत । सूक्तप्रहणद्व-
द्रायेत्यस्मिन् सूक्ते षष्ठे सोमश्रियमधीत्यादिना रौद्राणां
निवृत्त्यर्थम् ॥ २१ ॥

सर्वरुद्रयज्ञेषु दिशामुपस्थानम् ॥ २२ ॥

एतच्च दिशामुपस्थानं सर्वरुद्रयज्ञेषु भवतीत्यर्थः । एत-
मेव देवमध्ये गोष्ठस्य यजेतेति । रौद्रद्वेषधुक्त्विर्यवेदित्यादिषु
च विज्ञेयम् ॥ २२ ॥

तुषान् फलीकरणांश्च पुच्छश्चर्मशिरः पादा-
नित्यग्नावनुप्रहरेत् ॥ २३ ॥

स्थालीपाकप्रीक्षीणां च तुषाः फलीकरणाश्च । फलीकर-
णानाम सूक्ष्मकणाः तांश्च पुच्छादीनि च अग्नावनुप्रहरेत् ॥ २३ ॥

भोगं चर्मणा कुर्वीतेति शांवत्यः ॥ २४ ॥

शांवत्यस्तावार्थः कर्मणा भोगमुपानदादि कुर्वीतेति
मन्यते ॥ २४ ॥

उत्तरतोऽग्नेर्दर्भवीतासु कुशसूनासु वा
गोषितं निनयेच्छ्वासिनीर्घोषिणीर्विचिन्वतीः
समग्रुतीः सर्पा एतद्वोऽत्र तद्वरध्यमिति ॥ २५ ॥

अज्ञावदानसमये केनचित्पात्रेण शोणितं गृह्णीयात् तदि-
दानीमुत्तरतोऽग्नेः दर्भवीतास्त्विति दर्भरात्रिषु कुयसूनासु वा
शोणितं निमयेत् श्वासिनीरिति मन्त्रेण ॥ २५ ॥

अथोदङ्काट्य श्वासिनीर्घोषिणीर्विचि-
न्वतीः समञ्जुतौः सर्पा एतद्वोऽत्र तद्वरध्वमिति
सर्पेभ्यो यत्तचासृगूवध्यं वावसुतं भवति तद्वर-
न्ति सर्पाः ॥ २६ ॥

अथ तत्रस्थ एव उदङ्मुख आहृत्य यत्तत्र संज्ञपनदेशे
रुधिरं ऊवध्यं वा ऊवध्यगोहं वा अवसुतं भूमौ निपतितं भवति
तत्सर्पेभ्य उद्दिशति श्वासिनीरिति मन्त्रेण । तच्च सर्पा हरन्ति
देवतारूपेण । ततः स्थितकदादिद्वयशूलोदासनसहितं होम-
श्रेष्ठं समापयेत् । यथास्य रुद्रदेवस्य यथा स्तोत्रप्रियस्य वै ।
सर्पात्मनो भगवतो माहात्म्यमधुनाब्रवीत् ॥ २६ ॥

सर्वाणि ह या अस्य नामधेयानि ॥ २७ ॥

यावन्ति किल लोके नामधेयानि अभिधानानि सन्ति
तानि सर्वाणि यस्यैव नामधेयानि यावन्तो लोके शब्दाः
सन्ति तैः सर्वैरयमेव वाच्य इत्यर्थः । चैतोऽस्य यावन्तः पदा-
यास्ते सर्वे रुद्र एवेत्यर्थः । एवं भुवता रुद्रस्य सर्वगतत्वं दर्शयि-
तम् ॥ २७ ॥

सर्वाः सेनाः ॥ २८ ॥

चैतोऽस्य यावन्तः सेनाः सन्ति ताः सर्वा यस्यैव सेनाः गच्छ-
न्त्यात्मभाष्यस्य सेनाः सम्भवन्ति । अस्य तु महाभाष्यादुप-
पद्यन्त एव । एवं भुवता राजादयो देवादयश्च रुद्र इत्युक्तं
भवति । स्तुतिषु च न पुनरुक्ततादोषः ॥ २८ ॥

सर्वाण्युच्छ्रयणानि ॥ २८ ॥

यावन्ति च लोके उच्छ्रयणानि उच्छ्रयणानि भूतानि विद्वत्तया
यष्टृतया ध्येष्टृतया ध्यापयिष्टृतया दाष्टृतया तपस्तप्तृतया अन्येन
या तानि सर्वाण्यस्यैव अंशभूतानि । न ह्यन्यस्योत्कृष्टत्वस-
म्भवः । अथवा सर्वाण्युच्छ्रयणानि पर्वतादीनि तान्यस्यैव
तेष्वयं वसतीत्यर्थः । एवमनेकैषां स्तुतवानाचार्यः ॥ २८ ॥

इत्येवंविद्यजमानं प्रीणाति ॥ ३० ॥

इतिशब्द उक्तपरामर्शः । उक्तेन मार्गेण यो रुद्रं एवं
विदित्वा यजति शूलगवेन यजमानस्तमित्येवंविद्यजमानं
प्रीणाति रुद्रदेवः । अत्युत्कृष्टेन सुखेन यजमानं संयुनक्तो-
त्यर्थः । ३० ।

नास्य ब्रुवाणं च न हिनस्तीति विज्ञायते ॥ ३१ ॥

अस्य कर्मणः ब्रुवाणं वक्तारश्च नेत्यपिशब्दार्थः । तेन वक्ता-
रमपि विज्ञातारमपि अध्येतारमपि उपकर्तारमपि न हिनस्तीति
रुद्रदेव इत्येवं श्रूयते । ३१ ।

नास्य प्राग्नीयात् ॥ ३२ ॥

अस्य पशोः हुतश्रेयं न प्राग्नीयात् । अन्यत्र इच्छातः
प्राग्नीयात् वा । अयं निषेध एकेषां मतेन कृतः उत्तरत्र प्राग्-
नविधानात् ॥ ३२ ॥

नास्य ग्राममाहरेयुरभिमारुको ह्येष देवः प्रजा भवतीति ॥ ३३ ॥

अस्य कर्मणः सप्तस्थीनि द्रव्याणि ग्रामं माहरेयुः केचि-
दपि । प्रजा अभिमारुको च एव देवो भवति । माहरेयं सत्या-

हृतपत्नौः प्रजा हिनस्ति रुद्रदेशः । इतिशब्दो द्वेती । तस्मा-
न्नाहरेयुरिति ॥ ३३ ॥

अमात्यानन्ततः प्रतिषेधयेत् ॥ ३४ ॥

पुत्रादीन् समीपतः प्रतिषेधयेत् नाशान्तव्यमिति ॥ ३४ ॥

नियोगात् तु प्राश्नीयात् स्वस्वयन इति ॥ ३५ ॥

हृतशेषं पशोर्नियोगान्नियमेन प्राश्नीयात् स्वस्वयन इति
कृत्वा । अतो ज्ञायते निषेध एकैयः पक्ष इति ॥ ३५ ॥

अधुनास्य कर्मणः फलमाह ।

स एष शूलगवो धन्यो लोकः पुण्यः पुत्यः

पशव्य आयुष्यो यशस्यः ॥ ३६ ॥

शूलगवेनेष्टवतो धनलोकपुण्यपुत्रपञ्चायुर्यशांसि भव-
न्तीत्यर्थः ॥ ३६ ॥

इष्टान्यमुत्सृजेत् ॥ ३७ ॥

यवं शूलगवेनेष्टा अन्यं पशुं श्रेष्ठं स्वस्वयूयस्येत्यादिलक्षण-
युक्तं अभिषिच्योत्सृजेत् पुनः शूलगवकरणार्थम् ॥ ३७ ॥

नानुत्सृष्टः स्यात् ॥ ३८ ॥

सर्वथा अनुत्सृष्टो नैव स्यात् । शूलगवार्यं सक्तदुष्कर्गोऽव-
श्यद्वार्यः । शूलगवः सक्तदवश्यद्वार्यमित्यर्थः । एवं च कृत्वा
नित्यकर्मदमिति ज्ञायते ॥ ३८ ॥

नहापशुर्भवतीति विज्ञायते ॥ ३९ ॥

नहापशुर्भवति पशुगुणकं कर्म पशुः । शूलगवनामकेन
पशुकर्मणा रक्षितो न भवेदित्यर्थः । यत एवं श्रूयते तस्मात्स-
क्तदुष्कर्गोऽवश्यद्वार्यः ॥ ३९ ॥

शन्तातीयं जपन् गृहानियात् ॥ ४० ॥

शूलगवं समाप्य ग्रामं प्रविश्य ततः प्रागुक्तं शन्तातीयं
जपन् गृहानियात् गच्छेत् प्रविशेदित्यर्थः ॥ ४० ॥

अथ नैमित्तिकं कर्माह ।

पशूनामुपताप एतमेव देवं मध्ये गोष्ठस्य
यजेत ॥ ४१ ॥

पशूनामात्मीयानां यदा उपतपो व्याधिरभूत्तदा एतमेव
देवं द्वादशनामकं षट् नामकं एकनामकं वेत्यर्थः । तं मध्ये
गोष्ठस्य यजेत् ॥ ४१ ॥

तत्र द्रव्यमाह ।

स्यालीपाकं सर्वहुतम् ॥ ४२ ॥

आज्यभागास्तं कृत्वा उपस्तोत्रं दद्यात् स्यालीपाकं सर्वं
निधाय प्रत्यभिघ्राय्यं जुहुयादेवं सर्वहुतं जुह्यात् । अत्र प्रधान-
नहविषः शेषाभावात् खिट्कश्च कार्यः । दिगुपस्थानं कार्य-
मित्युक्तं ततः सर्वप्रायश्चित्तादि समापयेत् ॥ ४२ ॥

वर्हिराज्यश्चानुमृद्वत्य धूमतो गा आनयेत् ॥ ४३ ॥

ततो वर्हिषः आज्यश्च चमष्टानुपान् फलीकरणाद्याना-
वनुमृद्वत्य प्रतिधूमज्ञा आनयेत् ॥ ४३ ॥

शन्तातीयं जपन् पशूनां मध्यमियान्मध्य-
मियात् ॥ ४४ ॥

ततः शन्तातीयं जपन् पशूनां मध्यमियाद्गच्छेत् प्रविशे-
दित्यर्थः । अथ्ये तु शन्तातिशब्दवन्ति सुप्तानि शन्तातीय-
मग्नेनोच्यन्ते इति व्याचष्टुः । कानि तानि । १८६ आश्व-

पृथिवी इदं हनून्मेपां चत देवा अवहितमित्येतानि शत्र
इन्द्राग्नी इतीदं यन्तातीयमिति प्रसिद्धमित्युक्तमप्याभिः
प्राक् । अध्यायान्तलक्षणार्थं द्विर्बचनम् ॥ ४४ ॥

नमः शौनकाय नमः शौनकायः ॥ ४५ ॥

शौनकनमस्कारः तत्रसादेनेदं गृह्यशास्त्रमप्याभिः प्रणीतं
तच्च समाप्तमिति प्रापनार्थम् ।

प्राखलायनकं गृह्यमित्यं वै विवृतं मया ।

सद्भिः सारन्तु वै प्राश्नामसारं त्यजतामिति ॥ ४५ ॥

इति चतुर्थे नवमी कण्डिका ।

इत्याखलायनगृह्यसुवहस्यो नारायणीयायां

चतुर्थोऽध्यायः ॥

अथ समिष्टीकरणप्रयोगः ।

अथ बहुधाचाद्यान्तरमतेन समिष्टीकरणप्रयोगं वक्ष्यामः
भोज्यार्थम् । तत्तु संवत्सरं पूर्णं दादयाहे वा कार्यम् । तत्र
नियमेन द्वौ वाद्यौ द्वौ पिष्टकृत्ये तु त्रय इतरत्वे च पात्रेण
वत् । विशेषमात्रं वक्ष्यामः । तत्र चत्वार्यर्घ्यपात्राणि । एकं
प्रेतस्य । त्रीणि पिष्टपितामहप्रपितामहानाम् । तत्र चतु-
र्वेपि दर्भान्निर्धाय चतुर्वेप्यपी निविश्य चत्वारि सज्जन्तु-
मुक्ता प्रेतपात्रे तूष्णीं तिसान् प्रविध्य ततो मन्त्रेण त्रिषु
पात्रेषु क्षिपति । मन्त्राहतिरुक्ता । ततो गन्धमास्थेयत्वा-
द्यपि पात्राणि अर्घयित्वा ततः प्रथमं पात्रं इतरेषु पित्रादि-
पात्रेषु क्षिप्तिं निनयति समानीय इत्युक्ता । ततोऽर्घ्यनिषेद-
नादि पार्यणवत् । अत्र स्थानीपात्रो नास्तीति कृत्वा भोज-
नाद्योदयादुक्तं कृत्वाऽग्नेौ कुर्यात् पात्रेषु वा पूर्वो-
क्तेन विधिना सुहृदात् । ततो इतरेषु पिष्टस्यः पात्रेषु

ददाति अग्निहोमपक्षे पाणिहोमपक्षे च समानमिदम् । अथ
 पाणितले दत्तमिति पूर्वप्राशननिषेधो द्रष्टव्यः पिण्डनिर्घर्षण-
 काले प्रेतोद्देशेन एकं पिण्डं तृण्यं दत्त्वा पित्रादिविषयः पार्व-
 ण्यवदत्त्वा प्रेतपिण्डं त्रिधा विभज्य त्रिषु पिण्डेषु निदध्यात् ।
 मधुमतौभिः मधुवाता इति तिसृभिः सङ्गच्छध्वमिति दाभ्यां
 च । ततोऽनुमन्त्रणादि सर्वं पार्वण्यवत् । ॐ स्वस्वस्विति ब्राह्म-
 णान्विमर्जयेत् । एवं चतुर्थस्य प्रपितामहस्य विच्छेदो भवति ।
 स्त्रिया अप्येवमेव सपिण्डीकरणम् । तस्यास्तु मातृपितामही-
 प्रपितामहीभिः सपिण्डीकरणम् । एवं सति चतुर्थ्याः प्रपि-
 तामह्याः पिण्डविच्छेदो भवति । अनपत्यानान्तु प्रेतानां
 सपिण्डीकरणं नास्ति । अन्यस्यापि यस्य सपिण्डीकरणं कार्यं
 यस्य न कार्यं येन कर्त्ता कार्यं यैश्च मह पिण्डदानं कार्यं
 तत्सर्वं स्मृतितोऽवगन्तव्यम् । एवमाचार्यान्तरमतेन प्रयोगः ।
 सुखार्थमिदमत्र व्याख्यातम् ॥

आश्वलायनगृह्यस्य भाष्यं भगवता कृतम् ।

देवस्वामिसमाह्वेन विस्तीर्णं तत्प्रसादतः ॥ १ ॥

दिवाकरद्विजपर्यस्तुतुना नैध्रुवेण वै ॥

नारायणेन विप्रेण कृतं यं वृत्तिरौदृशी ॥ २ ॥

गृह्यवृत्तिः समाप्ताः ॥

गृह्यसूत्रपरिशिष्टभागः ।

प्रथमोऽध्यायः ।

गृह्ये तु यानि चोक्तानि क्वचिद्वैतानिकेऽपि वा ।

विधेरलोपनार्थाय तानि वृत्त्याम्यतः परम् ॥

अथास्मिन्नाश्वलायनगृह्ये यानि कानिचिदन्योक्ताभीष्टे-
च्छता नाचार्येष्वनुमतानि ज्ञापितानि यानि चोक्तप्रदर्शित-
क्रियाणि, तानि सर्वावबोधाय यथावदभिधास्यामः ।

कर्त्ता स्नातो धीतानाद्रिवासा यज्ञोपवीत्याधान्तः प्राञ्चि च
आसीनो दक्षिणाङ्गकारी समाहितो मन्त्रान्ते कर्म कुर्वीत
प्रत्युचोक्तिष्वगन्तेष्वनादेश आज्यं द्रव्यं सुवःकरणमवदान-
वत्सु दुर्वीपाणिः कठिनेषु कर्मावृत्तौ मन्त्रोऽप्यावर्तते कर्मेणो-
ऽन्त आचमनञ्चेति सामान्यम् ॥ १ ॥

अथ सन्ध्यामुपासीतेत्याचार्यो यावद्वहोरात्रयोः सन्धौ यथ
पूर्वाह्नापराह्णयोस्तत्कालमवा देवता सन्ध्या तामुपासीत ।
बहिर्गामात् प्राच्यामुदीच्यां वान्यस्यां दिग्निनिन्दितायामनल्प-
मुदकाशयनेत्य प्रातः शुचिर्भूतः पाणिपादमुखानि प्रक्षाल्य
शुचौ देशे भूमिष्ठपादीनपायित उपविष्टः शिखां बद्धाचायेत्,
प्रज्जतिस्त्रयमेनाबुद्धमुदकमौचितं दक्षिणेन पाणिनादाय
कानिष्ठाङ्गुली विशिष्टौ वितत्य तिस्र इतराङ्गुलीः मण्डतोद्भाः
कृत्वा बाह्येण तोर्धेन हृदयमपि त्रिः पीत्वा पाणिं प्रक्षाल्य
स्रष्टान्धः साङ्गुष्ठमूलेनाकुक्षितोष्ठमास्यं द्विः प्रमृज्य सकृच्च सह-
तमध्यमाङ्गुलीभिः पाणिं प्रक्षाल्य सप्तं पापि पादौ शिरसा-

भ्युक्ष्य स्पृष्टाभः संहतमध्यमाङ्गुलिद्वयाग्रेणास्यमुपस्पृश्य साङ्ग-
 ष्ठया प्रदेयिन्या प्राणविलहयमनामिक्या चक्षुःश्रोत्रे कर्नि-
 ठिकया च नाभि तलेन हृदयं सर्वाभिरङ्गुलीभिः शिरस्तदग्रै-
 रंसौ चोपस्पृशेदित्येतदाचमनम् । एवं द्विराचन्यात्मानमभ्युक्ष्य
 ततो दन्ताब्जोऽधयित्वा पुनर्द्विराचम्य दर्भपवित्रपाणिः प्रथमम-
 मन्त्रकं पञ्चदशमात्रिकं प्राणायामत्रयं कृत्वा समन्त्रकं सकृत्
 कुर्यादायतप्राणः सुप्रणवां सप्तव्याहृतिकां सावित्रीं सशिरसां
 त्रिरावर्त्तयेदित्येव समन्त्रः प्राणायामः ॥ २ ॥

अथ कर्म सङ्कल्प्य शुचौ पात्रे सव्ये पाणौ वाप आधाय
 स्थिरे नूदकाग्रये यावति कर्म कुर्वीत तावत् उदकस्य विभागं
 कल्पयित्वा तीर्थानि तत्रावाह्य ता अपः सदर्भपाणिनादायो-
 त्तानशिरसि मार्जयेदो पूर्वं पश्च पापो हिष्ठेति तिसृभिरया-
 चमनं, उदकमादाय सूर्य्येति पिबेत् । सूर्य्यं च मा मन्युश्च
 मन्युपतयश्च मन्युऋतेभ्यः पापेभ्यो रचन्तां यद्रात्रा पापम-
 कार्षं मनसा वाचा हस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेण शिश्ना रतिस्त-
 दवलुम्पतु यत्किञ्चिदुरितं मयीदमहं माममृतयोनौ सूर्य्यं
 ज्योतिषि जुहोमि स्वाहेत्येतत्समन्त्रमाचमनमथ पुनराचम्य
 मार्जयेत्पण्यव्याहृतिसावित्रीभिर्ऋक्ष आपो हिष्ठेति सक्तेन
 गायत्रीशिरसा चाभ्रमात्मानं परिपिञ्चेदेतन्मार्जनम् ॥ ३ ॥

अथ गोकर्णवत्कृतेन पाणिनोदकमादाय नासिकाग्रे धारु-
 यन् कृष्णघोरपुरुषाकृतिं पाप्मानमात्मानमन्तर्थाप्य स्थितं
 विचिन्त्य संयतप्राणोऽघमर्षणसूक्तं ह्रुपदासृचं चावर्त्य दक्षि-
 णेन नासाविलेन शनैः प्राणं रेचयन् सर्वतस्तेन संहृत्य कृष्णं
 रेचनवर्त्मना पाणिष्य उदके पतितं ध्यात्वा तदुदकमनवेक्ष-
 माणो यामतो भुवि तीव्राघातेन क्षिप्वा तं पाप्मानं वक्ष्यतं
 सहस्रधा दलितं भावयेदेव पापव्यपोहः । एनमेके न कुर्वन्ति

मार्जनैर्नैव तस्य व्यपोहितत्वादिति । हुपदादिव सुमुचान
स्त्रियः स्नातो मलादिव पुनः पवित्रेणेवाच्यमापः शन्यन्तु
मैनसः । इतीयं हुपदा षष्क पापशोधनी ॥ ४ ॥

अथाचम्य दर्भपाणिः पूर्णमुदकाञ्जलिमुद्धृत्यादित्याभिमुखः
स्थित्वा प्रणवध्याहृतिपूर्वया सावित्र्या त्रिनिवेदयन्, तृचिपेद्ये
पुनः पापशयोहं नेच्छन्ति त आचम्यैवाघातमुत्तृचिपेयुरेतदे-
वाघानि वेदनमसावादित्यो ब्रह्मेति प्रदक्षिणं परियन् परियि-
त्याप उपसृश्य शुची देशे दर्भाभमोक्षिते दर्भानास्तीर्य
ध्याहृतिभिरुपविश्य प्राणायामत्रयं कृत्वात्मानं ध्याहृतिभि-
रभ्युक्ष्य सावित्र्या देवतमनुष्मृत्यार्पादिकं वा. तामेतां चतुरक्ष-
रयो विभक्तां अन्तर्योजितैः यद्भूमिस्तदङ्गमन्त्रैर्यथाङ्गमात्मनि
विन्यस्यात्मानं तद्रूपं भावयेद्यथा तत्सवितुर्हृदयाय नम इति
हृदये, वरणीयं शिरसे स्वाहेति शिरसि, भर्गो देव शिखायै
षष्टिति शिखायां, स्थधीमहि कवचाय ह्रमिति उरसि,
धियो ब्रो नो नेत्रत्रयाय वीषट् नेत्रललाटदेशेषु विन्यस्याथ
प्रचोदयादस्त्राय फडिति करतलयोरस्त्रं पाश्चादिषु दशसु
दित्तु विन्यसेदेषोऽङ्गन्यासः । एतमेकं नेच्छन्ति, स हि विधि-
रवैदिक इत्यर्थमनुसन्दधानः । मन्त्रदेवतां ध्यात्वागच्छ वरदे
देवीत्यावाह्य तिष्ठेच्छेषु नक्षत्रेष्वामण्डलदर्शनात्मन्त्रार्थम-
नुसन्दधानः, सन्धानं नेच्छत्येकं । प्रणवध्याहृतिपूर्विकां
सावित्रीं जपेत्, जपं चाक्षसूत्रेणानामिकाया मध्यादारभ्य
प्रदक्षिणं दशभिरङ्गुलीपर्वभिर्वा गणयेदागच्छ वरदे देवि !
जप्ये मे सन्निधा भव । गायन्तं त्रायसे यज्जगद्वायसी त्वं ततः
स्युतत्यावाहनमन्त्रः । सवितुर्देवस्य वरणीयं तेजो ध्यायेम
हि योऽस्माकं कर्मणि प्रेरयतीति मन्त्रार्थः ॥ ५ ॥

अथ देवताध्यानम् । या सन्ध्योक्ता सैव मन्त्रदेवता यन्म-

पास्यते, तां सर्वदैकरूपां ध्यायेदनुसन्ध्यसन्धान्यरूपां वा, यदै-
करूपासन्ध्यनुसामविपदां तिर्यगूर्द्धाधरदिक्षु षट्कुक्षिः पञ्च-
शिरसमग्निमुखीं विष्णुहृदयां ब्रह्मशिरस्कां रुद्रशिखां दण्ड-
कमण्डल्वचसूत्राभयाङ्गचतुर्भुजां शुभ्रवर्णां शुभ्राम्बरानुलेप-
नस्रगाभरणां शरश्चन्द्रसहस्रप्रभां सर्वदेवमयीमिमां देवीं गाय-
त्रीमेकामेव तिसृषु सन्ध्यासु ध्यायेदथ यदि भिन्नरूपां तां
प्रातर्गोलां बालादित्यमण्डलमध्यस्थां रक्तवर्णां रक्ताम्बरानुले-
पनस्रगाभरणां चतुर्वक्त्रां दण्डकमण्डल्वचसूत्राभयाङ्गचतु-
र्भुजां हंसासनारूढां ब्रह्मदेवत्याम्बुदेवमुदाहरन्तीं भूर्लोक-
धिष्ठात्रीं गायत्रीं नाम देवतां ध्यायेदथ मध्यन्दिने तां युवतीं
युवादित्यमण्डलमध्यस्थां श्वेतवर्णां श्वेताम्बरानुलेपनस्रगाभ-
रणां पञ्चवक्त्रां प्रतिवक्त्रं त्रिनेत्रां चन्द्रशेखरां विशूलखड्गखट्वा-
ङ्गडमङ्गकाङ्गचतुर्भुजां वृषभासनारूढां रुद्रदेवत्यां यजुर्वेद-
मुदाहरन्तीं भुवर्लोकधिष्ठात्रीं सावित्रीं नाम देवतां ध्याये-
दथ सायं तां वृद्धां वृद्धादित्यमण्डलमध्यस्थां श्यामवर्णां श्यामा-
म्बरानुलेपनस्रगाभरणामेकवक्त्रां शङ्खचक्रगदापद्माङ्गचतुर्भुजां
गरुडासनारूढां विष्णुदेवत्यां सामवेदमुदाहरन्तीं स्वर्लोक-
धिष्ठात्रीं सरस्वतीं नाम देवतां ध्यायेद्वायुं नैच्छन्त्येके । ततः
आवाह्यं जपित्वा जातवेदसे सुनुवाम सोम, तच्छ्रियोरावृणो-
महे नमो ब्रह्मणे नमो अश्विन्य इत्येताभिरुपस्थाय प्रद-
क्षिपं दिशः माधिपां नत्वाथ सन्ध्यायै गायत्र्यै सावित्र्यै
सरस्वत्यै सर्वाभ्यो देवताभ्यश्च नमस्कृत्य तत उत्तमे शिखरे
देवि ! भूम्यां पर्वतमूर्धनि । ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञाता गच्छ देवि !
यथासुखमिति सन्ध्यां विसृज्य भद्रं नः अपि वातय मन-
इत्युक्ता शान्तिश्च विरुच्यार्थं नमो ब्रह्मणे इति प्रदक्षिणं
परिक्रमयासत्यलोकादापातास्तादास्तोकास्तोकपर्वताद्ये सन्ति

ब्राह्मणा देवास्तेभ्यो नित्यं नमो नम इति नमस्तस्य भूमिसु-
 पसंष्ट्य गुरुन् हर्षाद्योपसङ्गद्विधादेवम् । आर्यं विशेषास्तु
 सूर्ययेति मन्त्रे सूर्यस्थानेऽग्निपदमावपेद्राधाया रात्रि-
 रहः सत्ये ज्योतिषीयन्ते ब्रूयाज्जपश्चार्हास्तमिते मण्डले
 भानुष्ववदर्शनादासीनेनेति ॥ ६ ॥

अथ मध्यन्दिने चापः पुनन्विति मन्त्राचमनमापः
 पुनन्तु पृथिवीं पृथिवीं पूता पुनातु माम् । पुनन्तु ब्रह्मणस्प-
 तिर्ब्रह्म पूता पुनातु माम् । यदुच्छिष्टमभोज्यं च यद्वा दुधरितं
 मम । सर्वं पुनन्तु मामापोऽसताश्च प्रतिग्रहं स्वाहेत्यथाक-
 णीयया हंसवत्या वा त्रिः सकृद्वर्षासुत्तिष्ठ्योर्द्ध्वाङ्गुलं मुख
 उदुत्यं जातवेदसं चित्रं देवानामिति सूक्ताभ्यामाभ्यां वा म-
 न्त्राभ्यां यच्चक्षुरित्येकया वादित्यमुपस्थाय जपं प्राङ्मुख आ-
 सीनो यथेष्टकालं कुर्यादित्येष मन्त्राविधिर्ध्यातः । ७ ॥

अथास्य मन्त्राणामपि देवतच्छब्दांसि, प्रणवस्य ब्रह्मा पर-
 मात्मा देवो गायत्री, व्याहृतीनां सप्तानां विश्वामित्रजमदग्नि-
 भरद्वाजगौतमात्रिवशिष्ठकश्यपाः प्रजापतिर्वा सर्वास्तामग्नि-
 वायुादित्यहहस्पतिवरुणैश्वरिष्येदेवागायत्यष्टिगनुष्टुबृहतीप-
 ङ्क्तिविष्टुजगत्यस्त्रिसृणामाद्यानां समस्तानां वा देवता प्र-
 जापतिर्बृहती सावित्र्या विश्वामित्रः सविता गायत्रीशिरसः
 प्रजापतिर्ब्रह्माग्निवायुादित्या न यजुषि छन्दः । आपो हि
 सिन्धुदीप अश्वरीपो वापं गायत्रं हानुष्टुबृहती पञ्चमी वर्धमाना
 सप्तमी प्रतिष्ठा अन्त्ये ई सूर्य्यं ब्रह्मा सूर्य्यमन्यु मन्त्रपतयः
 प्रकृतिरापः पुनन्तु विष्णुरापो हिष्ठा अग्निय रुद्रोऽग्निमन्यु
 मन्त्रपतयः प्रकृतिः धर्तं च माधुच्छन्दसोऽधमर्षयो भावहस्त-
 मातुष्टुभं जातवेदसे कश्यपो जातवेदा अग्निस्त्रिष्टुप् तच्छंयोः
 यंयुर्विश्वेदेवाः शकरी, नमो ब्रह्मणे प्रजापतिर्विश्वेदेवा जनतौ,

आकण्ठेन हिरण्यसूतः सविता त्रिष्टुप् हंसः शुचियहामदेवः
सूर्यो जगत्पुद्गलं प्रस्कण्ठः सूर्यो गायत्रमन्त्राद्यतमोऽनुष्टुभ-
यितुं देवानामिति कुक्षः सूर्यस्त्रिष्टुप् तच्चतुर्वसिष्ठः सूर्यः
पुरउष्णिक् दैवतधरणमेव वा कुर्यादेवमन्यत्र व्याख्यातम् ।
॥ ८ ॥

अथ स्नानविधिस्तत्रातर्मध्याह्ने च गृहस्थः कुर्यादेकतरत्र
वा प्रातरेव ब्रह्मचारी यतिस्त्रिषु सवनेषु द्विः त्रिषु यानप्रस्थ-
स्तत् प्रातः सङ्गोमयेन कुर्यान्मृदा मध्यन्दिने सार्यं शुभामि-
रङ्गिर्न प्रातः स्नानात् प्राक् सन्ध्यामुपासीत प्रातरुत्सृष्टं गोम-
यमन्तरिक्षस्य सङ्गृह्य भूमिष्ठं वोपय्यधय सत्यक्तं तीर्थमेत्य
धौतपादपाणिमुख आचम्य सन्ध्योक्तवदात्माभ्युक्षणादि च
कृत्वा द्विराचम्य दर्भपाणिः संयतप्राणः कर्म सङ्कल्प्य गोमयं
वैधितमादाय सस्ये पाणी कृत्वा व्याहृतिभिस्त्रेधा विभज्य
दक्षिणं भागं प्रणवेन दिक्षु विक्षिप्योत्तरोत्तरं तीर्थे चिघा
मध्यमं मानसोक्त इत्युच्चाभिमन्त्र्य गन्धहारामित्यनया मूर्ध्नि-
दिसर्वाङ्गमालिप्य प्राञ्चलिर्वरुणं हिरण्यशृङ्गमिति हाभ्यामव-
तेहेष्ट इति हाभ्यां प्रसम्नाजे हृष्टदत्तेति सूक्तेन प्रार्थ्य हिरण्यशृङ्गं
वरुणं प्रपद्ये तीर्थे मे देहि यावितः । यन्मया भुक्तमसाधूनां
पापेभ्यः प्रतिग्रहः । यन्मे मनसा याचा कर्मणा वा दुष्कृतं
कृतम् । तत्र इन्द्रो वरुणो हृष्टस्यतिः सविता च पुनस्तु पुनः
पुनरित्यथ याः प्रवतो निवतः स्रष्टत इत्येतया तीर्थमभिमृश्या-
वगाद्य स्यातो द्विराचम्य भार्जयेदंवयोयस्यध्वभिरित्यष्टाभिरा-
पोहिष्ठेति च नवभिरथ तीर्थमद्गुहेनेमं मे गच्छ इत्युच्चा त्रिः
प्रदक्षिणमालोच्य प्रकाशपृष्ठमग्नीं अघमर्पणसूक्तं त्रिराचम्य
निमज्ज्योक्तादित्यमालोच्य हादमल्लत्य आमुत्य पाणिभ्यां
यज्ञसुद्रया योनिमुद्रया षोडशमादाय भूमिं सुखे वाञ्छीररसि

आत्मानं दद्यात् तत्राभिपिच्य त्वयो अग्ने वरुणस्य विद्वानिति
 'हाम्यान्तरक्षमन्तो धायतीति च सूक्तेन पुनः आयाश्मूभि'
 चाभिपिच्येत्तद्विष्णोः परमस्य दमग्ने रक्षाणो अंशसो यत्कि-
 'ञ्चेदं वरुणदेव्यो जने इत्येता जपेत्, सोतोऽभिमुखः सरित्सु
 आयादन्यत्रादित्याभिमुखोऽथ साक्षताभिरङ्घ्रिः प्राङ्मुख उप-
 वीती देवतीर्थेन व्याहृतिभिर्व्यस्तमस्ताभिर्ब्रह्मादीन् देवान्
 सकृत्सकृत्तर्पयित्वा योदक्षुः निवीती भयवाभिरङ्घ्रिः प्राजा-
 पत्येन तीर्थेन कण्वद्वेपायनादीन् ऋषींस्तान्भिर्याहृतिभिर्दि-
 दिंस्तर्पयित्वाथ दक्षिणाभिमुखः प्राचीनावीती पिष्टतीर्थेन
 सतिष्ठाभिरङ्घ्रिर्व्याहृतिभिरेव सोमः पिष्टमान् यमो अङ्गि-
 रस्यानग्निस्त्वताः कथ्यवाहन इत्यादींस्तीर्त्स्तीर्त्स्ययेदेतत् सा-
 नाङ्गतर्पणमथ तीरमेव दक्षिणाभिमुखः प्राचीनावीती, ये के
 चाश्मत्कुले जाता अपुत्रा गोविणो मृताः । ते गृह्णन्तु मया दत्तं
 वस्त्रनिष्ठीर्णोदकम् ॥ इति वस्त्रं निष्पीड्य यज्ञोपवीत्यप उप-
 सृज्य परिधानीयमभ्युक्ष्य परिधाय द्वितीयश्चोत्तरीयं पर्युजितं
 प्राङ्मुख द्विराचामेदयोक्तमभ्यानुपासीतेदं प्रातस्त्रानविधानम्
 । ८ ॥

अथ मध्यन्दिने तीर्थमेव धीतपाणिपादमुखो द्विराचम्या-
 यतप्राणः स्नानं सङ्कल्प्य दर्भपवित्रपाणिः शुची देशे धनि-
 'जेण भूमिद्रायत्रास्त्रेण आत्वोपरिसृज्यतुरङ्गुलमुदास्याध-
 स्नामृदं तथा आत्वा गायत्रादाय गतं मुदामितया मृदा
 परिपूर्य मृदमुपात्तां शुची देशे तीरे निधाय गायत्रा प्रोक्ष्य
 तच्छिरसा व्रधा विभज्यैकेन मूर्ध्ना चानामेरपरिण चाधस्ता-
 दङ्गमनुलिप्यामृष्टाङ्गुल्य आलयित्वादित्यश्चिरीत्य तं ध्यायन्
 आयादेतन्मलस्त्रानमाहुरथ तीरे द्विराचम्य तृतीयमन्त्रेणा-
 दाय सव्ये पाणौ कृत्वा व्याहृतिभिस्तैश्च विभज्य दक्षिणमा-

गमस्त्रेण दित्तु दशसु विनिक्षिप्योत्तरन्तीर्धे चिन्वा तृतीयङ्गा-
यत्राभिमन्त्रितमादित्याय दर्शयित्वा तेन मूर्ध्नि आपादात्
गायत्र्या प्रणवेन वा सर्वाङ्गमनुलिप्य सुमित्रान आप ओषधयं
सन्विषति सकृदङ्गिरात्मानमभिषिष्य दुर्मित्रास्त्रामौ सन्तु योऽ-
स्मान्छेष्टि यच्च वयन्दिश इति नृच्छेपमङ्गिः चान्वेदय वरुण-
प्रार्थना तर्पणान्तेनोक्तेन विधिना स्नायान्नास्मिन् प्राक् ब्रह्म-
यज्ञतर्पणादस्त्वं निष्पोडयेदपुत्रादयो ह्यन्ते तर्प्या इत्येव स्नान-
विधिस्तदेतदसम्भवेऽङ्गिरैव कुर्याद्भौमदिनादिषु च, न च गृहे
नृदा स्नायाच्च च शीतोदकेन शीतोष्णोदकेन गृहे स्नायान्ना-
न्तविधिं वर्जयेद्दहिर्वा शुचौ देशे सर्वे पश्चात् कुर्यादिति ॥१०॥

अथाशक्तस्य मन्त्रस्नानं शुचौ देशे शुचिराचान्तः प्राणाना-
यस्य दर्भपात्रिः सव्ये पाणायपः कृत्वा तिसृभिरापी द्विती-
याभिः पच्छः प्रणवपूर्वं दर्भोदकैर्माजयेत् । पादयोर्मूर्ध्नि
हृदये मूर्ध्नि हृदये पादयोर्हृदये पादयोर्मूर्ध्नि चाथार्धवर्गो
मूर्ध्नि हृदये पादयोर्हृदये पादयोर्मूर्ध्नि चाथ षट्कशो हृदये
पादयोर्मूर्ध्नि चाथ तृचेन मूर्ध्नीति मार्जयित्वा गायत्र्या दश-
धाभिमन्त्रिता आपः प्रणवेन धीत्वा द्विराचामेदेतन्नन्तस्ना-
नम् ॥ ११ ॥

अथ वैश्वदेवो दिनस्य प्रारम्भो नात्र पाकयज्ञतन्त्रमग्नि-
मौप्रामनं पचनं वा परिममूह्य पथ्युच्चायतनमलङ्घ्य सिद्धं
हविष्यमधिन्विष्याङ्गिः प्रोक्ष्योदगुद्वास्याग्नेः प्रत्यक् दर्भेषु
निधाय सर्पिषाभ्यज्य सव्यं पाणितलं हृदये न्यस्य सकृदव-
दानेन पाणिना जुहुयात् सोमाय वनस्पतय इत्यैकाहुतिं
दिवाचारिभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्य इति सर्वभूतानां विशेषणं
प्रजापतेरुक्तिरिष्यते प्रधानबलेरुदक् पुरुषवत्तिस्रस्त्रिदसन्ना-
भावे तश्चुत्सादिभिः कुर्यादिके चान्ते च परिसन्तुष्ट मय्युच्चे-

देकेनां च तन्त्रमिति पथ्युद्वेगोत्तले अपि न कुर्वन्ति केवलं
'हुत्वापतिष्ठन्ते विश्वे देवाः सर्वे देवास्तद्देवत्वमितीदं वैश्वदेवम्
॥ १२ ॥

अथ स्वस्तिवाचनसृष्टिपूर्तेषु स्वस्वयनं वाचयेदित्याचार्यः
ऋद्धिर्विवाहान्ता अपत्यसंस्काराः प्रतिष्ठोद्यापने पूर्तं तत्-
कर्मण आच्यन्तयोः कुर्याच्छुचिः स्वस्तिहृतो वाचयित तथा-
भूते सग्नानि मङ्गलसम्भारपृथगुत्तमान् ब्राह्मणान् प्रशस्त्राना-
चारलक्षणसम्पन्नानघर्गादिभिरभ्यर्च्य दक्षिणया तोपयेदथ
प्राप्नु स्वाः प्रशस्ता दर्भपाणयस्तिष्ठेयुस्तद्दक्षिणतो वाचयितो-
दक्षु खः संस्कार्या वाचयितुर्दक्षिणपार्श्वमातिष्ठेयुरथ वाच-
यिता दर्भपाणिरपां पूर्णमुदकुम्भ स्तुतं समस्तवमुखं धृत्वा
तिष्ठन् समाहितो मनः समाधायतामिति ब्राह्मणान् ब्रूयात्
समाहितमनसः अ इति ते ब्रूयुः प्रसीदन्तु भवन्त इति वाच-
यिता प्रसदाः अ इतीतरेऽथ ते सर्वे संहृत्य शान्तिः पुष्टिः तुष्टि-
र्हृदिरद्विघ्नमायुष्यमारोग्यं शिवं कर्म कर्मसमृद्धिर्धर्मसमृद्धिः
पुत्रसमृद्धिर्वेदसमृद्धिः शास्त्रसमृद्धिर्धनधान्यसमृद्धिरिष्टसमृद्धि-
रित्येतानि पञ्चदशतन्त्राण्युक्तानि तन्नाम्ना कर्मदेवतां प्रीय-
तामिति ब्रूयुरथ वाचयिता पूर्ववत्तस्मिन्मन्त्रान् पठित्वा वि-
स्त्रिर्मन्दमध्योच्चस्वरैरो पुण्याहं भवन्ती ब्रुवन्तु स्वस्ति भवन्ती
ऋवन्तु ऋद्धिं भवन्ती ब्रुवन्त्विति ब्रूयात्तेऽपि तथा प्रत्येकं प्रति-
ब्रूयुरोमित्युध्यतामित्युद्धौ प्रतिब्रूयुरथ प्राप्नु खमासीने सामा-
त्यङ्कर्त्तां ब्राह्मणाः सपञ्चवदर्भपाणयः प्रत्यक्षु स्वास्तिष्ठेयुः शा-
न्तिपवित्रनिष्ठाभिः ऋग्भिरभिपिषेयुः पुरन्ध्यो नीराजनादि
कुर्युः ॥ १३ ॥

अथ होव्यन्त्यमे किञ्चिदुच्छ्रितासमाऽऽत्रिमा भूमिस्थण्डिल-
सुच्यते तदिदुन्नात्रयं सर्वतो गोमयेन मदविशसुप्रलिख

यत्रियमकलं मूलेतोत्तिष्ठ्य शकलं प्रागपविधाय स्थण्डिलम्,
 भ्यस्य शकलमाग्नेय्यां निरस्याप सपसृजेत् एष पायतनसं-
 स्कारस्तत्रान्नि' व्याहृतिभिरभ्यात्मानं प्रतिष्ठाप्यान्वादधाति
 कमे सहस्रपुरःसरं द्रव्यदेवतायज्ञाय इयोस्तिमूणां वा समि-
 धमभ्याधानमन्वाधानमथेध्मावर्हिणीं सवह्यं दर्भैः प्रादेशमात्रै-
 स्तिसन्धीं त्रिवृतो रज्जूं कुर्यात्पाणिभ्यां सव्योत्तराभ्यां पूर्वं वत्त-
 येत्ततो दक्षिणोत्तराभ्यामन्ते प्रदक्षिणावृतं रज्जूं कुर्यादेत-
 दज्जूकरणं, प्रथमां रज्जुमुदगग्रामास्तोय्यं प्रादेशमात्रं दर्भ-
 मुष्टिं कृत्वा प्रागग्रान्तस्यापविधाय तथा बर्हिर्हिंरावेष्टयित्वा
 तन्मूलस्य द्विरावेष्ट्य तां प्रथमवेष्टनस्याधस्तादुसवेदेवं द्वितीय-
 येधं सकृदावेष्ट्य सवह्येदरन्त्यायाम इध्मः पञ्चदशदशकस्त-
 दुपरि निदध्यादेतदिध्मावर्हिणीः सवह्यमथ सोदकेन पाणि-
 ना प्रागुदीच्या आरभ्य प्रदक्षिणमग्निन्विः परिसमूह्य प्रादेश-
 मात्रैर्दर्भैः प्रदक्षिणं प्राच्यादिषु प्रतिदिशमुदकमंस्त्रं परिस्तृ-
 णीयादक्षिणोत्तरयोः सन्धिषु मूलापैराच्छादयेत् राघिष्ठान्
 वा दर्भांस्तयोस्तृणीयादुत्तरतः पात्रासादनाय दक्षिणतो
 ब्रह्मासनाय कांसिदर्भानास्तोय्याग्निं पथ्यं, चेदेधोऽग्निसंस्कारो-
 ऽथ तेषु दर्भेषु पात्राणि न्यग्विलानि हन्त्वा प्रागग्रमुदगप्रवर्ग-
 मयुनक्ति प्रोक्षणपात्रसुवौ चमसाज्यपात्रे इध्मावर्हिणीत्या-
 ज्यहोमेषु तथा चरुस्यालोप्रोक्षणपात्रे दर्वीसुवौ चमसान्द-
 पात्रे इध्मावर्हिणीं चेति दर्विहोमेषु प्रोक्षणपात्रमुद्धृत्य पवि-
 चमन्तर्धायाप आसिष्य तूष्णीं ताः पवित्राभ्यान्निरुत्पूय पात्रा-
 स्त्रुत्तानानि कृत्वेष्वपि सव्य पात्राणि नाभिरद्विषुर्गमयु किं
 प्रोक्षेदेतत् पात्रासादनम् ॥ १४ ॥

अथ चमसं प्रत्यगग्नेर्निधाय ते पवित्रेऽन्तर्धायाहिः पूर-
 यित्वा गन्धादिं प्रक्षिप्य दक्षिणोत्तराभ्यां पाणिभ्यां नासिका-

स्तमुहृत्योत्तरतोऽग्नेर्दमेष्टु निधाय दमैः प्रच्छादयेदेतत् प्रणी-
 तांप्रणयनमय ते एव पवित्रे प्राग्ग्नेः चाज्यपात्रेऽन्तर्धाया-
 ज्यमांसिच्य वह्निः परिस्तरणादङ्गारानुदगपोह्य तेष्वज्यम-
 धित्यित्योक्त्युक्तेनायज्यास्य दर्भापे प्रच्छिद्य प्रोक्ष्याज्ये प्रास्य
 ज्वलता तेनैवोक्त्युक्तेनाज्यन्त्रिः परिहृत्योक्त्युक्तविरस्याप उप-
 सृश्याज्यह्वर्पन्निबोदगुदास्योङ्गारानतिमृज्याज्यमुत्पूय पवित्रे
 प्रोक्ष्याग्नी प्रास्याप उपसृशेदेव चाज्यसंस्कारोऽय वह्निरात्म-
 नोऽप्रे प्रागयमास्तीर्य तवाज्यमासाद्य सहर्दमैर्दवींसुवावादा-
 याग्नी प्रताप्य दवीं निधाय सुवं सव्येन धारयन्दक्षिणेन
 पाणिना दर्भायैर्विलं प्रागारभ्य प्रादक्षिण्यं प्रागप्रवर्गन्त्रिः
 परिमृज्य तैरेव विलपृष्टमभ्यात्मन्त्रिः संमृज्याय पृष्ठादारभ्य
 यावदुपरिविलन्दण्डं दर्ममूलैस्त्रिः संमृज्य सुवं प्रोक्ष्य प्रता-
 प्योदगाज्याद्वह्निपासाद्योदकसृष्टैस्तैरेव दर्मैरेवं दवीं च
 संस्तूय सुवादुदङ्निधाय दर्भाः प्रोक्ष्याग्नी प्रहरेदेपमुक्
 सुवसंमार्गः ॥ ११ ॥

अथ ब्रह्मास्ति चेत् क्रियेत, स प्राक् प्रणीताप्रणयनात्मम-
 स्तपाण्डुङ्गो भूत्वापेषाग्निं परीत्य दक्षिणत आस्तीर्णेषु
 दर्मेषु निरस्तः परावसुरिति वृणमङ्गुष्ठीपकनिष्ठाभ्यां नैकृ-
 त्यान्निरस्याप उपसृशेदमहमर्वावसोः सदनं सौदामीत्युद- ।
 शुख उपविश्य वृहस्पतिर्ब्रह्मा ब्रह्मसदनम् आश्रित्यते वृहस्पते
 यज्ञज्ञोपायेति मन्त्रं ब्रह्मा जपेदपां प्रणयने ब्रह्मवपः प्रणो-
 थामीत्यतिष्ठः ॐ भूर्भुवः स्वर्गं वृहस्पतिमस्तु इति जपित्वा
 प्रणयेदतिष्ठजेक्षर्बदा च यज्ञमना भवेदेके नेच्छन्ति निरसन-
 सुपवेशनं जपः प्रायश्चित्तहोमः संस्थाजपेनोपस्थानश्चेति पञ्च-
 कर्माणि ब्रह्मणः ॥ १६ ॥

अथ पार्वणस्यालीपाकस्तस्य पीर्यमास्थामारभ्योऽग्निस-

ग्नीषोमी यौगंमास्यादेवते अग्निरिन्द्राग्नी वामावास्यायां
 देवते अयः प्रणीय शूर्पे व्रीहौचिरुष्य प्रोक्ष्य प्राग्प्रोषमुत्तर-
 लोमकृष्णाजिनमास्तीर्य तत्रोलूखलं निधाय तानवहृत्य
 तण्डुलांस्त्रिः फलीकृतांस्त्रिः प्रचाप्य उपयेद्यदि सहयपये-
 चरुं विहृत्येदममुष्मा इदममुष्मा इत्यभिमृशेत् स्विष्टकृतं
 द्विरुपरिष्ठादभिधारयेत् पञ्चायती द्वायती पुरस्तादवधे-
 दिभरन्तु विसंस्थाम्नी प्रास्यायाद्याग्नेयतो देवा इदं
 विष्णुरित्यन्ताभिव्याहृतिमिष जुहुयादेताः सर्वाः प्राय-
 चित्ताहुतयः एता ब्रह्मणा कर्त्तव्याः परीत्य प्रत्यगुदीच्या-
 मवस्थाय जुहुयादथ बर्हिषि पूर्णपात्रं निनीय ताभि-
 रद्भिरापो अस्मात्सातरः शुभ्रयन्त्रिदमायः मवहृत्येताभ्यां
 सुमित्रा न आप ओषधयः सन्त्रित्येतेन चात्मानं शिरसि
 मार्जयेत्संस्कार्यमपि संस्कारकर्मस्यथाग्निहोमश्च न इति
 संस्थाजपेनोपतिष्ठते ततो ब्रह्मा चाय कर्त्ताग्नेः परिसन्मूहन-
 पय्युक्षणे कुर्यादेतत्तन्त्रमन्येषामस्यालीपाकवत् सुकृतकर्मम-
 न्त्रान् जुहुयात् ॥ १७ ॥

अथ नित्यसौपासनन्तस्य सायमारम्भोऽनस्तमित आदित्ये
 सायमग्नेः प्रादुष्करणमनुदितं प्रातः प्रदोषान्तः सायं होम-
 कान्तः सङ्गवान्तः प्रातर्नात्र तन्त्रमित्यतःऽग्निं परिसन्मूह्य परि-
 स्तीर्य पर्युक्ष्य होम्यमपकमुत्सृजेनावज्वाल्य तेनैव त्रिः पट्टि-
 हृत्योत्सृज्य कचिरस्येत् पकमुदगङ्गारेष्वधिश्रित्य प्रोक्ष्योदगुद्वास्य
 तानङ्गारानतिमृजेदेव होम्यसंस्कारः, पयोदधिसर्पियंवागूरो-
 दनस्तण्डुलाः सोमसैलमापो व्रीहयो यवास्तिल्ला इति हो-
 म्यानि, तण्डुला नीवारश्यामाकयावलाना व्रीहियालियवगो-
 धूमप्रियङ्गवः स्वरूपेणातिहोम्यास्तिलास्वरूपेणैव शतशतुः-
 पट्टिर्याहुतिः व्रीहियवानान्तदर्धन्तिलानान्तदर्धं सर्पिस्तैलं

च तिलञ्च तिलातसीकुसुम्भानां येन प्रथमाग्निं जुहुयात्तेनैव
 द्वितीयां जुहुयाद्येनैव सायं जुहुयात्तेनैव प्रातः सायं प्रातर्होमौ
 सायं वा समस्येन्नतु प्रातः सायं होमौ ॥ १८ ॥

अथ पुनराधानमनुगतेऽग्निं शिष्टागारादानीवीक्ष्यबहुप-
 समाधाय परिसन्मूढ परिस्रौत्यं पर्युष्याज्यमुत्पूयायायान
 इत्येकामाज्याहुतिं हुत्वा यथापूर्वं परिचरेदेवमाहादशरात्रा
 दत्त ऊर्ध्वं विवाहगृहप्रवेशहोमाभ्यामेकतन्त्राभ्यामादध्यात्
 तत्र विवाहाज्याहुतयो लाजाहुतयो गृहप्रवेशाज्याहुतयो हृद-
 याञ्जनञ्च भवति कर्त्तव्यं लाजानायपत्येतत्पुनराधानविषयहो-
 ममतीत्य मनस्वत्या चतुर्गृहीतं जुहुयादाहादशरात्रादूर्ध्वं पुन-
 राधानमेव कुर्यात् ॥ १९ ॥

अथानेकभार्यस्य यदि पूर्वगृह्याग्नावेवानन्तरो विवाहः
 स्यात्तेनैव मा तस्य सह प्रथमया धर्मोऽग्निभागिनी भवति,
 यदि तु लौकिके परिणये तं पृथक्त्वेन परिगृह्य पूर्वैकौ-
 कुर्यात्तौ पृथगुपसमाधाय पूर्वध्विन् पूर्वया पत्न्यान्वारब्धौ-
 ऽग्निमीले पुरोहितमिति सूक्तेन मृत्युचं हुत्वोपस्थायायन्ते
 योनिर्ऋत्विय इति तं समिधमारोप्य प्रत्यवरोहेति द्वितीये
 वरो ह्याज्यभागान्तं कत्वोभाभ्यामन्वारब्धौऽग्निमीले जुहुया-
 दग्निनाग्निः समिध्यते त्वं ह्यग्ने अग्निना पाहि नो पग्न
 एऋयेति तिसृभिरस्त्रीदमधिमन्यनमिति च तिसृभिरयैर्न परि-
 चरेन्मृतामनेन संस्कृत्यान्यया पुनरादध्यादय धाग्निं विभज्य
 तद्वागेन संस्कृत्याहृष्टीनामप्येवमेवाग्नियोजनमुच्यतेमिधुनं
 दक्षिणा ॥ २० ॥

अथ कन्यावरणं कन्यां परिणयेयमाणो द्वौ चत्वारोऽष्टौ
 वर्षपितुरात्मान् पशस्ताकारकर्मणो नृत्तरा ऋजवः सन्तु पत्न्या
 इति प्रहिणुयादेतावतीभिः पुरन्ध्रीभिः संहितामङ्गस्यैत-

तूष्ण्याभ्याङ्गन्यागृहमेत्य शुभे पीठासने प्राप्नुंखासीनायाः दातृ-
 ज्ञातिवान्धवोपेतायाः कन्यायाः पाणी फलं प्रदाय कन्यावरण-
 काले वृणीरत्रासीनाः प्रत्यक्षु खा वसिष्ठगोत्रोद्भवायामुथ प्रपौ-
 त्रायामुथ पौत्रायामुथ पुत्राय श्रुतशीलनान्ने वराय वत्सगो-
 द्रोद्भवाममुथ प्रपौत्रीममुथ पौत्रीममुथ पुत्रीं सुशीलानाङ्गीं
 इमाङ्गन्याभार्यात्वाय वृणीमह इति ब्रूयुरथ दाता भार्या-
 ज्ञातिवन्धुसमेतो यथोक्तमनूय वृणीध्वमिति ब्रूयादेवं त्रिः
 प्रयुज्य दाता प्रदास्यामीति चोच्चैस्त्रिर्ब्रूयादथ ब्राह्मणा उक्तस्व-
 रुचयनाः शिवा आपः सन्तु सौमनस्यमस्त्वक्षतं चारिष्टं चास्तु
 दीर्घमायुः श्रेयः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टियास्त्वित्यु क्तैतद्दः सत्यम-
 स्त्विति चनूय समानीय आकूतिः प्रसुप्तान्ताधियः सानस्य
 सच्चणौत्वेताः पठेयुः पुरन्ध्रः कन्यायै कन्याणान् कुलधर्माचा-
 रान् कुर्युः ॥ २१ ॥

अर्घ्योपयमनं सचण्डो धरो सचणयतीं कन्यां यवीयसीम-
 सपिण्डामसगोत्रजामविरुदसम्बन्धामुपयच्छेत् पितृतः सप्तपुरुषं
 सापिण्डग्राह्यतः पञ्चपुरुषं भृगुवत्साङ्गिरसय प्रवरे च एकपि-
 योगे सगोत्रा एकपियोग इतरे दम्पत्योर्मिथः पितृमातृसाम्य-
 विरुदः सम्बन्धो यथा भार्यास्वसुर्दुहिता पितृव्यपत्न्याः स्वसा
 चेति केचिन्मातृगोषतां च वज्रायित्वा तदपत्यमसगोत्रं स्या-
 दिति सुस्रातोऽन्तर्द्वतो वरः स्वस्तिं वाचयित्वा सहितः स्वचितै-
 ब्राह्मणैः पुरन्ध्रोभिर्ज्ञातिवान्धवैः पदातिभिर्मङ्गलगीततूर्यघो-
 षाभ्यां सम्बन्धिनो गृहमेत्य चतुष्पदे सोत्तरच्छदे हरितदर्भा-
 स्तीक्ष्णं भद्रपीठे प्राक्षुख उपवेश्य तस्य पुरस्तात् प्रत्यङ्मुखीं
 भद्रपीठासीनां सुस्रातामलङ्कृतामहतवाससं सन्निवीं कन्या
 पुरस्तथ दाता सामात्य उपविशेहरं विधिवदभ्यर्चयेद्य दक्षि-
 णतः पुरोधा उदङ्मुख उपविश्य मध्ये प्रागप्रोदगग्रान्द-

भानास्तीर्थं तैजसमपां पूर्णं कलयन्निधाय व्रीहियवा-
 नोप्य गन्धादिभिरलङ्घ्य दूर्वापल्लवैर्मुखमवस्तीर्याप्लिङ्गाभि-
 रङ्गैर्भिरभिमन्त्रा ताभिरङ्घ्रिः प्रयोजयेदथ दाता
 पुण्याहादीनि वाचयित्वा शिवा आपः सन्तु सीम-
 नस्यमस्त्वक्षतघ्नारिष्टघ्नास्तु दीर्घमायुरस्तु शान्तिः पुष्टि-
 स्तुष्टियास्तु तिथिकरणमुहूर्त्तनक्षत्रसम्पदस्त्वित्युक्त्वा भाव्या-
 दिसमेतः कन्यां प्रतिगृह्य वत्सगोत्रोत्पन्नममुष्य प्रपौत्रीममुष्य
 पौत्रीममुष्य पुत्रीं सुशीलानाम्नीमिमां कन्यां वसिष्ठगोत्रो-
 दवायामुष्य प्रपौत्रायामुष्य पौत्रायामुष्य पुत्राय श्रुतशीलना-
 म्नीऽस्मै वराय सम्प्रददे कन्यां प्रतिगृह्णातु भवानिति वृषन्
 वरस्य पाणौ हिरण्यमुपधाय कलयोदकधारामासिञ्चेत् मनसा
 प्रजापतिः प्रीयतामिति ब्रूयादथ शिरसि पुण्याहाशियो वाच-
 यित्वा दक्षिणेऽंसे कन्यामभिमृश्य क इदङ्गमा धदात्कामः
 कामायादात्कामो दाता कामः प्रतिग्रहीता कामं समुद्रमा-
 विष्कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि कामैतत्ते वृष्टिरसि द्यौस्त्वा-
 ददातु पृथिवी प्रतिगृह्णात्विति जपित्वा प्रजापतिमनुमृत्य
 धर्मप्रजासिद्धये कन्यां प्रतिगृह्णामीति ब्रूयादेवं विः प्रयुज्य
 पुरोधो दाक्षवरो प्रति ऋतस्य हि शरधः सन्ति पूर्वैरिति
 तिस्रो जपित्वैतद्वहः सत्यसन्तुष्टमस्त्विति ब्रूयात् । २२ ।

अथानयोर्निरीक्षणं स्वलङ्घने वैश्वमनि मङ्गलगीततूर्यनि-
 र्वाणे पूर्वापरावरान्यच्छिती इक्षान्तरालौ शकृतण्डुलराशी
 कृत्वा मध्ये स्वस्तिकान्तिरस्करिणो धारयेयुरथ पूर्वध्वजागौ
 प्रत्यङ्मुखौ गुड्डीरक्षपाणिं कन्यां स्थापयेयुरपस्मिन् प्राङ्मुखं
 तथाभूतं वरं तौ मनसेष्टदेवतां ध्यायन्तौ तिष्ठन्तौ ब्राह्मणाः
 सूर्यसूर्यं पठेयुः पुरन्ध्या मङ्गलगीतानि कुर्युरथ ज्योति-
 र्विदादिष्टे काले प्रविष्टे सदास्तिरस्करिणौमुहुरपसार्य कन्या-

वरौ परस्परगुहञ्जीरकानवकिरतः परस्परद्विरीक्षेयातामभा-
 दन्नोमिति तामौक्षमाणो जपत्यधोरचक्षुरपतिघ्नो धीति तये-
 क्षमाणोऽथास्त्राभुवोर्मध्यन्दर्भाग्नेण परिमृज्य दर्भक्षिरस्थाप-
 षपस्यशेदय ब्राह्मणा वान्यवाः पुन्रन्यास्तौ आशीर्भिरभिन-
 न्दयेयुः । २३ ॥

अथानयोराद्राक्षतारोपणन्तैजसेन पात्रेण क्षीरमानीय
 घृतमासिचान्येनाद्राक्षततण्डुलानथ तथास्थितयोर्वधूवर-
 योर्वधनकमेतत् कारयेयुरमृतं क्षीरमायुष्टं तमरिष्टरक्षता
 अथ एतेपासारोपणमिथ्यते वरः प्रक्षालितपाणिर्वध्वाः प्रक्ष-
 लितेऽञ्जली क्षीरघृतं पाणिना द्विरुपस्तीर्य द्विस्तण्डुलान-
 ञ्जलिना वपति यथा पूर्यते ततो द्विरुपरिष्टादभिघारयत्येवं
 वराञ्जलावन्यस्तण्डुलापूरणं कुर्याद्वाता तयोरञ्जल्योर्द्विरण्य-
 मवदध्यात्यथ वरः कन्याञ्जली स्वाञ्जलिन्वारयेद्वाता कन्यां
 धारयतु दक्षिणाः प्रान्तु बहुधेयश्चास्तु पुण्यं वर्धतां
 शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु तिथिकरणमुहूर्त्तनक्षत्रसम्पदस्त्रि-
 त्तुक्ता कन्यामुत्क्षिप्य तदञ्जल्यक्षतान्वरमूर्धारोपयेद्दत्तोऽपि
 तन्मूर्ध्नि स्वाञ्जल्यक्षतानारोपयेद्देवन्निर्वधूपूर्वं वराञ्जली बधू-
 स्तण्डुलपूरणं कुर्यात्तदञ्जलावन्योऽथ समारोपणं कारयेद्दिदानीं
 दाता वराय गोभूमिदानीयानशयनमन्नादिकमनुदानन्दद्या-
 दथ पुरोधाः कांक्षेपथ आसिचोऽङ्गम्यर्थाद्दया शाखया सपला-
 यया सहिरण्यपवित्रया मदूर्वापवित्रयाभिपिष्वेदलिङ्गाभि-
 ऋग्भिरथ बधूवरौ स्वशेखरपुष्पं क्षीरघृतेनाप्लाव्य परस्परति-
 लकङ्कृतः कण्ठे सज्जन्नामुच्चतः कौतुकसूत्रञ्च करे बध्नीयाता-
 मथ पुरोधास्तयोरुत्तरीयान्तयोः पञ्चपुगफलानि विषाहव्रत-
 रक्षिणश्चणाधिपमनुमृत्य गणान्त्वान्वा गणपतिं हवामह इत्या-
 नून इन्द्रक्षमन्तमिति च बधूवरयोरुत्तरीयान्तौ च नीललोहितं

भवतीति वधीयादथ दाता सभाय्या वृद्धाः पुरन्ध्र्यो ज्ञातिवा-
न्यवाद्य क्रमादाशीर्भरार्द्राक्षतारोपणं कुर्युः ॥ २४ ॥

अथर्तुमत्याः प्राजापत्यसूतौ प्रथमे वनुकूलेऽहनि सुस्रात-
यास्त्रारथ्यः प्राजापत्यस्य स्थालोपाकस्य हत्वैता वाज्याहुती-
र्जुष्टुयाद्विष्णुर्योनिमिति तिस्रो नैजमिषेति तिस्रः प्रजापतेन
त्वदित्येकाद्यातो भूर्भ्रमः शोशुच दधमिष्यमिमृश्य याः
फलनीया अफला इति जपित्वा अघेनदस्युः प्राहचातयस्येति
षड्भिरग्निस्तुवे स्रवस्तमांमति द्वाभ्यामग्निमुपस्थाय धूर्यो नो
दिवस्थात्विति सूक्तेनादित्यमुपतिष्ठेत । अथ गर्भलभनसूता-
वनुकूलायास्त्रिभिः स्वलङ्घनं सुगन्धवासितं वैश्वानि तथाभूते
पर्यङ्कयने सुस्रातामलङ्घतां शुक्लवसनां सखिणीभार्यां स्वय-
न्तथाभूतः प्रवेश्य दूर्वा पिष्ट्वा अखगन्धा वा सूक्ष्मेण वाससा
सगृह्योदीर्घातः पतिवतीति द्वाभ्यां स्वाहाकारान्ताभ्यामुभयो-
र्नासाविलयोर्निप्रिथ्य संवेश्य गन्धर्वस्य विश्वावसोर्मुखमसीत्यु-
पस्थमस्मिन्मृश्य विष्णुर्योनिहृत्ययत्विति द्वाभ्यां विहृत्य यो
गर्भसोपधीनामहङ्गर्भमदधामोपधीष्विति जपित्वोपगच्छेत्
प्रायेते रितो दधान्यतावित्यनुप्राख्यायया भूमिरग्निगर्भा यथा
चौरिन्द्रेण गर्भिणी वायुर्यथा दिशाङ्गर्भ एवन्ते गर्भदधाम्य-
साविति हृदयमभिमृशेन्नैक उपगमने मन्दविधिमिच्छन्ति
गच्छनेन किञ्चित् संस्कृत इति त ओपधीभिर्निषेकं हत्वो-
पगच्छन्ति ॥ २५ ॥

अथ जातकर्म पुत्रे जाते पुरान्यैरालम्भादग्निरिन्द्रः प्रजा-
पतिर्विश्वेदेवा ब्रह्मेत्यनादेशदेवता हुत्वा प्राक् स्विष्टकृतः
सर्पिमधुप्राशनादि कुर्यादेवन्निष्क्रमणं चतुर्थे मासापूर्वमाश-
पक्षे स्वस्ति वाचयित्वा स्विष्टकृतः प्राक् सुस्रातालङ्घनं कुमार-
मादाय सहभाय्याज्ञातिबान्धवैः पुरन्ध्रीभिर्य मङ्गलनृत्यनिर्घा-

येन गृहान्निष्कस्य देवतायतनमेत्य देवतासुपहारेणाभ्यर्चा-
यिषो वाचयित्वायतनं प्रदक्षिणीकृत्य गृहमेयात्सम्बन्धिनो वा
गृहप्रीत्वा नयेदेवमन्नप्राशनादावपीच्छायामनादिष्टदेवता
यष्टव्याः ॥ २६ ॥

इत्याखलायनगृह्यपरिशिष्टे प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ ग्रहयज्ञस्यैत्ययज्ञस्येत्यमुपयाचितमुच्यते तत्र भवाः
शान्तिपुष्टिदा देवतासैव्याः शान्तिश्च खलु पुष्टिं च सर्वे ग्रहाः
समुपयाचन्ते ततस्यैत्या आदित्य इन्दुरङ्गारकः सौम्यो गुरुर्भा-
र्गवः शनैश्चरो राहुः केतुरिति नवग्रहास्ते हि स्वस्वगत्या जगद-
भिगृह्णन्ति तानुदगयनादिषु पुण्यकालेषु यजेत शान्तये सद्य
उद्भूतेषु माङ्गल्यादिष्वाभ्युदयिकं करिष्यमाणो ग्रहयज्ञं कुर्या-
दनाभ्युदयिकं हि शान्तिकर्म यदि तदानुकूल्यकामः कामं
प्रागभ्युदयास्तप्ताहान्तरितात् कुर्यात्तं दगपराहुतीः स्वयमेकः
कुर्यादूर्ध्वमापश्चयतश्चत्वार ऋत्विजः स्युरागतं वरमष्टौ नवम
आचार्यः स्वयमेव वा यदि स्वयमाचार्यः स्यात्तद्भागं कल्पविदे
दद्यात्तान्विधिवद्हरयित्वाह्येदाचार्यं आदित्याद्यं सुहृयादित-
रेभ्य इतरे पूर्वोत्तरतन्त्रमाचार्यः कुर्यात्तदितरेभ्योऽन्वारमे-
रम् ॥ १ ॥

अथास्य सभाराहस्तमात्रावरक्षतुरसङ्कुण्डं स्थण्डिलं वा
संस्कृत्य तत ईगान्यां कुण्डयदायताश्चतुरस्राश्चतुरस्रद्वाद्भुलो-
ष्णितां विस्तृतान्विभूमिकां ग्रहयेदि कुर्यात्तस्याश्च शसत्रोहि-
तण्डुलैः सकर्णिकमष्टदलं अम्यजमुनिष्य कर्णिकायाम्दलेषु च
यथास्थानं ग्रहपीठानि स्थापयेदुदीच्यां धान्यपीठे तैलमंश-
स्मयं वा नवमनुष्ठितासङ्कृतं शुभमभिषेककुम्भविधाय प्रसुव

यापो महिमानमित्युवाङ्निः पूरयित्वा पञ्चमस्थानि पञ्चामृतानि
 नवपर्वतधातून् नवपवित्रमृदो नवरत्नानि प्रक्षिप्य दूर्वापल्लवै-
 र्मुखमञ्ज्वाद्य वस्त्रयुग्मेन वेष्टयित्वा समुद्रादीनि पुण्यतीर्थानि-
 न्यावाह्य कुशमभिमृश्याप्लिङ्गा वारुणीः पावमानोय जपेत्
 ॥ २ ॥

अथार्चनाङ्गानि तान्त्रं स्फाटिकं रक्तचन्दनं कुङ्कुमं सुवर्ण-
 न्तदेव रजतं लोहं सीसकं कांस्यमिति नवप्रतिमाद्रव्याणि,
 सुवर्णमेकमेव वा सर्वेषां, रक्तचन्दनं मलयजो देवदारुः कुङ्कुमो
 मनःशिला शङ्खपिष्टन्तिलपिष्टं केतकीरजः कस्तूरीति नवानु-
 लेपनानि, मलयज एक एव वा सर्वेषां, रक्तपद्मं कुमुदं रक्तक-
 रवीरं पाटलं चम्पकं कुन्दमिन्द्रीवरं कृष्णधूसूरस्तञ्जिववर्ण-
 मिति नवपुष्पाणि, रक्तकरवीरमेकमेव वा, पुष्पवर्णा अक्षता
 अहतवस्त्रयुग्मानि च, कन्दरमयूरशिखा दशाङ्गसर्जरसा विल्व-
 फलं श्रीवासं कृष्णागुरु जटामांसी मधुकमिति नवधूपाः,
 गुग्गुलुकेक एव वा, सर्पिषा दीपः तिलतैलेन वा, हविष्यान्नं
 पायसं पलाशं गुडाच्च क्षीरोदनो दध्योदनः कृषरात्रमापात्र-
 यित्रात्रमिति नवोपहाराः, विहदन्नमेकमेव वा, माणिक्यं
 मौक्तिकं प्रवालो मरकतं पुष्करागो वज्रो नीलो गोमेदिकं वैडूर्यं
 इति नयरत्नान्येकमेव वा माणिक्यं, चर्कः पालाशः खदिरोऽ-
 पामार्गोऽश्वत्थोऽहुस्वरः शमी दूर्वाः कुशा इति सन्निधः, सर्वेषां
 मालाश एक एव वा ॥ ३ ॥

अथार्चनमाचार्यः प्राङ्मुख उपविश्य समाहितः पुण्याद्यादि
 वाचयित्वा कर्म सङ्कल्प्य अष्टवेदिपद्मपीठेषु यथास्थानमुखी
 अष्टप्रतिमां स्थापयित्वा दक्षिणवामयोरधिदेवताप्रत्यधिदेवने
 तदभिमुखी स्थापयेत् तदभावे पुष्पाक्षतादिधावाहयेदग्नि-
 रापः पृथिवी विष्णुरिन्द्र इन्द्राणी मजापतिः सर्पा मन्त्रा च

क्रमेण ग्रहाणामधिदेवताः, ईश्वर उमा स्कन्दः पुरुषो ब्रह्मेन्द्रो
यमः कालचित्रगुप्त इति प्रत्यधिदेवताः, गणपतिं दुर्गां चित्वां-
धिपतिं वायुमाकाशमग्निनी कर्मसादगुण्यदेवता इमा यथा
प्रत्यक् निवेश्य प्राच्यादिष्विन्द्रादिलोकपालान् क्रतुरक्षिताना-
वाहयेत् पुष्पाञ्जलिप्रयोगेणावाहनमन्त्रेर्नमोऽन्तैरावाह्य ना-
मभिः क्रमेण दीपान्त्यानुपचारानर्पयेत् ॥ ४ ॥

अथावाहनमन्त्राः प्रणवसुघ्राय्यं भगवन्नादित्य ग्रहाधिपते
काश्यपगोत्र कलिङ्गदेशेश्वर जवापुष्पोपमाङ्गद्युते द्विभुज पद्मा-
भयङ्गस्त मिन्दूरवर्णाश्वरमास्थानुलेपन ज्वलन्माणिक्यखचित-
सर्वाङ्गाभरण भास्कर तीजोनिधे विलोकप्रकाशक त्रिदेवताम-
यमूर्ते नमस्ते सप्तह्मरथध्वजपताकोपगोभितेन सप्तश्वरथ-
वाहनेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन् प्रागच्छाग्निरुद्राभ्यां सह पद्म-
कर्णिकायां ताम्रप्रतिमां प्राप्नुष्वीं यत्तुल्यपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं
त्वामावाहयामि । भगवन् श्रीम दिजाधिपते सुधामयशरीरा-
न्वेयगोत्र यामुनदेशेश्वर गोक्षीरधवलद्रुकान्ते द्विभुजगदाधर-
दानादित शक्ताश्वरमास्थानुलेपनसर्वाङ्गासुक्तभौक्तिकाभरणर-
मणीयसर्वलोकाप्यायक देवतास्वादयमूर्ते नमस्ते सप्तह्रपीत-
ध्वजपताकोपगोभितेन दशमेताश्वरथवाहनेन मेरुं प्रदक्षि-
णीकुर्वन् प्रागच्छाद्विरुमया च सह पद्माग्नेयदत्तमध्ये स्फटि-
कप्रतिमां प्रपद्नुष्वीं चतुरस्रपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाह-
यामि । भगवन् अङ्गारकाम्याकृते भारद्वाजगोत्रावन्तिदेशेश्वर
ज्वालापुष्पोपमाङ्गद्युते चतुर्भुज शक्तिशूलगदाश्वधारिन् रक्ता-
श्वरमास्थानुलेपन प्रवालभरणभूषितसर्वाङ्ग कुर्धरालोकदीप्ते
नमस्ते सप्तह्ररथध्वजपताकोपगोभितेन रत्नमेपरथवाहनेन
मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्प्रागच्छ भूमिस्कन्दाभ्यां सह पद्मदक्षिण-
दत्तमध्ये रत्नचन्दनप्रतिमां दक्षिणासुष्वीं त्रिकोणपीठेऽधितिष्ठ

पूजार्थं त्वामावाहयामि । भगवन् सौम्य सौम्याकृते सर्वज्ञान-
 मयात्रिगोत्र मगधदेशेश्वर कुङ्कुमवर्णाङ्गद्युते चतुर्भुज खड्गखेट-
 कगदावरदानाङ्कितः पीताम्बरमास्थानुलेपन मरकताभरणा-
 लङ्कितसर्पाङ्गयिहृदमते नमस्ते सप्तद्विषीतध्वजपताकोपशोभि-
 तेन चतुःसिंहरथवाहनेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ विष्णुपु-
 षाभ्यां सह पद्मे शानदलमध्ये सुवर्णप्रतिमासुदङ्मुखीं वाणा-
 कारपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि । भगवन् बृहस्पति
 समस्तदेवताचार्याङ्गिरसगोत्र सिन्धुदेशेश्वर तप्तसुवर्णसदृशाङ्ग-
 दीप्तं चतुर्भुज कमण्डल्वक्षत्रवरदानाङ्कित पीताम्बरमास्था-
 नुलेपन युष्मरागमयाभरणरमणीयसमस्तविद्याधिपते नमस्ते
 सप्तद्विषीतध्वजपताकोपशोभितेन पीताम्बरथवाहनेन मेरुं
 प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छेन्द्रवज्राभ्यां सह पद्मे उत्तरदलमध्ये सुवर्ण-
 प्रतिमां च दङ्मुखीं दीर्घचतुरस्रपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावा-
 हयामि । भगवन् भार्गव समस्तदैत्यगुरो भार्गवगोत्र भोजकट-
 देशेश्वर रजतोद्भवलाङ्गकान्ते चतुर्भुज दण्डकमण्डल्वक्षत्र-
 वरदानाङ्कित शक्तमास्थानुलेपन वज्राभरणभूषितसर्पाङ्ग
 समस्तनीतिशास्त्रनिपुणमते नमस्ते सप्तद्विशक्तध्वजपताको-
 पशोभितेन शक्ताम्बरथवाहनसहितेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्ना-
 गच्छेन्द्राणीन्द्राभ्यां सह पद्मपूर्वदलमध्ये रजतप्रतिमां प्राङ्-
 मुखीं पञ्चकोणपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि । भग-
 वन् शनैश्वर भास्करतनय काश्यपगोत्र सुराष्ट्रदेशेश्वर कज्जल-
 निभाङ्गकान्ते चतुर्भुज चापतूणीकतयाणाभयाङ्कित नीला-
 म्बरमास्थानुलेपन नीलरत्नभूषणालङ्कृतसर्पाङ्ग समस्तभुवन-
 भीषणामर्षमूर्त्ते नमस्ते सप्तद्विनीलध्वजपताकोपशोभितेन
 नीलग्रधरथवाहनेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ प्रजापतिय-
 माभ्यां सह पश्चिमदलमध्ये कालायसप्रतिमां मत्स्यमुखीं चापा-

कारपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि । भगवन् रोहो
 रविमोममर्दनं सिंहिकानन्दनं मैथीनसिगोत्रं बर्बरदेशेश्वरं
 कालमेघसमद्युते व्याघ्रवदनं चतुर्भुजं खड्गचर्मधरं शूलवरा-
 दितं कृष्णाम्बरमाख्यानुलेपनं गोमेदकाभरणभूषितसर्वाङ्ग-
 शौर्व्यं निधे नमस्ते सत्रहकृष्णध्वजपताकोपशोभितेन कृष्णसिं-
 हरयवाहनेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ सर्वकालाभ्याम्यद्वानै-
 र्ऋतदलमध्ये सौम्यप्रतिमां दक्षिणामुखीं शूर्पाकारपीठेऽधि-
 तिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि । भगवन् केतो कामरूप जैमि-
 निगोत्रं मध्यदेशेश्वरं धूम्रवर्णध्वजाकृतं द्विभुजं गदावरदादितं
 चित्राम्बरमाख्यानुलेपनं वैदुर्यमयाभरणभूषितसर्वाङ्गं चित्र-
 शक्ते नमस्ते सत्रहचित्रध्वजपताकोपशोभितेन चित्रकपोत-
 वाहनेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ ब्रह्मचित्रगुप्ताभ्यां सप्त
 पद्मपायव्यदलमध्ये कांस्यप्रतिमां दक्षिणामुखीं ध्वजाकारपी-
 ठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि ॥ ५ ॥

अथ यक्षाणामधिदेवताप्रत्यधिदेवतावाहनं, पिङ्गभ्रुश्म-
 शुकेशं पिङ्गाचक्षिनयनमरुणवर्णाङ्गं छागस्यं साक्षसुत्रं सप्ता-
 र्चिपं शक्तिधरं वरदहस्तद्वयमादित्याधिदेवमग्निमावाहयामि,
 अथ प्रत्यधिदेवता विलीचनोपेतं पञ्चवक्त्रं हृषारुढइपालशूल-
 स्रङ्गखट्वाङ्गधारिणं अन्द्रमौलिं सदाशिवमादित्यप्रत्यधिदेवं
 रुद्रमावाहयामि । स्त्रीरूपधारिणीः श्वेतवर्णाः मकरवाहनः
 पाशकलशधारिणीः सुक्ताभरणभूषिताः सोमाधिदेवताः अपः
 आवाहयामि, अन्नसूतकमलदर्पणकमण्डलुधारिणीं त्रिदश-
 पूजितां सोमप्रत्यधिदेवतासुमामावाहयामि । शक्रवर्णादिध्या-
 भरणभूषितां चतुर्भुजां सौम्यवपुषं चण्डांशसदृशाम्बरां रत्न-
 पात्रगन्धपात्रौषधिपात्रपद्मोपेतकराक्षतुर्दिङ्नागभूषितां वृह-
 ततामहारकाधिदेवतां भूमिमावाहयामि, यण्डुषं शिलश-

क्रविभूषणं रक्ताम्बरमयूरवाहनं कुकुटघण्टापताकाशक्त्युपेतं
 चतुर्भुजमङ्गारकप्रत्यधिदेवतां स्कन्दमावाहयामि । कौमोदकी-
 पद्मवद्भुजक्रीपेतं चतुर्भुजं सौम्याधिदेवतां विष्णुमावाहयामि ।
 सौम्यप्रत्यधिदेवतां विष्णुवत् पुरुषमावाहयामि, चतुर्दन्तगजा-
 रुढं वज्राद्भुजधरं शचीपतिं नानाभरणभूषितं वृद्धसत्यधि-
 देवतामिन्द्रमावाहयामि, पद्मासनस्थं जटिलं चतुर्मुखं अक्ष-
 मालासुवपुस्तककमण्डलुधारिणं कृष्णाजिनवाससं पार्श्वस्थित-
 हंसं वृद्धसतिप्रत्यधिदेवं ब्रह्माणमावाहयामि । सन्तानमञ्जरी-
 वरदानधरद्विभुजां शुक्राधिदेवतामिन्द्राणीमावाहयामि, चतु-
 र्दन्तगजारुढं वज्राद्भुजधरं शचीपतिं नानाभरणभूषितं
 भार्गवप्रत्यधिदेवतां शक्रमावाहयामि । यज्ञोपवीतिनं हंसस्थ-
 मेकवक्त्रं अक्षमालासुवपुस्तककमण्डलुसहितं चतुर्भुजं शनैश्व-
 राधिदेवं प्रजापतिमावाहयामि । ईषत्पीनं दण्डहस्तं रक्त-
 सदृशं पाशधरं कृष्णवर्णं महिषारुढं सर्वाभरणभूषितं शनैश्वर-
 प्रत्यधिदेवतं यममावाहयामि । अक्षसूत्रधरान् कुण्डलाकार-
 पुच्छयुक्तानेकभोगान् स्थोभोगान् भीषणाकारान् राक्षधिदेव-
 तान् सर्पनावाहयामि । करालवदनं नित्यभीषणं पाशद-
 ण्डधरं सर्पहृदिकरोमाणं राक्षप्रत्यधिदेवं कालमावाहयामि ।
 पद्मासनस्थं जटिलं चतुर्मुखं अक्षमालासुवपुस्तककमण्डलुधरं
 कृष्णाजिनवाससं पार्श्वस्थितहंसं केत्वधिदेवं ब्रह्माणमावाह-
 यामि । उदीच्यवैषधरं सौम्यदर्शनं लेखनीपत्रोपेतं द्विभुजं
 केतुप्रत्यधिदेवं चित्रगुप्तमावाहयामि ॥ ६ ॥

अथ साङ्ख्यदेवतावाहनं वायुप्रदेशे सर्वत्र सम्प्रणव्याह-
 तिपूर्वकं, त्रिनित्यं गजाननं नागयज्ञोपवीतिनं चन्द्रधरं दन्ता-
 क्षमालापरशुमोदक्रीपेतं चतुर्भुजं विनायकमावाहयामि ।
 तत उत्तरतः शक्तिबाणशूलखड्गचक्रचन्द्रविम्बखेटकापाक्षपरशु-

कण्टकोपेतदशभुजां सिंहारूढां दुर्गास्यदैत्यासुरहारिणीं दुर्गा-
मावाहयामि । श्यामवर्णे विलोचनम् ऊर्ध्वकेशं सुदंष्ट्रं भृशं
टीकुटिलाननं नूपुरालङ्कृताङ्घ्रिं सर्पमेखलया युतं सर्पाङ्गमति-
क्रुद्धं चतुर्घण्टावदङ्गुलकावलाम्बिकरोटिकामालाधारिणम् उर-
गकौपीनं चन्द्रमौलिं दक्षिणहस्तैः शूलवेतालखड्गदुन्दुभि
दधानं वामहस्तैः कपालघण्टाचर्मचापं दधानं भौमन्दिग्वास-
सममितयुतिं क्षेत्रपालमावाहयामि । धावहरिणपृष्ठगतं
ध्वजवरदानधारिणं धूमवर्णं वायुमावाहयामि । नीलोत्प-
लामं नीलाम्बरधारिणं चन्द्राङ्कोपेतं द्विभुजं खेटभाकाशमा-
वाहयामि । प्रत्येकमौपधिपुस्तकोपेतदक्षिणवामहस्तावन्यो-
न्यसंयुक्तदेहावेकस्य दक्षिणपार्श्वे परस्य वामपार्श्वे रत्नभाण्ड-
परशुक्ताम्बरधारिनारीयुग्मोपेतौ देवी मिषजावाञ्छिनावावाह-
यामि । अथ क्रतुसंरचकेन्द्रादिलोकपालावाहनं, स्वर्णवर्णं
सहस्राक्षं ऐरावतवाहनं वज्रपाणिं शचीप्रियमिन्द्रम् आवा-
हयामि । अरुणवर्णं त्रिनेत्रं साक्षसूत्रं सप्तार्चिषं शक्तिधरं
वरदहस्तद्वययुक्तम् अग्निम् आवाहयामि । रक्तवर्णं दण्डधरं
पाशहस्तं महिषवाहनं स्यादाप्रियं यममावाहयामि । नील-
वर्णं खड्गचर्मधरम् ऊर्ध्वकेशं नरवाहनं कालिकाप्रियं निर्ऋ-
तिमावाहयामि । रक्तभूषणं नामपाशधरं मकरवाहनं पद्मि-
नीप्रियं सुवर्णवर्णं वरुणमावाहयामि । स्वर्णवर्णं निधीश्वरं
कुन्तपाणिमखशाहनं चित्रिणीप्रियं कुबेरमावाहयामि । शुक्-
लकटिकवर्णं धरदाभयशूलाक्षसूत्रधरं हृषवाहनं गौरीप्रिय-
मौशनमावाहयामि, इति पूर्ववत् पूजयेत् ॥ ७ ॥

अथाग्निसुपसमाधाय अन्नाधानाद्याज्यभागान्तं कृत्वा
सहस्रिक्भिः समिचर्षाज्यानि प्रत्येकं शतैकावराभिः सह
सम्पराभिराहुतिभिर्निमित्तगत्यपेक्षया क्षुद्रयाग्नधानदशांशेन

पार्श्वदेवतयोस्तदर्हनेतरिणां स्वाहान्तर्नामभिर्होमस्तत्तद्विष्णु-
 मन्त्रैर्वा सकृदयदानेन चरुहोमः पाणिना प्रभूतांस्त्रिणांश्च
 व्याहृतिभिर्हुत्वा प्राक् स्थितकृतो ग्रहाणां घण्टादिशब्दैरप-
 हारानुपगृह्य सपुष्पाणि रत्नानि निवेदयेदभावे सुवर्णपुष्पाणि
 वा, तान् नमस्कृत्य प्रसीदन्तु भवन्त इति प्रसाद्य होमं समा-
 पयेत्स यदि मन्त्रैरिष्टस्तदैते मन्त्रा भवन्त्याक्षणेन रजसा यर्त्त-
 मानः, आध्यायस्य समेतुं ते, अग्निर्मूर्धादिवः ककुत्, उदुध्यध्वं
 समनसः सखायः, हृदस्यते पतियदर्थः अर्हात्, शक्रन्ते अन्य-
 यजतन्ते अन्यत्, शमग्निरग्निभिः करत्, कयानयितव आमु-
 वत्, केतुं कृण्वन्नकेतव इति ग्रहाणाम्, अग्निं दूतं कृणी-
 महेऽष्पु मे सोमी यन्नधीत्योमा पृथिवी भवेदं विष्णुर्विवक्रम
 इन्द्रश्रेष्ठानि द्रविणानि धेहीन्द्राणीमासु नारीषु प्रजापतेन
 त्वदेताभ्य आयङ्मीः पृथिरक्रमीद् ब्रह्मा यज्ञानां प्रथमं पुर-
 स्तादित्यधिदेवतानां, त्वत्स्रकं यजामहे गोरोर्मिसाय सलि-
 लानि तक्षती कुमारिर्वात्पितरं वन्दमानं सहस्रगोपां पुरुषो
 ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा युनज्मि इन्द्रमिद्वेयतातये यमाय सोमं
 सुनुत परं भृत्यो अनुपरेहि पत्न्यां सचिवचिवं चितयन्तमस्मै
 इति प्रत्यधिदेवतानाम्, आनुन इन्द्रश्चमन्तं जातवेदसे सुन-
 वामसोमं क्षेत्रस्य पतिना वयं क्राणाग्निशर्महीनामादिगवस्य
 रेतसोऽश्विनावर्त्तिरक्षदेतीत्येतस्माद्गुण्यदेवतानाम्, इन्द्रं वो
 विंशतस्यर्ग्यग्निमीले पुरोहितं यमाय सोमं सुनुतवहविर्मोपुषः
 परापरो दुत्तमं मुमुग्धिनस्तववायवतस्यते त्वं नः सोमविंशतः
 कदुद्राय प्रचेतस इति लोकपालानाम् ॥ ८ ॥

अथ यजमानाभिषेको ग्रहवेदे प्रागुदीष्टां शुचीं देशे सं-
 घालयित्वा प्राक्प्रवणे चतुष्पादन्दीर्घं चतुरस्रं सोत्तरच्छदं पीठ-
 सिधाय तत्रोदगयान् समूलान् हरितदर्भानास्तीक्ष्णं प्राङ्मुखं

कर्त्तारं सामात्यसुपवेश्याचार्यः सहत्विग्भिः अभिषेककुम्भमा-
 दाय प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन्नौडुम्वर्यार्द्रया शाखया सपलाय या
 हिरण्यपवित्रया सकुशदूर्वायान्तर्धाय कुम्भोदकपृष्ठद्विर-
 भिपिञ्चेत् अप्लिङ्गाभिर्वांसणौभिः पावमानौभिः धन्या-
 भिश्च शान्तिपवित्रलिङ्गाभिर्गङ्गाभिषेकमन्त्रैः समुद्रज्येष्ठा
 इति सूक्तेन सुरास्त्वामिति सूक्तेन च श्रीसूक्तेनेमा प्रापः
 शिवतमा इत्यृचेन देवस्य त्वेति च यजुषा भूर्भुवः स्वरिति च
 व्याहृतिभिरभियुक्तस्तेभ्यो ग्रहोक्तां दक्षिणां दद्यात्का गौः
 शङ्खो रक्तोऽनङ्गान् हिरण्यं पीतं वासुः खेताश्वः कृष्ण गौः
 कार्पायसं हस्ती कागो वेति हीनां पुनर्हिरण्येन संमितां
 कुर्यात् अभावे सर्वेषां हिरण्यमेव वा तुष्टिकरं दद्यात् द्विगुण-
 माचार्याय अत्र घृताक्षेन ब्राह्मणान् भोजयित्वा शान्तिः पुष्टि-
 स्तुष्टिद्यास्त्विति वाचयेत् सम्बन्धिद्यातिवान्यवांश्च तोषयेदेष
 ग्रहयज्ञः सर्वानिष्टशमनः सर्वपुष्टिकरः सर्वाभीष्टकरः तस्मा-
 देन विभववान् विशेषतः कुर्यात् ययिभवः शान्तिपुष्टितामो
 यथोपपत्तिं कुर्यात् ॥ ८ ॥

अथ होमोऽहरहयेत्यथो गृहस्थो द्वाहरहरिष्टान्देवानि-
 द्वाभीष्टार्थांश्चिन्तति तस्य तंऽहरहयेत्यास्ते गणपतिर्वा स्कन्दो
 वा सूर्यो वा सरस्वती वा गौरी वा गौरीपतिर्वा श्रीपतिर्वा
 श्रीर्वा न्योवायोभिमतस्त एव यथाकचि समस्तावेज्यन्ते, केचि-
 द्वणपतिमादित्यं शशिमच्युतं शिवं पञ्चकमेव वाहरहयेज्यन्ते,
 तानप्य, वाम्नो वा सूर्ये वा स्रष्टुदये वा स्यण्डिसे वा प्रतिमासु
 वा यजेत प्रतिमासु घणिकासु नाश्राद्धनविभुर्जने भवतः,
 भ्रातृपु हि गस्तासु देवता नित्यं सविहिता इत्यस्त्रियायां
 विकल्पः स्यण्डिसे नूभयं भवतु, प्रतिमां प्राप्नुवीं उदङ्मुखो
 यजेतान्यत्र पाङ्मुखः सम्प्रतसम्भारः यजनभवनमिथ्य दारदेये

स्थित्वा हस्ततालत्रयेणापसर्पन्तु ये भूता ये भूता भुवि संस्थि-
 ताः । ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया ॥ इति विघ्ना-
 तुहास्य, प्रविश्य येभ्यो मातामधुमत्यन्विते पय एवापित्रे विश्व-
 देवाय वृष्य इति जपित्वा शुचावासने उपविश्य पृथ्वी त्वया धृता
 लोका देवि त्वं विष्णुना धृता । त्वञ्च धारय मान्देवि पवित्रं
 कुक्षं चासनम् । इत्युपविश्याचम्यायतमाणः सङ्कल्प्य शुचिशङ्खा-
 दिपात्रमङ्घ्रिः प्रणवेन पूरयित्वा गन्धाक्षतपुष्पाणि प्रक्षिप्य सावि-
 त्त्राभिमन्त्र्य तीर्थान्यावाद्याभ्यर्थ्य पवित्रपुष्पाणि तदुदकेना-
 पोहिष्ठौयाभिरात्मानमायतनं यजनाङ्गानि चाभ्युक्ष्य क्रिया-
 ङ्गोदककुम्भङ्गान्यादिभिरभ्यर्थ्य तेनोदकेनावर्यान् कुर्वीत नमोऽन्त-
 नान्ना तल्लिङ्गमन्त्रेण वा क्रमेणीपचारान्दद्यात् पुष्पोदकेन
 पादमर्घ्यं च पात्रान्तरेण सगन्धाक्षतकुसुमान्दद्यादायाहनमा-
 सनं पादमर्घ्यं माचमनीयं स्नानमाचमनं वस्त्रमाचमनमुपवी-
 तमाचमनं गन्धपुष्पाणि धूपन्दीपं नैवेद्यं पानार्थं जलमुत्तरमा-
 चमनीयं सुखवासं स्तोत्रं प्रणामं दक्षिणां विसर्जनञ्च कुर्यात्,
 असम्पत्तो मनसा सम्पादयेदाचमनञ्च पृथगुपचारः प्रणाम-
 स्तोत्राङ्गं दक्षिणादियिसर्जनाङ्गम् । अथ मन्त्राः गणानां
 त्वा गणपतिं हवामह इति गणपतेः कुमारयित्पितरं वन्दमा-
 नमिति स्कन्दस्य आक्षुण्णेन रजसा वर्तमान इत्यादित्यस्य
 प्यवकानः सरस्वतीति सरस्वत्याः जातवेदसे सुनुवाममीम-
 मिति शक्तेः त्वाम्बकं यजामह इति रुद्रस्य गन्धद्वारामिति
 त्रियः इदं विष्णुर्विचक्रम इति विष्णोरेवं षोडशेमानुपचारान्
 पौरुषेणैव सुक्तेन प्रत्यृचं सर्वैव प्रयुज्यन्तेऽन्ये सावित्त्रा वा
 जातवेदस्यया वा प्राजापत्या व्याहृत्या वा प्रणवेनैव वा कुर्व-
 न्ति, स एष देवयज्ञोऽहरहर्गोदानसंमितः सर्वाभौष्टप्रदः स्व-
 र्ग्योऽपवर्ग्यः स तस्मादेवमहरहः कुर्वीत तमेन वैश्वदेवं हुतयेषेण

पृथगर्सेन वा कुर्व्यान्नास्य शेषेण वैश्वदेवं कुर्व्यात् । यथास्य
 शेषेण गृहदेवतानां बलिहारे पितामहाय प्रक्रीडे रुद्राय
 अथ गृहे प्राच्यान्दिशि प्रतिदिशं सनवपहायेन्द्राय । बलभ-
 द्राय यमविष्णुभ्यां स्कन्दवरुणाभ्यां सोमसूर्याभ्यामग्निभ्यां
 वसुभ्यो नक्षत्रेभ्योऽथ मध्ये वास्तोष्पतये ब्रह्मणेऽथ प्राग्गदि-
 भित्तिमूलेषु सिद्धेऽहरेऽथियै कीर्त्यै वरुणायोदधानेऽग्निभ्यां
 हृषिकुपलयोः द्यावापृथिवीभ्यामुलूखलमुसलयोरथ निष्क्रम्य
 भूमावप आसिच्य श्वाण्डालपतितवायसेभ्योऽन्नं भूमौ विकि-
 रेत् ये भूताः प्रचरन्ति दिवा बलिमिच्छन्तो विदुरस्य प्रेठाः
 तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो हरामि मयि पुष्टिं पुष्टिपतिः ददा-
 त्विति रात्रौ चेन्नक्तं वा बलिमिति ब्रूयादथ प्रक्षालितपाद-
 पाणिराचम्य गृहं प्रविशेत्, शान्ता पृथिवी शिवमन्तरिक्षं
 द्यौर्नां देव्युभयत्रो अस्तु शिवा दियः प्रदिय उद्दिशो न आपो
 विद्युतः परिपान्तु विश्वत इति जपित्वा अन्यानि च स्वस्थय-
 नानि ततोमनुष्ययज्ञपूर्वकं भुञ्जीत । १० ॥

अथ भोजनविधिरार्द्रपादपाणिराचान्तः शुची देशे प्राङ्-
 मुखः प्रत्यङ्मुखो योपविश्य भक्षना यारिणा वा हस्तमात्रे
 चतुरस्रमण्डले पावस्यमन्नं प्रणवव्याहृतिपूर्वया सावित्र्या
 भ्युक्ष्य स्वादो पितो मधो पितो इत्यभिमन्त्र्य सुत्वं त्वत्तेन परि-
 पिशामीति दिवा परिपिञ्चेदतन्त्वासत्वेन परिपिशामीति
 रात्रावथ दक्षिणतो भुवि भूपतये भुवनपतये भूतानां पतये
 इति नमोऽस्तौः प्राक्संख्यं प्रत्यक्संख्यं वा बलिं त्रिकीर्त्यै हस्तं
 प्रक्षाल्य समाहितोऽमृतोपस्तरणमसीत्यपः प्राग्ग मध्येन पा-
 णिना पावमासभ्य तर्जनीमध्यमाङ्गुष्ठैः प्राणाय मध्यमानामि-
 काङ्गुष्ठैरपानाय कनिष्ठिकानामिकाङ्गुष्ठैर्ध्यानाय कनिष्ठिका-
 तर्जन्याङ्गुष्ठैरुदानाय सर्वाङ्गुलीभिः समानाय च मुष्टे लुङ्-

यावत्सर्वाभिरेव वा सर्वेभ्यो जुहुयादेवं वाग्यतो भुक्त्वा चमृतापि-
धानमसौत्यपिधानं प्राश्य शोधितमुखपादपाणिर्द्विराचामेदेवं
भुञ्जानोऽग्निहोत्रफलमश्नुते बलपुष्टिमान् भवति सर्वमायुरेति
॥ ११ ॥

अथास्तामिते सायंसम्यामुक्तवदुपास्य होमदैष्टदेष्टव-
त्यातिथ्यार्चनानि कृत्वा यदि दिवोदितकर्माण्युक्तानियावत्-
प्रहरं यामिन्यास्तावत् क्रमेण सर्वाणि सौरं वर्जयित्वा कुर्व्य-
दारुण्योयैवार्घ्यं दद्यादिति विशेषोऽष्टमीं चतुर्दशीं भानुवारं
यावदिदं तत्पूर्वदिनञ्च वर्जयित्वापश्चिष्टरात्रिषु नियमेना-
मात्यैः परिहृतो लघु भोजनं कृत्वा पत्रा सह ताम्बूलादिसे-
वनं कृत्वा सम्यायां शून्यालये श्मशाने चैकहस्ते चतुष्पथे
शिवमात्रकायचनाशस्कन्दभैरवाद्युपदेष्टव्येषु धाम्यगोदेववि-
प्राग्निरूपाणामुपरि वा शुचौ देशे शुचिरार्द्रवस्त्रपादौ न नग्नः
शयनं कुर्यात् रात्रीति व्यस्यदायतीति सूक्तं जपित्वा प्राक्-
शिरो दक्षिणतः शिरो वेष्टयित्वा देवतां नत्वा स्मरणं च कृत्वा
वैणवदण्डमुदकपात्रं च शयनसमीपे निधाय प्रक्षालितपादः
शयनं कुर्यात् प्रदोषपरयामी निद्रयातिक्लम्याप्य प्रभाते इष्ट-
देवतां मनसा नत्वा तदहःकथं स्मृत्वा धर्मशास्त्रोक्तविधिना
भूतपुरीषोत्सर्गादि कुर्यात् ॥ १२ ॥

अथ आहानि तान्यष्टौ पूर्वद्युः पार्वणं षष्टम्यन्वष्टकं मासि
मासि काम्यं आभ्युदयिकमेकोद्दिष्टं पार्वणं चेति पर्वमात्रास्या
तत्र भवं पार्वणं तदाहिताग्निः पिष्टपिष्टयज्ञं कृत्वा करोत्यना-
हिताग्नितु तदितरेषु व्यतिपद्यते यथादौ पिष्टपिष्टयज्ञौ
यावदिष्माधानादय पार्वणं ब्राह्मणपञ्चीवाद्याह्नादिनान्तं पुनः
पिष्टयज्ञ आमेष्टणानुप्रहरणात् पुनः पार्वणमाहतिज्ञानादयो-
भयशेषं क्रमेण समापयेदित्येष व्यतिपद्वास्तामिममुदाहरिष्यामः

पितृयज्ञेऽपराह्णेऽग्निमुपसमाधाय तस्यैकमुल्लुक् प्राक्
 दक्षिणा प्रणयेद्ये रूपाणि प्रतिमुह्यमाना असुराः सन्तः स्वधया
 चरन्ति परा पुरो निपुरो ये भरत्वरग्निशोकात् मण्डाल-
 म्मादिति सोऽग्निरतिप्रणीतो भवति तच्चोपसमाधायोभी प्राक्
 दक्षिणाग्रैः दर्भैः परिस्तृणीयात्सर्वकर्मणीह प्राग्दक्षिणाङ्ग-
 मयेदयोपासनान्नेः प्रागुदक् प्रत्यावा प्राग्दक्षिणाग्रान्दर्भाना-
 स्तीर्थैकैकशः पात्राणि प्रयुनक्ति चरस्थालीं शूर्पे स्फामुल्लु-
 खलं सुमलं सुवं धूवां क्षणाजिनं सकृदाच्छिन्नमिध्नं मेघर्ष-
 कमण्डलुमिति दक्षिणतो व्रीहिशकटं भवति शूर्पे स्थालीं
 प्रगृह्य दक्षिणतः शकटमारुह्य स्थालीं व्रीहिभिः पूरयित्वा
 शूर्पे निमृज्य शूर्पपतितान् शकटे प्राप्य स्थालीस्थान् क्षणा-
 जिनं छल्लुखलं कृत्वा पद्मवद्वन्यादविवेचमवहृतान् सकृत्
 प्रघाथ्योपासने अथयेदवागतिप्रणीतात् स्फोरनं प्राग्दक्षिणा-
 यतां लेखामपहृता असुरा रक्षांसि वेदिपद इत्युत्तिष्ठ्य ताम-
 भ्युक्ष्य सकृदाच्छिन्नेन वह्निपाऽवस्तीर्य विलीनानुत्पृतमार्ज्यं
 दक्षिणतो निधाय सुवेण स्थालीपाकमभिघार्योदगुद्वास्य प्रत्य-
 गतिप्रणीतादामाद्य दक्षिणतोऽभ्यस्तनाञ्जनकशिपूपयर्हणानि
 चैतदन्तं पिण्डपितृयज्ञं कृत्वा पार्वणमारभेत् ॥ ११ ॥

अथ हविरर्हान् ब्राह्मणान् देवे हो वीन् पित्रा एकैकं
 वोमयञ्च गङ्गावेकस्थानेकान् वा कासे निमन्वितान् स्वागते
 नाभिपूज्य प्राच्यां शची गृह्णाजिरे गोमयाश्रसा चतुरस्रमुत्तरं
 वर्तुलं दक्षिणे मण्डलद्वयमुत्तिष्ठ्य प्रागपान् दर्भान् सयवानु-
 त्तरेणास्य दक्षिणापान् सतिलानितरत्रोभी अभ्यर्च्य ब्राह्मणा
 ययोद्देयं यथावयः पित्रेषु ज्ञायांसो देवे कनीयांसः उभयत्र
 दक्षिणेन विनियुज्याथ प्रत्यङ्मुञ्च्य उत्तरे मण्डले दैवनिगुह-
 योर्यवाश्रसा पाद्यं दत्त्वा गृहेन गन्नीदेव्या पादान् प्रघाथ्य

दक्षिणे चेतरीपां प्राचीनावीती तिस्राम्भसा पादं दत्त्वा तथैव
 ' जालयेत् अथ तामुदक् द्दिराचान्तामुद्दिष्टरूपान् ध्यायन् परि-
 यिते दक्षिणप्रपञ्चे उपलिप्ते गृहे दैवे प्राङ्मुखावुदगपत्रगे दक्षि-
 णतः पित्रे उदङ्मुखान् प्रागपवर्गानुपवेश्याचान्तो यज्ञोप-
 वीती प्राणानायम्य कर्म सङ्कल्प्य दैवे सर्वमुपचारमुदङ्मुखो
 यज्ञोपवीती प्रदक्षिणं कुर्यात्पित्रे प्राक् दक्षिणामुखः प्राची-
 नावीती प्रसव्यमथ तिलहस्तः अपहता असुरा रक्षांसि पि-
 याचा ये क्षयन्ति पृथिवीमनु अन्यवेतो गच्छन्तु यत्रैतेपाहृतं
 मन इति सर्वतस्तिलैरवकीर्योदीरतामवर उत्परास इति
 जपित्वा दर्भाम्भसाद्यान्यभ्युक्ष्य गयायां जनादेनं वस्त्रादिरूपान्
 पितृभ्य ध्यात्वाऽथ प्रथमं दैवे ब्राह्मणहस्तयोरपो दत्त्वा युग्मान्
 ऋजून् प्रागग्रान् दर्भान् विष्वेषां देवानामिदमासनमिति
 एकैकस्थाने दक्षिणतः प्रदायापो दद्यादेवं सर्वोपचारेष्वाद्यन्त-
 योरापो दद्यादयाभ्युचितायाभ्युवि प्रागग्रान्दर्भानास्तौर्ध्यं तेषु
 न्यग्विहृतं याचं आसाद्योत्तानयित्वा तस्मिन् प्रागग्रे दर्भ-
 युग्मान्तर्हिते अप आसिच्य शचीदेव्या अनुमन्त्र्य ययो-
 ऽसि धान्यराजो वा वारुणो मधुसंयुतः । निर्णोदः सर्व-
 पापानां यवित्रमृषिभिः स्मृतम् ॥ इति यावानोप्य गन्धा-
 दीनि च चिष्टा देवपात्रं सम्पन्नमित्यभिमृश्य यवहस्तो
 त्रिष्टान्देवानावाहयिष्यामीत्युक्त्वा ताभ्यामावाहयेत्युक्ते विष्वे
 देवा स आरतेति पादादिमूर्हान्तं सव्यसंस्थितयोः यवानव-
 कीर्यागच्छन्तु महाभागा विष्वे देवा महाबलाः । ये अत्र वि-
 हिता आहो सावधाना भवन्तु ते ॥ इत्युपस्थाप्य स्वाहाध्यां इत्य-
 र्घ्यं सुभयोः सकृद्विवेद्याथ प्रत्येकं प्रथममेत्या आपो दत्त्वाध्या-
 दध्यंभादायेदं वो अर्घ्यमिति दत्त्वा या दिव्या आपः पयसा
 सम्बभूवुर्णं अन्तरिक्षा उत पार्थिवीर्यां द्दिरण्यवर्णां यन्निया-

स्तान् व्यापः शिवा शंस्योना भवन्त्वित्यनुमन्त्रैर्यं द्वितीयस्यापि
 शेषं दत्त्वाऽनुमन्त्र गन्धपुष्पधूपदीपान् उभयोर्द्विर्दत्त्वाच्छादनं
 दद्यात् अथार्चनविधेः सम्पूर्णतां वाचयित्वा पितृर्चनायामनु-
 ज्ञातः प्राचीनावीती प्राक् दक्षिणाभिसुखः पित्रर्चनं कुर्यात्
 ॥ १४ ॥

पिता पितामहः प्रपितामह इति त्रयस्तेषां प्रत्येकमेकं
 द्वौ बहुवदा निर्देशं कुर्यादपो दत्त्वा दर्भान्निगुणभुग्नानयुग्मा-
 न्दक्षिणाग्रान् गोत्रनामरूपाणां पितृणामिदमासनमित्येषमा-
 मनेषु सव्यतो दद्यादुक्तमपादानमथ सुवसभ्युक्ष्य दक्षिणाग्रान्
 दर्भानास्तौर्यं वीणि तैजसाश्ममयमृत्स्रयानि पात्राण्यभावे
 एकद्रव्याणि वा न्यक्विलानि प्राग्दक्षिणापवर्गं त्रिधा योत्ता-
 नानि कृत्वा तेषु तेष्वयुग्मदर्भान्तर्हितेष्वप धामिष्य त्रीण्यपि
 सकृच्छत्रो देवीरनुमन्त्र तिलोऽस्मि सोमदेवत्यो गोसवे देवि-
 र्मितः प्रतवद्भिः प्रत्त स्वधया पिब्यनिमां लोकान् पीणयाहि नः
 स्वधानम इति पृथक् त्रिषु तिलानोष्य गन्धादीन् चिघ्नः पितृ-
 पात्रं सम्पन्नमित्येषं तानि यथालिङ्गमभिमृश्य तिलहस्तौ
 यथालिङ्गं पितृन् पितामहान् प्रपितामहान् आवाहयिष्यामी-
 त्युक्ता तैरावाहयेत्युक्ते मूर्धादिपादान्तं दक्षिणाङ्गसंस्पर्शकैः
 कश्चिन् उगन्तस्त्वा निधीमहीति तिलानवकीर्यं पावान्तु
 नः पितरः सोम्याम इत्युपस्थायाधोपवीती स्वधाघ्यां इति
 पूर्वमर्घ्यं निवेद्यान्यापो दत्त्वा मगोपमर्घ्यमादाय दक्षिणेन
 पाणिना सव्योपगृहीते पितरिदन्ते अर्घ्यं पितामहेदन्ते
 अर्घ्यं प्रपितामहेदन्ते अर्घ्यमिति पिब्यतीर्थं न दत्त्वा प्रत्येकं
 या दिव्या आप इत्यनुमन्त्रयेतोभयद्वैकैकवाद्यनपद्ये देवे
 मग्रंमर्घ्यं मेष्टुमी दद्यात् पिब्यते वीण्यपि पात्राण्येककौ निवेद्य
 पुनरन्याश्चानपूर्वं वीण्यपि तस्मा एव दद्यादयैकस्यैकस्याने-

कंपच्च यावन्त एकैकस्य तेभ्यस्तेभ्य एकैकं तत्पात्रं सहावि-
 वेद्याध्यैमेकैकं तावद्वा विष्टञ्च दद्यात् न तु प्रत्येकं पात्राणि
 कुर्यादथेतरेषां शेषानाद्यपात्राध्यैषे च निनीय ताभिरग्निः
 पुत्रकामो मुखमनक्ति तत्पात्रं शुची पितृभ्यः स्नानमसीति
 निधाय पितामहाध्यै पात्रेण निदध्यात् न्युन्नं वा तत् कुर्या-
 दथ प्राचीनावीती गन्धाद्याच्छादनान्तं दत्त्वाध्वनविधेः सम्पू-
 र्णतां वाचयेदेवमेतत् पार्वणस्य कृत्वा पुनरनन्तरं पिण्डपितृ-
 यज्ञं कुर्यात् ॥ १५ ॥

अथ स्थालीपाकादन्नमुद्धृत्य घृतेनाक्लाग्नी करिष्यामीति
 पृश्ना कियतामित्युक्तेऽतिप्रणीतेऽग्नाविधमुपसमाधाय मेघ-
 णेनादायावदानसम्पदा जुहुयात्कोमाय पितृमते स्वधा नमो-
 ऽग्नये कव्यवाङ्मनाय स्वधा नम इति स्वाहाकारेण वा पूर्व-
 मग्निं यज्ञोपवीती मेघणमनुप्रहरेदित्येतावत् पिण्डपितृयज्ञ-
 ष्याथ पुनः पार्वणस्य भोजनाशयेषु देवे चतुरस्रे मण्डले पित्रेषु
 हतानि गोमयेनोपलिप्य सयवान् सतिलांश्च दर्भान् प्राप्य
 तेषु देवे सौवर्णं पित्रे राजतानि अभावे तदवसृष्टानि तैज-
 सानि वा पात्राणि निधायान्येनोपस्तोत्र्यासानि परिविष्य
 पितृपात्राक्षेपु हुतशेषं दत्त्वा दर्भैः पात्राण्युपर्यधयाभिष्टञ्चाय
 देवेभ्यं मावित्राभ्युक्ष्य तूष्णीं परिपिष्य पृथिवी ते पात्रं द्यौर-
 पिधानं ब्राह्मणस्त्वा मुखेऽमृतं जुहोमि ब्राह्मणानां त्वादि-
 द्यावतां प्राणापानयोर्जुहोम्यक्षतमसिमामेक्षेष्टा अमुत्वामु-
 षिन् लोके इत्यभिमन्त्र्य इदं विष्णुर्विचक्रम इति ब्राह्मणपा-
 ण्यद्रुष्टं त्रिषो हृश्यं रक्षस्विति निवेद्य यवोदकमादाय विष्टे
 देवा देवता इदमन्धं हविरयं ब्राह्मण आहवनीयायै इयं
 भूमिर्गन्धापां भोक्ता गदाधर इदमर्घं यज्ञेण दत्तं सौवर्णपात्र-
 स्थमचष्टवटच्छायेयम् इत्युक्त्वा विष्टेभ्यो देवेभ्य इदमवमन्-

तरूपं परिविष्टं परिवेद्यमाणश्चाहतेः स्नाहेत्युत्सृज्यैवं द्विती-
येऽपि दत्त्वा ये देवासो दिव्येकादशस्येत्युपस्थायाथ पित्रे
प्राचीनावीती राजते स्वधाशब्दविशेषणेन यथालिङ्गमुद्दिश्य
ये चेह पितर इत्युपस्थायाथोपवीतान्तेषु मधुसर्पिर्वासिथ
सप्रणवव्याहृतिं सावित्रीं मधुमतींश्च जपित्वा मध्वितिच
विरुक्ता पिबननुसृत्यापोशनं प्रदाय ब्राह्मणान् यथासुखं
जुषध्वमिति भोजनायातिष्ठजेत् भुञ्जानान् वैश्वदेवरक्षोघ्नपि-
त्रादीनि च श्रावयेदयं दत्तान् ज्ञात्वा मधुमतीरक्षन्ममीमद-
न्तेति च श्रावयित्वा सम्पन्नं पृष्ट्वा सुसम्पन्नमित्युक्ते भुक्तगे-
पात्सावर्णिकमन्नं पिण्डार्थं विकिरार्थंश्च पृथगुद्दृत्य शेषं
निवेद्यानुमते गण्डूपं दत्त्वा तेष्वान्तेष्वनाचान्तेषु वा
तदश्वशेषेण पिण्डास्त्रिपृष्णीयाद्यनान्तेषु निपृष्णीयादाचा-
न्तानन्वन्नं प्रकिरेदयाचान्तेषु निपरणमनुप्रकिरेन्न तु पूर्वान्नि-
परणात् प्रकिरेत् ॥ १६ ॥

अथ पिण्डार्थमुद्दृतमन्नं स्थालीपाकेन सम्यग्यं प्राचीना-
वीती सकृदाच्छिन्नासृतायां लेखायां त्रिषु पिच्छदेशेषु प्राक्
दक्षिणापवर्गे शुश्रूतां पितरः शुश्रूतां पितामहाः शुश्रूतां
प्रपितामहा इति पिबतीर्थेन तिलास्यु निनीय तेषु पिण्डान्
पित्वादिभ्यः एतत्ते विष्णो ये च त्वामचानु तेभ्यसेति पराची-
नेन पाणिना यथालिङ्गं दत्त्वा तान् अत्र पितरो मादयध्वं
यथाभागमाहपायध्वमिति सकृदनुमन्त्र्य सव्याहृदाहृत्योदङ्-
मुखो यथाशक्त्या यतप्राणः प्रत्याहृत्यामो मदन्त पितरो यथा-
भागमाहपायीपतेति पुनरभिमन्त्र्य च तच्छेषमाग्राय पूर्ववत्
पुनस्तिलास्यु पिण्डं तेषु निनीयासावभ्यंश्चासावभ्यंश्चेति यथा-
लिङ्गं पिण्डेष्वभ्यञ्जनाञ्जनं दत्त्वा वासो दद्याद्दयामूर्णामुक्तां वा
वयस्यपरे सङ्गक्षोमेतद्दः पितरो वासो मा नो तोम्यत्पितरो

युग्धमित्यथैतानां गन्धादिभिरर्घयित्वा प्राञ्चलिनमो वः पितर
 इथे नमो वः पितर ऊर्जे नमो वः पितरः शुषाय नमो वः
 पितरो घीराय नमो वः पितरो जीवाय नमो वः पितरो रसाय
 स्वधा वः पितरो नमो वः पितरो नम एता युष्माकं पितर इमा
 अन्माकं जीवा वो जीवन्त इह सन्तस्यामेति मनोऽन्वा हुवामह
 इति तिष्ठभिरुपस्थायाथ पिण्डस्थान् पितॄन् प्रवाहयेत् परेतन
 पितरः सोम्यासो गन्धारेभिः पयिभिः पूर्वेषेभिः । दत्त्वा
 याश्चर्भ्य द्रविणेह भद्रं रयिञ्च नः सर्ववीरं नियच्छतेत्यग्ने तम-
 शेत्योपासनाग्निं प्रत्येत्य यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मा-
 तरं पितरं वा जिहिंसिम । अग्निर्मा तस्मादेनसः प्रमुञ्चतु
 करोतु मामनेन समिति जपित्वाऽथ पिण्डाक्षमस्कृत्य मध्यमं
 पिण्डं वीरं मे दत्त पितर इत्यादायाधत्त पितरी गर्भं कुमारं
 पुष्करस्रजं यथायमरपा असदिति पुत्रकामः पत्नीं प्राशयेन्नै-
 तदशुभश्राद्धेषु कुर्यादश्वितरावति प्रथीतेऽग्नी वा जुहुहात्
 गवे वा ब्राह्मणाय वा दद्यात् अथ यज्ञप्रात्वाणि द्विवहत्सृजेत्
 चद्रिक्तं तृणं द्वितीयं कुर्यात् एवं पिण्डपितृयज्ञं समाप्याथ
 श्राद्धशेषं समापयेत् ॥ १७ ॥

अथ ब्राह्मणानाचमय्य यत्नार्धवर्णिकं पृथगुद्धृतं तत्प्रकि-
 राक्षमश्रसा परिप्लाव्योच्छिष्टान्ते दर्भान् दक्षिणापान् प्रकीर्य
 तेषु ये अग्निदग्धा ये अनग्निदग्धा इति तदचं प्रकीर्य येऽग्नि-
 दग्धाः कुले जाता येऽप्यदग्धाः कुले मम । भूमो दत्तेन तृप्यन्तु
 तृप्ता यान्तु परां गतिम् ॥ इति तिलाम्बु च निनीयाधमेदय
 ब्राह्मणहस्तेष्वपो दर्भांश्च दद्यात् यवांस्त्रिंशत्यावधाय पुनरपो
 दद्यादेवा हस्तगृहिरथ ब्राह्मणानभिवाद्योपवीयादध्मद्रोव
 पर्वतामिति गोवहर्हि वाचयित्वा पात्राणि चालयित्वा देगान्
 पितॄंश्च यथालिङ्गमामन्त्र्य स्वस्तीति ब्रूतेत्यपो दद्यात् अथ दैवे

दत्तं आहं देवानामक्षयमस्त्विति व्रूतेति पृथक् यथाम् 'दत्ता
 पित्रे प्राचीनावीतिदत्तं आहं च पितॄणामक्षयमस्त्विति व्रूतेति
 यथालिङ्गन्तिलाम्बु दत्त्वा न्युञ्जं पात्रं विष्टत्योपवीती ब्राह्म-
 णेभ्यो सुषवासताम्बूलादि दक्षिणांश्च दत्त्वा तान्यादाभ्यङ्गा-
 दिभिः प्रियोक्तिभिश्च परितोष्य कर्म सम्पूर्णतां वाचयित्वा ॐ
 स्वधोऽयतामिति चास्तु स्वधेति चोक्त्वा पिष्टपूर्वं विमर्जयेत्
 तथा ॐ स्वधेति वाम्बु स्वधेति वा द्रुवन्त उत्तिष्ठेयुर्विष्टे देवाः
 प्रीयन्तामिति देवब्राह्मणौ विष्टजेत् प्रीयन्तां विष्टे देवा इति
 ताभ्यामुक्ते पिण्डनिपरणदेशं सम्मृज्याद्यतान् प्रास्य तत्र
 यान्तिरस्त्वित्युदकधारामासिश्च दक्षिणासुखः प्राञ्जलिस्तिष्ठन्
 दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च । अथा च नो माय्य-
 गमत् बहुधेयश्च नोऽस्तु इत्यनेन वरान् याचतेति पार्वणकल्प
 एव चास्य पिण्डपिष्टयज्ञेन व्यतिपन्न एवमेवान्वष्टव्यं पूर्वद्यु-
 र्मासि मासि आहानि नवेदस्ति हि तेषु पिण्डपिष्टयज्ञकल्प
 इति तत्र पूर्वद्युरेकतन्त्रस्या होममन्त्राः एभ्योऽन्येषु चतुर्धा-
 हिताग्निपार्वणे च पिण्डपिष्टयज्ञकल्पाभावात् अभ्यनुज्ञायां
 पाणिष्वेव इति ब्राह्मणानां पाणिहोमो भुक्तशेषेण बोद्धिष्ठान्ते
 निपरणं यथा ब्राह्मणानां क्त्वादनान्तैरभ्यर्च्य भोजनार्थादवा-
 बुद्धृत्य सर्पिःप्राक्ताहोमप्रश्नं विनैव ब्राह्मणपाणिषु दक्षिणायां
 दर्भानन्तर्धाय मेक्षणेन पाणिना वा ताभ्यामेव मन्त्राभ्यां दे-
 हे प्राहुती जुहोति सर्वेषु विष्टह्य चैकैकां नात्र मेक्षणानुप्रह-
 रणं यदि पाणिना जुहुयात् सत्येन चावदानं सम्पादयेदथ
 भुक्तशेषेणोच्छिष्टान्ते पिण्डान्निपृणीयान्नेहाग्रे तमद्योति समा-
 नमन्यदेवं प्रत्यादिकादीनि मासि आहं यदि पर्वणि स्यात्
 पार्वणं तदा तेन विकल्पते काम्यं चेत् क्रियते तदा पार्वणं
 मासि आहं तेनैव सिध्यतः ॥ १८ ॥

अथाभ्युदयिके नान्दीमुखाः पितर एवैकस्य युग्मा ब्राह्मणा
 यन्मूलदर्भा प्रदक्षिणमुपचारो यवैस्तिलार्थः प्राङ्मुखो यन्मोप-
 धौतौ कुष्यादृज्जून् दर्भानासनन्दक्षिणतो दद्यात् अर्घ्यं पात्राणि
 प्राक्संस्थानि स्युः यवोऽसि सोमदेवत्यो गोसवे देवनिर्मितः
 प्रद्ववद्भिः प्रत्तः पुष्ट्या नान्दीमुखान् पितॄन् इमान् लोकान्
 प्रीणयाद्वि नः स्वाहेति यवावपनं नान्दीमुखाः पितरः प्रीय-
 न्तामिति यथालिङ्गं सकृदर्घ्यं त्रिवेद्य नान्दीमुखाः पितर
 इदं वो अर्घ्यमिति प्रत्येकं विगृह्य दत्त्वानुमन्त्रणं द्विदि-
 गन्थादि दद्यात् अग्नये कश्यपाहनाय स्वाहा सोमाय पिबमते
 स्वाहेति पाणिषूक्तब्रह्मोमस्तृमोषूपास्मै गायता नर इति पञ्च
 मधुमती रक्षत्रमीमदन्तेति आवधेदनाचान्तेषु भुक्ताशया-
 नुपलिप्य प्रागयान् दर्भानास्तोय्यं पृषदाज्यमिश्रेण भुक्तशेषे-
 णैकैकस्य द्वौ द्वौ पिण्डौ दद्यात् पूर्वण मन्त्रेण नान्दीमुखेभ्यः
 पिबेभ्यः स्वाहेति वा यथालिङ्गमन्यदुदकेनानुमन्त्रणादीच्छन्ति
 नेह पिण्ड इत्यन्ये सर्पिपि दध्यानयति एवमेतत् पृषदाज्य-
 माह सम्यन्नमिति विष्टजेत्तदेतत् पुंसवनादिष्वपत्यसंस्कारेषु
 अग्न्याधेयादिषु श्रौतेषु च पूर्त्तेषु च क्रियते महत्सु पूर्वदुस्त-
 दहरत्नेषु तदिदमेकं मातृणां पृथक् कुर्वन्त्यथ पितृणां ततो
 मातामहानामिति त्रितयमिच्छन्ति तस्माज्जीवत्पिता सुत-
 संस्कारेषु मातृमातामहयोः कुर्यात्तस्याञ्जीवत्यां पिबमाता-
 महयोः कुर्यात् पित्वोर्जीवतोर्मातामहस्यैव कुर्यात् त्रिषु जीव-
 त्सु न कुर्यात् त्रिषु जीवत्सु न कुर्यात् ॥ १८ ॥

इत्याश्वलायनगृह्यपरिमर्ष्टे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

अथ पिष्टमेधः संस्थिते दक्षिणपूर्वस्थां दक्षिणापरस्थां वा प्राक् दक्षिणायतं दक्षिणामपणन्तद्विक्प्रवणं वा यावानुद्वाङ्मुकं पुरुषस्तावदायामं व्याममात्रन्तिर्यग्वाग्वितस्तिमात्रं खातं खनेयुरभित आकाशं बहुलौपधिकं यत्र सर्वत्रापः प्रस्यन्देरन् एतद्दहनस्य लक्षणं श्मशानस्य कण्टकिक्षीरिणः समूलान् परिखायोद्वाप्तयेदमामार्गः याक्स्तिस्त्वकः परिखाधांस्य पुत्राः केशश्मश्रुलोमनखानभिहारयेयुः कर्त्ताङ्गुल्यं प्रेतस्यात्मनश्चाक्ष्णवाचा शुद्धिमापादयेत् प्रेतं स्नापयित्वा नलदेनानुलिप्य नलदमालाञ्चपमालां वा प्रतिमुच्य मूलतोऽद्वतवाससा पादमात्रमवच्छाद्य शेषेण प्रत्यगग्रेण प्राक्शिरसमाविःपादमाच्छादयेयुः परिधानञ्चान्यन्दद्वारवच्छेदं कर्त्ता संगृह्णीयादथ तां दिशमग्रतोऽग्निव्रयन्ति प्रभूतं बहिराज्यञ्च चमसः सुवञ्च तिलान् कृष्णाजिनं कमण्डलुञ्च नयेयुरन्वञ्चं प्रेतमधुजो मियुनाः प्रवयसः शिविकेन गोकटेन वा तमन्वञ्चोऽमात्यामुक्तशिखा अधोनिबोता ज्येष्ठप्रथमाः कनिष्ठजघन्याः नयेयुः एवं भूमिभागं प्राप्य कर्त्ताद्यान्तः प्राचीनावीती प्रेतस्यामुष्य स्वर्गप्राप्त्यर्थं पिष्टमेधं करिष्यामीति सङ्कल्प्य कर्मतद्दक्षिणां दिशं गमयेत् खातादुत्तरपुरस्ताज्जातुमात्रं गत्वा खात्वोदकेन पूरयित्वा तेनोदकेनान्येन वा शमौशाखया त्रिः प्रमथ्यमादहनं परिव्रजन् प्रोक्षत्यपेतधीत विचमर्पतात इति खातादुत्तरपश्चिमतोऽग्निमिन्धनानि नाशतन्त्रं भवति ॥ १ ॥

अथान्नरुत्तरतश्चमसेनापः प्रणीय खाते हिरण्यशकलमाधाय तिलानवकिरेत् कुशयितिं चिनोति तस्यां बहिरास्तीर्य

क्षणाजिनं चोत्तरलोमप्रेतमग्निमुत्तरेण हृत्वा दक्षिणशिर-
 सेद्विती संवेशयन्ति तमुत्तरेण पद्मीन्तामुत्थापयेद्देवरोऽन्तेवा-
 सीवोदीर्घनाय्यभि जीवलोकमित्यथ प्रेतस्य सप्तगीर्णस्थानि
 द्विरण्यशकलैरपिधाय छतसिक्तान् तिलान् सर्वस्मिन् शरीरेऽव-
 कौर्व्यं समग्ने चमसं मा विजिह्वर इति पूर्णपात्रमनुमन्वा
 वृण्वीमान्यमुत्पूयोत्तानोपस्थाय सव्यञ्जान्वाच्य जुहुयादग्नये
 स्वाहा कामाय स्वाहा लोकाय स्वाहा अनुमतये स्वाहा पञ्च-
 मीमुरसि प्रेतस्यास्माद्धै त्वमजायथा भयन्त्वदधिजायतां देव-
 दत्त स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति सव्ययेदग्निमवधून्वन्ति कुशैः
 चिनोति कर्त्ता शिरसि चाग्निन्ददाति तं ज्वलयेदथैनं दद्या-
 मानमनुमन्वयते प्रेहि प्रेहि पथिभिः पूर्व्यैर्मिरिति पश्चानां
 द्वितीयमुद्धरेन्मैनमग्नेविद होमाभिर्गोच इति पट्पूषात्वेत-
 यग्रावयतु प्रविहानिति चतस्र उपसर्प मातरं भूमिमेतामिति
 चतस्रः सोम एकेभ्यः पवत इति पञ्चोरुणमावसुष्टव उवुस्व-
 लाविष्ठिचैका स एवं दद्यामानः सदैव धूमेन स्वर्गं लोकमे-
 तीति विज्ञायते गृह्याग्निना दाहोऽनाहिताग्नेस्तत्पत्रग्राय
 सभर्त्तृकायाः कपालजेतान्येषां लौकिकेन च व्याहृतिर्होम-
 संस्कृतं वा संस्कृतानां लौकिकेन नत्ताग्निवर्णकपाले चित्त-
 करीपादिजातोऽग्निः कपालजो यथार्थं मन्त्रवत्तूष्णीमसंस्कृता-
 न्धम् ॥ २ ॥

अथ कर्त्ता कुम्भमपां पूर्णं दक्षिणेऽंशेऽभिनिधाय मपि-
 ष्ठानुयातः परगुनाश्मना वा यथात्कृतच्छिद्रादविच्छिद्यया
 कुम्भोदकधारयाग्निं परिभ्रजन् परिपिष्य तमन्वक्षरास्येद-
 येमं जीवामि मृतैरावहृद्वयिति जपित्वा कनिष्ठपूर्वकाः
 मश्याहसो व्रजन्त्यनवेष्ट्यमाणो यतीदकमवहृद्वयति तथाप्य
 सक्तस्त्रिमज्ज्य शुषो तीरे यथायातिस्तून्मुपसे स्थापयित्वा

दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु निधाय काश्यपगोत्रदेवदत्तेति एकैकमु-
दकाञ्जलिं तिलोदकं तस्मिन्पले दद्युः स्त्रियस्यैकोदका-
अथोत्तीर्य वासांसि परिदध्युः स्निग्धानि अधोदद्यानि
सक्रदेव निष्पीड्योदकदद्यानि विसार्य तथामीत आनक्षत्रदर्श-
नादादित्ये वा यौतरश्मावागारं व्रजेयुः यानिष्ठप्रथमा व्येष्ट-
जघन्याः, प्राप्य आगारं हार्यश्मानमग्निं गोमयमक्षतांस्त्रि-
लानपः पथात् सृष्ट्वा निम्बपत्राणि विदध्याचमेयुः, नैतस्यां
रात्रग्रामन्नं पचेरन् क्रीताक्षेन लब्धाक्षेन वा वर्त्तेरन्नग्रीचि-
नोऽक्षारलवणाग्निनोऽधःगायिनी ब्रह्मचारिण्य भवेयुः पयसा
पूपादि माय्रीयुनं दानादि कुर्वन् नित्यनेमित्तिकमतोत्य सञ्च-
रेयुः ॥ ३ ॥

अथ कर्तुं रुदकविधिः प्रेतस्यामुष्य तृपः क्षुधये शमना-
र्यमुदकपिण्डे दास्यामीति सङ्कल्प्य शुचावुदकान्तेषु दर्भेषु
प्रेतोपलं निधाय स्थापयित्वा काश्यपगोत्र देवदत्त प्रथमेऽह-
न्यपामञ्जलिस्त्वामुपतिष्ठतामित्युपलेऽञ्जलिं तद्विधिना प्रथ-
मेऽहन्येकं दद्यादेवमुत्तरेष्वदशमादहस्तदहर्गुणितां दत्त्वा-
ऽतौताहाञ्जलीं चैव यदा दद्यादेवं दशाहेन शतमञ्जलयो भव-
न्त्यथैके दश दश दद्युरेकैकमेव वान्ये एतदाद्येऽहनि कुर्यात्
स एव तद्दशाहं समापयेदथ इत्यं तदुत्तरेषूपलान्शेषन्यमादाय
तत्क्रियामादित आपर्त्तयेदन्तर्दद्याद्वाहदस्यसंस्थितेषु द्विवन्द्यौ
दर्शय मिनीवाच्यां क्रियानियमान् कृतस्नान् समापयेत् पित्रो-
र्यथाकालमेव कुर्यात् ॥ ४ ॥

अथ पिण्डक्रियोदकं दत्त्वोपलाग्रे दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु
प्राचीनावौतौ तिलाभ्यं निनीय सकृत् प्रक्षालितपक्कमन्नं
घृतेनाङ्गा तस्मिन् पिण्डं काश्यपगोत्र देवदत्त एव पिण्डस्त्रि-
मुपतिष्ठतामिति तदहर्विशेषेण दत्त्वा पुनरभ्यु च निनीयाने-

नोदकक्रिया पिण्डदानेनामुष्य क्षुत्तृह्वधौ शाम्येतां क्षमिर-
 क्षिति व्रूयादेवं दशाहे दश पिण्डा भवन्ति पुनस्ताक्षिनीय
 दद्यादयाद्येऽहनि स्रतदेगे मृण्मये पात्रेऽप चापूर्य्य देवदत्तात्र
 छाद्येति शिखे स्थापयेदन्यस्मिन्नप आसिचैतत् प्रयः पिबेति
 तदुपरि निदध्यादित्येके पृथक् शिखे वा दीपञ्चाधो दद्या-
 देवमेतदन्वहं कुर्यादथ चाद्येऽहनि नमनप्रच्छादनं वासः आहं
 च दद्यात् न दद्यात् वा आहद्वयनिषेधादेव सञ्चयनयाहं
 सम्पद्यते ॥ ५ ॥

अथ नव आहानि दशाहेषु विषमदिनेष्वामेन 'कुर्यात्
 प्रेतमभिसम्भाय ब्राह्मणमुदङ्मुखम् उपवेश्य तस्मिंस्तूष्णीं-
 स्तिलानवकीर्य काश्यपगोत्र देवदत्तामुष्मिन्नहनि एतदामं
 त्वासुपतिष्ठतामिति तदहः सम्बन्धेनोत्सृज्य पिण्डं चामन्त्रगो-
 त्रव्यदाय आयादेय विधिरन्तर्दशाहकर्मणि ॥ ६ ॥

अथ सञ्चयनं संवत्सरान्ते चेत्सपिण्डयिष्यन् कृष्णपक्षस्थो-
 ऽर्धं दशम्यामयुजासु तिष्ठिष्य द्वादशाहे सपिण्डयिष्य-
 येदन्तर्दशाहे पष्ठाष्टमदशमाहवर्ष्यमेकनक्षत्रेषु पुमांसमल-
 क्षणे कुम्भे सञ्चिनियुः कुम्भशमलक्षणयां स्त्रियमयुजो
 मिधुना वृषास्तं देशं चोरोदकेन शमीशाखया त्रिः प्रसृत्य परि-
 व्रजन् कर्त्ता मोक्षति शीतिके शीतिकावतोत्ययाद्बुधोपकनि-
 ष्टिकाभ्यां एकैकमस्युपसंगृह्याऽग्न्यद्वयन्तः कुम्भे निदध्युः पादौ
 पूर्व शिर उत्तरं सुमन्वितं सञ्चित्योपरि कपासेन शूर्पेण समूयं
 दहनलक्षणायां भुवि यत्रैनं वर्षां पापो नालभेरन् तत्र गते
 च कुम्भमवदध्युपसर्प मातरं भूमिमेतामित्यधोक्षरया पांशु-
 नव सम्यर्प्यत्तराक्षरेदथ कुम्भमुन्नेतममामि पृथिवीत्वत्परीति
 कपासेन कृतलक्षणेन विधाय सदाश्चादयेदया न ह्यग्रेताय
 दाद्यायतने सदा वेदिं जल्योऽग्निमुपलानभ्यक्त्यापितान् पाङ्-

मुखान् दक्षिणापवर्गान् निधाय मध्यमे प्रेतं उत्तरे श्मशान-
वासिनः पूर्वमेतान्दक्षिणे तत्सखीयावाह्योपलानलङ्घ्याय-
र्चयितस्तेभ्य एकैकं पिण्डमुत्सृज्योदकुम्भं पादुकाचक्ष्वाणि
दद्यादधानवेक्षं मत्स्याव्रज्य स्रात्वागारसुमेयुर्न तदंशे सृत्करी-
पसिकतासु वीजान्वपेयुः आहं पाथेयन्द्युः । ७ ॥

अथ दशमेऽहनि दन्तादीन् संशोध्य दीपादि मृतदेशादु-
द्वास्य तमुद्दिष्य शुद्धया नृदा प्रतिपूयं गृहं संशोध्य वीजा-
ङ्कुराख्यादाय जलाशयमेत्याद्य कर्त्ता जलान्ते चतुरसां वेदिं
कृत्वा चीनुपलानभ्यङ्गस्राप्तान् दक्षिणापसंस्थान् स्थापयित्वा
मध्यमे प्रेतं उत्तरे तत्सखीन् दक्षिणे यममिष्यावाह्योपलान-
लङ्घ्यार्चयित्वा तदन्ते तेभ्य एकैकं पिण्डं दत्त्वोदकुम्भं क्ष्व-
पादुकाय निवेद्य सर्वतोऽलङ्करणानि दद्यादथ केशादि वाप-
यित्वा ज्ञातिवात्सवाः स्रातास्त्रीस्त्रीनञ्जलीन् प्रेताय दद्यु-
र्नपासुपलनियमोऽय पुरव्योऽभ्यङ्गस्राताः शृङ्गवाससश्चक्षुषी
ष्वाञ्जयेयुरथ पूर्णं सपत्नवमुदकुम्भं हृत्वा अन्वागारं व्रजेपुरन्ये-
नात्रेन वा वर्त्तेरन् गृहे वा पचेरन् ॥ ८ ॥

अथैकीद्विष्टन्तत् त्रेधा भवति नवं मिथ्यं पुराणं चेत्यन्तर्द-
शाहे नवं मिथ्याणि मासिकानि चतुर्दश्यादौ पुराणानि, तत्र,
नवानि व्याख्यातानि, मिथ्याणि प्रतिमासं मृताहे द्वादशमा-
सिकानि तेषामाद्यमेकादशेऽङ्गि कुर्युरुक्तानि चत्वार्यूनमासि-
कमेकं त्रैपक्षिकमूनपाण्मासिकमूनाब्दिकं चेति तानि तस्य
तस्यान्ते चतुरहः कुर्यात् द्वित्रिपुष्करेषु नन्दाभूतामायास्या
भार्गवे कर्त्तव्यास्तु कुर्याद्भद्रास्तु तिथिषु भानुभौममन्दानां
त्रिपादर्क्षाणां च योगे त्रिपुष्करामकरर्क्षगीरेकतरयोगे
द्विपुष्कराणि तानि इमानि षोडशयाज्ञानि स्त्री स्त्री काले
कृत्वा पूर्णसंवत्सरे मृताहे सुपिण्डीकरणं कुर्युरेकेऽर्वाक् सपि-

पिण्डीकरणं कृत्वाऽवगिष्टानि स्वकाले प्रत्यादिक्रवत् कुर्व्यु रन्ये-
 'पुंगवकटभामिकानि कृत्वा सपिण्डीकरणं कुर्वन्ति तानि
 'च पुनः स्वकाले प्रत्यादिक्रवत् कुर्वन्ति तत्र चाद्ये ब्राह्मणा-
 भावे भग्नो जुहुयात् पुरुषपतृसये भार्यवर्णिकमसमादाय वह्नि-
 रग्निमुपसमाधाय सव्यं परिममूह्य पय्युः क्षोदीरतामवर उत्प-
 रास इति, सूक्तेनावृत्य प्रत्यृचं जुहुयात्तेतनात्वा यमनात्वा
 वा स्वाहास्तेन पुनरेतद् ब्राह्मणेष्वपि जुहुयात् ॥ ८ ॥

अथैकोद्दिष्टविधिरेक उद्दिश्य एको ब्राह्मण एकमर्घपात्रं
 पाणायिकादुतिं तदहर्निमन्त्रणं न देवं न धूपदीपौ न स्वधा
 पितृन्ममःशब्देनावहनं नाभियवणं कृतपञ्चीचमाचान्तं
 ब्राह्मणं परित्यज्य उदङ्मुख उपवेश्य पार्वणवदाचमनादि
 कुर्यात् तिस्रोऽसि मन्त्रेण स्वधया पितृनिमानित्युद्गृह्णी
 वा तिलावपनं तूष्णीं निवेश्योक्तवहस्वा तत्पात्रं न्यक्तं निधा-
 योक्तवदाच्छादनास्तम्भोजनार्थादन्नादुद्धृत्य घृताक्तं कृत्वा ब्राह्म-
 णस्युपाणौ दर्भानस्तर्धाय देवदत्तं स्वाहेति सकृदवदानेनै-
 कामादुतिं जुहुयात्सर्वहुतमग्नी प्रास्येदद्य तप्तं भुक्तशेषमावेणै-
 तत्ते काश्यपसोऽथ देवदत्तेत्येकः पिण्डः शुक्लतां पितेति निन-
 यनमन्त्रणादि तूष्णीं नात्र पर्वीं प्राशयेत् दक्षिणां दत्त्वाभिर-
 न्यतामिति विसर्जयेत् ॥ १० ॥

अथ सपिण्डीकरणं संवत्सरे पूर्णं द्वादशाहे वा हविप्राप्तौ
 वा परमासत्रिपञ्चयोरप्येके प्रेतं तत्पित्वादिभिस्त्रिभिः सपि-
 ण्डयेदविधया स्त्रियन्तत्पद्मादिभिर्विधवान्तद्भवां पुत्रिकान्तत्-
 पित्रा नैतदनपत्यानां दुर्मृतानाञ्च भवति न पिता पुत्रश्च
 नाप्यजोऽनुजस्य । तत्र प्रेतायैको ब्राह्मणो देवे द्वे पित्रे च
 त्रयो त्रियमिनं प्रेत एकोद्दिष्टं पिण्डेषु पार्वणम् । कृतपञ्चीचा-
 नाचान्तान् द्वौ देवे पूर्ववदथ प्रथमं प्रेतं अनन्तरं पितृन् पूर्व-

मधुपयैश्च देवानभ्यर्च्यैश्च मित्रैः ऽर्घ्यपात्रासादनान्ते चतुर्थ-
 र्घ्यपात्रेषु दर्भानयुग्मान्तर्ध्यायाप चासिच्य सकृदनुमन्त्रा
 प्रेतार्घ्यं तूष्णीं तिक्तानीष्यान्त्येषु मन्त्रेणाववेत्तामि चत्वारि
 गन्धादिभिरभ्यर्चयेरन् यथ प्रेतपात्रं प्रेताय तूष्णीं निवेद्या-
 र्घ्योदकं चतुर्थार्घ्यदत्त्वां यत्रयं त्रिषु पिष्टपात्रेषु समानीय आकु-
 तिरिति निनयेत् अथ पिष्टपूजयदर्घ्यनिवेदनादि कुर्यादथ
 भोजनार्थादन्नादुद्धृत्य हतेनाक्तानुग्राह्याग्नी वा कुर्यात्पाणिषु
 वा सुंहुयादेके पाणिष्ठोमि देवदत्ताय स्वाहेति प्रेताय हुत्वा
 पितॄणां मन्त्राभ्यां जुहति सयैव हुतशेषं सर्वेषां पाणिषु ददाति
 ते तत्पात्रे निधाय पार्श्वमेष्टुरथ दक्षेण भुक्तयेपादाक्षार्धवर्णि-
 कमुद्धृत्य प्रेताय पिष्टमेकं तूष्णीं निरुप्य त्रीन् पिष्टभ्यः पार्श्व-
 णदत्त्वा प्रेतपिष्टं त्रिधा विभज्य पिष्टपिष्टेषु त्रिधादधाति
 मधुशता इति तिसृभिः सकृच्छ्वमिति दाम्यां अनुमन्त्रा
 शेषं पार्श्वणवत् कुर्यात् ॐ स्वस्तीति वाचयित्वा विसर्जयेत् ॥१॥

अथ सपिण्डीकृताय प्रेताय तदहरेवामेन आहं पार्वण-
 वत् कुर्यात् पिष्टसोक्तं प्रातः पाथेयमेतदस्येति तत्परेष्टुरपि
 मपितामहस्य कार्यमित्येके न हि तस्यावैतदुत्तरं आहमस्मि
 तस्यैतत् पाथेयमित्यथ दौषान् प्रशाम्य पवनार्ग्नं सहभक्षान्
 सुदास्यायतनं संमृज्य श्रोत्रियागारादग्निभानीय तस्मिन्नुपस-
 सादधुः पुत्रादयोऽभ्यर्च्यसाताः शुक्लवाससः स्वस्थादि वाचयित्वा
 आतिबन्धुसहिता भुक्षीरन् अर्वाक् संवत्सराक्षापिष्टोत्तासि-
 कानि माघे वर्षे मन्त्रेण शिष्टान्यनुमासिकसञ्ज्ञानि यदा पुनः
 क्रियते संवत्सरान्तसपिण्डीकरणस्थाने संवत्सरविमोक्तार्घ्यं
 पाथेयवत् कुर्यात् तानि वृद्धिप्राप्ती सर्वांश्चाकृष्य कुर्वन्ति येन
 कीनापि श्रापिष्टे पृथक् साष्ट्याहे मातरं पितानाद्यादिभि-
 र्ह्योऽर्घ्यैर्द्विगेषांस्तु धर्मशास्त्रेभ्यः प्रतीयते ॥१३॥

पयातीतसंस्कारः स चेदन्तर्देशाद्दे स्यात्तत्रैव तत्सर्वं समा-
 पयेद्दूर्ध्वमाहिताग्नेर्दाहादारभ्य सर्वमाशौचं कुर्यात् कर्म-च-
 यथाकालमन्येयं पत्नीपुत्रयोः पूर्वमगृहीताशौचयोः सर्वमा-
 शौचं गृहीताशौचयोस्तु कर्माङ्गं विराजं तत्र प्रथमेऽङ्गि-
 संस्काराञ्चलयः शतं वा दश वा भवन्ति यदा शतं तदा प्रथमे-
 ऽङ्गि विंशदञ्चलयः त्रयः पिण्डा द्वितीये चत्वारिंशदञ्चलय-
 चत्वारः पिण्डाः अस्मिन् सञ्चयनसमयं द्वितीये विंशदञ्चलयस्त-
 यत्र पिण्डा इति विभागोऽयं यदि दद्याच्चनयस्तदा प्रथमेऽङ्गि-
 त्रयोऽञ्चलयो द्वितीये चत्वारः सञ्चयनं द्वितीये च त्रयः एकैकः
 पिण्ड इति विभजेन्नवधादानि प्रथमेऽङ्गि द्वितीये द्वे एकस्तृ-
 तीये दद्यादेकैकमेव वा यथा प्राप्तमन्ये दाहावृत्तास्तीनि
 संस्कृत्यात्तोऽयमतीतसंस्कार उदगयने शक्यपक्षे प्रशस्यः तेनैव
 नन्दा त्रयोदशीभूतदिनचयेषु कुर्यात् न सौरिशक्योर्नयाम्या-
 न्येन्द्रार्द्राश्लेषामधामूलधनिष्ठापञ्चकं विपुष्करेपूत्तराभ्यां श-
 चेषु श्रेष्ठिणीपुनर्वसुफाल्गुनोचिवाविशाखा अनुराधापूर्वा-
 पाठा हिपुष्करे च नेत्येके नैव व्यतीपाते वेष्टतौ विपुवे न च
 कर्त्तव्यतुर्थाष्टमहादशचन्द्रमसि न च काकादिस्पर्शपिडितेषु
 पृथिव्यु कुर्यात् तानि गोघ्नीरेणाष्टशतं कृत्वा द्वादश कृत्वा वा
 पवमानीभिः शुद्धिमतीभिश्च चालयित्वा संस्कृत्यात्, पृथ्व्य-
 भावे पालाशप्रतिरूपकं कुर्यात्, व्रीणि शतानि षष्टिश्च पला-
 शदन्तानि आहृत्य तैर्यथावयवं पुरुषरूपं कुर्यात् ॥ ११ ॥

अथ पालाशविधिः । शिरश्चत्वारिंशता ग्रीवां दशभिः
 उरस्त्रिंशतोदरं विंशत्या बाह्व शतेनाङ्गुलीर्दशभिरितं, तद्ग्रीवा-
 तन्तुवन्धैः पुरुषवत् कृत्वा आपयित्वा वाससा आहृतेनाच्छाद्य
 यथावत् संस्कृत्यात् सञ्चयनकर्मणा च तत् संज्ञित्य पुण्येऽश्वसि
 क्षिपेत् एवं दुर्मृतानां पालाशविधिमेव कुर्यात् शरीराणि

च तेषां संहानद्यां क्षिपेत् त्रेताग्नौनप्सु क्षिपेत् गृह्यं चतु-
 ष्यथे यज्ञपात्राणि दहेत् संस्कारस्य तेषामभ्याहृतुवयाहा ऊर्वा
 नारायणबलिं कृत्वा कुर्यादधिकं प्रायश्चित्तं कृत्वा सद्य एव
 वा तेष्वशौचम् आहिताग्निषु पूर्णं विराजमन्येषु ॥ १४ ॥

अथ नारायणबलिर्वाक् संस्काराच्छुद्धे काली शुक्लैका-
 दश्यां स्नातः शुचौ देशे विष्णुं वैवस्वतं प्रेतञ्च यथापदभ्यर्च्य
 तदग्रे तिलमियान् मधुघृतप्लुतान् दशपिण्डान् विष्णुरूपं
 प्रेतं ध्यायन् काश्यपगोत्रं देवदत्तायन्ते पिण्ड इति दक्षि-
 णाग्नेषु दर्भेषु दक्षिणमुखः प्राचीनावीती पराचीनेन पाणिना
 दत्त्वा पिण्डान् गन्धादिभिरभ्यर्च्य प्रवाहणान्तं कृत्वा नद्यां
 क्षिपेत् । अथ रात्रावयुग्मान् ब्राह्मणान् निमन्त्र्योपोषितः
 श्लोमभ्यन्दिने विष्णुमभ्यर्च्य प्रेतसुदिश्य ब्राह्मणानेकोद्दिष्ट-
 विधिना भोजयित्वा दशेषु ब्राह्मणसमीपे पिण्डविधिना
 निनयनान्तं तूष्णीं कृत्वा विष्णवे ब्रह्मणे शिवाय सपरिवाराय
 यमाय विष्णोऽयन्ते पिण्ड इत्येवं चतुरः पिण्डान्भुक्त्यैः
 पेष दक्षिणसंख्यन्दत्त्वाऽथ पञ्चमं काश्यपगोत्रं देवदत्तेति प्रेतं
 ध्यात्वा तद्रूपाय विष्णवे विष्णोऽयन्त इति दद्यात्, अथाचा-
 न्तान् दक्षिणया सन्तोष्येकन्तेषु गुणवन्तम् अविशेषतो वस्त्रा-
 भरणादिगोहिरण्यैः प्रेतबुद्ध्या तोषयेत्, अथ तैः पवित्रपा-
 णिभिः प्रेताय काश्यपगोत्रायायन्ते तिलोदकाञ्चलिरिति तिलो-
 दकं दापयित्वाऽग्नेन नारायणबलिकर्मणा भगवान् विष्णुरिमं
 देवदत्तं शुद्धमपापं कर्माहं करोत्विति वाचयित्वा विस्मृजेदेव
 नारायणबलिकल्प एवमन्यामपि स्थाभिमतदेवतां यमद्विती-
 यामभ्यर्च्य विधिमिमं कुर्यात्कोऽप्येनमपापश्चरोति न तु मुख्य-
 कृतोऽपि बलिमेनमकृत्वा पारलौकिकं कुर्यात् कृतं नोपति-
 हतेत्यतिरिद्धे विनश्यति तस्माद्यथासम्भवमपि कुर्यात् ॥ १५ ॥

अथ नागवलिः सर्पहतानान्दारुमयं मृगमयं वा पञ्च-
 फलं सर्पं कृत्वा भाद्रपदस्यान्यस्य वा मासस्य शुक्लपक्षमी-
 मारभ्य यावत् संवत्सरं प्रतिमासन्तस्यामुपोषितो रात्रौ पञ्चा-
 मृतैः स्नापयित्वा शुचावासने शुचिः सुरभिगन्धपुष्पधूपदीपैर-
 भ्यर्च्य प्रणमेदनुमासमेकैकमनन्तं वासुकिं शेषं पञ्चदश्वलं
 कर्कोटकमश्वतरं धृतराष्ट्रं गरुपालं कालीयन्तक्षकं कपिल-
 मिति पायसमर्पिः घौरापूर्वैर्वलिमुपशृज्य जागरित्वा श्वो भूते
 त्रिहताशेन ब्राह्मणान् भोजयित्वा पूर्णं संस्करे पञ्चम्याश्वं
 स्नात्वा भौवर्णं सर्पं कृत्वा ब्राह्मणाय दत्त्वान्याय ययेष्टं भोज-
 यित्वा दक्षिणया तोषयित्वा नागान् प्रीतिं वाचयेदेष नाग-
 वलिरथोभयोः पक्षयोः पक्षमीषु संमृष्टायां भुविपिष्टेन सर्प-
 मर्त्यस्य शुक्लसुरभिगन्धादिभिरभ्यर्च्य घोरमोदकान् निवेद्यो-
 पस्थाप्य मुञ्च मुञ्च देवदत्तमिति भार्य्यं सङ्गमन्तुभिर्मधुरमशोया-
 देवं संवत्सरान्ते नारायणबलिश्चोक्तश्च कृत्वा तत ऊर्ध्वं कर्म
 कुर्यात् ॥ १६ ॥

अथ पुराणमेकौद्दिष्टं प्रेतघतुर्दंष्ट्रां मृगहृतानामिष्टने
 प्रथादिके च ध्युत्क्रममृतानां सर्वेषां पत्यादिक इत्येके पार्व-
 णैकदेशवत्तन्तं सर्वं पिष्टशब्दमिकयद्देत् पाणौ सीमानि-
 मन्त्राभ्यामेव होमो नैकेऽत्रापि देवं कुर्वन्ति भार्यापिष्टावपौ-
 त्यं के ॥ १७ ॥

अथ हवोत्सर्गः शूलगवं कार्त्तिक्यां पौर्णमास्यां वैशाखां
 वा रेवत्यां वाश्वयुज्यीयस्य गोर्जीवत्पूत्रायाः पयस्त्रिन्वाः सुतं
 श्रेष्ठं स्रज्य यद्यस्याकुष्ठिममृषतमेकहायनं द्विहायनं वा नील
 वम्भुं पिष्टुं लोहितं वा लघण्यमित्येके कामं कुर्यान्मोहितं
 खेममष्टभिः सङ्गं यजनरीभिस्तद्यभिर्वा प्रीद्वियवमतीभिर्द-
 द्वापौद्दिष्टीयानिर्गमदेव्येन कर्म सङ्कल्प्य पूर्वप्राप्तमभिदि-

आपान्तीरे गोष्ठे चतुष्पथे वाग्निमुपसमाधाय रौद्रं स्वांती-
 पाकं सर्वदुतं हुत्वा सौम्यं प्रायस पैष्टं यावकं पूर्णमात्रोदकेन
 मार्जयित्वाग्निं विः प्रदक्षिणं पर्याणीय कटुद्राघेमा रुद्राया
 ते पितरि मा रुद्राय स्थिरधन्वते गिर इति सूक्तैश्चतस्रो दिशं
 उपस्थाय प्राञ्चं प्रागुदञ्चं वा वक्षतरौसमेतमुत्सृज्य एनं युवानं
 पतिं वो ददामि तेन क्रीडन्तीश्चरथ प्रियेण इमाश्च त्वां प्रज-
 नुपा सुवाचा रायस्योपेण समिपा चिनोति शान्ता पृथिवी
 शिवमन्तरिचं द्यौर्गो देष्टव्यं नो भस्त्विष्या दिशः प्रदिग
 रुद्रिगो न आपो विद्युतः परियान्तु सर्वत इत्थूपभं मासमा-
 नानामिति च सूक्तेन उपस्थाय स यत् पिबति स्वादति लाङ्-
 लक्षोदकपूर्णमुदस्यति तेन देवानृषीन् पितॄंश्च प्रीणाति वंश्यांश्च
 सप्तममुभयतः परावरानुद्धरति प्रेतार्थमुत्सृष्टं मद्धतो नरकादु-
 त्त्तारयति तस्मादेकादेशेऽङ्गि प्रेताय ह्यपमुत्सृज्येदाद्यमासिकं
 दत्त्वा सोऽयं हपोऽक्षरः स्वर्ग्यः पगव्यो ह्यपममुत्सृज्य महापशु-
 भवतीति विज्ञायते नानुत्सृष्टः स्वादित्याचार्यः तस्माद्वित्य-
 चैके रुद्रमेव जयन्ते स एव पशुपतिरिति शन्तातीयक्षपन्
 गृहमेत्य सपिण्डीदने ब्राह्मणान् भोजयित्वाग्नीरुद्रः सर्वः पशु-
 पतिरुग्रः शूलो भवो महादेव इति नामभिरर्चयेद् रुद्रमेव वा
 यथासम्भवमुद्दिशेत् स्त्रस्त्यधनं वाचयेदेवमितानि कर्माणि यथोक्तं
 कुर्यात्सर्वाणि श्रेयांस्याप्नोति तदेतदाश्वलाशनगृह्यपरिशि-
 ष्टम् । नम आश्वलायनाय नम आश्वलायनाय ॥ १८ ॥

इत्याश्वलायनगृह्यपरिशिष्टे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

: : :

अथ पूर्यान्नुदगयन आपूर्यमाणपक्षे ज्योतिर्विदुक्तपुण्यदिने
 पूर्वेषुः कृतस्वस्तिवाचनस्तत ईशान्यां चतुरस्रां चतुरङ्गलमु-
 च्छितां हस्तमात्रां वेदिं कृत्वा यथोक्तविधानेन वास्तुमण्डल-
 कृत्वा गृहोक्तवदुदीच्यमभिषेककुम्भविधायामीत्युच्यते वास्तु-
 मूर्तिं सुवर्णेन कृत्वाऽन्युत्तारणं सम्पाद्य प्रणवव्याहृतिपूर्वकं
 ॐ नमो भगवते वास्तुपुरुषाय महाबलपराक्रमाय सर्वदेवा-
 धिवासायितगरौराय ब्रह्मपुत्राय सकलब्रह्माण्डधारिणे भूमा-
 रार्पितस्तकाय पुरपत्तनप्रासादगृहवापीसरःकृपादिसन्नि-
 वेशसन्निध्यकराय सर्वसिद्धिप्रदाय प्रसन्नवदनाय विश्वम्भराय
 परमपुरुषाय चक्रशार्ङ्गधराय वरदामयहस्ताय वास्तो नम-
 इति मन्त्रेणेशान्यशिरस नैर्ऋतिपादमाग्नेयजानुकं वायव्यकु-
 परमाकुञ्चितकरमुत्तानं वास्तुपुरुषं वास्तुमण्डले आवाह्याय
 प्रागुदीच्यामारभ्य प्रणवादिमन्त्रोऽन्तनाम्ना शिखिनं पर्जन्यं
 जयन्तं कुलिशायुधं सूर्यं सत्यं भृगुमाकाशं वायुं पूषणं वितथं
 ग्रहणक्षत्रं यमङ्गन्धर्वं ऋगराजं ऋगं पितृन् दौवारिकं सुग्रीवं
 मुष्यदन्तं वरुणं असुरं शोकं पापं रोगमहो मुख्यं भस्माटं
 सोमं सर्वानदितिष्ठ संपूज्याथेशानकोणद्वयशिष्टपदेऽवयः सावि-
 त्रीमेकादशरुद्रान् पूजयित्वा ब्रह्मभवनस्य पूर्वादिवर्तुर्दिक्ष-
 म्यादिवर्तुर्दिक्षु च तिष्ठन्ति तेषु क्रमेणार्घ्यमणं सवितारं वि-
 वस्वन्तं विबुधाधिपं मित्रं राजयक्ष्माणं पृथ्वीधरमापवक्ष्यन्
 पूजयित्वा मध्ये ब्रह्माणं सम्पूजयेत् ब्रह्मणमादितः कृत्वा शि-
 ष्यस्तमित्येके ॥ १ ॥

अथ बहिर्मण्डलादीशान्यादिवर्तुर्दिक्षु चरकीं विदारकीं पूत-
 नां पायरांचसोमय प्रागादिवस्वन्दमर्घ्यमणं ऋभ्रकं पिसिपि-

अथ पूजयित्वादनपायसान्वयदधिमधुशक्कसूपसमन्वितनांना-
 भक्ष्याणि समर्थं प्रणम्य तत्समीपे यवगोधूमनिष्यायमुहमापादित्-
 मन्मथं बलिं दत्त्वा, यत्तन्नामं प्रतीक्षस्य पूजां चैव बलिं सम-
 ममो नमस्ते देवेश भव स्वस्तिकरो मम ॥ इति संप्रार्थ्य परिव्रा-
 र्त्त्य देवताभ्यो बलिं दत्त्वाथ वास्तुसमीपे हस्तमात्रगुण्डे स्थण्डिले
 शक्तिविधिनानि प्रतिष्ठाप्यान्वाधायाज्यभागान्तं कृत्वा वास्तो-
 ष्यतं प्रतिजानीष्ट्यानि चतसृभिश्च होमं कृत्वा शिष्यादि-
 पिलिपिञ्जान्तान् आज्येन हुत्वा होमशेषं समाध्याय यज्ञ-
 मानो वास्तुसूक्तिं रौद्रकोणेऽधीगुप्त्वां गते प्रच्छादयेदाचार्याय
 वा दद्यादद्याचार्यं गोहिरण्यादिभिः परितोष्य नमस्कृत्य क्षमा-
 पनेदन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्ति दक्षिणां दत्त्वा कृतमङ्गल-
 स्नानो ब्राह्मणान् भोजयित्वा स्वस्वयनं वाचवेदय सञ्जविप्रायीः
 भक्ष्यं बन्धुभिर्भुक्त्वा यथाशक्तं मठादेः प्रतिष्ठां कुर्यात् इति
 वास्तुपूजनविधिः ॥ २ ॥

अथ प्रतिमाद्रव्याणि सुक्ताफलशिलादारुहेमताम्ररुजत-
 कांस्यसृत्तिकादीनि, महानीला यशःप्रदा दारुजा कामदा
 मौवर्णा भक्तिमुक्तिप्रदा राजता स्वर्गदा ताम्रमयी आयुर्वर्धिनी
 कांस्या व्यापहन्त्री पैत्तली शत्रुनाशिनी शैला सर्वभोगप्रदा
 स्फाटिका दीप्तिदा रुक्मणी महाभोगप्रदा दशाङ्गुला पञ्चा-
 ङ्गुला वा षट्हे प्रतिमा पूज्या नाधिका, अधिकाङ्गा शिष्यो-
 हन्त्री कृशा शान्त्यर्थनाशिनी कशोदरी दुर्भिक्षकरी निर्मासां
 धननाशिनी वक्रहीना दुःखप्रदा पादलगा दुःखदा हीन-
 नासा धमकरी हीनजहोन्मादकरी हीनवधःस्थला पुत्रमित्र-
 नाशिनी कटिहीना मरणदा सम्पूर्णवियथायुर्लक्ष्मीप्रदा ।
 शालग्रामनर्मदासूक्तिवैदूर्यं जकाश्वीरजसूर्यं कान्तस्फाटिकर-
 सुरागनिबद्धगारुजमूर्त्तीनामपि, प्रतिष्ठाविधिं कुर्याच्च व-

मूर्तिप्रतिष्ठां गर्वान्मोहान्मूढभावादकृत्वा पूजने सर्वोपद्रवदा-
रिद्रोरोगायशोनिन्दाऽचिरायुरपुत्रिताः भवन्ति, प्रतिष्ठा-
विधिभूक्त्वा प्रतिष्ठाकारणेति पूर्वोक्ता दोषाः, प्रतिष्ठाकरणे
‘महाभाग्यवृत्तिरिति ॥ ३ ॥’

‘अथ श्वो भूते नित्यं निर्वर्त्य शुतशीलवृत्तसम्पन्नं गृहस्थ-
माचार्यं ऋत्विजयः तादृशान् षोडशाष्टौ वा चतुरो वा
विधिना हत्वा मधुपर्कं विधाय वस्त्रालङ्कारादि तेभ्यो दद्याद्
द्विगुणमाचार्याय ततस्तूर्यवेदघोषैः प्रतिष्ठास्यापनान्तं कृत्वा
प्रासादायै दशहस्तस्थानं चतुर्द्वारं प्रागारभ्य ब्रह्मोडुस्वराख-
त्यन्यघोषतोरणलसद्धारवाखं हिमरक्तकण्ठधूम्रमौक्तिकविचित्र-
श्वेतवर्णध्वजपताकादिभिः पूर्वाद्यष्टदिक्षूपयोभितं मण्डपं
तन्मध्ये चतुरस्रां तत्परिमाणसंख्यामेकहस्तोच्छ्रितां वेदिकां
कारयेत्तया प्रागादिकुण्डान्युक्तलक्षणानि हस्तमात्राणि चतुर-
साणि वासयोनिमेष्वलानि स्युः पञ्चचतुरेककुण्डविधानेन
वायाप्यार्यः कुण्डमौशान्यां सर्वहोमसाधनं प्रतिष्ठाप्य मण्ड-
पस्योत्तरतो देवस्नानमण्डपः शुभवृक्षैः कृत्वा अभिषेकसाध-
नानि स्थापयित्वेति तिष्ठेति देवं प्रासादं प्रादक्षिण्येनानीया-
कृष्णेनेति स्नानमण्डपे प्रवेश्य वेदिकास्त्रीर्णयथायामास्त्री-
र्णायां सोपस्करायाममुकं स्थाप्यामूरजंति रघुमारोप्य गन्धा-
दिना सम्पूज्य ब्राह्मणैः सङ्गं शान्तिसुक्तपाठैस्तूर्यघोषैश्च
सास्त्रीर्णायां सोपस्करायामवस्थाप्य सर्वसम्भारान् सभृत्य
कर्त्ता स्नातः प्राणानायस्य प्रतिष्ठाप्य देयतामन्त्रेण विधिधं
न्यासं कृत्वा पुरुषसूक्तेन वा देशकाञ्चो मृत्वा ॐ प्रतिष्ठाद्वरो-
मीति सङ्कल्प्य द्वारजापक ऋत्विजाचार्यांस्तत्कार्यं नियोज-
येत् ॥ ४ ॥

‘अथवाचार्यः प्राणानायस्य मन्त्रदेवतामयो भूत्वा यागभूमिं

प्रासादं स्नानशालायाश्चापोद्दिष्टेति तिसृभिः कुशोदकेनाभ्युक्ष्य
 सितसर्पपान् प्रकोष्य देवाद्यान्तु यातुधाना चपयान्तु विष्णोः
 देवयजनं रक्षस्वेति रक्षां कृत्वा प्रतिहारं कलशद्वयं सोदकं
 सपत्नवं प्रतिष्ठाप्य लोकपालानावाद्यार्चयित्वा देवस्नानशालाः
 कृत्वा प्रणिपत्य देवं प्रार्थयेत् । स्नातं देवदेवेश विश्वरूप
 नमोऽस्तु ते । शब्देऽपि त्वदधिष्ठाने शुभं कर्म सहस्रतामित्यर्थः
 देवाधिष्ठानं शब्देन घृतेनाभ्यक्ष्य यवगोधूमचूर्णैश्चर्च्योष्णीदकेन
 स्नापयित्वा शीतलजलेन संस्त्राप्य पीठान्तरेऽवस्थाप्य दिव्यधूपेन
 धूपयित्वा पुष्पैः सम्पूज्य नवोत्तमेन वाससा वेष्टयित्वा पर-
 मार्त्तनेन बलिन्दद्यादय देवमभ्यर्च्य गजाश्वारण्यवराहोत्प्लात-
 वल्लोकपर्वतसङ्गमज्जदराजदाराग्निहोत्रगोष्ठचतुष्पथहवमशुभः
 स्थानानीतमृदा द्वादशकृत्वः सम्यक् शोध्य जलेन प्रघ्राप्य
 घोरहचकषायेः पञ्चाशदोषधीः कषायेण तीर्थजलेन पञ्चा-
 शतेन पञ्चगव्येन रत्नोदकेन फलोदकेन पुष्पोदकेन शृङ्गोदकेन
 शब्दोदकेन औसृक्तपवमानेन पुरुषसूक्तादिमन्त्रान् पठन्
 संस्त्राप्य पीठान्तरे निवेश्याभिवस्त्रेति वस्त्रयुग्मेनावेष्ट्याचत-
 गन्धपुष्पधूपदीपाष्टकमङ्गलैर्वेद्यैः सम्पूज्य तैजसपात्रं मधुसुव-
 र्णशलाकया गृहीत्वा चित्रं देवानामिति पार्श्वे स्थित्वा सतू-
 र्यघोषमेकैकं समं उन्मीलयेदद्यादर्शसुवर्णेन भक्ष्यभोज्यानि
 दर्शयेत् लिङ्गादिषु कुर्यादथाचार्याय घेतुं ब्राह्मणेभ्यश्च यथा-
 शक्ति हिरण्यन्दद्यादय पुरुषसूक्तेन देवं स्तुत्वोत्तिष्ठ ब्रह्मण-
 स्वत इत्युपस्थाय कर्त्ता विश्वतश्चतुरित्युपस्थाय रथे तिष्ठन्निति
 रथमारोप्य कनिकददिति सूक्तपाठैः सहस्रवर्णघोषैः मण्डप-
 प्रादक्षिण्येनोत्तरद्वारेणाकृष्टेनेत्यानीय वेद्यां कुशप्रस्तरे कशिपो
 शुभवस्त्रेणाच्छाद्य तत्र प्राक्शिरसं शाययेत् सविरप्रदेशे वस्त्र-
 वेष्टितं सपत्नवं सोदकं कक्षमं प्राजापत्योऽयं सुहृत्समस्त्वित्युक्त्वा

मण्डलद्रव्योपरि प्रणवेनावस्थाप्य भूमस्तोत्रव्यभोक्त्यमङ्गलद्र-
व्यांश्च वस्थाप्य श्वेताविलोमसूत्रकङ्कणं प्रतिमाया इस्ते वध्नी-
यात् यदा वध्नातीत्यथ देवं पुरुषादीनि पञ्चविंशतितत्त्वानि
प्रवेष्ट्य दिव्यवाससाच्छाद्य देवं संसृज्य पुरुषसूत्रेण स्तुत्वा
पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा गन्धपुष्पादिभिर्मण्डपं वेदीं चाभ्यर्च्य तदुपरि
देवस्थापे चतुरस्रं मण्डलं कोपेषु स्तम्भिकलां स्थितकृत्वा
तत्प्रत्ये ब्रह्मविष्णुशानं प्रतिदिशं लोकपालांस्तदन्तरालैः प्य-
ष्टभैरवानिकादशरुद्रान् द्वादशादित्यविश्वदेवसाध्यानासत्यमरु-
द्गणगन्धर्वाक्षरसः पितृगणपुण्यतीर्थान्यथ विष्णेशस्कन्ददुर्गाशैव-
पालान्यथावकाशमावाह्य तस्मान्मिस्तुतिङ्गमन्त्रैर्वाचयित्वा
प्रतिष्ठाप्य देवपार्श्वेभ्यो नम इत्यर्चाङ्कुर्यात् ॥ ५ ॥

अथाचार्यः त्र्योत्रियागारादग्निमाहृत्योक्तवत् स्रकुण्डे प्रति-
ष्ठाप्यान्वाधाय देवस्थाप्यं कलासन्निधिसिद्धार्थं यक्ष इति सङ्कल्प्य
प्रणीतास्थापनान्तं कृत्वा तत्र प्रतिष्ठाप्य देवमावाह्य तत्प्रकाश-
मन्त्रैर्व्याहृतिभिर्वा प्रलाभोडुम्बराश्वत्थापामार्गसमिदीन्यचरु-
तिलैरष्टसहस्रमष्टशतमष्टाविंशतिर्वा सुहृद्यात्तद्यान्यमाहुति-
सम्प्राप्तं प्रतिकुण्डं स्थापितशान्तिकलशेषु निक्षिपेत्ततः शिरस्यु-
रंसि पादयोः प्रतिमां स्पृष्ट्वा स्विष्टकृदादि हुत्वा पूर्णाहुतिं
सुहृदादेवसृत्विजोऽपि स्वयङ्कुण्डे सुहृदुरय मण्डपस्य कलशोद-
केन समुद्रज्येष्ठा इति चतसृभिः चापोहिष्ठेति तिसृभिर्दक्षि-
मिष्य प्रतिष्ठाप्य देवमन्त्रेण संज्ञावकलशोदकेन संज्ञाप्याम्बो-
धस्यध्वभिरिति सूक्तेन शुद्धोदककलशेनाभिषिच्य वस्त्रयुग्मे-
नाच्छाद्य पक्षोपशरैः सम्युज्येदित्यधिवासनं, त्रिरात्रमेकरात्रं
वा सद्यो वा कुर्यात्तद्वाची मिषिवभूयिष्ठार्चमाश्रित्यपरेण
लिङ्गमन्त्रेण भूतबलिन्दत्वा यजमानो हविर्भ्यस्य मिष्टासमधि-
रात्रसंख्या यावद्दक्षिणां दद्यात् ॥ ६ ॥

अथ खोभूते गर्भगृहे स्थापितपीठे देव्या देवस्य वा अभि-
 षेकं कृत्वा महीमूयु मातरमिति देवमावाह्यादित्यौरिति
 स्तुत्वा तस्मिन्मन्त्रेण षोडशोपचारैः सम्पूज्य गव इन्द्राग्नी
 इति सूक्तेन प्रासादं प्रोक्ष्य देवं प्राप्योत्तिष्ठेत्युत्थाप्य तत्रैवाभि-
 मुखं कृत्वा रक्षादि प्रदर्श्य पुण्याञ्जलिन्दत्वा पुरुषसूक्तेन
 स्तुत्वाऽऽक्षणेनेति ब्रह्मरथेन गर्भगृहं प्रवेश्याभ्यर्थ्य पीठिका-
 गर्भं रत्नं प्रागादिदिक्षिन्द्वादिनामभिर्नमोऽन्तैर्वज्रमौक्तिकवैदू-
 र्यमद्वस्तुतिकपुष्परागेन्द्रनीलगङ्गालान् क्रमेण क्षिप्वा गोधूमय-
 वसुधनीशारक्षीहिसर्पपश्यामाकतिलानारोप्यादिधातुजातङ्गर्भं
 लिपेत् सुवर्णगवडं विष्णोः शश्वोस्तु ह्यभं सर्वत्र नमः शिवा-
 येति निक्षिप्याथ सुलग्ने देवमन्त्रेण प्रतिष्ठाप्य प्रतिष्ठितपरमे-
 श्वर इत्युक्ता गलाकामपमारयेदथ देवं स्पृष्ट्वा तन्मयो भूत्वा
 ध्रुवाद्यौरिति सूक्तं जपित्वा प्रणवेन देवेऽङ्गन्यासं कृत्वा पुरुष-
 सूक्तेन वा कर्णे सप्रणवव्याहृतिगायत्रीं जपित्वाचार्यः पुरुषसू-
 क्तोपतिष्ठेताथ यजमानः स्थागतं देवदेवेशं मङ्गल्या त्स्मिन्हा-
 गतः । प्राकृतं त्वाञ्च संदृष्ट्वा घालयद्भक्तवत्सल । इति सुकनकं,
 शरणं प्रपद्य पुण्याञ्जलिं दद्यात् । ७ ।

तैर्योदके गङ्गादिनदीनीरमावाह्य ब्राह्मणैः सहाभिषेकं कुर्या-
 द्य यजमानस्याभिषेकं कुर्युः सर्वे जलक्रीडाश्च प्रतिष्ठोपकर-
 णमाचार्यस्याचलप्रतिष्ठायान्तु कुण्डमण्डपवेदिकरणं तत्राचार्य
 एव पूर्ववदभिषिच्याभ्यर्च्य सर्वतोभद्रमण्डले दिव्यपीठे देव-
 सुप्तेष्व पूर्वादिदिक्षु वस्त्रचूतपद्मधोपशोभितजलपूर्णकलशा-
 नवस्थाप्य दीपान् प्रज्वालय गन्धेन त्रिनेत्रज्योतिः प्रकल्प्य
 चित्रवलिं दत्त्वा देवमभ्यात्मं स्मृत्वा पुरुषसूक्तेन सुत्वाङ्ग-
 देवताः सम्पूज्य पूर्ववत् प्रतिद्रव्यं हुत्वा देवस्याज्याहुतिसम्पात-
 सेत्युत्तरकलशे चिह्ना पूर्णाहुतिं हुत्वाथ कर्त्ता कृताङ्गन्यासो
 द्वक्षु देवमानीय पुष्पेण प्रतिमायां प्रतिष्ठाप्य पञ्चास्रतपूर्वक-
 सम्पादितकलशोदकेन इदम् प्राप इत्यभिषिच्याभ्यर्च्य देवा-
 र्चनदक्षिणादानादिकं पूर्ववदाचरेत् ॥ ८ ॥

अथ वाप्यादिविधिः। प्रागुदकप्रवणे शुचौ देशे ब्राह्मणैः
 सह गत्वा पुण्याहवाचनादिवास्तुपूजनान्तं कृत्वा प्राचाख्यादि
 ऋत्विक्स्त्रणकुण्डमण्डपाद्युक्तप्रकारेण कृत्वा यजमानसंमितं
 जीरहचं पूर्वमण्डपप्राग्भावेऽवस्थाप्य वेदिमध्ये पद्म-
 गर्भं षोडशारम्परितयतुरसमण्डलोपेतं कृत्वा प्राचार्यः
 पद्ममध्ये सपत्नीकः ब्रह्माविष्णोशानां विनायकस्य च मौवर्ण-
 रूपाणि तस्मिन्मन्त्रेण समन्तात्तेषु स्वर्णजलचराणि स्थापयि-
 त्वा वरुणमन्त्रेणार्चयित्वा तद्वह्निर्लोकपालादीन् सम्पूज्य म-
 ण्डलप्रतिकीर्णं कलयचतुष्टयन्नद्युदकमङ्गलद्रव्यवस्त्राद्यलङ्कृतं
 स्थापयित्वेवं मे गङ्गे इति गङ्गादिनदीमावाह्याभ्यर्च्य वारुणं
 चरुं कृत्वा समुद्रज्येष्ठा इति चतसृभिः प्रत्यृचं गायत्र्या वाज्या-
 हुतीर्हुत्वा तत्त्वा यामीति पञ्चभिस्त्वहो अग्ने वरुणस्येति
 हाभ्यामिदं मे वरुणेति चैकया चर्वाहुतीः स्विष्टकृतं हुत्वा
 ब्रह्मप्रीत्यर्थं वरुणमन्त्रैः समिदाज्यं हुत्वा शान्तिकशुभैर्यज-

मानसाभिपिच्छेयुः स तु तेभ्यो गयां सहस्रं शतं पञ्चाशतं
 कृत्स्ने तु सवक्त्राङ्गामलङ्कृतां सूर्यमन्त्रेण पाययित्वा तडाग-
 नैर्ऋतादारभ्येशानान्तं हिङ्गुलतीत्युत्तरया आपो यच्छानिति
 स्वयं तत्पुच्छं गृहीत्वोत्तरेत् छन्दोगाय ताञ्च गां दत्त्वा
 तत्कलशस्वस्वर्णजलचरान्तज्जले निक्षिप्य पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा
 देवपितृमनुष्यादयः प्रीयन्तामिति दद्यात् पूर्ववदाचतुर्यादमुक्त-
 यादिवसन्तग्रीष्मवर्षांशरहेमन्तशिशिरेषु तज्जलं स्थितमश्वमे-
 धराजसूयाम्निष्टोमोक्त्यवाजपेयातिरात्रफलमिति ॥ ८ ॥

अथारामेष्टव्येवं विशेषस्तु स्वस्तिवाचननान्दीयाहवेदि-
 कुण्डमण्डपं कृत्वा चाचार्यवरणादिपूर्ववत् कृत्वा कलचणस्य
 पञ्चस्य मध्यदलवह्निर्देशेषु ब्रह्मादीन् लोकपालानभ्यर्च्य वक्त्रा-
 दीन्मङ्गलस्नानं वस्त्रगन्धादिना सम्पूज्य तेषु स्वर्णरूप्यफलानि
 वध्वा फलिते नेत्रे स्वर्णयलाकाञ्चनेनाक्ता सुवर्णसूत्रा कर्ण-
 विधं कृत्वाग्निं प्रतिष्ठाप्य सोमोधेनुमिति कृत्वा सौम्यसर्वा-
 हुतिं हुत्वा स्निष्टकृदादि कृत्वाय तथैव समिदाज्यत्तिलानष्ट-
 शतान्तदर्धसंख्यया वा हुत्वा कर्मशेषं समाप्य शान्तिकलशैर्घ-
 जमानसाभिपिच्छेयुः स च वक्त्रहिरण्यादिदक्षिणां दद्यादप्य-
 स्नामे तु दक्षिणाङ्गामलङ्कृतामाराममध्याहुदक्षुखीम् उत्सृज्या-
 चार्याय दद्याच्छेषं चतुर्यादं फलन्तु सर्वकामावाप्तिरिति
 पूर्वार्त्तानि ॥ १० ॥

देवाय हवामसुराद्येषु लोकेषु स्रधन्ते देवाः प्रजापतिसुप-
 धायंस्तेभ्य एतां देवीं शान्तिं प्रायच्छन्त ततः स शान्तिकासु-
 रानभ्यञ्जयंस्ततो ये देवा यमयन् परामुराभवत्यात्मनापरास्य
 द्विपन् पाप्मा भ्रातृभ्यो भवति य एवं वेदाहः पूर्वाह्न एवं प्रात-
 राहुतीर्हुत्वा दभान् गमीन् वीरणानि दक्षिसर्पिःसर्वपान्
 पलाशपतीमपामार्गमाष्टां स्त्रीषमित्वेताम्याहरिदाहारयेद्वा ।

वोरिगादसमिति स्वालीपाकमष्टगतं हुत्वा पञ्चभिराग्न्याहु-
तिभिरभिशुहोति वरुणाय स्वाहा अर्षां पतये स्वाहा
पाशपाणये स्वाहा ईश्वराय स्वाहा सर्वोत्पातशमनाय
स्वाहेति महाध्याहृतिभिर्य हुत्वा शन्तातीयं जपेत् ॥ १४ ॥

स उदीचीं दिशमन्वावर्त्ततेऽथ यदास्य कनकरजतवस्तुवै-
दूर्यमणिमौक्तिकवियोगो भवप्यारम्भा वा विपद्यन्ते मधूनि वा
निलीयन्ते काकमैथुनानि पश्येतान्यरिष्टानि वा वयांसि च गृ-
हमध्ये वल्लीकं छत्राकं योपजायते वायसकपोता वा वन्यविह-
ङ्गशमृगप्रवेशो गोमृगो वा गृहमारोहेच्छुष्कहस्तः प्ररोहेद्
गृहमध्ये दूर्वाः प्ररोहन्ते तैलं घ्रायेदेव खेतवायसो मण्डूकोऽग्निं
प्रविशति सरटो मूर्ध्नि निपतति चुह्नोर्निपतति प्रज्वलन्दीपः
पतति सर्पो वा द्वारे निष्क्रामतीत्येवमादीनि तान्येतानि
सर्वाणि वैश्रवणदेवत्वान्यद्रुतानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति अभित्वं
देवं सवितारमोण्योरिति स्वालीपाकमष्टगतं हुत्वा पञ्चभिरा-
ग्न्याहुतिभिरभिशुहोति वैश्रवणाय स्वाहा धनाधिपतये स्वाहा
हिरण्यपाणये स्वाहा ईश्वराय स्वाहा सर्वोत्पातशमनाय
स्वाहेति महाध्याहृतिभिर्य हुत्वा शन्तातीयं जपेत् ॥ १५ ॥

स पृथिवीमन्वावर्त्ततेऽथ यदास्य पृथिवीतटानि स्फुटि-
कम्पन्ति कूजन्यकम्पात् सलिलमुद्धीलयति अकाले फलपुष्प-
मभिवर्त्तते इत्येवमादीनि तान्येतानि सर्वाण्यग्निदेवत्वान्यद्रु-
तानि प्रायश्चित्तानि भवन्त्यग्निं दूतं छणीमह इति स्वालीपा-
कमष्टगतं हुत्वा पञ्चभिराग्न्याहुतिभिरभिशुहोति अग्नये
स्वाहा हविष्यतये स्वाहा अर्षिःपाणये स्वाहा ईश्वराय स्वाहा
सर्वोत्पातशमनाय स्वाहेति महाध्याहृतिभिर्य हुत्वा शन्तातीयं
जपेत् ॥ १६ ॥

सोऽन्तरिक्षमन्वावर्त्ततेऽथ यदास्य वाताविषाता वायव्ये

द्वाविचुरादि च प्रसूयन्ते होनाद्भान्यधिकाद्भानि विस्तृतं
रूपाणि जायन्ते इत्येवमादीनि तान्येतानि सर्वाणि रुद्रदे-
वत्वान्यद्भुतानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति इमा रुद्राय स्त्रिरध-
न्वने गिर इति स्थालीपाकमष्टयत हुत्वा पञ्चभिरान्याहुति-
भिरभिजुहोति रुद्राय स्वाहा उमापतये स्वाहा त्रिशूलपाणये
स्वाहा ईश्वराय स्वाहा सर्वोत्पातशमनाय स्वाहेति महा-
व्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्तातीय जपेत् ॥ २० ॥

स सर्वा दिशोऽन्वावर्त्ततेऽथ यदास्यायुक्तानि यानानि प्र-
वर्त्तन्ते देवतायतनानि कम्पन्ति देवताप्रतिमा हसन्ति
गायन्ति नृत्यन्ति खिद्यन्ति भिद्यन्ति रुदन्युन्मीलयन्ति
निमीलयन्ति प्रतियान्ति नद्यस्त्रन्धमादित्यो हृष्टते विदसे च
परिवेपो दृश्यते केतुकुन्तमुपानच्छद्य वध्दन्तमुमलानि प्रज्व-
लन्तीत्यश्वाना वारिभिरवरज्ज्वा चरन्ति हतानि कर्माणि करि-
क्रन्त इत्येवमादीनि तान्येतानि सर्वाणि विष्णुदेवत्वान्यद्भु-
तानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति इदं विष्णुर्विचक्रम इति स्थाली-
पाकमष्टयत हुत्वा पञ्चभिरान्याहुतिभिरभिजुहोति विष्णवे
स्वाहा महाद्भुताधिपतये स्वाहा चक्रपाणये स्वाहा ईश्वराय
स्वाहा सर्वोत्पातोपशमनाय स्वाहेति महाव्याहृतिभिश्च हुत्वा
शन्तातीय जपेत् ॥ २१ ॥

अग्निकाष्ठमासप्तरात्रं कुर्युर्यदैतन्न क्रियते पुत्रो म्रियते
पीत्रो म्रियते धनमात्मानश्च निवेश्यति सुवर्णगौर्वांसो हिरण्य-
दक्षिणा दत्त्वा दद्यात्पुण्यं भोजयित्वा सुखयनं वाचयितुं नमः
आचार्य्येभ्यो नमः आचार्य्येभ्यो नमः शौनकाय नमः शौन-
काय ॥ २२ ॥